Міністерство освіти і науки України
Тернопільська обласна рада, Тернопільська обласна військова адміністрація
Департамент освіти і науки Тернопільської обласної військової адміністрації
Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка
Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди
Тернопільська вища духовна семінарія імені Патріарха Йосипа Сліпого
University Humanitas (Сосновець, Польща)
Uniwersytet im. Jana Długosza w Częstochowie
Wyższa Szkoła Lingvistyczna w Częstochowie
Острaвський університет (Чехія)
Стамбульский університет Üsküdar (Туреччина)
Асоціація Кавказьких Університетів у місті Стамбулі (Туреччина)
Istanbul Cultural and Historical Complex «Sinan Pasha Medrese» (Туреччина)

VIII Міжнародна науково-практична конференція

ЦІННІСНІ ОРІЄНТИРИ В СУЧАСНОМУ СВІТІ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ТА ПРАКТИЧНИЙ ДОСВІД

Збірник тез

Тернопіль
21-22 травня 2026 року

Міністерство освіти і науки України
Тернопільська обласна рада, Тернопільська обласна військова адміністрація
Департамент освіти і науки Тернопільської обласної військової адміністрації
Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка
Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди
Тернопільська вища духовна семінарія імені Патріарха Йосипа Сліпого
University Humanitas (Сосновець, Польща)
Uniwersytet im. Jana Długosza w Częstochowie
Wyższa Szkoła Lingvistyczna w Częstochowie
Остравський університет (Чехія)
Стамбульский університет Üsküdar (Туреччина)
Асоціація Кавказьких Університетів у місті Стамбулі (Туреччина)
Istanbul Cultural and Historical Complex «Sinan Pasha Medrese» (Туреччина)

VIII Міжнародна науково-практична конференція:

ЦІННІСНІ ОРІЄНТИРИ В СУЧАСНОМУ СВІТІ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ТА ПРАКТИЧНИЙ ДОСВІД

Збірник тез

Тернопіль
21-22 травня 2026 року

УДК 13:316.752]:005.745
Ц 62

Редакційна колегія:
Морська Н. Л., Литвин Л. М., Поперечна Г. А.

Рекомендовано до друку
Вченою радою Тернопільського національного педагогічного університету
ім. Володимира Гнатюка
(протокол № 19 від 30.06.2026 року)

Ціннісні орієнтири в сучасному світі: теоретичний аналіз та практичний досвід: збірник тез VIII Міжнародної науково-практичної конференції, 21-22 травня 2026 року, м. Тернопіль. ТНПУ ім. В. Гнатюка. Ред. кол.: Морська Н. Л., Литвин Л. М., Поперечна Г. А.. Тернопіль: ФОП Осадца Ю. В. 2026. 302 с.

РЕЦЕНЗЕНТИ:

Микола БАРМАК – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії України, археології та спеціальних галузей історичних наук Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Тетяна ЧОЛАЧ-ГОНЧАРУК – доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри політології та філософії імені Сергія Коновала Західноукраїнського національного університету.

Олександр ДЛУГОПОЛЬСЬКИЙ – доктор економічних наук, професор кафедри економіки та глобалістики Західноукраїнського національного університету.

Збірник містить тези доповідей за матеріалами VIII Міжнародної науково-практичної конференції «Ціннісні орієнтири в сучасному світі: теоретичний аналіз та практичний досвід», що відбулась 21-22 травня 2026 року на базі Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Для всіх, кого цікавлять актуальні проблеми цінностей у сучасному світі.

УДК 13:316.752]:005.745

Усі матеріали подаються у авторській редакції.

Автори опублікованих матеріалів несуть відповідальність за підбір і точність наведених фактів, цитат, статистичних даних, власних імен та інших відомостей, а також за те, що матеріали не містять даних, які не підлягають відкритій публікації.

© Автори статей, 2026
© ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2026

Поміж життям і смертю
Щодня блукаєм ми,
Радієм тихій миті,
Вмиваємось слізьми.
Екзистенційна драма
Нам серце й душу рве,
Розкраяні, роздерті
Та все ж ми ще – живем!

Шановні колеги, дорогі учасники конференції, вітаємо вас на VIII Міжнародній науково-практичній конференції «Ціннісні орієнтири в сучасному світі: теоретичний аналіз та практичний досвід».

Сьогодні ми зустрічаємось у непростий для світу й особливо для України час – час випробувань, коли питання цінностей перестає бути лише предметом теоретичних дискусій і стає основою людської стійкості, професійної відповідальності, суспільної єдності та віри у майбутнє. Саме в умовах війни особливо гостро постає потреба осмислення таких понять, як гідність, свобода, солідарність, правда, людяність і відповідальність.

Наша конференція вже восьмий рік поспіль об'єднує науковців, освітян, практиків і молодих дослідників з різних країн, і це є свідченням того, що інтелектуальний діалог не припиняється навіть у найскладніші часи. Навпаки, саме тепер наука, культура й гуманітарна думка набувають особливого значення, адже допомагають не лише аналізувати реальність, а й формувати духовні та світоглядні орієнтири для майбутнього.

Наша конференція стала простором глибоких і змістовних дискусій, взаємної підтримки, нових ідей та професійного єднання.

Дякуємо кожному, хто сьогодні разом із нами, попри всі виклики часу.

Дякуємо мужнім і славним збройним силам України за захист та можливість нам жити й працювати.

Слава Україні!
Героям Слава!

Наталія МОРСЬКА,
кандидат філософських наук, доцент,
в.о.завідувача кафедри філософії та суспільних наук,
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка

ПЛЕНАРНЕ ЗАСІДАННЯ:

Ilham MIRAC
Doctor of Physical and Mathematical Sciences, Professor,
Istanbul Uskudar University,
Turkey
ilham.mirac@uskudar.edu.tr

Шановні колеги, дорогі друзі, любі студенти та аспіранти!

Від імені Üsküdar Üniversitesi – Ускюдарського університету міста Стамбул – та від себе особисто щиро вітаю учасників VIII Міжнародної науково-практичної конферéнції «Ціннісні орієнтири в сучасному світі: теоретичний аналіз і практичний досвід», яка проходить у місті Тернополі.

Перш за все хочу висловити захоплення та щиру підтримку українському народові, який в умовах несправедливої та важкої війни продовжує боротися, жити, навчатися, працювати та зберігати людську гідність. Особливу повагу викликає те, що університети й школи продовжують свою діяльність навіть у таких складних обставинах.

Також хочу висловити глибоку повагу організаторам цієї конференції. Уже восьмий рік Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка проводить міжнародну наукову конференцію, присвячену загальнолюдським цінностям, і вже вп’яте – в умовах війни. Це свідчить про силу духу, віру в науку, освіту та повагу до моральних і гуманітарних цінностей.

Сьогодні дотримання та захист загальнолюдських цінностей стали великим викликом для всього світу. Ми бачимо, як деякі лідери сильних держав намагаються порушити основи справедливості та нав’язати світові власне бачення цінностей. Все частіше звучить думка, що сила є важливішою за правду, справедливість і людську гідність.

Але ми повинні пам’ятати: немає си́ли вищої за Абсолютну силу Всевишнього. Історія людства неодноразово показувала, що несправедливість не може тривати вічно. Рано чи пізно правда, істина та справедливість перемагають.

Сьогодні одні намагаються довести, що сила наро́джує пра́ву. Але ми віримо в інше: не в силі істина, а в істині – сила.

Найдорожче на землі – це життя людини. Найважливіше завдання людства – зберегти життя та мир. Сила породжує агресію і війни, а істина, справедливість і взаємоповага народжують мир.

Саме тому наше завдання як науковців, викладачів і релігійних людей – говорити про моральні цінності, захищати людську гідність, мир, справедливість і відповідальність перед майбутніми поколіннями.

Ми також повинні задуматися над тим, якою має бути сучасна система освіти. Адже нинішні лідери так званих сильних держав також були вихована цією системою. Тому освіта повинна не лише давати знання, а й формувати моральність, совість і повагу до людини.

Я думаю, що саме в цьому полягає одна́ з головних цілей подібних конференцій.

Бажаю всім учасникам плідної роботи, змістовних дискусій, нових наукових ідей та успіхів.

Миру українській землі.

Слава героям!

Дякую за увагу!

Наталія СУПРУН
Докторка економічних наук, професорка,
головна наукова співробітниця відділу економічної історії,
Державна установа «Інститут економіки та прогнозування НАН України»,
Київ, Україна
suprun.nataliia@gmail.com

СУСПІЛЬНІ ЦІННОСТІ ЯК СКЛАДОВА ЕКОНОМІЧНОЇ СПАДЩИНИ ТА РАМКОВІ УМОВИ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ

Суспільні цінності є фундаментальним елементом будь-якої соціально-економічної системи. Вони не лише визначають ідентичність нації, а й формують інституційне середовище, у якому функціонують господарські відносини, формуються норми ділової культури та реалізується економічна стратегія держави.

Після здобуття незалежності Україна опинилася перед необхідністю трансформації не лише економічних механізмів, а й інституційної структури та переосмислення ціннісної платформи суспільства, що означало системний перехід від радянських настанов та цінностей до норм, притаманних демократичному суспільству з ринковою економікою. Проте попри десятиліття ринкових реформ, українське суспільство і надалі перебуває під значним впливом траєкторії попереднього розвитку і економічної спадщини командно-адміністративної системи [1].

Відтворення цієї спадщини відбувається не лише через формальні норми та регуляторні практики, а передусім через систему *суспільних цінностей і поведінкових патернів*, вкорінених у свідомості управлінських еліт, бізнесових агентів та громадян. Саме цінності – як «невидима рука» інституційного середовища – визначають логіку прийняття рішень, характер взаємодії держави і ринку, темпи і якість модернізаційних перетворень. Відтворення успадкованих від командно-адміністративної системи цінностей у способах мислення, управлінських стратегіях та системі суспільних пріоритетів гальмує економічний розвиток і є необхідною передумовою їхнього цілеспрямованого подолання.

Авторитаризм та централізм в управлінні економікою. Глибоко вкоріненою цінністю радянської системи була *авторитарна логіка ухвалення рішень*, що базувалася на концентрації влади у вертикальних ієрархіях, обмеженні горизонтальних комунікацій та самостійних ініціатив. Навіть після

десятиліть ринкових трансформацій ця практика залишається досить поширеною у державних та підприємницьких структурах [2, с.13]. У постсоціалістичних умовах ця цінність відтворилась у формі *патрон-клієнтських відносин*, результатом розвитку яких стала олігархізація економіки і формування стійких інституційних бар'єрів входження у ринок для широких кіл суспільства.

Практичним проявом успадкування цієї цінності є збереження надмірного бюрократизму в системі державного управління: понад 80 центральних органів виконавчої влади одночасно виконують функції власника, регулятора та суб'єкта формування політики щодо державних підприємств, що генерує конфлікти інтересів та корупційні можливості [5].

Рентоорієнтованість та тінізація: цінність короткострокової вигоди. Закономірним наслідком збереження авторитаризму управлінських рішень є домінування *рентоорієнтованої поведінки* серед управлінських еліт, яка особливо «залишається домінуючою, насамперед в енергетичному секторі, природних монополіях, значною мірою в сільському господарстві, а також в інших великих галузях промисловості» [3, p.83]. Прагнення до привласнення ренти через адміністративний ресурс, а не через продуктивну діяльність, живить тіньові схеми взаємодії бізнесу і влади – від «відкатів» і фіктивних тендерів до офшоризації та виведення капіталу. Ця цінність підриває ринкову конкуренцію, стримує інноваційний розвиток та відлякує прямі іноземні інвестиції. За оцінкою Transparency International, у 2025 р. Україна набрала 36 балів зі 100 за Індексом сприйняття корупції, посівши 104-те місце зі 182 країн [4].

Рентоорієнтована логіка обумовлює також *короткий горизонт стратегування* як норму управлінської культури: домінування швидкої окупності над довгостроковими інвестиціями в модернізацію, людський капітал та інновації. Така ціннісна конфігурація критично обмежує резильєнтність бізнесу та потенціал економічного відновлення в умовах воєнних викликів.

Лояльність на противагу компетентності як критерій відбору кадрів. Фундаментальною ціннісною установкою командно-адміністративної системи був принцип *особистої лояльності як головний критерій професійного відбору у кадровій політиці*. У радянській системі призначення на керівні посади здійснювалося у межах партійної вертикалі, де відданість ідеологічній «лінії» вагомо переважала над фаховими компетенціями. Цей ціннісний патерн успадкувала пострадянська управлінська еліта – «червоні директори», які очолили реформи, відтворивши звичні механізми підбору кадрів на нових позиціях.

Наслідком стало поширення *непотизму*, *фаворитизму і кронізму* в державному управлінні та бізнесі: призначення на посади відбуваються не за результатами відкритих конкурсів, а через неформальні мережі особистих контактів і наближеності до влади. Така практика звужує кадровий резерв до мережі «своїх», блокує розвиток *меритократичної кадрової політики* та підриває інституційну спроможність державного управління. У результаті управлінські рішення набувають непрозорого, персоналізованого характеру, а довіра суспільства до інституцій системно підривається.

Імітаційна культура інституційних реформ. Іншим деструктивним ціннісним спадком є *культура імітації* – відтворення форми за відсутності змісту. В умовах планової економіки організаційна норма «звітування про виконання плану» за будь-яких реальних результатів породила стійку поведінкову стратегію: демонструвати відповідність вимогам, уникаючи реальної відповідальності за результат. Ця цінність формує управлінську інерцію, за якої пріоритетом стає не результативна діяльність, а збереження статус-кво, що особливо руйнівно позначається на управлінні державними підприємствами.

Патерналізм як ціннісна домінанта суспільних видносин. Однією з найбільш стійких цінностей, успадкованих від радянської системи, є *патерналізм* – очікування суспільства на всеохоплюючий патронат держави у сферах зайнятості, соціального забезпечення та економічних гарантій. У радянські часи держава виступала монопольним гарантом добробуту, формуючи стійку психологічну залежність індивіда від системи. В умовах ринкової трансформації ця цінність позначилась на зниженні підприємницької ініціативи та очікуванні державних субсидій замість ринкової конкуренції.

За даними World Values Survey (2020), майже половина (49,4%) українців поділяє сьогодні патерналістське бачення, що держава має нести відповідальність за забезпечення добробуту громадян. Натомість ідею особистої відповідальності підтримують лише 22,4% респондентів [6]. Така ціннісна конфігурація безпосередньо обмежує розвиток підприємницьких мереж, стримує попит на розвиток ринкових механізмів та легітимізує урядовий протекціонізм за рахунок зниження економічної ефективності. Саме патерналістська традиція живила *практику м'яких бюджетних обмежень* – субсидування збиткових державних підприємств, уникнення їхнього банкрутства та штучного збереження неефективних структур, успадкованих від планової економіки.

Недовіра як системна цінність: блокування суспільної кооперації. Одним із закономірних продуктів авторитарної системи є масова *недовіра до інституцій*. Радянська система тоталітарного контролю та ідеологічного

диктату сформувала атомізоване суспільство, в якому горизонтальна кооперація руйнувалася внаслідок підриву довіри до ближнього, а держава сприймалася радше як загроза, ніж як партнер. На сьогодні за даними World Values Survey (2020), державним установам довіряє лише 37,5% українців – і цей показник за десятиліття знизився на 7%. Верховній Раді довіряє ~17,9%, уряду – ~18,9% громадян [6].

Низька інституційна довіра є істотним бар'єром економічного розвитку, оскільки вона підвищує трансакційні витрати, стримує інвестиції, обмежує розвиток ринкових мереж і унеможливлює суспільний консенсус щодо реформ.

Таким чином, радянська економічна спадщина відтворюється не лише через формальні інституційні обмеження, а передусім через систему суспільних цінностей, що формують рамкові умови економічного розвитку. Успадковані моделі економічної взаємодії держави і приватного сектору, авторитарна логіка ухвалення централізованих рішень, недовіра до приватної ініціативи та патерналістські очікування суспільства продовжують формувати інерційне економічне мислення і стають гальмом соціально-економічного розвитку.

Подолання негативного впливу цих ціннісних установок є необхідною умовою успіху інституційних реформ та збереження України як самостійного національного суб'єкта. Стратегічним завданням у контексті повоєнного відновлення та євроінтеграції України є не лише запровадження формальних правил, а й цілеспрямоване формування нової ціннісної бази суспільного розвитку – з домінуванням довіри, соціальної відповідальності, прозорості та кооперації приватних ініціатив.

ЛІТЕРАТУРА

1. Небрат, В. (2012, ред.). Еволюція ринкових інститутів в Україні : монографія : у 2 ч. Ч. 2 ; за ред. канд. екон. наук В.В. Небрат ; НАН України, Ін-т екон. та прогнозув. К., 460 с.
2. Супрун, Н. (2026). Постсоціалістична трансформація моделей управління підприємствами в Україні: інституційний вимір. Ефективна економіка, 4 (2026). DOI: https://doi.org/10.32702/2307-2105.2026.4.2
3. Dubrovskiy, V. et al. Six years of the Revolution of Dignity: what has changed? Kyiv: CASE Ukraine, 2020. https://case-ukraine.com.ua
4. Transparency International. Corruption Perceptions Index 2025. https://www.transparency.org/en/countries/ukraine
5. OECD. Review of the Corporate Governance of State-Owned Enterprises in Ukraine 2026. Paris: OECD Publishing. https://doi.org/10.1787/149d03e6-en
6. World Values Survey Ukraine (2020). Київ: Український центр європейської політики. https://ucep.org.ua/wp-content/uploads/2020/11/WVS_UA_2020_report_WEB.pdf

Марина КОЛІНЬКО
Доктор філософських наук, професор,
Державний торговельно-економічний університет,
Київ, Україна
m.kolinko@knute.edu.ua

ЕКОСИСТЕМА УНІВЕРСИТЕТУ В УМОВАХ ЦИФРОВИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

Університет є відкритим науковим простором в умовах плинного світу, глобалізації та цифровізації. Освітні стратегії і тактики завжди віддзеркалюють актуальні суспільні процеси і людські запити. Фундаментальним принципом сучасного соціального буття стає невизначеність. Онтологічна нестабільність впливає на соціальні процеси, життєвий світ людини, різноманітні практики її життєдіяльності. Однією з найпотужніших трансформацій сучасності, що охоплює всі сфери суспільного життя, постає цифровізація. Коли ми обговорюємо модернізацію освіти, ми фіксуємо цифровізацію як імператив, який не можна не помітити. У відповідь на соціокультурні і технологічні зміни інформаційного суспільства університет представляє інституцію, яка покликана не лише передавати знання, а й формувати критичне мислення та соціальну відповідальність, опиняється в епіцентрі цих змін.

Метафора *екосистеми* інтерпретує університет як живий організм, де взаємодіють студенти, викладачі, технології, знання і навіть алгоритми. Постає питання: чи цифровізація є «новим кліматом», до якого екосистема адаптується, чи вона діє як інвазійний вид, що втручається в університетську систему і змінює саму її природу? Цифровізація одночасно виступає і середовищем, і агентом змін. Якщо розглядати її як «новий клімат», то йдеться про поступове, хоч і нерівномірне, трансформування умов існування університетської екосистеми: змінюються швидкість циркуляції знань, форми взаємодії, способи оцінювання та навіть саме уявлення про присутність. У такій моделі адаптація є еволюційною, поступовою, коли університет розширює свої межі, інтегруючи цифрові платформи як нові «біоми», де виникають гібридні форми навчання і дослідження. Водночас метафора інвазійного виду звертає увагу на ризики і небезпеки нового стану освіти. Цифровізація дестабілізує класичне університетське середовище. Алгоритмічні системи, платформи масових онлайн-курсів, автоматизовані інструменти оцінювання не лише доповнюють, а й витісняють традиційні практики. У такому випадку відбувається перебудова екосистеми, де класичні лекції або тривалі дискусійні семінари опиняються під загрозою зникнення або радикальної зміни. У цифрову добу важливі ідеї класичного університету не зникають, але потребують переосмислення. Наприклад, Рональд Барнетт наголошує, що університет майбутнього має бути

«екологічним», тобто здатним відповідати на складність і невизначеність світу, не втрачаючи гуманістичного ядра. Він розмірковує про те, що «розширення вищої освіти відкрило нові простори та можливості. Університет взаємопов'язаний з низкою екосистем: знаннями, соціальними інститутами, особами, економікою, навчанням, культурою та природним середовищем. Усі ці сім екосистем університету є крихкими, і для їх просування та розвитку університети повинні взаємодіяти з кожною з них» [1, с.3]. Освіта реагує на цифрову трансформацію зміною механізмів передавання знань, відшукує нові алгоритми, щоб стати простором адаптації людини до мінливої онтологічної ситуації.

Виникають проблеми ціннісно-нормативного характеру. Освіта традиційно була простором формування автономії, критичного мислення та здатності до рефлексії. Проте через дизайн інтерфейсу і систему оцінювання цифрові сервіси формують норми поведінки. Те, як зроблені застосунки й платформи, може приховано підказувати людям, що вважається «правильним» або «успішним». Наприклад, Moodle, Canvas показують відсоток виконаних завдань зеленими індикаторами. Через це студенти починають орієнтуватися не на глибину розуміння, а на «закриття» всіх пунктів списку. Платформа автоматично рахує активність: кількість входів, повідомлень на форумі, кліків по матеріалах. У результаті створюється норма, що *хороший студент* – це той, хто постійно онлайн, навіть якщо реальне навчання поверхове. Якщо дедлайни підсвічуються червоним і супроводжуються постійними нагадуваннями, система формує культуру терміновості та безперервної продуктивності. Те, що можна виміряти, починає вважатися значущим; те, що складно піддається кількісній оцінці (критичне мислення, глибинне розуміння, етична рефлексія, емпатія), маргіналізується.

У цьому сенсі відбувається трансформація освітніх цінностей: з орієнтації на смислотворення до орієнтації на продуктивність і показники. Цифрові освітні практики формують нові стилі пізнання, змінюють ритм навчання, логіку авторитету та способи легітимації знання. Важливо підкреслити, що ці процеси не є тотально негативними. Вони супроводжується зростанням доступності освіти, гнучкістю навчальних форматів і новими можливостями співпраці. Проблематичним є не сам факт технологічної медіації, а її непомітна нормативна гегемонія, коли системна раціональність витісняє комунікативну. Такий освітній формат несе в собі ризики фрагментарності досвіду, поверховості засвоєння знань та втрати цілісного життєвого світу.

Переосмислюються ролі суб'єктів університету як навігатора і модератора в системі знань. Викладач перестає бути єдиним джерелом знання, його транслятором і стає куратором навчального досвіду, студент не лише споживає,

а й активно конструює сенси, а технології із інструментів перетворюються на повноцінних учасників освітньої взаємодії. Особливого значення набуває питання агентності: чи здатна університетська спільнота контролювати цифрові процеси? Питання відкрите і тільки починає формувати свій дискусійний простір.

Традиційна освітня взаємодія вкорінена у фізично локалізованому просторі аудиторії, що забезпечує тілесну співприсутність, синхронність комунікації та спільність переживання навчального процесу. Цифрові технології розмивають межі між «тут» і «там», «тепер» і «потім», створюючи гібридний простір, у якому онлайн- та офлайн-взаємодії переплітаються. Виникає і «гібридний студент». Він частково є автономним, самостійно обирає контент, а частково є залежним від систем і програм, які пропонують цей вибір і цей контент. «Гібридний студент» фактично представляє нові антропологічні характеристики, у нього змінюється конфігурація досвіду, уваги й ідентичності. Це вже не тілесно локалізований суб'єкт, а людина з множинністю присутностей. Вона одночасно «є» в кількох просторах: фізичному, цифровому, соціальному, алгоритмічно сконструйованому. Її буття стає розподіленим, менш усталеним і зрозумілим, більш невизначеним, гнучким і пластичним. Філософсько-антропологічно це означає зсув від цілісного, центрованого «я» до мережевого суб'єкта. Такий студент не лише сприймає знання, а постійно його навігує, фільтрує, реміксує. Його мислення демонструє асоціативність і фрагментарність. Знання постає не як цілісний смисловий контекст, а як сукупність інформаційних фрагментів, які студент вихоплює з системи знань непослідовно, вибірково, не завжди розуміючи принцип відбору. Увага страждає від перемикання між потоками інформації, стає розсіяною, але водночас здатною до швидкого захоплення й обробки різнорідних сигналів. Тут виникає питання про суб'єктність: хто мислить – сам студент чи система, яка підказує, структурує і навіть пише тексти? Якщо роботу можна згенерувати, спотворюється сама ідея інтелектуального зусилля.

Алгоритми ШІ, генерація контенту впливають на формування світоглядного горизонту людей. Те, що стає доступним, вартим уваги і довіри, дедалі частіше визначається не консенсусом у спільноті, а логікою алгоритмічної селекції. Відбувається зміщення від професійного діалогу і наукової дискусії у продукуванні знання до його фільтрації будь-ким. Це створює ризик формування «інформаційних бульбашок», розсіювання сенсів, втрати цілісності ціннісного фундаменту наших уявлень. Тому університети почали створювати вимоги і кодекси щодо користування нейромережевих моделей і алгоритмів. Ключове правило: можна використовувати ШІ, але не можна видавати його результат за власну роботу без дозволу або посилання. В

силабуси Державного торговельно-економічного університету, наприклад, включено елемент «використання технологій та інструментів штучного інтелекту (ШІ)», де прописано що «під час підготовки завдань можливе застосування технологій та інструментів ШІ для пошуку та підбору літератури, творчого підходу до створення наочних матеріалів, технічної роботи (оформлення, перефразування власної ідеї, структурування тексту тощо), аналізу великої кількості інформації. При відповіді на виконане завдання чітко зазначається текст чи наочні матеріали, створені за допомогою ШІ. За виконання завдань, неточності, помилки, недостовірну інформацію тощо персональну відповідальність несе здобувач освіти» [2].

Отже, університет у цифрову добу функціонує вже не лише як освітня установа, а як платформа виробництва, обміну та критичної інтерпретації знання, як майданчик демонстрації рівних можливостей. Університетська екосистема шукає стан динамічної рівноваги в умовах цифровізації, яка водночас є викликом і ресурсом, загрозою і можливістю. Вона формує нову онтологію університетського простору, де знання можуть оцінюватися не тільки за критеріями істинності чи критичної значущості, а й за показниками трафіку, рейтингу та комерційної привабливості. Такий підхід може зводити складні соціальні й культурні процеси до інструментальної логіки ефективності. Прагнення спрямувати молодь у більш практичні і професійно обмежені галузі є прагматичним кроком, але супроводжується створенням ризиків загально-гуманітарного плану освіти. Отже, йдеться про необхідність переосмислення освітніх стратегій як практик формування здатності людини орієнтуватися у множинних, нестійких реальностях, зберігаючи критичне мислення, екзистенційну відповідальність і смислову цілісність власного буття.

ЛІТЕРАТУРА

1. Barnett R. (2018). The Ecological University. A Feasible Utopia. Routledge. 288 p.
2. Колінько М.В. Силабус з дисципліни «Філософія». URL: https://cdn.knute.edu.ua/course/view.php?id=1810.

Галина РАДЧУК
Доктор психологічних наук, професор,
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка,
Тернопіль, Україна
radchuk@tnpu.edu.ua

ОСВІТНІЙ ДІАЛОГ ЯК МЕХАНІЗМ СТАНОВЛЕННЯ ЦІННІСНО-СМИСЛОВОЇ СФЕРИ В СЕРЕДОВИЩІ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Сучасний етап розвитку вищої професійної освіти у нашій державі може справедливо характеризуватись як етап реформування освіти на засадах гуманітарної парадигми, в якій освіта розглядається як духовно-практична діяльність її безпосередніх учасників, їх спільне проживання «тут-і-тепер». Відтак, діалектика освіти ґрунтується не на якомусь закінченому знанні особистості, а на тій відкритості для розвитку, що проявляється в її думках та діяльності, у ціннісно-смисловому осягненні змісту освіти.

Водночас аналіз освітнього процесу показує суперечності між необхідністю духовного та ціннісно-емоційного розвитку особистості майбутнього фахівця і нерозробленістю психолого-педагогічних умов і механізмів, що забезпечують вирішення даного завдання в освітньому процесі закладу вищої освіти. Можна констатувати, що студент, як і раніше, оволодіває лише пізнавально-інформаційним аспектом своєї майбутньої професійної діяльності. Ми вважаємо, що вся складність проблеми у тому, що орієнтація на особистість не може бути забезпечена лише певними логіко-структурними перетвореннями у змісті освіти. Трансформація освіти пов’язана не лише з перетворенням об’єкта (матеріалу), а й суб’єкта, який з ним працює. Становлення особистості майбутнього фахівця у процесі вищої професійної освіти передбачає цілісне перетворення освітнього процесу: не лише зміну змісту та структури навчального матеріалу, але й створення ситуацій професійно-особистісного самовизначення студентів з метою актуалізації смислових переживань та суб’єктного потенціалу загалом. Відтак, перехід від когнітивної до гуманітарної парадигми забезпечує освіті нову якість, визначаючи можливості конструювання цілісного (у тому числі ціннісно-смислового) становлення особистості в освітньому процесі.

Аксіологічний компонент освіти не можна представити в програмно-інструктивній формі. Створити, наперед запрограмувати смисл, до того, як проблема попаде в реальне смислове поле суб’єкта, неможливо. Необхідно створити умови, надати шанс, забезпечити простір для вибору, що запускають механізми особистісного розвитку майбутнього фахівця. Адже особистість розвивається завдяки процесам, що актуалізуються не змістом дисциплін, які

вивчаються, не їх значенням, а тими смислами, що відкриваються студентам при їх вивченні. Відтак, освітній матеріал виступає для суб'єктів освіти своєрідним приводом для ціннісно-смислових пошуків.

Приступаючи до аналізу оптимізації аксіогенезу особистості майбутнього фахівця, необхідно зазначити концептуальні засади такої оптимізації. Вони були нами виокремлені на основі теоретичних розвідок та практичного досвіду.

Отож, наведемо основні положення, на яких ґрунтується гармонізація аксіогенезу особистості майбутнього фахівця:

1. Вища професійна освіта, у нашому розумінні, – це своєрідний хронотоп *культурно-феноменологічного конструювання* автентичних, унікальних смислів – особистісного внеску в ментальне освітнє середовище суб'єктів освітнього процесу: студента як суб'єкта смислопошукової активності в середовищі освіти та педагога як суб'єкта смислопокладання в освітнє середовище.

2. Аксіогенез розглядається як процес самоорганізації особистості засобами своїх внутрішніх ресурсів, що ініціюється певними зовнішніми умовами. Відтак, аксіогенез особистості студента – процес становлення особистості у смислозбагаченому освітньому середовищі, котре каталізує механізми самоорганізації смислопошукової активності суб'єкта.

3. Гармонізація становлення аксіосфери особистості повинна здійснюватися при реалізації взаємопов'язаних принципів:

- цілісності та системності;
- єдності соціокультурного конструювання і рефлексивно-феноменологічного конституювання аксіогенезу особистості майбутнього фахівця;
- смислонасиченого полімотивованого діалогу;
- синергійної єдності професійного та особистісного аксіогенезу;
- гармонізації процесів персоналізації та персоніфікації, ідентифікації себе фахівцем на основі усвідомлення і прояву свого суб'єктного потенціалу.

4. Умовою та водночас показником професійно-особистісного становлення є суб'єктна позиція студента в освітньому процесі. Це усталений, суб'єктивно-інтенційний смислопороджуючий центр в структурі особистості студента, що детермінує його самоактуалізацію в учбово-професійній діяльності. Суб'єктна позиція студента як майбутнього фахівця свідчить, що освіта фасилітує особистісний потенціал, перетворює студента у співавтора освітнього процесу, створює умови для набуття ним особистісного досвіду.

5. Аксіогенез особистості зумовлює конструювання такої моделі освітнього середовища, яка каталізувала б у майбутніх фахівців смислове переживання як особливої внутрішньої діяльності смислотворення, результатом якої є набуття особистісного досвіду, творча перебудова смислового світу особистості,

інтеграція образу фахівця. Лише у повноцінному діалозі можлива діяльність смислопородження, тобто можлива актуалізація смислового переживання [1].

Отже, мова йде про самоорганізацію суб'єктів освітнього процесу і лише опосередковано – про побудову предметно-змістової сфери освіти. Справді, освітнє середовище впливає на становлення цілісної особистості за умови знаходження в ньому значущих смислових. Вони є своєрідною системою координат індивідуального буття, моральне сходження до яких визначає характер і глибину особистісного становлення.

Саме тому діалог розглядається нами як простір розширення людського ресурсу. Взятий як метод, діалог може розглядатися як адекватна і культурно доцільна інтегративна гуманітарна технологія, що дозволяє знаходити особистісний ресурс, розширювати його, інтегрувати у відповідності до поставленого завдання і через актуалізацію нових смислів життєдіяльності формувати нові реальності життя.

В узагальненому вигляді освіту можна представити як цілісний діалогічний процес на різних рівнях:

- на рівні *формального діалогу* (діалог як форма спілкування суб'єктів освітнього процесу, *діалогізація стосунків*);
- на рівні *змістового діалогу* (представлення в діалогічній формі освітнього матеріалу, *діалогізація змісту дисциплін*);
- на рівні *особистісно-смислового діалогу* (діалог як спосіб встановлення *ціннісно-смислової єдності*).

Якщо акт комунікації базується на маніпуляції свідомістю іншої людини, безособовий – адресований усім, і практично зводить навчання до научіння, то акт спілкування інтенціональний – звернений до кожного індивідуально, забезпечує можливість студенту самостійно та вільно будувати свою систему цінностей у процесі переживання та розуміння ціннісних позицій, емоційного та рефлексивного ставлення до цінностей Іншого та своїх власних, що перетворює ціннісне ставлення у цілісно-духовне, а не в одностороннє – емоційне або раціональне.

Діалогічні стосунки у процесі навчання неминуче приводять до зміни соціальних ролей викладача і студента та становлення таких суб'єктних позицій, коли викладач не стільки вчить, скільки створює умови для самоактуалізації і саморозвитку особистості студента, здійснюючи смислопокладання в освітній процес. Психологічним механізмом, що «запускає» зміни смислової сфери особистості, виступає актуалізація смислового переживання у процесі освітнього діалогу. Усе це сприяє становленню нових смислових структур, котрі раціоналізуються та емоційно проживаються та переживаються учасниками процесу, подієво наповнюються

та осмислюються. У цій ситуації і педагог, і студент починають взаємодіяти у єдиній самоорганізованій системі, що спрямована на спільний пошук щодо осягнення освітнього змісту.

Таким чином, освітній діалогінтегрує культурологічні, аксіологічні, екзистенційні, феноменологічні уявлення про засвоєння знань на ціннісно-смисловому рівні та цілісне професійне становлення особистості в освітньому середовищі закладу вищої освіти.

ЛІТЕРАТУРА

1. Радчук Г.К. Аксіопсихологія вищої школи. Монографія. Тернопіль, ТНПУ ім. В.Гнатюка, 2014. 380 с.

Віктор ШАНДРИГОСЬ
Кандидат наук з фізичного виховання та спорту, доцент,
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка
shandrygos.v@gmail.com

Галина ШАНДРИГОСЬ
Тернопільська загальноосвітня школа І-ІІІ ступенів №28

Ангеліна САКАЛЮК
Здобувачка другого (магістерського) рівня вищої освіти,
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка,
Тернопіль, Україна

ФІЗИЧНА СИЛА ЯК СОЦІАЛЬНИЙ ФЕНОМЕН: ЕВОЛЮЦІЯ, ФУНКЦІЇ ТА СУЧАСНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ

Анотація. У статті здійснено соціально-філософський аналіз фізичної сили як складного суспільного феномена, що виходить за межі суто біологічної характеристики людини. Розглянуто історичну еволюцію ролі фізичної сили у суспільстві, її взаємозв’язок із руховою активністю, спортом та фізичною культурою. Особливу увагу приділено античним уявленням про гармонійний розвиток особистості, ролі Олімпійських ігор у формуванні соціальних цінностей, а також сучасним трансформаціям фізичної сили під впливом цифровізації, спортивної індустрії та культури тіла. Обґрунтовано, що в сучасному суспільстві фізична сила дедалі більше набуває символічного, культурного та репрезентативного значення.

Ключові слова: фізична сила, рухова активність, спорт, олімпізм, соціальний феномен, культура тіла, фізична культура, цифровізація, соціальна стратифікація.

Постановка проблеми. Фізична сила традиційно розглядалася як одна з базових характеристик людини, необхідна для виживання, праці та захисту. Проте у соціально-філософському вимірі вона є значно ширшим поняттям, оскільки впливає на формування суспільних відносин, владних структур, культурних норм і моделей поведінки [8].

У сучасному суспільстві фізична сила тісно пов'язана з руховою активністю, спортом, фізичною культурою та способом життя людини. Її значення трансформується під впливом технологічного розвитку, урбанізації, цифровізації та зміни суспільних цінностей [12].

Особливої актуальності набуває осмислення ролі фізичної сили у контексті історичного розвитку спорту, античного олімпізму та сучасної спортивної культури як важливих чинників соціалізації особистості [10].

Фізична сила впродовж історії людства трансформувалася з базової умови виживання у складний соціальний феномен, що відображає цінності, культуру та економічний устрій суспільства. Вона перестала бути лише інструментом фізичного домінування і стала символом здоров'я, дисципліни, краси та соціального статусу [9, 14].

Аналіз наукових досліджень. Проблема фізичної сили досліджувалася у працях соціологів, філософів, антропологів та культурологів. Значний внесок у розуміння сили та влади здійснили М. Вебер, М. Фуко, П. Бурдьє, Е. Гідденс та інші дослідники [4, 6, 7, 11, 15].

Макс Вебер [6] розглядав силу як здатність нав'язувати власну волю незалежно від опору інших. Мішель Фуко [15] аналізував механізми контролю над тілом та дисциплінарні практики у суспільстві. П'єр Бурдьє [4] акцентував увагу на символічному значенні фізичних практик та їхньому зв'язку із соціальним капіталом.

Дослідження античної культури та олімпізму демонструють, що фізична сила й рухова активність упродовж історії були важливими складовими виховання, соціального статусу та формування культурної ідентичності [3, 5, 13].

Сучасні дослідження також приділяють увагу трансформації фізичної сили у контексті спортивної індустрії, культури тіла та цифрових технологій [1, 18, 22].

Метою статті є аналіз фізичної сили як соціального феномена, визначення її функцій у різні історичні періоди, а також дослідження взаємозв'язку фізичної сили, рухової активності та спорту в контексті суспільного розвитку.

Виклад основного матеріалу. ***Еволюція соціальної ролі фізичної сили.*** У первісному суспільстві фізична сила була ключовою умовою виживання людини. Вона забезпечувала можливість полювання, захисту від небезпек і боротьби за ресурси. Саме фізична підготовленість визначала соціальний статус особи та її роль у спільноті.

В античному світі фізична сила набуває не лише практичного, а й культурного значення. У Давній Греції сформувався ідеал калокагатії – гармонійного поєднання фізичної досконалості, моральності та інтелектуального розвитку. Олімпійські ігри стали символом змагальності, миру та духовного вдосконалення людини [2, 3, 5, 13, 16, 17, 23, 24].

У середньовіччі фізична майстерність була важливою ознакою лицарства та військової еліти. Володіння зброєю, верхова їзда та військова підготовка підкреслювали соціальну приналежність до привілейованих станів.

Із розвитком індустріального суспільства роль фізичної сили поступово змінювалася. Технологічний прогрес і механізація зменшили потребу в м'язовій праці, а фізична культура почала розвиватися як засіб оздоровлення та організованого спортивного змагання.

У постіндустріальному суспільстві фізична сила дедалі більше набуває символічного значення. Вона асоціюється зі здоров'ям, успіхом, самодисципліною та престижем, а її використання значною мірою переходить під контроль державних інституцій [1, 18, 22].

Фізична сила та рухова активність у культурі античності. Особливого значення фізична сила набула у Стародавній Греції, де фізичний розвиток людини вважався невід'ємною складовою гармонії тіла й духу. Давньогрецька культура сформувала ідеал калокагатії – поєднання фізичної досконалості, моральності та інтелектуального розвитку.

Важливим елементом античної культури стали Олімпійські ігри, які започаткували традицію змагальності як форми соціального та духовного вдосконалення людини. Давні Олімпійські ігри були не лише спортивними змаганнями, а й масштабним суспільно-релігійним явищем, що символізувало мир, єдність та гармонійний розвиток особистості [2, 3, 5, 13, 16, 17, 23, 24].

Учасники Олімпійських ігор демонстрували не лише фізичну силу, а й дисципліну, витривалість, мужність і силу духу. Перемога на змаганнях надавала високий соціальний статус і суспільне визнання.

Антична система виховання передбачала поєднання фізичних вправ із філософією, музикою та риторикою. У гімнасіях фізична активність розглядалася як необхідна умова формування гармонійної особистості та свідомого громадянина.

Функції фізичної сили у сучасному суспільстві. У сучасному суспільстві фізична сила виконує не лише практичну, а й символічну функцію. Спортивне та фізично розвинене тіло часто асоціюється зі здоров'ям, дисципліною, успішністю та високим соціальним статусом.

Фізична активність і спорт стали важливими інструментами соціалізації, формування здорового способу життя та розвитку комунікативних навичок. Сучасний спорт виконує також функцію соціальної інтеграції, об'єднуючи людей незалежно від віку, національності чи соціального становища.

Основні соціальні функції фізичної сили сьогодні:

1) соціалізаційна та виховна – формування дисципліни, витривалості та наполегливості;

2) оздоровча – зміцнення здоров'я та профілактика захворювань;

3) комунікативна – об'єднання людей у спортивні спільноти та команди;

4) статусна та репрезентативна – демонстрація успіху, престижу та культури тіла;

5) видовищна – професійний спорт як форма масової культури й комерційного шоу.

Особливого значення набуває олімпійський рух, який продовжує традиції античного олімпізму, пропагуючи ідеї миру, чесної боротьби, взаємоповаги та гармонійного розвитку особистості.

Водночас фізична сила залишається важливим елементом державної системи безпеки, оскільки її легітимне застосування здійснюється через армію, правоохоронні органи та інші інституції держави.

Важливим є також гендерний аспект. Якщо традиційно фізична сила розглядалася переважно як ознака маскулінності, то сучасне суспільство поступово переосмислює ці уявлення в контексті гендерної рівності та зміни соціальних ролей.

Сучасні трансформації фізичної сили. У XXI столітті фізична сила дедалі більше набуває символічного та культурного характеру. Спортивна індустрія трансформувала фізичне суперництво у форму видовищної культури, а масова фітнес-культура сформувала нові стандарти тіла та самопрезентації особистості.

Сучасна культура тіла демонструє зміну уявлень про фізичну силу: від засобу виживання та праці – до елементу естетики, соціального престижу та індивідуальної ідентичності.

Основними сучасними тенденціями є:

1) демократизація фізичної культури – поширення масового фітнесу та індивідуальних практик саморозвитку;

2) естетизація сили – зміщення акценту з функціональної сили на зовнішню привабливість і тілесну естетику;

3) гендерна трансформація – руйнування стереотипів щодо «чоловічої» природи сили;

4) цифровізація – використання фітнес-додатків, гаджетів, онлайн-тренувань та цифрового моніторингу фізичної активності [19, 20, 22].

Цифровізація суспільства також змінює характер соціального суперництва. Частина конкурентної діяльності переноситься у віртуальний простір – кіберспорт, цифрові платформи та відеоігри, де фізичне домінування поступається когнітивним і технологічним навичкам.

Таким чином, фізична сила трансформувалася з природної необхідності у свідомий елемент самореалізації та культури сучасної людини [21].

Висновки. Фізична сила є не лише природною характеристикою людини, а й важливим соціокультурним феноменом, що впливає на структуру суспільних відносин, культурні цінності та механізми соціальної взаємодії.

Історичний розвиток людства демонструє тісний взаємозв'язок фізичної сили, рухової активності та спорту. Від первісних форм фізичного виживання до античного олімпізму й сучасної спортивної культури фізична активність залишалася важливим чинником формування особистості та суспільства.

У сучасному світі фізична сила поступово втрачає роль основного інструменту виробництва чи домінування, натомість посилюється її символічна, культурна та репрезентативна функція. Це свідчить про переосмислення ролі тіла, спорту та фізичної культури в умовах цифрової цивілізації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Багас О. П., Кузяков Я. В. Еволюція фізичного виховання: фізична культура в первісному суспільстві. Педагогічна Академія: наукові записки. 2026. № 27. DOI: 10.5281/zenodo.18653155.
2. Булатова М. М. Боротьба. Енциклопедія в запитаннях і відповідях : навч. вид. Київ : Олімпійська література, 2017. 576 с.
3. Булатова М. М., Бубка С. Н., Платонов В. М. Олімпійський спорт у системі гуманітарної освіти : навч. вид. Київ : Перша друкарня, 2019. 912 с.
4. Бурдьє П. Соціологія політики / пер. з фр. М. Придворової. Київ : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2005. 320 с.
5. Вацеба О. М. Специфіка історичного розвитку сучасного спорту як соціального явища. Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту. 2001. № 18. С. 21-26.
6. Вебер М. Соціологія. Загальноісторичні аналізи. Політика / пер. з нім. О. Погорілого. Київ : Основи, 1998. 534 с.
7. Гіденс Е. Соціологія / пер. В. Шовкун, А. Олійник ; наук. ред. О. Іващенко. Київ : Основи, 1999. 726 с.

8. Ільїн В. В., Гальченко М. С., Ліпін М. В., Скринник З. Е., Савчук Н. В., Ковальов О. Г., Федорчук О. А. Методи і принципи філософії у формуванні громадянина України : монографія. Київ : Інститут обдарованої дитини НАПН України, 2023. 238 с.
9. Курят Л. А. Вплив і значення соціальних інститутів у формуванні розуміння здоров'я як соціальної цінності. URL: https://naurok.com.ua/stattya-vpliv-i-znachennya-socialnih-institutiv-u-formuvanni-rozuminnya-zdorov-ya-yak-socialno-cinnosti-281869.html
10. Максимчук Б. А., Максимчук І. А., Розенберг І. Л., Нечипорчук Т. Г., Деркач А. В. Роль фізичної культури та спорту в становленні та розвитку сучасної особистості. Науковий часопис Українського державного університету імені Михайла Драгоманова. Серія 15. 2025. № 3(189). С. 108-114. DOI: 10.31392/UDU-nc.series15.2025.03(189).18.
11. Омельчук О., Білик В., Мегалінська Г., Білик Ж. Методологічні засади вивчення філософсько-правових основ фізичної культури і спорту в контексті розвитку фітнесу як соціокультурного феномену. Науковий часопис Українського державного університету імені Михайла Драгоманова. Серія 15. 2025. № 4(190). С. 129-132. DOI: 10.31392/UDU-nc.series15.2025.04(190).26.
12. Петрова Н., Латишев М. Цифрові технології та фізична активність здобувачів вищої освіти: результати опитування. Спортивна наука та здоров'я людини. 2025. № 2(14). С. 67-75. DOI: 10.28925/2664-2069.2025.27.
13. Радченко Л., Єрмолова В., Кроль І. Олімпійська освіта – складова національної системи освіти. Науковий часопис Українського державного університету імені Михайла Драгоманова. Серія 15. 2024. № 12(185). С. 162-165. DOI: 10.31392/UDU-nc.series15.2024.12(185).34.
14. Черниш Н. Й., Борецька М. Ю. Аксіологічний простір ровесників незалежності України: соціологічні виміри. Український соціум. 2021. № 3. С. 34-53. DOI: 10.15407/socium2021.03.034.
15. Фуко М. Наглядати й карати: народження в'язниці / пер. з фр. П. Таращука. Київ : Основи, 1998. 392 с.
16. Шандригось В. Стан і перспективи розвитку жіночої боротьби в програмі Олімпійських ігор. Молода спортивна наука України : зб. наук. праць. 2025. Вип. 29 : у 4 т. Львів : ЛДУФК ім. Івана Боберського. С. 121.
17. Шандригось В., Шандригось Г., Аркуша Т. Спортивна боротьба як соціокультурне явище. Ціннісні орієнтири в сучасному світі: теоретичний аналіз та практичний досвід : зб. тез VII Міжнародної наук.-практ. конф., 15-16 трав. 2025 р., м. Тернопіль. Тернопіль : ФОП Осадца Ю. В., 2025. С. 16-18.
18. Штейнерт В., Грохова Г. Історичні аспекти розвитку фізичної культури. UNIVERSUM. 2024. № 12. С. 117-123. URL: https://archive.liga.science/index.php/universum/article/view/1216
19. Andreasson J., Johansson T. The fitness revolution: historical transformations in the global gym and fitness culture. Sport Science Review. 2014. Vol. 23, № 3–4. P. 91-112. DOI: 10.2478/ssr-2014-0006.
20. Christiansen A. V. Civilized muscles: building a powerful body as a vehicle for social status and identity formation. Social Sciences. 2019. Vol. 8, № 287. DOI: 10.3390/socsci8100287.
21. Pascari D., Arsene I. The historical evolution of physical exercise from primitive societies to the modern era. Annals of "Dunarea de Jos" University of Galati. Fascicle

XV, Physical Education and Sport Management. 2026. № 2. P. 212-231. DOI: 10.35219/efms.2025.2.15.
22. Sevilmis A., Özdemir İ., García-Fernández J. The history and evolution of fitness. SPORT TK-EuroAmerican Journal of Sport Sciences. 2023. Vol. 12. P. 4. DOI: 10.6018/sportk.493851.
23. Shandryhos V. I., Shandryhos H. A. Formation and development of women's wrestling in the Olympic Games program. Олімпійський рух на теренах України – минуле та сьогодення : матеріали Всеукр. наук. конф., 6-7 лют. 2025 р., м. Тернопіль / за заг. ред. А. В. Огнистого, К. М. Огнистої. Тернопіль : ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2025. С. 38-43.
24. Shandrygos V., Shandrygos G., Vynnychuk O. The origin and development of sports wrestling as an Olympic sport. Олімпійський рух на теренах України – минуле та сьогодення : матеріали Всеукр. наук. конф. / за заг. ред. А. В. Огнистого, К. М. Огнистої. Тернопіль : ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2023. С. 38-45.

Микола БАРМАК
Доктор історичних наук, професор,
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка,
Тернопіль, Україна
barmakmv@tnpu.edu.ua

ФІЛОСОФСЬКА РЕФЛЕКСІЯ «ОТРУЄНОЇ» СОЦІАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ ЯК ЧИННИКА СОЦІАЛЬНОЇ ДЕСТАБІЛІЗАЦІЇ

Сучасна російсько-українська війна стала не лише геополітичним, але й глибоко філософським викликом – питанням про природу масового насильства, ідеологічного виправдання злочинів та маніпуляції суспільною свідомістю. Як мільйони людей можуть підтримувати або мовчки приймати злочинний режим? Яким чином руйнується здатність суспільства до морального судження? Ці питання повертають нас до класичних проблем соціальної філософії: природи ідеології, механізмів маніпуляції свідомістю та умов, за яких суспільство стає вразливим до тоталітарних патологій [1].

Концепція «отруєної» соціальної свідомості охоплює процеси цілеспрямованого, системного ураження когнітивних, ціннісних та комунікативних здатностей суспільства – перетворення його на пасивний інструмент ідеологічних маніпуляцій.

Теоретичне підґрунтя «отруєної» свідомості в сучасній росії не є аморфним чи стихійним. Воно має виразну інтелектуальну генеалогію, пов'язану передусім з трьома мислителями: Іваном Ільїним (1883–1954), Євгеном Меснером (1891–1974) та Олександром Дугіним (нар. 1962). Саме їхні ідеї – у різних комбінаціях і інтерпретаціях – стали концептуальним підмурком

кремлівської ідеології, обґрунтуванням «духовного» виміру агресії та інструментом легітимації «справедливої» війни.

З цією метою потрібно здійснити філософську реконструкцію механізмів «отруєння» соціальної свідомості через аналіз ідей Ільїна, Меснера і Дугіна та показати, як ці ідеї функціонують у теоретичному обґрунтуванні сучасної російсько-української війни.

«Отруєна» соціальна свідомість – це операціональний концепт, що описує специфічний стан суспільної свідомості, за якого виявляється системне ураження її базових функцій: пізнавальної (здатності до адекватного відображення соціальної реальності), ціннісно-нормативної (здатності до морального судження та ціннісної орієнтації) та комунікативної (здатності до відкритого, раціонального дискурсу).

Отруєння свідомості відбувається через декілька взаємопов'язаних механізмів. По-перше, епістемологічне отруєння – систематичне спотворення картини реальності через дезінформацію, пропаганду, вибіркове висвітлення подій та «постправдовий» дискурс, в якому кордон між фактом і фікцією навмисно розмивається. По-друге, аксіологічне отруєння – деформація ціннісно-нормативної системи: нав'язування ієрархій, в яких насильство виправдовується «вищою» метою, жертва демонізується, а агресор постає захисником. По-третє, комунікативне отруєння – руйнування умов раціонального дискурсу, підміна аргументів риторикою страху, ненависті та ресентименту.

«Отруєна» свідомість – це не помилка і не невігластво. Це результат цілеспрямованої операції з управління реальністю, в якій ідеологічні апарати держави перетворюються на машини систематичного виробництва когнітивних і моральних патологій.

Ключова відмінність «отруєної» свідомості від простої дезінформованості – у системності та суб'єктивній непомітності процесу: носій отруєної свідомості переконаний у власній правоті, адже відповідний образ реальності є для нього природним, само-собою-зрозумілим. Це – те, що Луї Альтюссер називав «інтерпеляцією»: механізм, через який ідеологія впроваджує суб'єктів у власні структури, змушуючи їх відчувати ідеологічні конструкти як власну ідентичність.

«Отруєна» свідомість не виникає у вакуумі – для неї необхідне специфічне соціальне середовище. Дослідження авторитаризму та тоталітаризму виявили низку умов, що роблять суспільство особливо вразливим. По-перше, це криза ідентичності та соціальна аномія – ситуація, коли традиційні смислові системи руйнуються, а нові ще не сформовані. Е. Дюркгейм показав, що аномія продукує відчуженість і схильність до крайніх рішень. По-друге, ресентимент –

Ф. Ніцше і М. Шелер описали цю психологічну установку як хронічне переживання образи, заздрощів та бажання помститися тому, кого вважають «винним» у власній нещасливості.

По-третє, монополізація інформаційного простору – ситуація, коли держава або пов'язані з нею актори контролюють медіапростір, освіту та культурне виробництво, унеможливлюючи доступ до альтернативних джерел. По-четверте, нормалізація насильства – поступове звикання до жорстокості через її естетизацію, героїзацію та включення у повсякденний дискурс. По-п'яте, культ жертовності та обраності – ідеологічна конструкція, що представляє народ як «обраний» месіанський суб'єкт, покликаний виконати «велику місію» всупереч зовнішнім ворогам.

Саме ці умови в поєднанні з цілеспрямованою ідеологічною роботою формують соціальний ґрунт, на якому «отруєна» свідомість не лише можлива, але й закономірна. Далі ми розглянемо трьох мислителів, чиї ідеї надали цьому «отруєнню» теоретичне обґрунтування та ідеологічну легітимність.

Одним із найсуперечливіших представників російської релігійної філософії першої половини XX століття є Іван Ільїн (1883–1954). Вихованець Московського університету, послідовник гегелівської традиції, він у 1920-х роках, перебуваючи в еміграції, пройшов ідейну трансформацію до войовничого православного націоналізму та апології фашизму. Його центральні праці: «Про опір злу силою» (1925), «Наші завдання» (1950–1954), «Шлях духовного оновлення» (1937) [2].

У «Про опір злу силою» Ільїн полемізував із Л. Толстим, стверджуючи, що пацифістська непротивлення злу є не лише хибним, але й злочинним принципом. Духовна людина, за Ільїним, має право і навіть обов'язок застосовувати фізичне, у тому числі смертоносне насильство, якщо це необхідно для боротьби зі злом. Примітно, що «зло» у нього не обмежується конкретними особами чи діями – воно онтологізується, стаючи метафізичною силою, втіленою в певних народах, рухах та ідеях.

Центральним у філософії Ільїна є образ держави як духовного організму, що є земним втіленням Божественного порядку. Ця ідея, що поєднує православну теологію з гегелівською філософією права, перетворює державу на абсолютну цінність: служіння їй є служінням Богу, а її руйнування – сатанинським актом. Звідси – глибокий консерватизм і антиреволюційність: будь-яка спроба змінити державний устрій ззовні чи знизу є богоборством.

Ільїн розробив концепцію «органічної демократії» – форми державного управління, в якій «народ» виступає не як сукупність атомарних індивідів з правами, а як цілісний духовний організм, що потребує сильного лідера-«вождя», здатного виражати його колективну волю. Це – не демократія в

ліберальному розумінні, а вождистська модель, в якій харизматичний правитель легітимується через містичну єдність з «народним духом».

«Росія є живим організмом... Вона є не механічним поєднанням провінцій, а живою духовною єдністю. Хто не відчуває цього – той не знає Росії і не розуміє її долі» – писав Іван Ільїн в роботі «Наші завдання». Цей органіцизм має виразний антиліберальний і антизахідний характер. Ільїн протиставляє «російський духовний шлях» «раціоналістичному» Заходу, в якому він бачить джерело матеріалізму, безбожжя та розкладу. Схід (православний, «соборний») і Захід (раціоналістичний, «атомістичний») у нього – два антагоністичні цивілізаційні принципи.

Особливо важливим для розуміння рецепції Ільїна в сучасній росії є його позиція щодо фашизму. У 1920–1930-х роках він відкрито симпатизував Муссоліні та Гітлеру, вбачаючи у фашизмі «здоровий» імпульс проти більшовицького зла. У 1933 році він написав, що «Гітлер зупинив процес більшовизації Німеччини», і що «це заслуга, яку слід визнати». Лише після Другої світової війни Ільїн дистанціювався від нацизму – але не від принципу авторитарного вождизму [4].

Симпатії до фашизму пов’язані з ключовою рисою ільїнської думки: переконанням у тому, що у добу кризи і хаосу сильна авторитарна влада є необхідною умовою «відновлення духовного здоров’я нації». Демократія – це розкіш, доступна лише «зрілим» народам; «молоді» та «травмовані» народи потребують «дисципліни», «ієрархії» та «жертовності».

Після 1991 року Ільїн переживає справжній ренесанс у росії. Його праці видаються масовими тиражами, він включений у навчальні програми університетів. Путін неодноразово цитував Ільїна у своїх промовах – зокрема, вислів про те, що «Росія повинна відновити свою духовну силу», та тезу про «нерозривну єдність» «Русского мира». У 2005 році прах Ільїна було перепоховано в Москві за участю президента [10].

Функція Ільїна в ідеологічному комплексі путінізму – надати йому метафізичного, духовного обґрунтування. Кремлівська агресія проти України подається не як загарбницька війна, а як «духовна місія» Росії – захист «православної цивілізації» від «безбожного» Заходу, відновлення «органічної єдності» «руського миру». Ільїнська апологія насильства заради «вищих» духовних цілей стає теоретичним обґрунтуванням воєнних злочинів: знищення «духовно чужого» є не злочином, але сакральним обов’язком.

Менш відомий широкому загалу, проте надзвичайно впливовий у колах російських геополітиків і військових стратегів є Євген Едуардович Месснер (1891–1974). Офіцер білої армії, емігрант, він провів більшу частину життя в Аргентині та Сербії, де й написав свої основні праці. Центральна з них –

«Хочеш миру – переможи мятеж-війну» (1971), в якій він розробив концепцію «мятеж-війни» (заколотної війни) – нового типу конфлікту, що прийде на зміну класичним міждержавним війнам.

Меснер зафіксував глибинну трансформацію характеру сучасних конфліктів: перехід від «регулярного» фронтального зіткнення армій до «нерегулярного», «розмитого» протиборства, що охоплює не лише фізичний, але й психологічний, інформаційний, культурний і соціальний простори. Його ідеї випередили час – вони передбачили те, що пізніше отримало назву «гібридна війна», «психологічна операція» (PSYOP), «інформаційна війна».

Ключовий концепт Меснера – «мятеж-війна» (від «мятеж» – заколот) – це тип конфлікту, в якому перемога досягається не через знищення збройних сил противника, а через підрив його внутрішньої єдності, деморалізацію населення, розпалювання соціальних конфліктів та дестабілізацію державних інститутів. Воєнна дія доповнюється або заміщується дією психологічною, ідеологічною та соціальною. «У мятеж-війні перемагає не той, хто знищив більше солдатів, а той, хто зламав дух народу противника, змусив його зневіритись у власній правоті та у власних лідерах» – зазначав Євген Меснер у роботі «Хочеш миру – переможи мятеж-війну».

Метасубверсія – це найвищий рівень «мятеж-війни», де об’єктом атаки стає саме соціальна свідомість: системи цінностей, культурні коди, ідентичнісні наративи суспільства-мішені. Мета – не захоплення території, а «захоплення» розумів і душ, перетворення противника зсередини, його дезорієнтація та параліч волі до опору. Це – концепт, який безпосередньо пов’язується з ідеєю «отруєної» свідомості.

Меснер виділяє кілька рівнів метасубверсії: перший – пропаганда і дезінформація (зовнішній, найпростіший рівень); другий – підрив довіри до еліт і інституцій; третій – розпалювання внутрішніх конфліктів (класових, етнічних, релігійних); четвертий – руйнування культурної ідентичності та підміна цінностей; п’ятий – «атомізація» суспільства, його перетворення на безструктурну масу, нездатну до колективних дій.

Конкретні технології метасубверсії, описані Меснером, вражають своєю актуальністю: вони майже дослівно відповідають практикам сучасної російської гібридної агресії. По-перше, «мятежники» (агенти метасубверсії) мають діяти непомітно, розчинившись у цивільному суспільстві противника. По-друге, необхідно культивувати «п’яту колону» – внутрішніх агентів впливу, що можуть бути представниками різних соціальних груп: журналістами, академіками, релігійними діячами, бізнесменами.

По-третє, Меснер наголошує на важливості «уявних опозицій» – штучно створених рухів або організацій, що симулюють опозиційність, але насправді

слугують інтересам агресора. По-четверте, він теоретизує «ланцюгові реакції» дестабілізації: коли правильно ідентифіковані «вузлові точки» соціальної системи атаковані, їхня руйнація призводить до каскадного розпаду цілої системи. По-п’яте, він підкреслює ключову роль часу: метасубверсія – тривалий процес, що може тривати десятиліттями до «вирішального удару».

Ідеї Меснера отримали систематичне визнання в сучасній росії – насамперед у Академії Генерального штабу та в колах «нових геополітиків». Генерал Валерій Герасімов практично відтворює ключові положення Меснера про пріоритет «невоєнних» засобів у сучасному конфлікті. Принцип «4:1» (чотири невоєнних засоби на один воєнний) – це пряма ремінісценція меснерівської доктрини мятеж-війни.

Стосовно України операціоналізація меснерівських ідей включає: роки системної дезінформації та пропаганди через підконтрольні медіа; культивування «проросійської» п’ятої колони в українській політиці, церкві та культурі; розпалювання регіональних та мовних суперечностей; підрив довіри до державних інститутів; кіберверсії атак на критичну інфраструктуру та інформаційний простір. Повномасштабне вторгнення 2022 року було, у меснерівській логіці, «вирішальним ударом» після тривалої підготовки [5; 11].

Найвпливовішим і найпродуктивніший з трьох розглянутих мислителів у сенсі безпосереднього впливу на сучасну російську ідеологію є Олександр Дугін (нар. 1962). Його доробок надзвичайно об’ємний: понад 30 книг, численні статті, телевізійні виступи, лекції. Ключові праці: «Основи геополітики» (1997), «Четверта політична теорія» (2009), «Ноомахія: Війни розуму» (більше 30 томів), «Есхатологічний авангард» (2021).

Дугін поєднує в собі ерудита і маніпулятора, академічну риторику і містицизм, посилання на авторитетних мислителів і відверто расистські та нацистські побудови. Він прагне легітимізувати ультраправий екстремізм через академічний апарат, що й зробило його ідеї особливо небезпечними та привабливими для певних інтелектуальних кіл.

Ядром дугінської думки є геополітичний дуалізм Суші (континентальна цивілізація, Росія-Євразія) та Моря (морська цивілізація, США-Атлантика). Цей дуалізм запозичений у класичних геополітиків – Г. Макіндера, Н. Спайкмана, К. Гаусхофера, – але Дугін радикалізує його, надаючи йому метафізичного, майже манхейського характеру: Суша і Море – це не просто стратегічні концепції, але й онтологічно протилежні цивілізаційні принципи, «буттєві сили» [6].

Росія у цій схемі постає «серцем» Євразії, сакральним центром континентальної цивілізації, приреченим протистояти «морській» гегемонії США і Заходу. Відтак будь-яка геополітична активність росії – включно з

агресією проти сусідніх держав – є не злочином, але «онтологічним» самовираженням, захистом «буттєвої» ідентичності.

У «Четвертій політичній теорії» (ЧПТ) Дугін пропонує новий ідеологічний синтез, що має подолати три «провалені» політичні теорії XX ст.: лібералізм, комунізм і фашизм. Суб'єктом ЧПТ є не індивід (лібералізм), не клас (марксизм) і не нація чи раса (фашизм), а хайдеґґерівський концепт «ось-буття», переосмислений Дугіним як колективна «буттєва ідентичність» народу або цивілізації. ЧПТ – це ідеологія, що легітимізує знищення ліберального міжнародного порядку і заміну його «багатополярним» світом, в якому кожна «цивілізація» розвивається за власними законами, відкидаючи «нав'язані» Заходом права людини, демократію та міжнародне право. У практичному плані це означає обґрунтування права Росії ігнорувати будь-які міжнародні зобов'язання, якщо вони суперечать її «цивілізаційним» інтересам [3].

Ставлення Дугіна до України є особливо показовим та ідеологічно значущим. Ще у 1997 р. в «Основах геополітики» він заявив, що Україна як окрема держава є геополітичним нонсенсом і має бути або розчинена в росії, або розчленована: «Україна як держава не має жодного геополітичного сенсу... Центральна Україна і взагалі так звана «малоросійська» ідентичність мають бути сприйняті не як виявлення «нації», а як геополітичний проєкт антиросійських сил».

Дугін заперечує існування окремого українського народу, культури та ідентичності, представляючи їх як штучні конструкти, створені Заходом для протидії росії. Це – пряме теоретичне обґрунтування геноцидної логіки, що стоїть за путінськими заявами про «денацифікацію» і «захист» «русскоязычного» населення. Після початку повномасштабного вторгнення Дугін відкрито закликав до тотального знищення: «Убивати, убивати, убивати. Більше нічого я вам не скажу» [7].

Три розглянуті мислителі виконують різні, але взаємодоповнювальні функції в ідеологічному комплексі сучасного путінізму та в теоретичному обґрунтуванні агресивної війни. Ільїн надає метафізичне виправдання: держава як сакральний організм, насильство як духовний обов'язок, Росія як месіанська сила. Меснер надає стратегічний інструментарій: технологія «отруєння» свідомості, доктрина метасубверсії, концепція тотального протиборства без розмежування мирного і воєнного часу. Дугін надає геополітичну рамку: росія як цивілізаційний суб'єкт, Україна як не-суб'єкт, Захід як онтологічний ворог.

У поєднанні ці три виміри утворюють ідеологічну систему, яка одночасно відповідає на питання «чому воювати?» (Ільїн), «як дестабілізувати перед ударом?» (Меснер) і «проти кого і за що?» (Дугін). Ця система є достатньо гнучкою і синкретичною, щоб апелювати до різних аудиторій: православних

консерваторів (Ільїн), військових і спецслужбістів (Меснер), «нових інтелектуалів» і молодих радикалів (Дугін).

Описані теоретичні концепти реалізуються через конкретні практичні механізми, що системно «отруюють» соціальну свідомість. Можна виокремити шість ключових механізмів.

Перший – контроль над наративом: державні медіа (RT, «Первый канал», НТВ), системи шкільної освіти та університетські програми формують єдиний «офіційний» наратив про «русский мир», «сакральну місію», «зовнішніх ворогів».

Другий – деісторизація і фальсифікація: офіційна культурна пам'ять систематично спотворюється (фальсифікація Голодомору, Другої світової, Афганської кампанії), що унеможливлює критичне осмислення минулого.

Третій – «мова ворожнечі» та дегуманізація: медіапростір насичений дегуманізуючими метафорами (українці як «нацисти», «фашисти», «бандерівці», «нелюди»), що психологічно полегшують прийняття насильства.

Четвертий – культ жертовності та героїзація: загибель у «спеціальній воєнній операції» романтизується і сакралізується; солдати, що гинуть, стають «героями» і «захисниками», що усуває когнітивний дисонанс між масовими втратами і «перемогою».

П'ятий – «отруєна» ідентичність: через систему освіти, релігійні інституції та культурні практики формується ідентичність, в якій лояльність до держави є неодмінною умовою моральної гідності, а незгода з режимом – зрадою і ганьбою.

Шостий – технологічне «отруєння»: через соціальні мережі, боти та штучне просування контенту «отруєна» свідомість транслюється не лише всередині Росії, але й у соціальні простори інших суспільств – України, країн ЄС, США.

Важливо підкреслити: «отруєння» свідомості не є лише побічним ефектом агресивної політики – воно є цільовою функцією, стратегічним інструментом. Відповідно до меснерівської доктрини, повна дестабілізація суспільства-мішені є умовою перемоги: деморалізована, дезорієнтована, «отруєна» свідомість позбавляє суспільство здатності до ефективного опору.

Застосовно до України це означало: системна дезінформація (про «нацизм», «АТО», «громадянську» природу Донбаського конфлікту), підрив довіри до державних інститутів, розпалювання регіональних суперечностей, кібератаки. Мета полягала в тому, щоб до моменту повномасштабного вторгнення Україна постала перед Росією і перед власним суспільством як «нежиттєздатна», «корумпована», «розділена» держава, нездатна до ефективного опору.

Парадоксальним чином, однак, ця стратегія зазнала фіаско: замість очікуваного паралічу українське суспільство виявило безпрецедентну

консолідацію, стійкість і волю до спротиву. Це свідчить про те, що «отруєна» свідомість – не абсолютна зброя: суспільство, що має міцну ідентичність, сильні горизонтальні зв'язки і демократичну культуру, здатне виявляти «антитіла» проти цілеспрямованих маніпуляцій.

Проведений аналіз дає підстави для таких узагальнень. По-перше, «отруєна» соціальна свідомість є не метафорою, а операціональним концептом, що описує системне ураження пізнавальних, ціннісних і комунікативних функцій суспільства через цілеспрямовані ідеологічні маніпуляції. Цей концепт вкорінений у класичній традиції соціальної критики, але потребує адаптації до умов «постправдового» медіасередовища та гібридних конфліктів. По-друге, ідеї Ільїна, Меснера і Дугіна утворюють взаємопов'язану тріаду, що функціонально розподіляє ролі в ідеологічному обґрунтуванні агресивної політики: метафізично-сакральний вимір (Ільїн), стратегічно-технологічний (Меснер) і геополітично-цивілізаційний (Дугін). По-третє, сучасна російсько-українська війна є не просто геополітичним конфліктом, але й «ідеологічною лабораторією», в якій усі три доктрини пройшли практичну апробацію. Системна дезінформація, метасубверсивні операції, заперечення права України на окрему ідентичність – все це знаходить своє теоретичне підґрунтя в аналізованих ідеях [1; 5; 7].

По-четверте, розгляд «отруєної» свідомості не може завершуватись лише діагнозом – він вимагає терапевтичного виміру. Філософськими антидотами є: культура критичного дискурсу (Габермас), принцип відкритого суспільства (Поппер), відновлення публічного простору і громадянської дії (Арендт). Університет і науковий дискурс мають важливу роль у культивуванні цих «антитіл». По-п'яте, феномен «отруєної» свідомості є не лише «російською» проблемою – він є викликом для всіх демократичних суспільств, що перебувають під тиском гібридних інформаційних операцій. Розуміння механізмів «отруєння» є необхідною умовою ефективної відповіді на них.

Отже, «отруєна» соціальна свідомість – це не неминучість, а результат конкретних ідейних конструкцій, конкретних практик і конкретних владних стратегій. І якщо вона є результатом людської діяльності – вона може бути й предметом людського протидії. Філософія, і зокрема соціальна філософія, має в цій протидії незамінну роль: вона розкриває механізми маніпуляції, деконструює ідеологічні містифікації та вказує на нормативні підстави суспільства, побудованого на гідності, а не на страху.

ЛІТЕРАТУРА

1. Roozenbeek J. Propaganda and ideology in the Russian-Ukrainian war. Cambridge : Cambridge University Press, 2024.

2. Valliere P. Ivan Ilyin: philosopher of law, force, and faith // Law and the Christian Tradition in Modern Russia/ ed. by P. Valliere, R. A. Poole. London ; New York : Routledge, 2021. P. 306–325.
3. Shekhovtsov A. Aleksandr Dugin's neo-Eurasianism: the New Right à la Russe // Religion Compass. 2009. Vol. 3, no. 4. P. 697–716.
4. Nykl H. Ivan Ilyin: fascist or ideologue of the White Movement utopia? // Studies in East European Thought. 2025. Vol. 77. P. 351–373.
5. Пахоменко С., Грідіна І. «Неконвенційна зброя»: сек'юритизація історії в російсько-українській війні // Ukraina Moderna. 2024. Vol. 36. P. 45–67. DOI: 10.3138/ukrainamoderna.36.045.
6. Laruelle M. Russian Eurasianism: an ideology of empire. Washington, DC : Woodrow Wilson Center Press ; Baltimore : Johns Hopkins University Press, 2008.
7. Zeyliger V. The geopolitical conception of Russia's war on Ukraine: neo-Eurasianism and Eurasian regionalism // New Perspectives. 2025. Vol. 33, no. 3. P. 276–296.
8. Fridman O. Russian "Hybrid Warfare": Resurgence and Politicization. Oxford : Oxford University Press, 2022. 261 p.
9. Kytöneva S. Ivan Ilyin's views on war and violence and their use among Russian religious and military audiences, 2005–2023 // Studies in East European Thought. 2025. Vol. 77, no. 6. P. 1227–1240. DOI: 10.1007/s11212-025-09714-0.
10. Laruelle M. Is Russia fascist? Unraveling propaganda East and West. Ithaca : Cornell University Press, 2021.
11. Бармак М. В. Неоголошена війна. Механізм окупації українських земель Російською імперією. Тернопіль : [б. в.], 2019. 336 с.

Секція:
ЦІННОСТІ ЯК ВИЗНАЧАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЛЮДСЬКОГО БУТТЯ: ІСТОРІЯ І СУЧАСНІСТЬ

Liudmyla HARMASH
Doctor of Philological Sciences, Professor
H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University
Kharkiv, Ukraine
l.v.garmash@hnpu.edu.ua

INSTANT MEMORY OF WAR: THE TRANSFORMATION OF THE IMAGES OF HERO AND VICTIM IN CONTEMPORARY UKRAINIAN POETRY

Introduction. The full-scale Russian–Ukrainian war has generated a substantial body of poetic texts that record the immediate experience of catastrophe. Contemporary Ukrainian wartime poetry emerges under conditions of minimal temporal distance from the event: texts are written and published while the war is still ongoing, and lived experience has not yet stabilized within the forms of cultural memory. Under such conditions, poetry captures the war from within the process of its lived experience, at a moment when the event has not yet become history but is already beginning to transform into memory.

Classical theories of memory have largely been developed on the assumption that such processes unfold after an event has occurred. Maurice Halbwachs conceptualized memory as socially framed recollection shaped within collective structures. Jan and Aleida Assmann further distinguished between communicative memory, which circulates through everyday social interaction, and cultural memory, which becomes stabilized through institutional preservation, canonization, and durable symbolic forms. Later developments in memory studies have emphasized the role of mediation and circulation in shaping remembrance: Astrid Erll demonstrated that memory emerges through media that structure how experiences are transmitted and interpreted; Ann Rigney highlighted the dynamic circulation and afterlives of literary memory across audiences and cultural contexts; and Andrew Hoskins described the accelerated and networked character of remembering in contemporary media environments.

Building on these approaches, this article introduces the concept of *instant memory* to describe a stage of memory formation that remains insufficiently theorized. *Instant memory* refers to an early phase of memory-making in which the

experience of an ongoing event already takes textual form and begins to circulate publicly – through literary publication, media discussion, and scholarly engagement – yet has not undergone historical interpretation or cultural stabilization. Unlike communicative memory in the sense proposed by Jan and Aleida Assmann, which refers to the circulation of recollections about the past, *instant memory* emerges before the event has concluded, when the text is already public but the event itself has not yet become the past. In this sense, *instant memory* designates the cultural moment in which experience begins to crystallize into memory while the event itself remains historically unfinished.

Despite considerable scholarly attention devoted to trauma, testimony, and the media circulation of wartime experience, contemporary research has insufficiently described the phase in which a poetic text simultaneously belongs to the unfolding event and already begins to function as memory. This situation reshapes the structure of wartime narratives: the traditional opposition between hero and victim becomes unstable, while the central figure becomes a subject who remains within the catastrophe and simultaneously begins to transform lived experience into memory.

The aim of this article is to analyze how instant memory of war is formed in contemporary Ukrainian wartime poetry and how this regime of remembering transforms the images of hero and victim.

Literature Review. Recent scholarship on Ukrainian wartime poetry emphasizes that texts written after 24 February 2022 frequently function as forms of testimony that document the traumatic experience of war (Subarno Chattarji [3]; Rory Finnin [4]; Vitaly Chernetsky [2]). Researchers have also drawn attention to their modes of circulation: the dissemination of poetry through digital platforms creates a near "real-time" regime in which poetic texts become spaces for the public interpretation of unfolding events (Amelia M. Glaser [5]; Harriet Murav [10]).

Other studies focus on the symbolic strategies through which war is interpreted in contemporary poetry, including the personalized experiences of combatants, national archetypes, and representations of loss and trauma (I. Orinenko [11]; L. Machulin [8]; I. Prushkovska [12]; T. Riazantseva & Ye. Kanchura [14]). At the same time, as Tetiana Belimova [1] argues, contemporary poetry is already forming a new archive of the war's memory. However, the transformation of the images of hero and victim under conditions in which memory is formed during the unfolding of the event itself remains insufficiently conceptualized. This gap defines the analytical perspective of the present study.

The Transformation of the Images of Hero and Victim in the Regime of Instant Memory of War. In the context of an ongoing war, poetry functions as a space of instant memory, recording not an interpreted past but the lived experience of an event that is still unfolding. Within this regime, traditional images of hero and

victim change: instead of stabilized memorial figures, poetic texts present subjects who remain within the war, experience it bodily, and simultaneously begin to transform this experience into memory.

This transformation is particularly visible in the poetry of Valerii Puzik [13]. His texts demythologize heroism: the hero appears not as a triumphant figure but as a person acting within catastrophe – exhausted, vulnerable, and often traumatized, yet capable of continuing to act. In the poem "Pastor," the central figure is a sapper whose image is constructed through labor and responsibility rather than through the rhetoric of heroic achievement. The metaphor of a "weapon that grew ears of grain within him instead of war" symbolizes the clearing of space for life after destruction. Such texts record the event from within lived experience, where the hero is not yet a memorialized figure but a subject who becomes a bearer of memory in the very moment of its formation.

In the poetry of Halyna Kruk (the collection *Lost in Living* [6]), the opposition between hero and victim nearly disappears. The central figure becomes a subject of loss who continues to live after catastrophe. The image of the "black dog" that pursues the speaker, the motif of emptiness ("love leaves a hole in a woman's heart"), and the crisis of language present memory as an ongoing inner condition that has not yet been shaped into a stable narrative.

A different modification of the wartime subject appears in the poetry of Oksana Maksymchuk in the collection *Still City: Diary of an Invasion* [9]. Here the war enters the space of everyday urban life, while the lyrical subject appears less as a hero of action than as a witness to the destruction of normality. The fragmentary structure of the texts and their attention to everyday details convey a mode of thinking shaped by the unfolding event, when the war still resists coherent interpretation. In this sense, *Still City* functions as a poetic archive of an ongoing experience in which memory emerges simultaneously with the experience of the event itself.

In the poetry of Maksym Kryvtsov [7], the central motif becomes the radical personalization of loss. Heroism is dismantled through the specificity of names, call signs, memories of family life, and small everyday gestures. War appears not as an abstract historical event but as a constellation of individual human stories. His verses articulate an ethics of memory centered on the concrete individual.

Such texts demonstrate a characteristic mechanism of instant memory. While the war is still unfolding, poetry resists depersonalization by transforming the event into a space of names, voices, and private biographies. Memory here emerges as an immediate memorial gesture – an ethical practice of naming those whom war attempts to reduce to statistics. As a result, hero and victim are no longer opposed: the hero may become a victim, while the victim retains dignity through the uniqueness of an individual life.

Another perspective appears in the poetry of Eva Tur [15], where the gendered optics of war are deconstructed. The lyrical heroine refuses the symbolic role of the "woman at war" often imposed by media representations. The formula "a sexless being at war" does not imply the disappearance of corporeality but signals the loss of gender as a defining category in wartime conditions. Competence, experience, endurance, and responsibility toward the unit come to the foreground. In this way, Tur's poetry presents another transformation of the heroic figure: the wartime subject emerges beyond gender roles within a community structured by risk and solidarity.

This poetics reveals another dimension of instant memory. The lyrical heroine refuses externally imposed symbolic roles because the experience of the front has not yet undergone ideological or cultural codification. The poetic text records the event at the moment of its lived experience, before it is converted into a convenient public image or integrated into established cultural scripts. In this sense, instant memory appears as a form of memory that resists the symbolic "packaging" of experience and insists on the primacy of lived experience.

In the texts examined, instant memory of war takes multiple forms: testimony from within the event, the language of loss, the archiving of everyday catastrophe, the naming of the dead, and resistance to external schemes of representation. The transformation of the images of hero and victim thus appears as a consequence of a specific regime of remembering that emerges before historical distance is established.

Across different poetic models – from testimony in Puzik to the poetics of loss in Kruk, the archiving of experience in Maksymchuk, the personalization of memory in Kryvtsov, and resistance to symbolic roles in Tur – the same mechanism becomes visible: an ongoing war generates instant memory, which in turn reshapes the traditional figures of hero and victim.

Conclusions. The analysis of contemporary Ukrainian wartime poetry demonstrates that its value narratives are formed within the regime of instant memory of war – a mode of remembering that arises during the event itself, when experience has not yet acquired historical distance. In this sense, instant memory is not merely communication about war but a distinct stage of memory-making in which the poetic text already circulates within the cultural sphere while the event itself has not yet become the past.

In the texts of Valerii Puzik, Halyna Kruk, Oksana Maksymchuk, Maksym Kryvtsov, and Eva Tur, the binary opposition of hero and victim gradually loses its defining role. The subject appears not as a memorialized figure but as a person who remains within the catastrophe while simultaneously transforming lived experience into memory. This results in different models of such a subject: the witnessing hero, the subject of loss, the bearer of personalized memory, the archivist of everyday

wartime experience, and the member of a combat community beyond traditional gender roles.

Thus, contemporary Ukrainian wartime poetry not only represents war but also participates in shaping its primary forms of cultural remembering. The poetic text functions as a space of instant memory – open and ethically charged, oriented against forgetting and the depersonalization of experience.

REFERENCES

1. Belimova T. Memory of the ongoing war in modern Ukrainian poetry // *Književna istorija / Literary History*. 2023. Vol. 13.
2. Chernetsky V. Ukrainian and Russian wartime poetry in the age of social media: challenges and lessons // *Slavic Review*. 2024. Vol. 83. P. 521–526.
3. Chattarji S. Poetry, war, and trauma: poems from Ukraine // *Studia Ucrainica Varsoviensia*. 2025. Vol. 13.
4. Finnin R. “Where are your poets, the monsters ask”: reading verse in a genocidal war // *Slavic Review*. Critical Forum: Poetry and Aesthetics in a Time of War.
5. Glaser A. M. Poetry as conversation: introduction to the Contemporary Ukrainian Poetry Archive // *Slavic Review*. 2024. Vol. 83. P. 481–484.
6. Kruk H. *Lost in Living* / trans. by A. Kinsella, D. Orlowsky. Spokane : Lost Horse Press, 2024.
7. Kryvtsov M. *Virshi z biinytsi* [Poems from the firing port]. Lviv : Vydavnytstvo Staroho Leva, 2023.
8. Machulin L. I. Natsionalni arkhetypy yak modus poezii sprotyvu v rosiisko-ukrainskii viini // *Kultura Ukrainy*. 2022. Vyp. 77. P. 19–25.
9. Maksymchuk O. *Still City: Diary of an Invasion*. Pittsburgh : University of Pittsburgh Press, 2024.
10. Murav H. Contemporary Ukrainian poetry: wartime and poetic time // *Slavic Review*. 2024. Vol. 83. P. 516–520.
11. Orinenko I. M. Representation of the Russian-Ukrainian war in the works of Valeriy Puzik // *Proceedings of the International Scientific Conference*. Ljubljana : University of Ljubljana, 2024.
12. Prushkovska I. V. Poetry of war: Ukrainian-Turkish manifestations // *International Journal of Philology*. 2022. Vol. 13, № 4, pt. 1. P. 66–74.
13. Puzik V. *Try medali v shukhliadi* [Three medals in a drawer]. Kharkiv : Vivat, 2024.
14. Riazantseva T., Kanchura Ye. Poetic reflections of war in contemporary Ukrainian literature as the poetry of metaphysical perspectives // *World Literature Studies*. 2025. Vol. 17, № 3. P. 60–72.
15. Tur E. I am a sexless being at war // Chraibi C. “I Am a Sexless Being. I Know Not What It Is to Be a Woman at War.” *Euromaidan Press*. 10 June 2024. URL: https://euromaidanpress.com/2024/06/10/war-poetry-ukrainian-female-fighter-penspowerful-words-on-gender-identity.

Леся АЛЕКСІЄВЕЦЬ
Доктор історичних наук, професор,
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка
lmalex@ukr.net

Микола АЛЕКСІЄВЕЦЬ
Доктор історичних наук, професор,
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка,
Тернопіль, Україна
malexiyevets@tnpu.edu.ua

Оксана АЛЕКСІЄВЕЦЬ
Кандидат філологічних наук, доцент
Київський національний лінгвістичний університет,
Київ, Україна
oksalex@ukr.net

ЛЮДЯНІСТЬ ЯК ГОЛОВНА ЦІННІСНА МАТРИЦЯ СЬОГОДЕННЯ

З давніх давен у фокусі земного світу є Людина. Сьогодення розкроєне війнами, хиткістю довіри, тож людяність є не лише визначальною моральною чеснотою, а фундаментальною ціннісною матрицею цивілізаційного розвитку, за якою існування цього світу загалом. Саме вона окреслює допустиме у відносинах різних рівнів, політиці, економіці, освіті, цифровому просторі. На наш погляд, очевидним є те, що разом із інтелектуальним і технологічним прогресом та розширенням, на часі антропологічне переосмислення та усвідомлення Людини як найвищої цінності.

Свого часу відомий грецький філософ Діоген Сінопський шукав Людину. Любомир Гузар вважав за головне «Бути Людиною» [1]. Як часто сьогодні бачимо сильні й красиві прояви людяності у вчинках, служінні, творчості, т.д. Разом з тим, на другому полюсі вбивства, злочини, зради, ін. Розуміння базового налаштування – Людина, має цілісно балансувати тіні й, «скинувши» усі невластиві людському маски, залишатись та бути світлом і любов'ю, якими є за своєю природою.

Саме людяність є відповіддю на сучасну гуманітарну та суспільну кризу. За якою ще є можливість вийти на новий рівень осягнення буття. Потужний технологічний розвиток, глобалізація вносять великі корективи у саме усвідомлення людського в них. Війни особливо загострюють це питання, увиразнюючи різні полюси проявів людей. Зростання цифровізації, автоматизації, віртуалізації ставлять на порядок дня питання, як зберегти

людське. Тож, сьогодні це не просто етична категорія, а спосіб збереження людини на землі.

Будь-яка система цінностей втрачає сенс без людини. Людяність цілісно пов'язує гідність, емпатію, вдячність, відповідальність, милосердя, повагу до іншості, прийняття у глибинному сенсі, здатність до співбуття, наскрізно поєднані силою любові й самого життя.

Кожна війна є випробуванням людяності. Бо ж оголює найтемніші й найпотворніші прояви жорстокості, та разом з тим показує найвищі приклади жертовності, допомоги, стійкості. Російсько-українська війна принесла в наші землі у новітню добу ці явності: щодень практично для кожної людини, де би та знаходилася. Кожен обирає, як діяти й себе проявляти. Власне, відповідь на питання, як зберегти людяність визначає сьогодення і майбуття не лише України, а й Європи.

У цьому контексті саме освіту вбачаємо простором ствердження людяності. Адже сьогодні вона не лише надає знання, професійні компетентності, а означає і показує цей шлях людського. Особливої ролі набуває педагогічна та історична галузі. Університет стає не лише гарантом забезпечення освіти, центром науки, а й полем духовної та ціннісної зрілості.

Поява і розвиток штучного інтелекту особливо актуалізували питання нашого розгляду. То що робить людину людиною? Якою стане людина через роки? На наш погляд, саме синергія любові й світла – здатність до прийняття, відповідальності, вдячності, творення сенсів.

Власне, технології технологіями, а саме людяність є стратегічним ресурсом нашої цивілізації. Дійсний прогрес вимірюється здатністю людей залишатися людьми. А людяність є основною ціннісною матрицею сучасності – фундаментом освіти, політики, економіки, культури, нашого співбуття. І сьогодні це виклик та рішення для Кожного.

ЛІТЕРАТУРА

1. Пивовар Т. Яскраві історії філософа Діогена. URL: https://spravjniistoriyi.com.ua/2023/11/14/yaskravi-istorii-filosofa-diohena-2/
2. Гузар Л. Спогади. К.: Вид-во Портал, 2023. 416 с.

Наталія САВЕЛЮК
Доктор психологічних наук, професор,
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка
nsavelyuk@ukr.net

Михайло ЛЕВЧУК
Здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти,
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка,
Тернопіль, Україна
miwka.levchuk@gmail.com

ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНІ ГРОМАДЯНИ УКРАЇНИ: ПРОБЛЕМА ТРАНСФОРМАЦІЇ ЦІННОСТЕЙ

Внаслідок збройного конфлікту, розв'язаного росією, Україна вперше зіткнулася з явищем вимушеної масштабної міграції населення. Вимушене внутрішнє переміщення було спричинене не лише бажанням втекти від військових дій та пов'язаних із ними небезпек, але й небажанням залишатись на тимчасово окупованих територіях, баченням свого майбутнього в Україні. Вимушене переміщення також супроводжується зміною соціального статусу, що проявляється у втраті майна та постійного житла, соціальних зв'язків, роботи та звичного рівня побуту. Сукупність зазначених чинників у поєднанні з психотравмувальними наслідками пережитих подій утворює складний соціально-психологічний контекст адаптації внутрішньо переміщених осіб [4].

У процесі інтеграції в нове середовище та пристосування до нових умов життя внутрішньо переміщених осіб, важливим механізмом особистісних змін є перебудова ідентичності. Польський дослідник П. Штомпка зазначав: психотравмувальні події призводять до руйнування усталених життєвих орієнтацій, що обумовлює глибоку перебудову способу мислення, поведінки та сприйняття власного життєвого світу назагал. Одним із ключових проявів травми дослідник також вважає виникнення кризи ідентичності, яка супроводжується процесами її відновлення або реконструкції [6]. У цьому контексті проблема визначення ціннісних орієнтирів, пошук та усвідомлення культурних кодів, характерних для інших регіонів країни, що здатні сприяти формуванню відчуття належності внутрішньо переміщених осіб до нових громад постає черговим викликом для соціуму в умовах сучасності [2].

Також українські дослідники звертають на увагу на те, що процес вимушеної міграції супроводжується не лише матеріальними втратами, а й суттєвими змінами у системі цінностей і соціальних орієнтацій. Так, Н.

Коваліско та С. Бубняк стверджують, що в умовах вимушеної міграції, вимушені переселенці проходять через втрату усталених соціальних зв'язків, що зумовлює необхідність пристосовуватись до нових умов, що в свою чергу позначається на їхньому соціальному самопочутті, структурі ціннісних пріоритетів, та довіри до соціальних інститутів загалом. На їх думку, тривалий вплив нестабільності та невизначеності сприяє трансформації особистості, з орієнтацією на такі потреби як: безпека, соціальна підтримка, збереження соціальної ідентичності [3]. Водночас Ю. Середа у дослідженнях соціального капіталу вимушених мігрантів звертає увагу на те, що у процесі адаптації важливими є соціальні зв'язки, та відчуття інтегрованості у нову громаду. Дослідниця акцентує увагу на тому, що розширення кола соціальних контактів та підтримка зі сторони приймаючої громади позитивно впливають на зміну рівня соціальної ізоляції, а також формуванню відчуття приналежності до нового соціального середовища [5].

У дослідженні О. Бєлєнок та А. Бови проаналізовано дані соціологічного опитування «Сегментація української аудиторії», проведеного Соціологічною групою «Рейтинг» у червні–липні 2024 року. На основі отриманих емпіричних даних автори здійснили порівняльний аналіз ціннісних орієнтацій, громадянської ідентичності та соціальних очікувань респондентів залежно від їхнього міграційного статусу. «Це опитування охопило всю підконтрольну територію України, за винятком тимчасово окупованих територій та районів без українського мобільного зв'язку, і було здійснене в межах щорічного моніторингу «Українське суспільство» Інституту соціології НАН України за допомогою комбінованої методології CATI-CAWI за фінансування Проєкту USAID «Трансформація комунікацій»» [1].

В межах даного дослідження відповідно до міграційного досвіду респондентів було сформовано три основні групи: іммобільне населення – особи без досвіду зміни місця постійного проживання у зв'язку з воєнними діями; внутрішньо переміщені особи – респонденти, які в результаті воєнних дій були вимушені змінити місце постійного проживання; реверсні мігранти – особи, які пережили вимушену міграцію через війну, але в міру обставин повернулись до попереднього місця проживання.

Згідно з результатами дослідження, для групи внутрішньо переміщених осіб характерним є підвищення значущості базової безпеки – як особистісної, так і безпеки близьких. Це вказує на актуалізацію базових потреб в умовах пережитих психотравмувальних подій, пов'язаних із вимушеним переселенням та значною втратою звичного способу життя та соціального середовища. Також у цієї групи спостерігається зростання запиту на соціальну підтримку від держави, що вказує на посилення очікувань від держави як основного суб'єкта

соціальної підтримки та допомоги. Серед іммобільного населення більшою мірою набувають актуальності цінності державної незалежності, національні ідеї та символічні компоненти колективної ідентичності – як, наприклад, спільна історія, культура тощо. Це може свідчити про переважання більш стабільних, менш зумовлених навколишніми обставинами ціннісних структур.

Щодо реверсних мігрантів, то в цьому питанні вони займають більш проміжну позицію, поєднуючи орієнтацію як на цінності безпеки, так і на збереження важливості державних і громадських пріоритетів. Така структура цінностей може бути сформована в результаті наявності різного досвіду – як внутрішнього переміщення, так і досвіду повернення до попереднього місця проживання. Назагал для всіх груп респондентів переважаючими цінностями залишаються цінності загальнонаціональної єдності, громадської приналежності та віри у перемогу. Це вказує на високий рівень згуртованості українського суспільства в умовах війни, що триває [1].

Підбиваючи підсумки, можна стверджувати, що отримані результати вказують на те, що в умовах війни відбувається трансформація ціннісних орієнтирів у бік базових потреб – таких як безпека, соціальна підтримка, а міграційний досвід, своєю чергою, визначає ступінь вираженості таких змін та характер їх прояву в різних соціальних групах населення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бєлєнок О. А., Бова А. А. Міграційний статус українців в умовах війни: громадянська ідентичність, ціннісні пріоритети та очікування від держави. *Культура, наука, освіта: смисложиттєві цінності в сучасних умовах* : тези доповідей та повідомлень учасників VII Міжнародної міжгалузевої науково-практичної онлайн-конференції (Київ, 25–31 бер. 2026 р.). Київ, 2026. С. 318-328.
2. Газізова О. Трансформація ідентичностей внутрішньо переміщених осіб у процесі їх соціокультурної адаптації та інтеграції у нові територіальні громади. *Українознавство.* 2019. №4. С. 83-96.
3. Коваліско Н. В., Бубняк С. М. Соціальне самопочуття внутрішньо переміщених осіб в Україні: соціологічний дискурс : монографія. Львів, 2022. 294 с.
4. Новікова О. Ф. Внутрішньо переміщені особи: від подолання перешкод до стратегії успіху: монографія. Київ: НАН України, Ін-т економіки пром-сті, 2016. 448 с.
5. Середа Ю. В. Соціальний капітал внутрішньо переміщених осіб як чинник локальної інтеграції в Україні. *Український соціум.* 2015. № 3. С. 29–41.
6. Sztompka P. Cultural Trauma: The Other Face of Social Change. *European Journal of Social Theory*, 2000, 3(4), P. 449–466. DOI: /10.1177/136843100003004004].

Анатолій ДОВГАНЬ
Доктор філософських наук, професор,
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка,
Тернопіль, Україна
dovgananatol@gmail.com

ІДЕЯ СВОБОДИ САМОЗБЕРЕЖЕННЯ ЯК СВІТОГЛЯДНА НАСТАНОВА ОСОБИСТОСТІ В ІНФОРМАЦІЙНОМУ СУСПІЛЬСТВІ : МЕЖІ І БЕЗМЕЖЖЯ

«Мовчи, глуха, буде менше гріха»
Українське народне прислів'я

Швидкі соціальні зміни в соціумі розбалансовують повсякденну свідомість, створюючи надто складні умови буденному мисленню здійснити правильний усвідомлений вибір подальшої поведінки, яка не суперечила б суспільним прагненням, інтересам та ідеалам. І навіть, якщо «Я» – темрява безпосередньо проживаючого моменту по Е.Блоху, то, все-ж така «темрява», наповнювана динамічним спонукальним змістом в мріях індивіда, втілюється в його практичних дія. В ситуації динамічної демонстрації індивідуальних прав і свобод конкретної особистості цифровий контент суспільних відносин стає невід'ємним модусом соціальної ідентифікації людини. Цифровізація повсякденного існування як цілого в єдності його характеристик (модусів) починає монополізувати всі явища суспільного життя. Поступово неприйнятним для повсякденного життя стає все, що неможливо звести до цифрової емпірії. І якщо перевиробництво продуктів харчування в недалекому історичному минулому (ХХ ст.) приводило до їх фізичного знищення з чисто фінансових міркувань, то перевиробництво «опцій» інформаційних цифрових технологій в ХХІ столітті, навпаки, з прискоренням набирає незворотної тенденції. Свідченням є вихід на арену суспільної історії штучного інтелекту (ШІ), який благими «зовнішньо» намірами його авторів-творців поступово починає нав'язувати індивіду власні, «зрозумілі» тільки йому параметри-конструкти теперішнього сучасного буття людини. Такого роду світогляд повсякденності демонструє дедуктивний зміст буття, усвідомлення якого може привести до розуміння багатьма людьми абсурдності оптимістично-песимістичних світоглядних установок в реальному житті.

Цифровізація мислення людини підпорядковує її (людину) стереотипним алгоритмам мислення та повсякденної поведінки індивіда мимо його волі. Індивідуальна свобода людини сутністю власного смислу не вписується в цифровий світ соціальних відносин і не отримує повноти свого прояву в повсякденні, бо об'єктивно необхідна цифровізація детермінує утвердження

нового історичного типу соціальної тоталітарності – цифрового. Свідченням цьому є спосіб життя молодих поколінь, які біологічно зростають разом із наростаючою цифровізацією їх власного соціального життєвого простору. Виникає дистанційний розрив єдності альтернатив життєвих орієнтацій різних поколінь соціуму в історичному часі, що не дає можливість людству на певному історичному етапі свого буття знаходитись у своїй динамічній рівновазі. І це світова тенденція асинхронності вікового розвитку біологічного та соціального між поколіннями людей. А в залежності від нерівномірності суспільного розвитку різних соціальних спільнот ця тенденція проявляє себе нерівномірно історично. Згадаймо теорії формаційно-цивілізаційного розвитку суспільства.

Якщо визнати, що суспільство є, в термінах гегелівської діалектики, боротьба та єдність альтернатив, то динаміка соціального буття не дає пересічному «масовому» індивіду знаходитись в стані особисто-внутрішньої та групової світоглядної гармонії. І все ж таки людина індивідуально, отже, суспільство загалом, перебуває в стані відносної стабільності попри домінуючій альтернативності буття різних життєвих шляхів. Виходить, що окрім, наприклад, оптимістично-песимістичних поглядів існують ще й інші світогляди, відмінні від наявної бінарності. Явище присутності іншості є частиною світу суспільства. І ця іншість присутня не тільки тілесно, а й духовно. Тому окреслюється теоретико-методологічна проблема зрозуміння «іншості» світогляду, встановлення його соціальної суті, життєвих перспектив функціонування та ролі в сучасному соціумі, бо практично це проблема пересічного соціумного індивіда на базі маніфестованої суспільством свободи людини.

Можна допустити, що історично ідея соціального «іншого» виникала опозиційно саме до конкретних індивідуальних чи масових проявів оптимізму чи песимізму. Причому, як писав француз Марсель, це зовсім не та людина, яка не може досягнути певної повноти життя, що може бути повнотою відчуття чи навіть повнотою думки. Бажання людини сховатись від повсякденної нав’язливої інтенсивності буденного життя красномовно розкрито японським філософом і письменником Кобо Абе в романі «Людина-коробка». А у французького філософа Р.Декарта такий тип поведінки індивіда визначається поняттям «байдужість», що з деякими уточненнями можна визнати світоглядним нігілізмом до наявних альтернативних світоглядних установок. Можливо допустити також, що теорії множинності світів Дж. Бруно, Г. Лейбніца як взаємної «іншості» в глибинах їх змісту також містять саме не дихотомічність світосприйняття, а його різноманіття, елементом якого є вербальна байдужість як прояв індивідуальної вербальної свободи людини

поряд із оптимізмом і песимізмом. Причому байдужість окреслюється як активна соціальна позиція, що суперечить соціальній апатії, на що звернули увагу екзистенціалісти.

Вербальна активність індивіда як технологія його самозбереження в умовах інформаційного суспільства набуває взаємосуперечливих проявів: вербальна агресія, вербальна толерантність, вербальне мовчання.

Мовчання при відповідних соціальних обставинах перетворюється в дієвий засіб самозбереження особистості при одночасній втраті деяких базових ознак її усуспільненості в конкретний історичний час. Втрачаючи одне, індивід отримує інше, те, що дозволяє йому зберегти власну людську субстанційність. Мовчання може набувати позитивного або негативного значення як для пересічного індивіда, так і для суспільства.

Новизна сучасної ситуації повсякденного життя українського суспільства в тому, що дезорганізується його соціальна структура, виникають соціальні суб'єкти, неоднорідність поглядів яких формує складну мозаїку буденності. Повсякденна свідомість індивіда, стиснута реальними фактами життя, змушена шукати практичний вихід із суперечливих ситуацій, про-живаючи і пере-живаючи їх у свій, обраний її волею спосіб. Однак, вольовий акт нездатний довільністю власного вияву перевершити його необхідність. Роль волі не в довільному виборі способу проживання, а в тому, що воля засвідчує суб'єктивне прагнення змінити ті чи інші суттєві сторони реальності. Бо вольове рішення людини визначається не тільки її індивідуальними уявленнями, а й світоглядними «універсаліями». Завдяки волі людина здатна підпорядкувати вищій (може і нижчій) моральній ідеї не тільки чуттєві потяги, а й усі свої бажання, обрати в переліку можливих дій саме ту, яка відповідає прийнятому принципу практичної діяльності. Проте воля ніколи не задовільниться досягненим, тобто завершеним актом дії. Бо воля, наприклад, на думку Дж.Бруно, має свою мету, що визначена джерелом буття людини та цілісності світу – Богом. А от у Р.Декарта активність волі виявляється не тільки через діалектику сумніву-впевненості, а ще й через свободу вибору. Людина вільна не тільки тоді, коли незнання добра й істини роблять нас байдужими-писав філософ, людина виявляє свою свободу переважно тоді, коли ясне й чітке розуміння якоїсь речі підштовхує до нових пошуків. Для Р.Декарта найбільшою та найосновнішою досконалістю людини є здатність волі утримувати себе від поспішних суджень, отже, практичних дій (курсив – наш). Для Г.Ляйбніца принцип свободи важливий тим, що дає людині можливість вільного, нічим не обмеженого вольового вияву пізнавальної здатності людини як абсолютної свободи її ставлення до світу і самої себе.

Поступово неприйнятним культурі стає все, що неможна звести до повсякденної емпірії, в якій йде зміщення світоглядних орієнтирів від праці як життєво необхідної потреби до розваги як домінуючого виду повсякденного буття, як різновиду існування, до життя як гри. Тому К.Ясперс неодноразово підкреслює дискомфорт світу комунікації «наявного буття», спричинений унеможливлюванням консенсусу між носіями різних світоглядних дискурсів. Плюралізм думок приводить до суттєвих змін у можливостях інформаційної поведінки особи. В такому фрактальному і багатому змістом середовищі інформації (не завжди соціально якісному в ціннісному вимірі) свобода волі виявляє себе односторонньо, однолінійно, цілеспрямовано на максималізацію численості не завжди достатньо змістовних повідомлень, монологів, діалогів. Така реконструкція, поступово приводить суспільство до зміни логіки мислення, перетворення моносоціального сприйняття світу на плюралізм автономних практик його розуміння і пояснення (множинність світів – Д. Бруно, Г. Ляйбніц). Відбувається так звана гуманізація інформаційного поля суспільства, що проявляється через розширення можливостей «свободи волі» кожного індивіда. Однак, ця свобода волі кожного і всіх конституюється лише як «право» і не більше. «Ти маєш право» – такий заклик перетворюється в домінуючу суб'єктивну поведінкову настанову «я маю право » повсякденного життя кожного, виштовхуючи із системи норм принцип обов'язку. Розривається дихотомічність відношення «право-обов'язок», що за будь-яких історичних колізій виконувало функцію нормування і регулювання людських стосунків, бажань, воль завжди ефективно. Домінування одного модусу цієї дихотомії призводить у сучасному інформаційному суспільстві на всіх рівнях соціальної структури до розуміння індивідом свободи як без-відповідальності, без-законня, без-прав'я, без-совісті. Відбувається зміщення світоглядних орієнтирів індивіда: від розуміння праці як необхідної умови свободи його існування, до свободи мовлення як головної умови існування. Ейфорія соціальної активності сформувала тенденцію суб'єктивного небажання мовчати. На перший план буття людини висувається лозунг-пропозиція: «Не мовчи, кажи, що хочеш, тільки не мовчи ». І через структурні елементи соціальної системи навіть свідомо нав'язується принцип мовлення як домінуючий елемент вербального спілкування, від якого інколи тяжко ухилитись пересічному індивіду відповідної спільноти. Такий спосіб буття демонструє відродження софістики, демагогії, догматичності, еклектичності мислення людини як норм її індивідуальної вербальної поведінки. Всенародним масовим розмовним жанром спілкування змінюється парадигма розвитку мислення людини. Говорять усі, не мовчить ніхто. Тому в інформаційному просторі сучасного суспільства мовчання живого в «плоті » індивіда не

отримало статусу рівноцінного засобу вербального спілкування та пізнання світу. Сучасний носій вербального оптимізму/песимізму – член інформаційної структури (преса, телебачення, інтернет) спонукає себе до здійснення максималізованої настанови: говорити і писати що завгодно, тільки не мовчати. Індивідуальне інтенсивне вербальне спілкування створює особистості соціальну можливість зберегтись усуспільненою істотою проявом відповідної власної мовленнєвої активності. Так формуються деякі соціальні параметри відкритого демократичного суспільства (К.Поппер, М.Корнфорд), яке прагне реалізувати анігіляцію тотальності. Але ж ми забуваємо, що свобода волі дає людині через мовчання ще один спосіб себе проявити як суспільна активна істота і зберегти себе вільною особистістю. Мовчання є активною соціальною позицією людини на мікро- та-макрорівнях суспільного життя. В умовах війни дотримання мовчання як способу індивідуальної свободи є досить доречним в аспекті збереження цілісності не тільки індивіда, а й соціальної системи. Тому зазначаємо, що в соціальному шумі сучасного загального вербального спілкування воля людини практично опустила цей важливий аспект прояву індивідом своєї свободи, що не йде на користь формування ментальності українського суспільства на засадах гуманної демократичності буття людини.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гірц Кліфорд. Розвиток культури й еволюція розуму //Гірц К. Інтепретація культур. Вибрані есе / Пер з англ. К.: Дух і Літера. 2001.
2. Лях В. В. Передмова // Інформаційне суспільство у соціально-філософській ретроспективі та перспективі / В.В.Лях, В.С. Пазенок. К.: ТОВ «XXI століття: діалог культур». 2009.
3. Філіпович Корнель. Щоденник антигероя // Філіпович К. Щоденник антигероя. Сад пана Нічке / Переклад із польської Юрія Матевощука. Вид. «Крок», Тернопіль, 2020. 320 с.

В’ячеслав БІГУН

Кандидат юридичних наук, магістр кіномистецтва

Київ, Україна

VSBihun@gmail.com

КІНОТЕРАПІЯ ЯК АКСІОЛОГІЯ: ПРО ЦІННОСТІ В КІНО І ЖИТТІ

Кіно в своєму аудіовізуальному прояві фільмів (і серіалів, хоча ці явища розрізняють) можна розглядати як міждисциплінарну сферу прояву цінностей. Філософи, педагоги, культурологи, кінознавці і автори-режисери традиційно, а психологи – відносно недавно, працюють з цим нині ще більш доступним полем, у якому знаходять натхнення мільйони. Причиною цього є те, серед

іншого, що фільми як зосередження й втілення (екранізація) історій, героїв, їхніх суперечностей і дилем, слугують проєкцією різних життєвих сценаріїв на свідомість людини, безпечним простором для переживання різнобічного людського досвіду. Цей досвід часом є як пізнавальним, з якого людина вперше дізнається про які явища, переживає їх як свої, і трансформаційним, коли часом цей досвід є лімінальним, оскільки йдеться про перехідні стани (як-от, переживання горя, дорослішання, зміну соціальних станів і ролей). Кіно відображає досвід буття і навіть (бачення про) небуття.

Кіно дає аксіології багатий матеріал (як і навпаки). Одним із проявів чи осердям їхньої взаємодії є явище героя або, як це більш прийнято називати в іноземній літературі, персонажа. Аксіологія персонажа, його внутрішня система цінностей, переконань та моральних орієнтирів, й формує основу драматургії сюжету в історію, яка екранізується в кіно. Що формує аксіологію персонажа? З-поміж іншого, це його призначення (чи вища, не буденна мета), це його цінності, якбо простіше, що для героя є найголовнішим? Матеріальні чи нематеріальні цінності (як-от, свобода чи підпорядкування, справедливість чи служіння грошам, вірність ідеалам чи споживацтво). Де та межа, яку він не можна переступити: які вчинки герой вважає абсолютно неприпустимими, навіть якщо вони допоможуть досягти мети? (традиційний підхід «мета виправдовує засоби» – це одна аксіологія, а «добро має бути з кулаками», як-от у нашій стрічці «Страсті» (2016) – зовсім інша). Яким є ставлення героя до інших, як він їх оцінює, за якими критеріями, ставиться як до цілі чи засобу? Чи ділить він світ на «чорне і біле», чи то сіре з його відтінками (зараз чи не домінуючий підхід у драматургії іноземного кінематографу)? Які його чесноти як особистісні якості, яка мотивація? Чи здатний він співпереживати або жертвувати собою?

Герой може поставати супергероєм, який бореться на стороні добре й засобами добра. Але герой не зобов’язаний бути винятково позитивним (носієм і втіленням таких чеснот і цінностей). Наприклад, героєм може бути і злочинець зі своїм кодексом честі (нерідкими в юридичному кіно є герої, наприклад, судді, які не можуть здійснити правосуддя в своїй діяльності, тож вдаються до позасудового його здійснення» ([]). Тож, умовно кажучи, негативний герой може бути не менш повчальним (архетип Фауста втілений в юристові постає як «адвокат диявола», котрий потрібен як для становлення власної етики, так і, процесуально, канонізації святих – чільна посада у традиції католицької церкви, відома як «поборник віри» (лат. promotor fidei) у 1587-1983 роках).

Втім зображення героя в кіно і театрі різняться. На відміну від театру, в кіно герой набуває виразності завдяки візуалізації через операторську роботу:

зображення через світло й композицію, точок зору (суб'єктивність камери) на екрані. В театрі глядач зрідка може бачити героя впритул, крупним планом, в кіно – це поширене явище й по-режисерськи необхідне. Психологічно, можу це констатувати як професійний режисер з досвідом як в ігровому, так і неігровому (документальному) кіно, цей аспект є цінним особистісним спостереженням: перегляд численних відзнятих матеріалів надає можливість більш прискіпливого й відкривального (викривального) бачення: ми бачимо більше на відзнятому, більше, ніж бачить наше око й фіксує психіка в момент інтеракції, наприклад, над стає доступною спостереження за тим, що можна назвати грою людини, коли вона намагається представити із себе щось для цілей такого кіно чи інтеракції (наприклад, у документальному кіно герой прагне добре виглядати на камеру, видавати себе за того, кого насправді з себе не являє, тому режисер стає доступною більше інформації про щирість героя після перегляду.

Так само в ігровому кіно, режисер повинен знайти ту «тональність» гри актора, яка буде правдоподібною. Додам, що саме, можливо, тому мені, як режисеру, який приходить часом у театр, а не як режисеру, який виріс у театрі, так складно спостерігати за акторською грою в театрі, чимало з такої гри просто «кричить» тим, що видається для кінорежисера фальшивістю чи перегравання, тоді як глядачу в театрі це зовсім може бути не помітним і допустимим. Іншими словами, рівень того, що називається в англомовній літературі «призупинення недовіри» (suspension of disbelief) у фільмі та театрі різняться). Все це дає можливість більш глибшого психологізму в кіно, ніж у театрі – в кіно герой «прямо» перед нами, роздягнутий, а не «закостюмовані» у своєму прояві.

Це все має особливе значення для цілей кінотерапії – психологічному процесі інтерналізації історій з кіно (фільмів). Через фільми (чи то, серіалів, де маємо ще більше часу, як режисери, для пропрацювання героїв та деталізації історії, а глядача – для асоціації з ними чи спостереження) глядачі мають шанс на більш інтимну інтроспекцію й свого стану.

Після такого відносно поверхневого для цілей цієї публікації викладу, варто перейти до розгляду аксіологічних аспектів кінотерапії.

Аксіологія кінотерапії – це такий аспект кінотерапії як процесу створення (бо ми розглядаємо і розробляємо й те, що можна назвати активною кінотерапією – коли учасники її й творять кіно), перегляду й обговорення фільмів, що допомагає людині усвідомити, прийняти (інтеріоризувати) чи відкинути або ж переоцінити певні цінності. Іншими словами, процес кінотерапії з аксіологією і без аксіології – це два різні процеси. Наприклад, перегляд фільму про найманого вбивцю, а такий прототип героя поширений у

віно, або ж про «жінку найдавнішої професії» без аксіології може перетворитися на інструкцію до застосування. І, навпаки – до осмислення того, ким чи яким не варто бути.

У цьому світлі кінотерапія може поставати як інструмент формування життєвих орієнтирів, механізм особистісного ціннісного вибору, адже тримає у фокусі ціннісно-смислові трансформації особистості. Наприклад, фільм «Із широко заплющеними очима» (Стенлі Кубрик, 1999) показує, що може статися внаслідок подружньої зради, коли герой випадково, вже вирішивши зрадити дружині, не зустрічається з іншою жінко, відтак дізнавшись, що та хворіє на СНІД.

Подібно до цього, в нашому фільмі «З відкритими очима» (Eyes Open, 2021) [с. 558 і далі] ми спостерігаємо за циклом життя домашнього кролика, маючи шанс як усвідомити приреченість і свого існування на землі, так і зробити ціннісний вибір (а це часто саме такий вибір, на який нам дається шанс пізніше – після початкового за традицією чи іншою конвенцією через успадкованість – в дорослому житті, про те, чи вживати (м’ясо) тварин у своєму харчування, позбавляючи їх життя).

Як працює кінотерапія як аксіологія на практиці. По-перше, варто провести (само)діагностику на предмет того, що турбує. Далі, обрати чи підібрати доречний фільм (фільми): це може робити сама людини чи психолог, фільм, що резонує з його поточною проблемою. Третє, перегляд і рефлексія: людина фіксує свої емоційні реакції, думки та тілесні відчуття, які виникають під час певних сцен. По-четверте, відбувається обговорення та інтеграція: клієнт та фахівець розбирають ціннісні конфлікти фільму, переносячи цей досвід на власне життя та поведінку. Завдяки своїй доступності, кінотерапія може використовуватися як в індивідуальній психокорекції, так і в педагогіці та роботі з кризовими станами.

Тож кінотерапевтичний вплив охоплює ціннісні виміри. Кіно постає як транслятор і стимулятор морально-етичних цінностей та життєвих смислів, а екзистенційний потенціал кінотерапії може полягати у переоцінці життєвого досвіду.

Істотним може бути і педагогічний аспект аксіології кінотерапії з його фокусом на вихованні та саморозвитку, коли кінотерапія може поставати як засіб ціннісно-орієнтованого виховання, самокорекції, «м’якою силою», відіграючи свою роль у процесі становлення й функціонуванні (житті й діяннях) особистості, формування ціннісної картини світу та людини засобами кіно.

Роль аксіології у творі Створення конфлікту: Зіткнення різних систем цінностей породжує як внутрішні переживання героя (боротьба між бажаннями

та обов’язком), так і зовнішні конфлікти (антагоніст і протагоніст завжди мають різні аксіологічні полюси). Дуга характеру (розвиток): Протягом сюжету персонаж може переоцінювати свої цінності під тиском обставин, руйнуючи стару аксіологію та створюючи нову. Глибина образу: Персонаж із прописаною аксіологією стає живим та об’ємним, тоді як герой без чітких цінностей сприймається як плаский та картонний. Як аксіологія працює на практиці (Класичні приклади) Злочинець із кодексом честі (наприклад, Джон Вік, гангстери): Їхня аксіологія заперечує закон, але визнає цінність вірності слову, помсти за зраду та захисту слабших. Класичний супергерой (наприклад, Пітер Паркер/Людина-павук): Його аксіологія зав’язана на великій відповідальності, порятунку невинних та збереженні людського життя понад власні інтереси.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бігун В. С. Людина в праві: аксіологічний підхід: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.12 / Інститут держави і права НАН України. Київ, 2004. 220 с.
2. Бігун В. С. Юридичні фільми // Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Харків, 2017. Т. 2: Філософія права. С. 1096-1110.
3. Бігун В. С. Кінотерапія для ветеранів як новітній ресурс психолога і режисера // Простір арттерапії: історії, написані кольором: матеріали XXIII міжнародної міждисциплінарної науково-практичної конференції (20-22. 03. 2026) / Київ, 2026. С. 6-8. URL: https://ispp.org.ua/2026/02/26/hhiii-mizhnarodna-mizhdyczyplinarna-naukovo-praktychna-konferenczіya-prostir-artterapiii-istoriii-napysani-kolorom-20-22-bereznya-2026-roku-zmishana-forma-onlajn-oflajn-m-kyiiv
4. Людвик Н. М. Кіно і легенда: В’ячеслав Бігун. К., 2025. URL: https://www.academia.edu/129718967
5. Мрака Н. М. Вплив медіа-контенту на студентську молодь під час війни в Україні (приклад опрацювання фільму «Україна в огні 2») // *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. Серія психологічна. 2022. Вип. 1. С. 34-42. URL: https://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/1234567890/5969

Катерина ГОНЧАРЕНКО

Кандидат філософських наук, доцент,
Український державний університет імені Михайла Драгоманова,
м. Київ, Україна

ЦІННІСТЬ ЯК СУБ’ЄКТИВНА ПРОЕКЦІЯ

У ці дні, коли повітря над Україною все так само пахне порохом і попелом, а кожне слово в публічному просторі про «цінності» звучить то як заклинання, то як гірке знущання, ми вже не можемо вдавати, ніби це просто абстракції. Бо цінність – це не етикетка на полиці супермаркету ідей. Цінність – це проекція. Суб’єктивна проекція. Але не та, що легко розвіюється, як тінь від хмари. Це – глибоке проектування самої сутності нашого існування, нашої жаги до влади. І

саме тут, на цьому перехресті, на якому в понятті цінності нівелюється класичне співвідношення знаку та референту, знак більше не відсилає до стабільної, наперед заданої реальності, а сам творить її з нуля, нас зустрічає Фрідріх Ніцше з його іронічним, пронизливим поглядом, а за ним, з холодною, майже хірургічною точністю, Мартін Гайдеггер.

Фрідріх Ніцше першим зірвав карнавальну маску з цінності. Намагаючись дивитися на речі зі значною долею іронії та безжальної чесності, він насамперед завважує на відсутності будь-яких абстрактних «вищих цінностей» і зважає на жагу до влади, яка їх і творить. «Воістину, ми надто довго мудрували над питанням про причину цього жадання, поки врешті зовсім остовпіли перед іншим, суттєвішим запитанням. Ми поцікавилися цінністю цього жадання. Припустімо, ми жадаємо істини, – а чому не облуди? Сумніву? Навіть невідання? Проблема цінності істини сама постала перед нами, – чи, може, ми поступилися до неї? Хто з нас Едіп? Хто сфінкс? Здається, це якесь збіговисько» [1, с. 5]. Християнська любов, платонівська ідея блага, кантіанський категоричний імператив усе це проекції слабкої, хворої волі, яка боїться життя в його первозданній жорстокості й красі, а тому вигадує потойбічне, щоб виправдати своє приниження тут-і-тепер. Сильна воля, навпаки, проектує цінності, що стверджують життя навіть у його трагізмі: вічна коловерть того самого, надлюдину, танець над прірвою, радісне «так» навіть стражданню etc. Цінність для Ф. Ніцше стверджується з самої природи сущого: «жага до влади є принципом нрвого ствердження цінностей і навпаки: принцип нового ствердження цінностей, який необхідно обгрунтувати, є жагою до влади» [2, с. 213]. Вже з самої цієї формули стає зрозуміло, що цінність не відповідає на питання «що» в горизонті сущого, а стверджується в площині «навіщо» відносно до волі. Вона суб'єктивна в найглибшому сенсі та не просто тому, що її складає кожна окрема людина, а тому, що сама жага до влади є сутністю всього сущого, а отже, суб'єктивність стає властивістю навіть колективного тіла: народу, культури, епохи. Ф. Ніцше зробив цінності явними проекціями, і цим вивів західну метафізику на геть інший рівень: *рівень, на якому немає більше вічних істин, а є лише живі акти творення*.

Мартін Гайдеггер у своїй фундаментальній збірці лекцій «Ніцше» [2; 3] розгортає цей ніцшевський жест і підводить його до крайньої межі. Для нього ніцшевська переоцінка всіх цінностей геть не бунт чи чергове епатування мислеформами, а логічне завершення «коперніканського перевороту». Починаючи від Платона, суще мислилося як «що», а саме буття забувалося, зникало за завісою ідей. Ф. Ніцше приходить думки про суще як жагу до влади й в межах цього цінність є тим, що ця воля проектує як «варте» існування. Таким чином, цінність стає чистою суб'єктивною проекцією, але не з позиції

банальности психологічного («мені так здається»), а в онтологічному: суб'єкт, точніше його воля, сам себе проектує у світ як норму, як необхідність, як єдиний можливий горизонт сенсу. Навіть найсміливіші концепти «вічного повернення» чи «надлюдини» залишаються всередині горизонту суб'єктивності. Цінності покладаються в акті волі, і тільки в акті волі. Забуття буття тут досягає своєї найвищої, найяскравішої форми: буття зникає за сліпучим світлом жаги до влади, а людина залишається сам на сам із власними проекціями. В цій точці М. Гайдеггер показує, що Ф. Ніцше не вирвався за межі метафізики, він її довершив чи переорієнтував.

І ось тут починається справжня драма сучасної людини. Бо виникає логічне, болісне питання: якщо цінність є лише суб'єктивною проекцією, то що тоді залишається від людського буття? Чи не перетворюється все на гру сил, на вічний торг волі з самою собою, на холодний розрахунок проекцій? М. Гайдеггер не зупиняється на констатації таких змін. Він вбачає в ніцшевському жесті поклик до іншого початку. Якщо цінності – це проекції волі, то справжнє питання вже не в тому, які цінності обирати, а в тому, як мислити саме це їхнє «ствердження». Як мислити буття, що не зводиться до волі? Як мислити Dasein – не лише як суб'єкта, що проектує, а як буття-у-світі, яке вже завжди відкрите, вже завжди занурене в турботу, у кінцевість, у смерть? Достеменність тут не в тому, щоб «сильніше» чи «правильніше» проектувати свою волю, а в тому, щоб почути поклик буття, який приходить до нас крізь тривогу, крізь провину, крізь тишу. Саме ці фігури (тривога, провина, тиша) дозволяють суб'єктивному вивіряти свої цінності й, можливо, з певною пересторогою пропонувати їх світові, зупиняючись у точці «навіщо».

У контексті нашої української рани це звучить особливо гостро й особисто. Ми сьогодні народ, який змушений проектувати цінності під обстрілами, в тривогах, у страху та невизначеності. І саме в цьому контексті ми все чіткіше бачимо, що свобода, гідність, пам'ять, мова усе це не «об'єктивні» істини, викарбувані в камені до якого ми маємо прикласти чого та отримати втаємничене знання, а наші власні проекції, народжені з крові й болю, з щоденного досвіду виживання, у щомоментному акті їх вираження. Та чи не ризикуємо ми, як Ф. Ніцше попереджав, впасти в новий ресентимент, тепер вже з національним присмаком? Чи не станемо ми знову слабкою волею, що вигадує собі вічні цінності, щоб виправдати власні стархи та втому? Саме тому М. Гайдеггер через постать Ф. Ніцше кличе нас до більшого: до *мислення*, яке до проектування, *слухає*. До цінностей, що народжуються не з єдиної жаги до влади, а з рішучості бути тут, на цій землі, під цим небом, у цьому тілі історії, у цій мові, що щодня виборює право на існування.

Цінність як суб'єктивна проекція – це не вирок, хоча й діагноз часу. Але такий діагноз, після якого починається справжня робота думки. Бо за межею суб'єктивності, за межею жаги до влади, відкривається простір, у якому цінності є не просто тим, що ми проектуємо, а ще й тим, що проектує нас самих. Тут буття не забуте, а почуте. І тоді кожна людина є не лише творцем цінностей, а й їхнім слухачем, свідком, хранителем. І саме в цьому просторі, можливо, й народиться нова Україна, не та, що проектує силу заради сили, а та, що нарешті навчилася бути. Бути по-справжньому. Бути тут. Бути зараз.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ніцше Ф. По той бік добра і зла. *Генеалогія моралі*. Львів: Літопис, 2002. 320 с.
2. Heidegger M. Nietzsche. *The Will to Power as Art.* Vol. I. *The Eternal Recurrence of the Same.* Vol. II. New York: Harper & Row, 1979. 252 p.
3. Heidegger M. Nietzsche. *The Will to Power as Knowledge and as Metaphysics*. Vol. III: *Nihilism*. Vol. IV. New York: Harper & Row, 1987. 288 p.

Олексій КУЗНЄЦОВ

Кандидат психологічних наук, доцент,
Харківський національний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди

Дарина ТРІЩОВА

Здобувачка другого (магістерського) рівня вищої освіти,
Харківський національний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди,
Харків, Україна
ha300895tda@gmail.com

ДУХОВНІ РЕСУРСИ ОСОБИСТОСТІ В КОНТЕКСТІ СМИСЛОЖИТТЄВИХ ТА ЦІННІСНИХ ОРІЄНТИРІВ

Проблема духовних ресурсів особистості набуває особливої вагомості в умовах, пов'язаних із тривалими переживаннями кризових подій, наростаючою психологічною напругою та щоденним тиском, яке переживає як український, так і світовий соціальний простір. Ситуація війни призвела до втрати стабільності, і в умовах вимушених змін способу життя людина дедалі частіше звертається до внутрішніх смислів, цінностей, світоглядних переконань як до джерела внутрішньої опори. Саме в таких обставинах духовна сфера особистості перестає бути абстрактною філософською категорією, а є реальним психологічним ресурсом, що дозволяє витримувати екзистенційні навантаження та знаходити опору у власних глибинних цінностях.

Сучасна психологія активно досліджує феномен ресурсності, однак питання духовних ресурсів особистості залишається недостатньо конкретизованим. Відкритими залишаються питання про те, які саме психологічні компоненти утворюють духовну сферу особистості, яким чином тип світогляду людини пов'язаний з характером її духовних ресурсів та смисложиттєвими орієнтирами. Актуальність цієї проблематики зумовлюється також тим, що саме духовні ресурси можуть підтримувати внутрішню цілісність особистості та сприяти збереженню її психологічної стійкості.

Осмислення феномену духовних ресурсів потребує звернення до кількох взаємодоповнювальних наукових традицій. У представників екзистенційно-гуманістичного напряму духовність постає як невід'ємний вимір людського існування. В. Франкл пов'язував духовність з прагненням людини до смислу та здатністю знаходити внутрішню свободу навіть у найскладніших обставинах [3]. А. Маслоу підкреслював значення буттєвих цінностей та самоактуалізації як вищих проявів розвитку особистості. Українські дослідники часто розглядають духовність у взаємозв'язку моральністю, відповідальністю та саморегуляцією. Якщо ж розглядати духовні ресурси у межах аксіологічного підходу, то їх можна інтерпретувати як систему внутрішніх цінностей і смислів, що визначають ставлення людини до себе, інших та світу загалом [1]. Цінності при цьому виступають не просто когнітивними конструктами, а живими регуляторами смислоутворення – вони визначають, що саме людина вважає гідним зусиль, страждань, відданості. Смисложиттєві орієнтири, у свою чергу, є конкретизацією ціннісних установок у площині реального буттєвого вибору [2].

Аналіз наукової літератури дозволяє виокремити кілька ключових компонентів духовної сфери, що підлягають психологічному вивченню. Перший – смисложиттєві орієнтири – відображає здатність особистості будувати цілісну суб'єктивну картину власного життя, наповнену значенням. Другий компонент – копінг-стратегії як прояв ресурсності – відображає те, яким чином людина мобілізує внутрішні ресурси у ситуаціях стресу та невизначеності. До них можна віднести: звернення до молитви, пошук смислу пережитих подій, практики вдячності та прощення, медитативні практики. Третій компонент – тип світогляду – є тим контекстом, у якому формуються і функціонують духовні ресурси особистості. У дослідженнях К. І. Фоменко та О. І. Кузнєцова було встановлено існування п'яти типів релігійного світогляду: власне релігійного, містичного, агностичного, атеїстичного та агностично-атеїстичного [4;5]. Принципово важливим є те, що кожен із цих типів формує специфічний «ціннісно-смисловий контейнер», у межах якого особистість інтерпретує власний досвід, будує стосунки з іншими та шукає відповіді на екзистенційні запитання. Відповідно, духовні ресурси особистості з різними типами

світогляду можуть суттєво відрізнятися як за змістом, так і за способами актуалізації.

Метою запланованого дослідження є вивчення психологічних особливостей духовних ресурсів особистості в їх взаємозв'язку зі смисложиттєвими орієнтирами, копінг-стратегіями та типом світогляду. Основна гіпотеза полягає в припущенні, що тип світогляду впливає значущим чинником диференціації як змісту духовних ресурсів, так і характеру смисложиттєвих орієнтирів. Додатково передбачається, що духовні ресурси можуть виступати медіатором між типом світогляду та вибором копінг-стратегій, оскільки особи з більш розвиненими екзистенційними ресурсами, ймовірно, будуть схильні до використання ширшого спектра адаптивних стратегій подолання труднощів.

Для реалізації мети дослідження планується застосування комплексу методик: тесту смисложиттєвих орієнтацій (адаптація Д. О. Леонтьєва), тест-опитувальника екзистенційних ресурсів (О. Ю. Рязанцева, І. В. Бринза), опитувальника психологічної ресурсності особистості (О. С. Штепа), методики виявлення типу релігійного світогляду (К. І. Фоменко, О. І. Кузнєцов) та опитувальника копінг-стратегій.

Теоретичне осмислення проблеми показує, що духовні ресурси людини можна розглядати як складну систему внутрішніх смислів, мотивів, цінностей, а також психологічних способів підтримання внутрішньої рівноваги. Сучасні ресурсні, екзистенційні та світоглядні підходи формують методологічне підґрунтя для емпіричного дослідження цього феномену. Практична цінність запланованого дослідження полягає у можливості розробки диференційованих програм психологічної підтримки з урахуванням індивідуальних особливостей духовної сфери особистості.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бех І. Д. Особистість у просторі духовного розвитку. Київ : Академвидав, 2012. 256 с.
2. Рязанцева О. Ю., Бринза І. В. До проблеми діагностики екзистенціальних ресурсів особистості. Актуальні проблеми психології : Зб. наук. праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка / за ред. С. Д. Максименка. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2010. Т. 7. Вип. 23. С. 201–209.
3. Франкл В. Людина в пошуках справжнього сенсу. К.: КМ-БУКС, 2019. 256 с.
4. Фоменко К. І., Кузнєцов О. І. Психологічна структура релігійного світогляду особистості. Психологічні технології ефективного функціонування та розвитку особистості : монографія / за ред. С. Д. Максименка, С. Б. Кузікової, В. Л. Зливкова. Суми : Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2019.
5. Фоменко К. І., Кузнєцов О. І. Релігійний світогляд як фактор екзистенційної осмисленості життя. Вісник ХНПУ імені Г. С. Сковороди «Психологія». 2020. Вип. 62.

Віктор ГРУШКО
Кандидат економічних наук, доцент,
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка
grushko.vs@gmail.com

Галина ГРУШКО
Викладач-методист,
Державний професійно-технічний навчальний заклад
«Тернопільське вище професійне училище сфери послуг та туризму»,
Тернопіль, Україна
grushko.ge@gmail.com

КРИЗА ГУМАНІСТИЧНИХ ЦІННОСТЕЙ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ РОЗВИТКУ ГРОШОВОЇ ЦИВІЛІЗАЦІЇ

Філософ Павло Тихомиров звернув увагу, що протягом історії людства безперервно точиться боротьба між одними і тими ж ідеями, які проте виступають часто під різними назвами, набуваючи при цьому щоразу нових форм. Розкриття смислових аспектів в основі життєдіяльності суспільства, як стверджує Сергій Кримський, дозволяє виявляти процеси періодичної актуалізації одних і тих же патернів, навколо яких періодично у певний специфічний спосіб організовується суспільство [3, с. 242-278]. В основі кожного патерну існує своя особлива система ціннісних орієнтацій, з опорою на які соціум визначає значимі для конкретної парадигми суспільні пріоритети.

Фундаментом сучасної парадигми розвитку суспільства, що наповнює сенсом життя сучасників, стали цінності, які утверджували мислителі епохи Просвітництва. Мислителі-просвітники прагнули звільнити суспільну свідомість від обмежень, які накладались на людей морально-духовним ідеалом, що культивувався в епоху панування релігії у всіх сферах життя європейських соціумів. На відміну від епохи Середньовіччя, критики теоцентричних ідеалів утверджували пріоритет практичної корисності над обмеженнями, які диктували цінності, пропаговані у Біблії [2, с. 247-260]. Згідно з твердженнями просвітників, релігійні норми відірвані від реалій, у яких доводиться жити людям. Обмеження, накладені на людей, абстрагованими від їх повсякденних потреб релігійними цінностями, на переконання поборників розширення рамок найрізноманітніших свобод, утримують суспільство у пітьмі забобонів і поневолюючих табу. Згідно з твердженнями мислителів-просвітників, які закликали до звільнення від дискомфортних релігійних обмежень, лише свобода від диктату надприродного дозволить людям досягати омріяного щастя у земній реальності.

Під впливом цих філософів розум і культ тілесних потреб стали визначати траєкторію, в руслі якої суспільство почало розвиватись після перемоги економічно активного прошарку суспільства. З цього часу вже не самообмеження чи шляхетна жертовність формували ціннісний орієнтир для людей і траєкторію їх життя, а особистий егоїстичний інтерес [4, с.273-295]. При цьому цінність кожного представника суспільства стала визначатись не тим, скільки хто дає (жертвує) для спільного блага, а тим, на скільки та чи інша особа спроможна максимізувати свою особисту вигоду: більш успішні – нагромадити у своїх руках владу, ресурси, гроші, капітали; менш удачливі – одержати насолоду від масштабування процесу споживання найрізноманітніших благ. Очевидно, що цінності епохи культивування самообмежень і жертви опинились в антагоністичних відносинах з егоцентричними пріоритетами сучасного періоду розвитку суспільства.

На рівні окремо взятих егоцентричних осіб, людські бажання сприймаються в якості своєрідної святині, обмеження яких розглядається ними ледь не як замах на їх особисті права і свободи. Водночас за такою формою «самореалізації» приховується потакання людей нескінченному потоку своїх забаганок, в основі яких все у більшій мірі лежать вже не стільки їх природні потреби, скільки прагнення за будь-яку ціну вивищитись над навколишнім соціальним середовищем. Формально успіх у подібному вивищенні має демонструвати більш високу ефективність індивідів, яка у свою чергу часто стає наслідком результативності у втягуванні менш наполегливих у цьому змаганні у гонитву за черговими дозами споживання, а разом з цим експлуатація цих прагнень в інших людей.

Змагання усіх зі всіма за можливість зайняти більш високе становище у споживацько-грошово-капітало-владній ієрархії динамізує усі процеси у суспільстві, збільшує темп життя, у якому люди перетворюються у знеособлені додатки до глобального квазіекономічного механізму. Механізму, що втягує людство у своєрідний омут, у серцевині якого спекуляції на фондових біржах вже за допомогою штучного інтелекту, а на периферії зростаюча армія знедолених мешканців Землі, більшість з яких опиняються у стані зайвості для такої економіки. У цій квазіекономіці метою є зовсім не добробут людей і благополуччя суспільства, а змагальний процес концентрації капіталу, грошей, майна і влади, в якому переможців не може бути багато, у той час, як відсоток зайвих здатний зростати до нескінченності, якби не обмеження, які накладає скінченність всього у матеріальній дійсності.

Боротьба з релігійними обмеженнями розпочиналась із намагання надати саме людині чільне місце у суспільстві [5, с. 285-295]. Проте на нинішній час під впливом чергових хвиль науково-технічного прогресу і концентрації

капіталу частка зайвих людей невпинно збільшується і може в осяжній перспективі дорости до критичних величин, несучи загрозу як виживанню для все більшої частини людей, так і безпеці сучасної цивілізації. Людина, як мірило всіх речей, з часом непомітно, для громадськості, з мети почала перетворюватись на засіб прогресу, а на сьогодні вже у своєрідну «валізу без ручки». На сьогодні все більше людей постають для висококапіталізованої цивілізації, в якості обузи, що потребує врахування інтересів і цієї частини соціуму, а разом з цим забезпечення у тому числі марнотних для нинішньої організації економіки членів суспільства необхідними ресурсами для підтримки їхнього життя. І це в той час, коли ця частина суспільства не є пріоритетом для сучасної квазіекономіки.

Окрім того, в разі досягнення штучним інтелектом певного рівня потужності люди, як конкуренти за споживання ресурсів, можуть перейти із стану зайвості у статус перешкоди на шляху до «прекрасного нового світу» розумних машин. На цей час вже склалась ситуація, коли кожен наступний успіх науково-технічного прогресу і концентрації капіталу наближає момент, після якого люди можуть втратити свою суб'єктність і можливість визначати свою подальшу долю. Подібна перспектива цілком реальна безвідносно до того, чи сам штучний інтелект здатний набути власної суб'єктності чи спраглі до абсолютної влади особи зможуть одержати можливість його використання у своїх егоцентричних інтересах [6, с. 108-119].

В основі сформованої динаміки лежить не лише раціоналізований егоїстичний інтерес, який націлений у першу чергу на реалізацію марнославних стратегій більш успішних прошарків суспільства у нагромадженні владних, майнових та інших ресурсів за рахунок стимулювання споживацьких запитів пересічних обивателів, важлива також і ефективність у досягненні бажаного. Ефективність у свою чергу визначається рухом до цілей у найшвидший і найменш ресурсозатратний спосіб. Разом з цим мета сучасної економіки з часом все менше пов'язується з необхідністю задоволення потреб звичайних людей – пересічні споживачі в дійсності не гегемони, як обгрунтовується у багатьох економічних теоріях, а об'єкт маніпуляцій і визиску. У сучасній економіці цінуються у першу чергу гроші, одержані від рядових споживачів, оскільки вони проявили себе, як найефективніший інструмент примноження могутності і впливу у розпорядженні учасників економічних змагань.

Усе вказує на те, що чергова хвиля науково-технічної революції викличе різке падіння попиту на робочу силу, що, з точки зору потреб ефективності, спричинить зникнення будь-якого сенсу утримувати величезну армію зайвих для такої економіки людей. Таким чином, гуманізм, як система цінностей, в якій панує культ людини і розуміння її як серцевини буття, врешті решт

еволюціонує до неочікуваного результату – необхідності визнання Homo sapiens як перешкоди на шляху прогресу і досягнення чогось досконалішого, розумнішого, ефективнішого, менш затратного [5, с. 497-518]. Людство, позбувшись у своєму житті більш вищої від себе і непідконтрольної собі інстанції в особі Бога, а разом з цим неприємних для себе релігійних обмежень, фактично, цим підготувало грунт до знецінення самої людини.

Усе вказує на те, що у прийдешній реальності найціннішим буде найпотужніший розум, найефективніший засіб примноження багатства, найменш затратний інструмент забезпечення функціонування і розвитку існуючої цивілізації. У такій дійсності певна динаміка цілком може продовжитися, можливо, набуде більш високих темпів і результативності, багато в чому зможе бути наповненою інтелектуальною продуманістю, проте навряд чи цю активність можна буде назвати життям, яке нестиме сенс більший, ніж підтримання механічного руху задля самовідтворення. Виробнича ефективність може мати сенс до моменту, поки вона підпорядкована звільненню людей від виснажливої рутинної праці і забезпечення їх засобами для нормального підтримання свого життя, але вона ж здатна набути смертоносних рис, коли буде підпорядкована обслуговуванню процесу концентрації капіталу і влади у все вужчого кола осіб. Зростання кількостей не може компенсувати відсутність можливості переходу людей, людства в цілому на якісно вищий рівень реальності, на якому пануватиме не механічний процес самовідтворення, а синхронія збагачених неповторним досвідом духовного розвитку, великої кількості особистостей.

З переходом людства від циклічного розуміння протікання часу до лінійного, від орієнтації на минуле, як на зразок для сучасного, до націленості на досягнення певного ідеалу у прийдешньому, майбутнє стало визначати повсякденний вибір людей. Рутина вічного повернення була змінена на поступ: в епоху Середньовіччя – до духовно-моральної досконалості, а з часу перемоги ідей Просвітництва – до максимізації соціально-економічної успішності за допомогою нескінченного приростання потужності інтелекту, а на сьогодні - вже сили нелюдського розуму.

Звільнення від кабали природних циклів, яка утримувала людей протягом тисячоліть в рамках диктату їх біологічної природи, відбулось завдяки поширенню християнського світорозуміння в епоху Середньовіччя, Однак через кілька століть епоха домінування релігійних ідеалів змінилась секуляризацією, відмовою від культу надприродного і поверненням до пріоритетів, які у свій час вже призвели стародавній світ до загибелі. Постпросвітницькі покоління крок за кроком стали переорієнтовуватись з морально-духовного удосконалення людини на рух у напрямку заперечення

самих себе. При цьому ця динаміка, що несе очевидні екзистенційні загрози для людства, одержала назву «прогрес» або ж поступ, як пропагувалось, до чогось більш досконалого. Засіб, який формувався на початках для людей, перетворюється на сучасному етапі у загрозу для них.

Як у стародавньому світі, так і в нинішній час пріоритет біологічного завжди гарантував місце кожному внизу соціальної піраміди, у той час, як культ інтелекту відкривав шлях до влади і разом з цим непомітно, логікою свого розвитку підводив до нівелювання цінності життя і людини зокрема.

Безвідносно до того, чи цей процес розвивається об'єктивно чи свідомо кимось спрямовується у небезпечному напрямку, очевидно, що слід якомога швидше змінювати існуючу парадигму розвитку на таку, яка не нестиме небезпеки для людства. «Вікно Овертона», поза сумнівом, можна зміщувати і у протилежний бік. Без розгляду людини в більш ширшому контексті, ніж обмежені рамки часу і простору, буде неможливо вийти із ціннісної кризи, яку переживає людство на нинішньому етапі свого розвитку. Сенс – це завжди певний глибинний і прихований від поверхневого погляду зміст людського життя, категорія, яка завжди залишається поза увагою економіки. А без врахування цієї, здавалось би, ефемерності, люди, як зауважив Віктор Франкл, в час випробувань не демонструють здатності до виживання. Вже у найближчий час людство буде змушене зробити вибір між двома стратетіями свого майбутнього – цифровізовано-генномодифікованої чи духовної.

ЛІТЕРАТУРА

1. Грушко В.С. Пошуки сенсів в хаосмосі реальності. Berlin: Globe Edit, 2020, 124 с.
2. Ільїн В.В. Фінансова цивілізація. К.: Книга, 2007. 528с.
3. Кримський С. Під сигнатурою Софії. К.: Вид. Дім «Києво-Могилянська академія», 2008. 367с.
4. Седлачек Т. Економіка добра і зла / пер. з чес. Т.Окопна. Львів: Видавництво Старого Лева, 2017. 520 с.
5. Харарі Ювал Ной Людина розумна. Історія людства від минулого до майбутнього. Харків: Клуб Сімейного Дозвілля. 2018. 544 с.

Любов КОНДРАТЮК
Кандидат філософських наук, доцент,
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка
kondrliuba@ukr.net

Денис СКОЧИПЕЦЬ
Здобувач першого (бакалаврського) рівня вищої освіти,
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка,
Тернопіль, Україна

СУМЛІННЯ ЯК РЕГУЛЯТОР МОРАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ЕТИЦІ ЕРІХА ФРОММА: ГУМАНІСТИЧНЕ ПРОТИ АВТОРИТАРНОГО

Проблема морального самовизначення особистості залишається однією з центральних у сучасній філософській антропології. Е. Фромм запропонував принципово відмінний від традиційного підхід до розуміння сумління, розрізняючи його авторитарну та гуманістичну форми. Це розрізнення не лише має теоретичне значення, але й зберігає практичну актуальність в умовах, коли масова культура та соціальні інституції продовжують формувати у людей залежність від зовнішнього схвалення замість підтримки внутрішньої автономії.

Ключовим для розуміння фроммівської концепції є протиставлення двох різнорідних психологічних інстанцій, вони обидві позначаються словом «сумління», однак мають принципово різну природу та функцію. Авторитарне сумління являє собою не що інше, як інтерналізований голос зовнішньої влади: батьків, суспільства, державного авторитету. Людина, чия моральна поведінка визначається цією інстанцією, обирає «правильний» вчинок не внаслідок усвідомленого рішення, а під тиском страху перед покаранням або прагнення до схвалення з боку авторитетних осіб чи структур. Р. Функ влучно характеризує таке сумління як «інтерналізований голос авторитету, якому ми прагнемо догодити і якого боїмося розчарувати» [3, p. 12]. По суті, йдеться про психологічний еквівалент фройдівського «супер-его» – внутрішнього цензора, що функціонує як джерело провини і самопридушення.

Е. Фромм не заперечує, що авторитарне сумління є поширеним психологічним явищем. Однак він розглядає його як форму гетерономії у кантівському розумінні – підкорення волі зовнішньому закону, що не дозволяє людині справді реалізувати власну природу. Навіть більше, авторитарне сумління несе в собі внутрішню суперечність: замість того, щоб виробляти справжню моральність, воно продукує лише покірність і залежність від зовнішнього контролю. Людина, що втрачає підтримку зовнішнього

авторитету, виявляється морально дезорієнтованою, позбавленою будь-якого внутрішнього орієнтиру. М. Кортіна звертає увагу на те, що Е. Фромм, на відміну від більшості своїх сучасників, відмовлявся ототожнювати психічне здоров'я із соціальною адаптованістю, наполягаючи на тому, що суспільство саме може бути носієм патологій [1, p. 396].

Гуманістичне сумління конституюється принципово інакше. У праці «Людина для самої себе» Е. Фромм формулює його сутність таким чином: «Сумління є реакцією нас самих на себе. Це голос нашого справжнього «я», який закликає нас повернутися до себе самих, жити продуктивно, розвиватися повно і гармонійно» [2, с. 158–159]. Ця інстанція є автономною – вона не залежить від схвалення авторитету й апелює безпосередньо до глибинної природи особистості. Вона є також телеологічною: замість орієнтації на уникнення покарання вона спрямовує людину до реалізації власного потенціалу. Нарешті, вона є цілісною: гуманістичне сумління – це реакція всієї особистості, а не лише раціональної складової, на відповідність або невідповідність між тим, як ми живемо, і тим, ким ми здатні бути.

Суттєвим аспектом гуманістичного сумління є його афективний вимір. Коли людина діє всупереч своїй природі, виникає особливе почуття незадоволення собою – «продуктивна провина», яку Е. Фромм принципово відрізняє від невротичної провини авторитарного сумління. Остання виникає як реакція на відступ від вимог зовнішнього авторитету й веде до самопокарання та ще глибшого підкорення. Натомість провина гуманістичного сумління є конструктивним сигналом, що спонукає до зміни та особистісного зростання. Р. Райкман, аналізуючи цю концепцію, звертає увагу на характерну думку Е. Фромма: «Гуманістичне сумління найбільш виразно проявляється у сновидіннях, коли послаблюється контроль соціальних фільтрів і справжнє «я» отримує можливість говорити безперешкодно» [4, p. 132].

Зв'язок між концепцією сумління та фроммівською теорією несвідомого є принципово важливим для розуміння всієї його філософської системи. Якщо для З. Фройда несвідоме – це, передусім, сховище витіснених імпульсів, то для Е. Фромма воно є «цілісною людиною» – сукупністю всього людського потенціалу, що не отримав змоги стати свідомим унаслідок дії «соціальних фільтрів» [3, p. 14]. Гуманістичне сумління постає в цьому контексті як своєрідна точка дотику між свідомим «я» і несвідомим потенціалом: воно нагадує людині про її справжню природу навіть тоді, коли соціальні умови систематично заглушують цей голос.

Принциповою є думка Е. Фромма про соціальну зумовленість типу сумління, що переважає в тій чи іншій спільноті. Суспільства, побудовані на авторитарних засадах, формують у своїх членів авторитарне сумління і видають

цю форму залежності за «природну». Саме це Е. Фромм називає «патологією нормальності»: статистично поширений спосіб психологічного функціонування, що, водночас, є глибоко відхиленим від справжньої людської природи. Відтак, формування гуманістичного сумління – це не лише індивідуальний психологічний проект, а й соціально-критичне завдання. Г. Йохах підкреслює, що «Фромм розглядав відчуження не як суто індивідуальну проблему, а як реальність, що одночасно є і психологічною, і соціальною» [5, p. 112]. Справжня моральна зрілість передбачає здатність розрізняти між тим, що вимагає суспільство, і тим, чого вимагає власна природа людини; і зберігати вірність саме другому, коли ці вимоги вступають у суперечність.

Порівняльний аналіз обох форм сумління дозволяє виокремити чотири виміри їхньої принципової відмінності. За джерелом: авторитарне сумління апелює до зовнішньої влади, гуманістичне – до внутрішньої природи людини. За функцією: перше служить інтересам авторитету й підтримці ієрархічного порядку, друге – інтересам самої людини та її розвитку. За психологічним ефектом: авторитарне сумління породжує страх, залежність і провину як самопокарання, гуманістичне – відповідальність, внутрішню свободу та радість від особистісного зростання. За моральним змістом: авторитарне сумління є виявом гетерономії й підкорення, гуманістичне – виявом автономії та самоствердження.

Таким чином, розрізнення авторитарного та гуманістичного сумління є не другорядним термінологічним уточненням, а фундаментальним концептуальним ходом, що визначає всю архітектоніку фроммівської гуманістичної етики. Воно пов’язує в єдину систему антропологію, психологію та нормативну теорію: людина несе в собі знання про власну природу як невідчужуваний потенціал; гуманістичне сумління є механізмом саморегуляції, що орієнтує особистість на реалізацію цього потенціалу; і саме тому воно є автентичним критерієм моральної оцінки – не зовнішнім і нав’язаним, а внутрішнім і таким, що виростає із самої природи людського існування.

Фроммівська концепція сумління пропонує оригінальний та теоретично продуктивний підхід до проблеми моральної саморегуляції особистості. Авторитарне сумління, будучи інтерналізованою владою, породжує залежність і не здатне забезпечити справжньої моральної автономії. Гуманістичне сумління, навпаки, є автентичним голосом людської природи, що спрямовує особистість до продуктивного розвитку та внутрішньої свободи. Практичне значення цього розрізнення полягає в тому, що воно ставить під сумнів будь-які соціальні норми, котрі систематично пригнічують внутрішній голос особистості на користь зовнішнього контролю.

ЛІТЕРАТУРА

1. Cortina M. The Humanism of Erich Fromm. The Humanist Psychologist. 2015. Vol. 43(1). P. 1–17.
2. Fromm E. Man for Himself: An Inquiry into the Psychology of Ethics. New York : Rinehart and Co., 1947. 254 p.
3. Funk R. Erich Fromm's Psychological Concept of Humanism. The Humanist Psychologist. 2025. Vol. 53.
4. Ryckman R. M. Fromm's Humanistic Psychoanalysis. Theories of Personality (4th ed.). Pacific Grove : Brooks/Cole Publishing Co., 1989. P. 117–135.
5. Johach H. Erich Fromm's Impact on Humanistic Psychology. In: R. Funk and N. McLaughlin (Eds.), Towards a Human Science. Giessen : Psychosozial-Verlag, 2015. P. 111–122.

Наталія МОРСЬКА

Кандидат філософських наук, доцент,
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка,
Тернопіль, Україна
morska_nataliia@tnpu.edu.ua

АКСІОЛОГІЧНА РЕЗИЛЬЄНТНІСТЬ ПРАВОСВІДОМОСТІ В УМОВАХ СУЧАСНИХ ЕКЗИСТЕНЦІЙНИХ ВИКЛИКІВ

Сучасна цивілізація переживає період глибокої ціннісної трансформації, зумовленої технологічними змінами, цифровізацією суспільних відносин, глобальною нестабільністю, збройними конфліктами та кризою традиційних світоглядних орієнтирів. Екзистенційні виклики торкаються не лише політичних чи економічних засад суспільного життя, а й фундаментальних основ людського існування – безпеки, свободи, гідності, відповідальності та сенсів. У таких умовах особливо актуальним є дослідження аксіологічної резильєнтності правосвідомості, оскільки саме ціннісне сприйняття права забезпечує стійкість правового порядку навіть тоді, коли зовнішні гаранти піддаються серйозним випробуванням.

Правосвідомість є однією з важливих форм суспільної свідомості, що відображає ставлення особистості та суспільства до права, держави, справедливості та правових цінностей. Її сутнісне визначення значно ширше за знання законодавства чи оцінку діяльності суспільних інститутів. В аксіологічному вимірі правосвідомість є особливою формою духовно-практичного освоєння правової реальності, в якій юридичні норми набувають ціннісного осмислення через категорії свободи, гідності, справедливості, відповідальності та загального блага.

Аксіологічний підхід дозволяє розглядати право не як сукупність формальних розпоряджень, а як вираз соціально визнаних цінностей. Як зазначав Густав Радбрух, право втрачає власну сутність, якщо перестає служити ідеї справедливості. Після трагічних подій ХХ століття його концепція набула особливої актуальності, оскільки показала обмеженість юридичного позитивізму в ситуаціях, коли закон набуває суперечності з фундаментальними моральними принципами. Сучасні екзистенційні виклики знову підтверджують необхідність з’єднання юридичних норм з ціннісними основами та моральними принципами. Макс Шелер розглядав цінності як об'єктивні духовні сутності, що існують незалежно від суб'єктивних бажань людини. Людина не створює цінності довільно, а відкриває їх у процесі духовного досвіду та особистісного розвитку. Такий підхід дозволяє пояснити стійкість у періоди глибоких соціальних потрясінь базових людських і водночас правових цінностей – гідності, свободи, справедливості, милосердя та солідарності.

Розвиваючи ідеї аксіологічної філософії, Микола Гартман наголошував на ієрархічному характері цінностей. Вищі духовні цінності не скасовують біологічних чи соціальних потреб людини, однак саме вони визначають напрямок суспільного розвитку. В умовах війни особливо виразно проявляється зіткнення різних рівнів цінностей: прагнення зберегти життя поєднується з необхідністю захищати свободу, гідність особистості та незалежність держави. Правосвідомість стає простором внутрішнього вибору між утилітарними інтересами та вищими морально-правовими принципами.

Екзистенційна філософія значно розширює розуміння природи правосвідомості. Карл Ясперс пов'язував справжнє існування людини з переживанням «межових ситуацій», які зумовлює війна, – страждання, почуття провини, смерть. Саме за подібних обставин розкривається здатність особистості приймати відповідальні рішення, не перекладаючи відповідальність на інших. У такому контексті правосвідомість виступає не так знанням закону, скільки внутрішньою готовністю діяти відповідно до вимог справедливості в умовах крайньої невизначеності. Співзвучними є ідеї Віктора Франкла, який переконливо показав, що навіть у найтрагічніших обставинах людина зберігає свободу вибору власного ставлення до того, що відбувається. Екзистенційна свобода стає внутрішньою підставою моральної відповідальності. Правосвідомість не формується виключно за допомогою правових знань, а вимагає розвитку особистості, здатної сприймати право як цінність, а не лише як систему обов'язкових норм.

Сучасна Україна є прикладом того, як екзистенційні виклики трансформують зміст суспільної правосвідомості. Повномасштабна війна суттєво посилила значення таких правових цінностей, як людська гідність,

свобода, незалежність держави, верховенство права та міжнародна солідарність. У суспільній думці право все частіше сприймається не як інструмент державного примусу, а як універсальний механізм захисту особистості та цивілізаційних цінностей. Саме тому зростає роль міжнародного гуманітарного права, конституційних гарантій прав людини та інституцій демократичного контролю.

Водночас цифровізація суспільних відносин створює якісно нові виклики правосвідомості. Штучний інтелект, алгоритмічне управління, цифровий контроль, поширення дезінформації актуалізують питання про межі допустимого втручання технологій у сферу людської свободи. Виникає необхідність формування нової правової культури, що базується на принципах цифрової етики, прозорості алгоритмів, захисту персональних даних та збереження автономії особистості. Правосвідомість поступово стає простором оцінки як юридичної законності, а й гуманістичної прийнятності технологічних рішень.

Разом з тим, сучасні екзистенційні виклики дозволяють говорити про формування нової якості правосвідомості, яку доцільно визначити як аксіологічну резильєнтність правосвідомості. Під цим поняттям слід розуміти здатність особистості та суспільства зберігати відданість фундаментальним правовим цінностям незалежно від інтенсивності зовнішніх кризових впливів. На відміну від формального дотримання правових норм, аксіологічна резильєнтність передбачає внутрішню стійкість ціннісних орієнтирів, завдяки якій гідність людини, свобода, справедливість, відповідальність і верховенство права зберігають своє регулятивне значення навіть в умовах війни, соціальної нестабільності, інформаційних маніпуляцій та технологічної неохоронності.

Аксіологічна резильєнтність правосвідомості проявляється насамперед у спроможності особистості приймати відповідальні правові рішення у ситуаціях морального вибору, коли зовнішні обставини спонукають відмовитися від гуманістичних принципів. Саме в подібних умовах стає очевидним, що справжня ефективність права визначається не так силою державного примусу, як внутрішнім визнанням цінності права як форми захисту людської гідності. Тобто стійкість демократичного правопорядку великою мірою залежить від можливості суспільства зберігати ціннісне ядро правосвідомості незалежно від характеру зовнішніх загроз.

З філософсько-правової точки зору аксіологічна резильентність виступає інтегративною характеристикою зрілої правосвідомості, поєднуючи когнітивний, емоційно-ціннісний та поведінковий компоненти. Вона забезпечує наступність правової культури, сприяє зміцненню суспільної довіри та формує здатність суспільства протистояти процесам дегуманізації, правового нігілізму

та ціннісної дезорієнтації. Важливого значення набуває комунікативний вимір права, розроблений Юргеном Габермасом. Легітимність правових норм визначається державним визнанням і громадською згодою, досягненим у вигляді відкритого раціонального діалогу. В умовах соціальних криз саме довіра, взаємне визнання та громадська солідарність стають факторами стійкості правової держави. Аксіологічний вимір правосвідомості включає здатність особистості сприймати право як результат спільної відповідальності за майбутнє суспільства.

Отже, сучасні екзистенційні виклики актуалізують необхідність переосмислення правосвідомості насамперед як ціннісного феномену, сутність якої визначається не лише знанням права чи розумінням юридичних процедур, а й внутрішнім визнанням універсальних правових цінностей – людської гідності, свободи, справедливості, відповідальності та солідарності. Саме ці цінності забезпечують легітимність права та його здатність виконувати гуманістичну функцію в умовах суспільних криз. У цьому контексті перспективним представляється використання у філософсько-правовому дискурсі категорії «аксіологічна резильєнтність правосвідомості», під якою пропонується розуміти здатність особистості та суспільства зберігати відданість фундаментальним правовим цінностям незалежно від характеру та інтенсивності екзистенційних загроз. Така резильєнтність є необхідною умовою стійкості демократичного правопорядку, розвитку громадянського суспільства та зміцнення довіри до правових інститутів в умовах сучасної глобальної невизначеності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Radbruch G. *Rechtsphilosophie*. 2. Aufl. Hrsg. von Ralf Dreier und Stanley L. Paulson. Heidelberg : C. F. Müller, 2003. 216 S.
2. Scheler M. Der Formalismus in der Ethik und die materiale Wertethik : Neuer Versuch der Grundlegung eines ethischen Personalismus. 6. durchgesehene Aufl. Bern : Francke, 1980. 659 S.
3. Hartmann N. Ethik. 4. Aufl. Berlin : Walter de Gruyter, 1962. 698 S.
4. Jaspers K. Vom Ursprung und Ziel der Geschichte. München : Piper, 1949. 288 S.
5. Frankl V. E. Ein Psychologe erlebt das Konzentrationslager. München : Deutscher Taschenbuch Verlag, 1977. 127 S.

Віктор СІТКАР
Кандидат психологічних наук, доцент,
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка
Sitkarv@gmail.com

Степан СІТКАР
Кандидат педагогічних наук, доцент,
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка,
Тернопіль, Україна
Sitkarv@gmail.com

«КОСМЕТИЧКА СПОКОЮ» ЯК ЗАСІБ ПОСЛАБЛЕННЯ ПСИХОТРАВМУВАЛЬНОГО ВПЛИВУ ВІЙНИ НА ПСИХІКУ ДІТЕЙ

Актуальність. Повномасштабна війна в Україні створила глибоку гуманітарну, соціальну та психологічну кризу. Найбільш вразливою категорією населення є діти, які в умовах тривалого стресу втрачають не лише відчуття безпеки, а й психоемоційну рівновагу. Щоденні сигнали повітряної тривоги, загроза втрати близьких, руйнація звичного способу життя – усе це має тривалий психотравмувальний вплив. Тому питання стабілізації емоційного стану дітей в умовах війни є не просто психологічною проблемою, а національним пріоритетом. Українські діти уже одна тисяча п’ятсот двадцять сьомий (**1527)** день змушені ховатися в сховищах від щогодинних ракетних обстрілів і переживати психологічні травми.

Щодня тисячі дітей живуть під звуки сирен, у тіні втрат і невизначеності. Щодня вони стикаються з ускладненим доступом до освіти, медичних послуг, втраченими можливостями для розвитку й просто спокійного життя. Не таке дитинство мають проживати діти. Вони мають право зростати у безпеці, навчатися у школі, спілкуватися з однолітками, мріяти та будувати майбутнє.

Мета дослідження. Проаналізувати особливості первинної допомоги дітям під час війни, яка приносить в їх життя втрату, невизначеність, активізує страх та тривогу.

Виклад основного матеріалу. На думку президентки Всеукраїнської фундації «Захист прав дітей» Є. Павлової, постраждалими від війни є всі діти України без винятку. За дослідженням ЮНІСЕФ, кожна п’ята дитина в Україні зазнала втрати близьких, рідних. Діти народжуються і виростають, не знаючи, як це жити у мирному суспільстві, без війни». За даними ЮНІСЕФ, кількість постраждалих від війни дітей зросла на 50% у 2024 році, порівнюючи з показниками 2023-го «Статистика не залишається незмінною, вона

збільшується не у кращу сторону з кожним нападом ворога, з кожною атакою» [5].

Точну кількість постраждалих дітей встановити неможливо через активні бойові дії та тимчасову окупацію частини території України. Проте, все ж, за даними Офісу генерального прокурора України, (за період з **24 лютого 2022 року по 30 квітня 2026 рок**у зафіксовано такі статистичні дані (табл.1):

Таблиця 1

Діти війни (24 лютого 2022 – 30 квітня 2026 року)
дані Офісу Генпрокурора України [4]

Діти війни	**Станом на 20.09.2025**	**Станом на 21.04.2026**	**Станом на 30.04.2026**
Загиблі	654	700	700 за даними Офісу Генерального прокурора
Поранені	2158	2470	2487 за даними Офісу Генерального прокурора
Зниклі	2182	2309	2309 За даними Національної поліції України
Знайдені	45779	52494	52785 За даними Національної поліції України
Депортовані та/або примусово переміщені	19546	20570	20570 за даними Bring Kids Back UA 744 тис дітей за даними з відкритих джерел озвучуваних рф
Повернені	1605	2108	2126 за даними Bring Kids Back UA
Постраждалі від сексуального насильства	20	23	23 (за даними Офісу Генерального прокурора

Сьогодні в Україні немає змоги отримати повну інформацію про те, що відбувається на окупованій території. Водночас щодня жахлива статистика, на жаль, зростає. Через російську агресію щотижня гинуть і дістають поранення щонайменше 16 українських дітей, каже радниця керівника Офісу президента й операційна директорка ініціативи Bring Kids Back UA Дарія Зарівна [1].

Основні причини загибелі та поранення українських дітей – це ракети, артилерійські обстріли та бомбардування житлових районів. Ворог цілить по цивільній інфраструктурі, нехтуючи нормами міжнародного права. Житлові будинки, школи, лікарні та дитячі садочки стали мішенями ракетних ударів і авіабомб. За даними ООН, багато дітей загинули саме внаслідок застосування вибухової зброї в населених пунктах.

Ворог нищить школи у великих містах і малих селах, відбираючи у дітей право на освіту та дитинство без страху. Не гребує агресор і лікарнями: від початку вторгнення під прицілом опинилося понад 800 медичних закладів, зокрема пологові будинки та дитячі лікарні.

Але і це ще не все. В ініціативі президента України Bring Kids UA, яка займається пошуком і поверненням українських дітей, кажуть, що за даними з відкритих джерел, озвучуваних РФ, підтвердили депортацію з України 744 тисяч дітей. Принаймні такі дані оприлюднені на офіційному сайті ініціативи childrenofwar.gov.ua.

В Україні сьогодні така обставина, як постійне «очікування» повітряної тривоги, підсилює дитячу тривожність. Сигнали сирен стають фоном дитинства, вони часом голосніші, за сміх дітей і це справді випробування для нервової системи, яка формується. А це – небезпечно, бо під час стресу у дитини активується так звана «система тривоги» – у кров виділяється надмірний рівень кортизолу та адреналіну. Серце б’ється швидше, дихання стає поверхневим, м’язи напружуються. Якщо це відбувається надто часто і дитина не має способів заспокоїтися, можуть з’явитися: проблеми зі сном; головний біль; біль у животі; спалахи агресії або часті сльози [3].

Вчені психіатри та психологи в процесі досліджень виявили, що війна має довготривалі наслідки для дітей і підлітків. Як зазначають Джоші та О’Доннелл (Joshi and O’Donnell 2003:288), довготривалий вплив насильства на дітей підвищує «ризик розвитку багатьох і нерідко тривалих форм фізичної, психологічної та соціальної дезадаптації» [7].

Особливу увагу заслуговують результати досліджень Джеймса С. Гордона [2, с. 17**],** в яких він зазначає, що фізичні, емоційні та духовні негаразди нерозривно пов’язані між собою. Природні, позбавлені побічних ефектів підходи, що зосереджувалися на причині, а не на симптомах хвороби, можуть усунути біологічну та психологічну шкоду, зміцнити та значно покращити здоров’я, допомогти пережити неминучі життєві травми та знайти усвідомлення і прийняття, любов і співчуття, що їх обіцяють усі духовні традиції… Справжня первинна допомога – це піклування про себе.

Мурті та Лакшмінараяна (Murthy and Lakshminarayana 2006) проаналізували всі дослідження про психічне здоров’я дітей, що проводилися в

таких зонах збройного конфлікту як Афганістан, Балкани, Камбоджа, Чечня, Ірак, Ізраїль, Ліван, Палестина, Руанда, Шрі-Ланка, Сомалі та Уганда. Вони дійшли висновку, що психологічні травми, зумовлені війною, мають довготривалі наслідки для дитячої психіки: чим довший конфлікт, тим серйозніші симптоми [7].

Вважаємо за доцільне нагадати, що емоційні реакції дітей на стресові події, зокрема пов'язані з війною, значною мірою залежать від віку, рівня розвитку та індивідуальних особливостей. Отже:

Дошкільний вік: часто спостерігаються нічні страхи, гіперчутливість до гучних звуків, повернення до більш ранніх форм поведінки (потреба в постійній присутності дорослого, регрес у мові чи самообслуговуванні).

Молодший шкільний вік: поширені порушення уваги, втомлюваність, уникання контакту з однолітками або, навпаки, надмірна збудженість і гіперактивність. Також можуть виникати психосоматичні скарги – біль у животі, головний біль або нудота без очевидної медичної причини.

Підлітковий вік: реакції можуть набувати різко полярного характеру – від ризикованої поведінки (ігнорування правил, провокації, втечі з дому) до емоційного «вимикання» – замкненість, відстороненість, байдужість до навчання й оточення.

Усі вищезазначені прояви є не сигналом розбалансованості, а відображенням внутрішнього напруження, з яким дитина намагається впоратись у доступний їй спосіб. Будь-яка зміна в поведінці дитини в умовах війни – це форма адаптації до середовища, що загрожує [6].

Тому так важливо дати дитині «ключики», які допоможуть швидко повернути відчуття контролю. Один із них – «косметичка спокою». Це невеличкий набір простих речей і вправ, які працюють як особиста аптечка для серця й думок. Зокрема, лікарі та психологи радять наповнити «косметичку спокою» такими вправами як **«Спостерігай. Слухай. Спрямовуй».** Ця вправа – гра, яка вчить дитину перемикати увагу з тривожних думок на зовнішній світ. Наче маленький «якір», що повертає у безпечну реальність [3].

Специфіка застосовування цих вправ така:

1. **Спостерігай (очима).** Попросіть дитину знайти п'ять червоних предметів довкола. Інший варіант – три круглі речі чи два предмети, які рухаються.

2. **Слухай (вухами)**. «Що ти чуєш? Дзвін? Голоси? Шелест?» Навіть тихі, віддалені звуки допомагають відчути, що життя триває навколо.

3. **Спрямовуй (тілом і відчуттями)**. Стиснути еспандер чи шматочок пластиліну. Це знімає м'язову напругу і допомагає диханню стати рівнішим.

Що ж пропонують покласти у «Косметичку спокою»?

- Слайм або еспандер. Дитина стискає чи ліпить, рахуючи рухи. Це допомагає «скинути» зайву енергію.
- Наперсток-іграшка. Проведіть пальцем по долоні у ритмі: «вдих – пауза – видих». Таке дихання знижує частоту серцевих скорочень.
- Жувальна гумка чи льодяник. Новий смак повертає відчуття «тут і тепер», відволікає від тривожних думок.
- Невелика іграшка-антистрес. Щось знайоме й приємне на дотик, що асоціюється зі стабільністю.
- Улюблений запах. Маленький флакон з ефірною олією або носова хустинка з ароматом дому допомагають створити відчуття безпеки.
- Грілка чи охолоджуюча подушечка. Тепло чи прохолода знижують рівень фізичного напруження.

Не забуваймо про легкий масаж. Погладжування плечей чи долонь запускає вироблення «гормонів спокою» – окситоцину та ендорфінів.

Зауважимо, що «Косметичка спокою» має бути особистою. Нехай дитина сама вибере, що їй ближче: улюблений брелок, аромат чи іграшку. Це не лише підвищить ефективність, а й подарує відчуття контролю. І тоді навіть у моменти тривоги дитина знатиме: поруч завжди є маленькі помічники, які допоможуть знайти шлях до спокою. І ще одна річ, яка може врятувати життя – це свисток. Він є простим, але корисним засобом на випадок завалів.

Висновки. Війна змінила життя не лише дорослих, а й дітей, які втратили звичну впорядкованість власного простору. Війна, підсилює дитячу тривожність, детермінує тривалий стрес. В таких умовах організм дитини перебуває в стані постійного збудження. Досвід проживання психотравмувальних подій може призвести до виникнення різноманітних психологічних проблем, які в майбутньому можуть вплинути на подальше життя. Одним з «ключиків», які допоможуть швидко повернути дитині відчуття контролю, фахівці пропонують наповнити «косметичку спокою» вправами «Спостерігай. Слухай. Спрямовуй», що створює умови для поступового відновлення. Вправа є маленьким «якорем», що повертає у безпечну реальність, стабілізує емоційний стан дітей.

Навчаючи тисячі можна зцілити мільйони, які зможуть віднайти цінність власного існування, Скарб і Мету, а також Любов до інших і до себе, яка зігріє та осяє всі моменти людського життя.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ворог свідомо і масово знищує українських дітей. URL: https://tyzhden.ua/voroh-svidomo-i-masovo-znyshchuie-ukrainskykh-ditej/
2. Джеймс С. Гордон. Трансформація травми /переклад з англ. Галина Сташків. Львів: Літопис, 2023. 352 с.

3. Дитинство під тривогами: як зібрати «аптечку спокою»/ URL: https://lb.ua/blog/oleksandra_telehuzova/695402_ditinstvo_pid_trivogami_yak_zibrati.html
4. Діти війни (24 лютого 2022 - 30 квітня 2026). URL: https://childrenofwar.gov.ua/
5. За минулий рік кількість постраждалих від війни дітей в Україні зросла на 50%, - Павлова. URL : https://espreso.tv/viyna-z-rosiyeyu-za-minuliy-rik-kilkist-postrazhdalikh-vid-viyni-ditey-v-ukraini-zrosla-na-50-pavlova.
6. Стабілізація емоційного стану дітей в умовах війни: як допомогти та підтримати. URL : https://osvitoria.media/experience/stabilizatsiya-emotsijnogo-stanu-ditej-v-umovah-vijny-yak-dopomogty-ta-pidtrymaty/
7. Як війна впливає на психічне здоров'я дітей? URL: https://warchildhood.org/ua/impact-of-war-on-childrens-mental-health/

Ірина ТИМКІВ
Кандидатка філософських наук, доцентка,
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка
tymkiv@tnpu.edu.ua

Іван ТИМКІВ
Кандидат історичних наук, асистент,
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка,
Тернопіль, Україна
Timkvvan@tnpu.edu.ua

КАЗКОТЕРАПІЯ ЯК ІНСТРУМЕНТ СИМВОЛІЧНОГО ОСМИСЛЕННЯ ДІЙСНОСТІ ТА ФОРМУВАННЯ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТИРІВ СУЧАСНОЇ ЛЮДИНИ

Сучасна людина опинилася у середовищі, де усталені ціннісні орієнтири руйнуються, а сформовані сенси все частіше ставляться під сумнів. Війна, міграційні процеси, пандемії, розвиток технологій, несформована культура використання ШІ, психологічні та екзистенційні кризи стимулюють нас абсолютно по-іншому осмислювати реальність та шукати відповіді на екзистенційні питання на рівні історичної пам'яті та колективного несвідомого.

Це актуалізує застосування міждисциплінарного підходу до аналізу проблеми осмислення сучасною людиною реальності та формування її цілісного світогляду. На цьому тлі особливої актуальності набувають міждисциплінарні підходи, що поєднують психологію, філософію, педагогіку, культурологію та арттерапію. Одним із таких підходів є казкотерапія, яка використовує символічні та архетипні наративи як засоби розуміння людського

існування, патернів поведінки, внутрішніх конфліктів, емоційних переживань та систем цінностей.

Казка – одна з найдавніших форм культурної пам'яті та символічного відображення реальності. Вона зберігає архетипні моделі людської поведінки, уявлення про добро і зло, хаос і порядок, страх і трансформацію, кризу та відродження. Тому казки та міфи залишаються актуальними незалежно від історичної епохи чи культурного контексту. За словами Карла Густава Юнга, міфи та казки служать природним мостом між свідомим і несвідомим, тоді як символи дозволяють людині взаємодіяти з глибокими психічними структурами, які неможливо повністю виразити за допомогою раціонального мислення. У цьому контексті казкотерапія постає не просто як психологічний метод, а як філософсько-символічний простір, у якому людина може переосмислити власний досвід, цінності, страхи та екзистенційні значення. Аналізуючи одну і ту ж саму казку на різних етапах життя, ми маємо можливість опрацьовувати її на різних рівнях: аналізувати мораль казки, метафору та окремі образи й архетипи. Символічне мислення є однією з фундаментальних характеристик людської свідомості. Задовго до розвитку раціональної та наукової думки людство сприймало та інтерпретувало реальність через міфи, ритуали, метафори та символічні образи. Символ став першою мовою, за допомогою якої люди намагалися пояснити структуру світу та своє місце в ньому.

Мірча Еліаде наголошував, що символи розкривають «найглибші виміри існування», тоді як міфи дозволяють людині наблизитися до сакрального сенсу життя. Таким чином, казки не слід розуміти виключно як вигадані оповіді для дітей. Вони представляють символічні моделі людського існування, що відображають екзистенційні питання щодо життя та смерті, свободи та відповідальності, страху та трансформації, хаосу та гармонії.

Структура казки відображає процес особистісного становлення. Герой залишає звичний світ, стикається з небезпекою та невизначеністю, проходить випробування, стикається з хаосом і зрештою повертається перетвореним. Ця наративна модель символічно відтворює екзистенційний шлях самопізнання та духовного зростання людини.

Джозеф Кемпбелл у своїй концепції «подорожі героя» стверджував, що міфи різних культур мають спільну структуру, оскільки вони відображають універсальні психологічні та духовні процеси. Отже, казка стає символічною картою розвитку людини.

Філософське значення казок також полягає в їхньому відображенні подвійної природи існування. Світло і темрява, життя і смерть, порядок і хаос представлені не просто як протилежності, а як необхідні умови розвитку. Конфлікт у казках служить рушійною силою трансформації. Подолавши страх,

страждання та невизначеність, герой набуває мудрості та внутрішньої цілісності.

Фундаментальним принципом казкотерапії є архетипова природа казкових образів. За Юнгом, архетипи – це універсальні структури колективного несвідомого, що проявляються в міфах, снах, ритуалах та художніх оповідях. Герой символізує свідоме «Я», яке прагне до зростання та індивідуалізації. Дракони, монстри або темні сили втілюють страх, хаос, руйнівні імпульси або пригнічені аспекти психіки. Мудрі старці, чарівні помічники або феї символізують внутрішні ресурси, духовне керівництво та трансформаційний потенціал.

Особливе значення надається символічним просторам у казках. Ліс часто уособлює несвідоме та невідоме; дорога символізує життєву подорож та екзистенційні пошуки; замок або будинок можуть символізувати внутрішній світ особистості; печери та підземні царства відображають глибокі шари психіки, що містять приховані страхи або латентний потенціал. Символіка чисел також має філософське значення. Число три традиційно символізує цілісність та єдність духу, душі та тіла. Число дев'ять уособлює завершення та трансформацію. Тому багато казок містять мотиви «трьох випробувань», «трьох доріг» або «тричі дев'ятого царства». Завдяки цим символічним структурам казкотерапія дозволяє людям сприймати свій особистий досвід як частину універсального людського наративу.

У сучасній психології казкотерапія розглядається як метод роботи з емоційними переживаннями, внутрішніми конфліктами, травматичним досвідом та кризами ідентичності. Її терапевтична сила полягає в можливості символічного переживання психологічних труднощів через метафору та наратив.

На відміну від прямої конфронтації з травмою чи конфліктом, казка створює безпечну символічну дистанцію між особистістю та її емоційним досвідом. Завдяки метафоричній ідентифікації з персонажами та ситуаціями людина отримує можливість переробляти складні почуття без надмірного психологічного опору. Марі-Луїза фон Франц порівнювала «зачарованих» персонажів казок з психологічно фрагментованими станами або невротичними розладами. Отже, процес «зняття чарів» символічно представляє відновлення психічної цілісності та гармонії.

Казкотерапія сприяє: розвитку емоційного інтелекту; саморефлексії та самосвідомості; розпізнаванню внутрішніх конфліктів; зміцненню психологічної стійкості; розвитку уяви та творчості; відкриттю внутрішніх ресурсів.

Хоча казкотерапія часто асоціюється з дитячою психологією, її терапевтичний потенціал однаково важливий і для дорослих. Казки надають символічні моделі, які допомагають людям переосмислити свій життєвий досвід і відкрити нові значення.

Одна з найважливіших функцій казок – аксіологічна. Казки не просто розважають; вони формують моральні та ціннісні системи. Через символічні наративи вони передають поняття справедливості, відповідальності, мужності, жертви, співчуття, свободи та любові. У сучасному світі, що характеризується моральною невизначеністю та крахом традиційних ціннісних систем, казки можуть служити інструментами ціннісної орієнтації та етичної рефлексії. Важливо, що казки впливають не лише на раціональне розуміння, але й на емоційний досвід. Цінності, представлені символічно, стають особисто пережитими, а не нав'язаними ззовні нормами.

Казкотерапія також відіграє важливу роль у формуванні ідентичності. Через архетипні наративи люди можуть розпізнавати внутрішні ролі, психологічні конфлікти та потенціал розвитку. У цьому сенсі казкотерапія стає не просто психотерапевтичною практикою, а й засобом екзистенційного саморозуміння. Його значення стає особливо очевидним в умовах колективної травми, соціальної нестабільності та війни. За таких обставин символічні практики допомагають людям відновити внутрішню стабільність, відновити зв'язок з емоціями та уявою, а також перебудувати системи значень та психологічної стійкості.

Таким чином, казкотерапія являє собою багатовимірне явище, що інтегрує філософські, психологічні, педагогічні та культурні виміри. Казки функціонують не лише як літературні наративи, а й як символічні моделі людського існування, в яких архетипи та метафори відображають фундаментальні процеси особистісного розвитку та екзистенційної трансформації. Філософський потенціал казок полягає в їхній здатності вирішувати суттєві питання людського існування, тоді як їхній терапевтичний потенціал пов'язаний із символічною обробкою внутрішніх конфліктів, страхів та емоційних переживань.

У світі, де все більше домінують раціоналізація, інформаційне перевантаження та емоційне відчуження, символічне мислення стає важливим для збереження психологічної цілісності та духовної рівноваги. Тому казкотерапію слід розуміти не лише як психотерапевтичний метод, але й як важливий інструмент для формування ціннісних орієнтацій, емоційного інтелекту, самосвідомості та екзистенційного сенсу. Як і в давнину, казки продовжують промовляти до людства мовою символів. Можливо, саме тому вони залишаються однією з найглибших форм розуміння людської душі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Еліаде М. Пошуки. Історія та смисл в релігії років. Пер. з англ. А. М. Басаурі Зюзіної. К.: Дух і Літера, 2019. 256 с.
2. Кемпбелл Дж. Тисячоликий герой. Пер. з англ.: О. Мокровольський. Львів: Terra incognita, 2020. 416 с.
3. Юнг К.Г. Архетипи і колективне несвідоме. К.: Центр учбової літератури, 2024. 120с.

Ольга ПЕЖИНСЬКА

Кандидат філологічних наук, доцент,
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка
opezhynska@gmail.com

Андрій ДУМАЙ

Здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти,
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка,
Тернопіль, Україна
andrii.dumai.25@gmail.com

МОВНА ТОЧНІСТЬ ЯК АКСІОЛОГІЧНА ОСНОВА ЕФЕКТИВНОЇ КОМУНІКАЦІЇ В ЛОГІСТИЧНИХ ПРОЦЕСАХ

Мовна точність у логістичних процесах має не лише комунікативне, а й ціннісне та правове значення. У перевезенні, зберіганні, постачанні й розподілі товарів слово безпосередньо переходить у дію: визначає маршрут, строк доставки, кількість місць, умови зберігання, спосіб передання вантажу та порядок підтвердження виконаної послуги. Неточне формулювання у заявці, накладній, акті або електронному повідомленні може спричинити простій транспорту, помилкове відвантаження, додаткові витрати чи спір між сторонами. Саме тому мовна точність доцільно розглядати як аксіологічну основу ефективної комунікації, оскільки вона виражає цінність довіри, відповідальності, передбачуваності та поваги до адресата повідомлення.

Правове значення мовної точності пов’язане з конституційним статусом української мови. Законодавством визначено, що офіційною мовою України є українська, і держава гарантує її використання в усіх сферах суспільного життя на всій території країни [1, ст. 10]. Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» нормативно закріплює необхідність використання державної мови у публічних сферах, визначених законом, і пов’язує її застосування з вимогами українського правопису та стандартів державної мови [2, ст. 1, 3]. Для логістики це має прикладне

значення, адже значна частина професійних дій оформлюється через договори, заявки, акти, товарно-транспортні документи, службові інструкції та листування з клієнтами або органами влади.

У сфері транспортно-експедиторської діяльності точність набуває характеру юридичного обов'язку. Закон України «Про транспортно-експедиторську діяльність» визначає таку діяльність як вид підприємницької діяльності, що полягає в організації та забезпеченні перевезення вантажів [3, ст. 1]. Договір транспортного експедирування має укладатися у письмовій формі, при цьому експедитор зобов'язується самостійно виконати або організувати виконання передбачених договором послуг, пов'язаних із транспортуванням вантажу [3, ст. 9]. Водночас клієнт повинен своєчасно надати експедитору повну й достовірну інформацію про вантаж, зокрема його найменування, кількість, якісні характеристики, умови перевезення та документи, необхідні для державного контролю [3, ст. 12]. Отже, точність інформації прямо впливає на належне виконання зобов'язання.

Наукові дослідження комунікацій у логістичному бізнесі підтверджують, що логістика ґрунтується на значній кількості ділових зв'язків, а інформаційні потоки впливають на планування і контроль руху сукупності матеріальних, інформаційних і фінансових потоків [4, с. 187]. Комунікація в логістичній діяльності розглядається як процес обміну інформацією між ланками логістичної системи та рівнями логістичного управління [4, с. 188]. Тому точне використання термінів «вантаж», «партія», «перевізник», «експедитор», «одержувач», «строк», «маршрут», «склад», «температурний режим» має практичну цінність. Якщо учасники процесу вкладають у ці слова різний зміст, матеріальний рух товару супроводжується неточною інформацією.

Мовна точність пов'язана також зі сприйняттям повідомлення. У науковій статті про професійне спілкування зазначено, що мовлення формалізує інформацію в мовленнєві звороти та письмові символи, через які співрозмовники передають зміст один одному [5, с. 32]. Водночас сприйняття мовлення передбачає розуміння й інтерпретацію повідомлення, тобто співвіднесення одиниць повідомлення з його змістом [5, с. 34]. Для логістики це означає, що фраза «відправити завтра» є менш придатною для виконання, ніж формулювання «відправити 25 квітня 2026 року до 10:00 зі складу за адресою…». Перше повідомлення залишає простір для домислення, друге задає конкретну дію.

Висновки. Мовна точність у логістичних процесах є ціннісною засадою професійної комунікації, оскільки через неї забезпечується зрозумілість, відповідальність і передбачуваність поведінки сторін. Вона не є другорядною мовною вимогою, а безпосередньо впливає на належне виконання договорів,

правильність документообігу, своєчасність перевезення та можливість запобігання господарським спорам. Ефективна комунікація в логістиці можлива тоді, коли повідомлення має точний зміст, визначеного адресата, перевірені реквізити і зрозумілі наслідки для виконавця, а усні доручення підтверджуються письмово. Саме тому мовна точність має розглядатися як складова професійної культури логіста і як засіб правового та організаційного впорядкування логістичних процесів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/254к/96-вр
2. Про забезпечення функціонування української мови як державної : Закон України від 25.04.2019 № 2704-VIII // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/2704-19
3. Про транспортно-експедиторську діяльність : Закон України від 01.07.2004 № 1955-IV // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/1955-15
4. Колосок В. М., Лазаревська Ю. А. Менеджмент комунікацій в логістичному бізнесі. Theoretical and Practical Aspects of Economics and Intellectual Property. 2018. № 18. С. 186–189. URL: https://journals.uran.ua/tpa_pstu/article/download/180374/180332
5. Власенко О. О. Психологічний аспект сприйняття мовлення в професійному спілкуванні. Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Психологія. 2022. Т. 33 (72), № 5. С. 32–36. DOI: https://doi.org/10.32782/2709-3093/2022.5/06. URL: https://psych.vernadskyjournals.in.ua/journal/5_2022/6.pdf

Таїсія СОКІЛ

Магістр філософії, незалежна дослідниця,
Харків, Україна
sokiltaya@gmail.com

АКСІОЛОГІЧНИЙ ВИМІР РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ ДОСВІДУ ЯК СПОСІБ ОПРИЯВЛЕННЯ ТА ЛЕГІТИМАЦІЇ ГРАНИЧНИХ СТАНІВ БУТТЯ

Пошук відповідей на фундаментальні питання буття завжди становив основу духовних інтенцій людства, визначаючи вектор розвитку культури та самоусвідомлення особистості. Перебування на роздоріжжі запитань – це передусім екзистенційне випробування, що змушує нас замислитися: на яке найважливіше питання повинні відповісти люди? Чи стосується воно походження Всесвіту, чи, можливо, це запитання про граничну межу власного «Я», яка оприявнюється лише в момент зустрічі з неминучим?

Дане дослідження спирається на інтелектуальну традицію екзистенціалізму та пантеїзму, де межові ситуації та ідея єдності з цілісністю світу є ключем до

розуміння людської свободи. Зокрема, крізь парадигму ідей М. Гайдеґґера, К. Ясперса, А. Камю, Б. Спінози та Дж. Бруно, ми спробуємо розкрити аксіологічний вимір смерті як шлях до звільнення та гармонії з буттям.

Справжнє «Я», як зазначав Мартін Гайдеґґер (1889-1976) у праці «Буття і час» (1927), виявляється лише тоді, коли людина вирівається з полону повсякденності й усвідомлює себе як «буття-до-смерті» (Sein-zum-Tode). Як влучно зауважував мислитель, «смерть у найповнішому сенсі є феномен життя» [4]. Відтак вона постає не кінцем цінностей, а скоріше їх найвищим аксіологічним мірилом, що відсікає ілюзорне та оприявнює автентичне [2]. Яскравим практичним прикладом цього є досвід війни: у ситуаціях радикального вибору та масштабних суспільних потрясінь усвідомлення крихкості життя стає тим фундаментом, на якому вибудовується справжня ієрархія цінностей. Саме тут другорядні соціальні ролі та штучні конструкції поступаються місцем глибинному етичному акту та граничній щирості перед собою.

У цьому контексті цінності постають не лише як етичні орієнтири, а й як фундаментальна онтологічна опора, що дозволяє суб'єкту утримувати цілісність у світі хаосу. На основі цього ми можемо дійти висновку, що повноцінна репрезентація людського досвіду є неможливою без урахування граничних станів. Життя не набуває своєї завершеності без легітимації того досвіду, який зазвичай витісняється на периферію свідомості – досвіду скінченності.

Протягом життя людина неминуче обростає множинністю соціальних експектацій та функціональних масок, що створює стійку ілюзорність самототожності [5]. Ми звикаємо ідентифікувати себе через професійні здобутки, сімейні статуси чи суспільне визнання, проте ці нашарування часто стають лише зовнішнім конструктивом, що приховує внутрішню порожнечу [9]. Водночас постає питання: де між цими репрезентативними конструкціями перебуває справжнє «Я» людини, якщо воно повсякчас розчиняється в детермінованості зовнішнім середовищем та соціальними приписами?

Згадуючи Карла Ясперса (1883-1969), зокрема його фундаментальну концепцію, викладену у праці «Філософія» (1931-1932), ми звертаємося до поняття «межової ситуації» (Grenzsituation). Для Ясперса смерть постає як онтологічний горизонт, який неможливо об'єктивувати чи оминути; це момент радикального зіткнення суб'єкта з межею власного буття [3]. Подібний підхід суголосний з ідеєю деконструкції соціального індивіда, де смерть виступає як розрив із повсякденністю, що змушує людину вийти за межі предметного світу і постати перед власною екзистенцією у її первинній автентичності [2].

Усвідомлення скінченності в цьому контексті виступає актом легітимації досвіду: воно надає кожній миті ваги незворотності, перетворюючи людину на суб'єкта власного буття. Лише перед обличчям небуття «Я» позбувається необхідності відповідати зовнішнім запитам, знаходячи право на самобутність. Разом із цим існує і зворотний аспект: метафізичний страх скінченності, зумовлений глибокою прив'язаністю до матеріального світу та соціальних предикатів. Людина тримається за свої ролі, вбачаючи у них ілюзорну запоруку власної тривалості. Проте саме цей страх свідчить про спробу підмінити справжнє буття його функціональними сурогатами [8, с. 77-78].

Цю думку логічно доповнює філософія Альбера Камю (1913-1960). У праці «Міф про Сізіфа» (1942) мислитель обґрунтовує, що до зіткнення з абсурдом людина живе ілюзією свободи, перебуваючи в рабстві у власних цілях, турботах про майбутнє та соціальних очікуваннях. Вона добровільно стає «функціонером розуму і серця», впорядковуючи життя так, ніби воно має тривалість і вищий сенс. Проте усвідомлення смерті як єдиної неминучої реальності руйнує ці бар'єри [7].

Зіткнення з межею буття нівелює ілюзію «довічної свободи», повертаючи індивіду суб'єктність у теперішньому. Людина абсурду, прийнявши власну скінченність, звільняється від необхідності відповідати соціальним ролям чи виправдовувати своє існування перед суспільством. Смерть у такому розумінні виступає як радикальний акт деконструкції соціально «належного», що знімає відповідальність перед майбутнім заради глибинної незалежності. Як метафорично вказує автор, «смерть також має руки патриціїв, які душать, але й звільняють». Це вивільнення суб'єкта з-під гніту соціальних умовностей стає необхідним етапом для подальшого переходу від індивідуального самоствердження до гармонійного розчинення у бутті як цілісності [7, с. 9].

Відповідно до зазначеного, ми можемо простежити послідовну трансформацію аксіологічних акцентів: від болісного усвідомлення скінченності – до віднайдення спокою у всезагальному. Але, чому саме природа постає тим кінцевим пунктом, де екзистенційний жах поступається місцем гармонії? Це зумовлено тим, що саме в онтологічному просторі природи людина віднаходить справжню причетність до тяглості буття, трансцендуючи межі власного «Я».

З огляду на таку концепцію, страх смерті є не просто емоційним станом, а наслідком гносеологічної помилки – ілюзорного протиставлення індивідуального суб'єкта цілісності світу. Відтак відбувається перехід від егоцентричного страху перед небуттям до онтологічної радості причетності. Бенедикт Спіноза (1632-1677) у своїй праці «Етика» (1677) стверджував, що людина є лише «модусом» єдиної безкінечної субстанції, яку він ототожнював

із Богом або Природою (Deus sive Natura). Згідно з цією логікою, коли індивідуальна форма буття вичерпує свій часовий ресурс, вона не нівелюється, а лише змінює спосіб свого існування в межах тієї самої субстанції. Отже, смерть постає не як онтологічна втрата, а як процес реінтеграції одиничного у всезагальне, де індивідуальне розчиняється, забезпечуючи континуальність буття [10].

Суголосними з цим є також погляди Джордано Бруно (1548-1600), який у праці «Про безмежність, Всесвіт і світи» (1584) розглядав смерть як необхідний момент вічного колообігу матерії. Його ідеї про нескінченність природи та єдність її субстанційної основи позбавляють смерть трагічного забарвлення. Природа, таким чином, постає не як зовнішній об'єкт, а як жива цілісність, частиною якої суб'єкт є іманентно: і в житті, і поза ним. Бути «поглинутим» природою в такому контексті означає не поразку екзистенції, а найвищу форму звільнення від тягаря окремішності, де персональна історія поступається місцем об'єктивному ритму Всесвіту [1].

Узагальнюючи, ми можемо дійти таких висновків: по-перше, смерть постає фундаментальним аксіологічним виміром, що дозволяє суб'єкту виокремити автентичне «Я» з-поміж ілюзорних соціальних нашарувань; по-друге, скінченність є необхідною умовою легітимації людського досвіду, оскільки саме незворотність часу надає кожній миті буття онтологічної ваги; по-третє, усвідомлення абсурдності та неминучості завершення життєвого шляху звільняє людину від детермінованості майбутнім, повертаючи їй свободу діяти у теперішньому поза межами суспільних умовностей; по-четверте, подолання страху перед небуттям відкриває шлях до пантеїстичного прийняття світу, де смерть є актом реінтеграції індивідуального модусу у безкінечну субстанцію природи [6].

Отже, смерть є граничною істиною самого життя. У такий спосіб ми приходимо до висновку, що повноцінне прийняття буття неможливе без усвідомлення та прийняття його скінченності. Справжня любов до життя передбачає визнання його цілісності, де смерть виступає точкою онтологічного переходу суб'єкта до універсальної цілісності буття.

ЛІТЕРАТУРА

1. Bruno G. On the Infinite Universe and Worlds [Electronic resource]. URL: https://www.scribd.com/document/522571359/GIORDANO-BRUNO-On-the-infinite-universe-and-worlds
2. Heidegger M. Being and Time / trans. by J. Macquarrie, E. Robinson. Oxford : Blackwell, 1962. 589 p.
3. Wiggins O. P. Karl Jaspers' Philosophy and Psychopathology [Electronic resource]. URL: https://www.researchgate.net/publication/298650565_Karl_Jaspers'_Philosophy_and_Psychopathology

4. Гайдеґґер М. Про мислення, буття та нудьгу [Електронний ресурс] // Kyiv-Mohyla Business School. 2020. URL: https://kmbs.ua/ua/article/martin-heidegger
5. Гофман Е. Представлення себе іншим у повсякденному житті / пер. з англ. Київ : Основи, 2003. 256 с.
6. Йонас Г. Принцип відповідальності. У пошуках етики для технологічної цивілізації / пер. з нім. Київ : Лібра, 2001. 400 с.
7. Камю А. Міф про Сізіфа [Електронний ресурс]. URL: https://www.ukrlib.com.ua/world/printit.php?tid=3221
8. Психологічне здоров'я особистості в контексті процесів глобалізації: методологія дослідження, реалії та перспективи : матеріали ІІІ Міжнар. наук.-практ. конф. / за наук. ред. І. В. Данилюка та ін. Київ : Ліра-К, 2025. 206 с.
9. Сартр Ж.-П. Буття і ніщо : нарис феноменологічної онтології / пер. з фр. В. Лях, П. Таращук. Київ : Основи, 2001. 855 с.
10. Спіноза Б. Етика / пер. Ю. Порхун. Київ : Strelbytskyy Multimedia Publishing, 2018.

Ольга ПЕЖИНСЬКА
Кандидат філологічних наук, доцент,
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка

Юлія МАЙДАНЮК
Здобувачка третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти,
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка,
Тернопіль, Україна
yuliamaidaniuk82@gmail.com

ІНТЕНЦІЇ БІЛІНГВІЗМУ ТА МОТИВАЦІЯ ВИКОРИСТАННЯ КОДОВОГО ПЕРЕМИКАННЯ В СУЧАСНІЙ ЖУРНАЛІСТИЦІ

У межах сучасного глобалізованого інформаційного простору мовна комунікація дедалі частіше розгортається в умовах багатомовності. Розвиток цифрових технологій, міжнародних медіаплатформ і посилення міжкультурної взаємодії значною мірою сприяли тому, що білінгвізм став невід'ємним елементом як професійного, так і суспільного дискурсу. Особливо виразно це проявляється в журналістській сфері, де поєднання різних мовних кодів виконує не лише інформативну, а й соціокультурну, прагматичну та ідентифікаційну функції. У цьому контексті актуальним є аналіз інтенцій білінгвізму та мотивацій використання кодового перемикання в сучасному медіасередовищі.

У сучасній лінгвістиці білінгвізм розуміється як здатність індивіда користуватися двома мовами залежно від ситуації спілкування та соціального контексту. Як зазначає Ф. Грожан, «білінгв не є просто поєднанням двох монолінгвальних систем, оскільки його мовна поведінка формується через

постійну взаємодію обох мов» [8, с. 29]. У журналістській практиці така взаємодія особливо помітна через потребу оперативної адаптації до міжнародного інформаційного простору та орієнтацію на різні аудиторії. Це також зумовлює появу нових мовних стратегій, які дозволяють ефективніше передавати зміст у багатомовному середовищі.

Одним із ключових проявів білінгвізму є кодове перемикання, тобто перехід із однієї мови на іншу в межах одного висловлювання або дискурсу, який може бути як свідомим, так і несвідомим. С. Поплак визначає це явище як «чергування двох мов у межах одного комунікативного акту» [12, с. 583]. У сучасній журналістиці кодове перемикання дедалі частіше виступає не випадковим явищем, а свідомим стилістичним і прагматичним інструментом. Його використання поступово нормалізується, особливо в цифрових медіа, де швидкість і компактність подачі інформації є пріоритетними.

Мотиваційні чинники використання кодового перемикання в журналістському дискурсі є доволі розмаїтими. Передусім це прагнення підвищити комунікативну ефективність тексту. Часто іншомовні терміни використовуються для позначення понять, що ще не мають усталених відповідників у національній мові. Це особливо характерно для сфер технологій, маркетингу, міжнародної політики та медіаіндустрії. У результаті такі мовні одиниці набувають статусу маркерів професійності та інтегрованості у глобальний інформаційний простір. Крім того, це сприяє швидшому розумінню нових явищ, які ще не були повністю адаптовані в мові.

Водночас кодове перемикання виконує й соціально-ідентифікаційну функцію. Журналісти нерідко залучають іншомовні елементи для підкреслення сучасності, відкритості до глобальної культури або належності до певного професійного середовища. Як зауважує Дж. Гамперц, «мовне перемикання здатне сигналізувати соціальну приналежність і створювати додаткові смислові нашарування в дискурсі» [9, с. 66]. У медіапросторі це особливо помітно в онлайн-виданнях, блогах і молодіжних авторських матеріалах. Таким чином, мова стає не лише засобом комунікації, а й інструментом самопрезентації.

Окремо слід виокремити прагматичний аспект. Використання іншомовних слів або фраз дозволяє підсилити емоційність, акцентувати увагу та зробити текст більш виразним. Наприклад, іншомовні слова в заголовках часто слугують засобом створення динаміки та привернення уваги аудиторії. Таким чином, кодове перемикання виконує також функцію інструмента мовного впливу. У журналістській практиці це часто використовується як елемент стратегічного оформлення новинного матеріалу.

Важливу роль у поширенні цього явища відіграє цифрове середовище. Інтернет-комунікація значно пришвидшила інтеграцію іншомовних елементів у

журналістський дискурс. Як зазначає Д. Крістал, «цифровий простір формує новий тип мовного середовища, де межі між мовами стають більш розмитими» [6, с. 89]. Соціальні мережі та міжнародні платформи постійно підтримують контакт мовних систем, що сприяє нормалізації кодового перемикання. Це також змінює саму структуру журналістського тексту, роблячи його більш гібридним.

Не менш важливими є когнітивні механізми. У свідомості білінгва обидві мовні системи активуються паралельно, що природно створює умови для їх взаємодії. Вайнрайх підкреслював, що мовний контакт неминуче призводить до взаємного впливу мовних структур [14, с. 1]. У журналістській роботі, де важливими є швидкість і оперативність, кодове перемикання часто відбувається автоматично, особливо під час опрацювання міжнародних джерел. Це може бути як свідомим вибором, так і результатом мовної інерції.

У сучасному медіадискурсі кодове перемикання набуває також функціонального характеру. Воно може використовуватися як засіб цитування, уточнення або стилістичного протиставлення. Нерідко журналісти залишають оригінальні іншомовні вислови без перекладу, щоб зберегти автентичність або культурний контекст. Це сприяє формуванню гібридних моделей дискурсу, де поєднуються локальні та глобальні мовні елементи. У результаті тексти стають більш багатовимірними та відкритими до інтерпретації.

Разом із тим активне поширення кодового перемикання викликає наукові дискусії щодо його впливу на мовну норму. Частина дослідників вважає надмірне використання іншомовних елементів загрозою мовній ідентичності, тоді як інші розглядають це як природний етап розвитку мов у глобалізованому світі. С. Канагараджа підкреслює, що сучасна комунікація дедалі більше тяжіє до трансмовних практик, у яких взаємодія мов стає нормою [5, с. 41]. У журналістиці це проявляється у формуванні нових гібридних мовних моделей. Така тенденція може як збагачувати мову, так і викликати питання щодо збереження її чистоти.

Також слід враховувати залежність кодового перемикання від аудиторії. У міжнародних медіа іншомовні елементи слугують засобом адаптації контенту до глобального читача, тоді як у локальних виданнях вони можуть виконувати стилістичну або маркетингову функцію, зокрема для залучення молодіжної аудиторії. Отже, мотивація журналістів визначається не лише мовними, а й комунікативно-стратегічними чинниками. У цьому контексті важливим стає баланс між зрозумілістю та експресивністю.

Таким чином, інтенції білінгвізму та мотивація використання кодового перемикання в сучасній журналістиці формуються під впливом соціокультурних, прагматичних, когнітивних і технологічних факторів. Кодове

перемикання сьогодні виступає не лише засобом мовної адаптації, а й важливим елементом медійної стратегії та сучасного журналістського дискурсу. Подальше дослідження цього явища залишається актуальним, оскільки дозволяє глибше зрозуміти механізми функціонування мови в умовах глобалізованого інформаційного суспільства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Білоконенко Л. А. Перемикання кодів в умовах становлення професійної лінгвістичної компетенції. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Філологія». 2018. № 37(3). С. 30–33.
2. Косович О., Шонь О. Лексичні матриці в рамках соціолінгвістичної та психолінгвістичної теорії: приклад перемикання кодів між французькою та англійською мовами. Acta Academiae Beregsasiensis. Philologica. 2025. С. 112–128.
3. Blom J.-P., Gumperz J. J. Social meaning in linguistic structure: Code-switching in Norway. Directions in Sociolinguistics: The Ethnography of Communication. ed. J. J. Gumperz, D. Hymes. New York : Holt, Rinehart & Winston, 1972. P. 407–434.
4. Bullock B. E., Toribio A. J. (eds.). The Cambridge Handbook of Linguistic Code-switching. Cambridge : Cambridge University Press, 2009. P. 1–390.
5. Canagarajah S. Translingual Practice: Global Englishes and Cosmopolitan Relations. London : Routledge, 2013. P. 1–224.
6. Crystal D. Language and the Internet. Cambridge : Cambridge University Press, 2001. P. 1–272.
7. Gafaranga J. Linguistic identities in talk-in-interaction // Journal of Pragmatics. 2001. Vol. 33(12). P. 1901–1925.
8. Grosjean F. Bilingual: Life and Reality. Cambridge, MA: Harvard University Press, 2010. P. 1–276.
9. Gumperz J. J. Discourse Strategies. Cambridge : Cambridge University Press, 1982. P. 1–225.
10. Heller M. Code-switching and the politics of language // One Speaker, Two Languages / ed. L. Milroy, P. Muysken. Cambridge : Cambridge University Press, 1995. P. 158–176.
11. Myers-Scotton C. Social Motivations for Code-Switching. Oxford : Oxford University Press, 1993. P. 1–238.
12. Poplack S. Sometimes I’ll start a sentence in Spanish y termino en español // Linguistics. 1980. Vol. 18(7–8). P. 581–618.
13. Romaine S. Bilingualism. Oxford : Blackwell, 1995. P. 1–392.
14. Weinreich U. Languages in Contact. New York : Linguistic Circle of New York, 1953. P. 1–148.

Андрій ГЛУХИЙ
Здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти,
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка,
Тернопіль, Україна
andryy911@gmail.com

ЖУРНАЛІСТСЬКА ЕТИКА ЯК МЕХАНІЗМ САМОРЕГУЛЯЦІЇ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТИРІВ СУЧАСНОГО ІНФОРМАЦІЙНОГО ПРОСТОРУ

Функціонування сучасного суспільства у швидкоплинному технологічному прогресі неодмінно відображаєтьтся й у середовищі медіа. Його характерними ознаками виступає динамічність інфобуття, фрагментарна сприйняттєвість та технологічно інтенсифікаційний вплив на зміну суспільних визначень, які виокремлюються трансформацією механізмів формування суспільних цінностей.

Характеризуючи інформаційне середовище, в якому функціонують медіа, що є не лише інструментом інформування суспільства та впливу на аудиторію, а й основним компонентом конструювання соціальної реальності світосприйняття варто звернути увагу на інфообіг та ціннісні орієнтири, які його супроводжують. Збільшення інфопотоків у сучасному медіасередовищі, на превеликий жаль супроводжується неправдивою інформацією, де алгоритмують контент і актуалізують проблему збереження ціннісних орієнтирів у публічній комунікації. Така реальність потребує стандартизації професійного інформування та керування складовими журналістської етики у медіасередовищі.

Представлена реальність сучасного медіапростору, в якому журналістська етика визначально потребує системоутворювального механізму функціонування саморегуляції ціннісних орієнтирів, які б могли регулюватися не тільки професійно-діяльнісним журналістським компонентом, тобто творчістю, а й охоплювати широкий процес реорганізації інформаційного простору, забезпечуючи баланс між свободою слова та відповідальністю, що виступатиме внутрішнім механізмом саморегуляції медіасфери.

На думку дослідника В. Улибіна «у гонитві за сенсаціями, ексклюзивними матеріалами журналісти та редактори почасту нехтують загальноприйнятими нормами етики, моралі й тактовності у спілкуванні з людьми, що постраждали внаслідок військової агресії. Під час інтерв'ювання людей, що стали жертвами воєнних злочинів та/або постраждали внаслідок воєнних дій, виникає моральна неоднозначність і етична дилема між необхідністю максимально детального висвітлення інформації та потребою не нашкодити» [4, с. 96].

У такому інформаційному середовищі інтенсифікації контентного наповнення, функціонування журналістської етики постає як цілісна система, яка включає: норми, принципи і професійні стандарти, що регулюють діяльність журналіста у середовищі суспільної відповідальності, при цьому визначаючи межі поведінкової професійності в медіапросторі. Формування базових засад відбувається на правдивості, точності, неупередженості, об'єктивності і повазі до людської гідності, все вищезазначене й формує нормативну основу функціонування медіа як соціального інституту та забезпечує роль медіа у підтримці якісної публічної комунікації. Розділяємо думку науковця, що зауважує «журналістська діяльність має відповідати стандартам такої діяльності. Поняття стандарту в українському медіапросторі має дуже багато свої визначень та обговорень» [4, с.97].

Аналіз сучасного контентного медіанаповнення інформаційного простору дає можливість говорити, що професійна журналістська етика виконує низку ключових завдань та взаємопов'язаних функцій. Регулятивна функція, забезпечує внутрішній контроль якості журналістського контенту без потреби зовнішнього втручання, де журналістська етика супроводжується ціннісно-орієнтаційною функцією, для формування суспільних орієнтирів і визначення меж допустимого в публічно-комунікаційному дискурсі.

У компоненті медіааналізу також варто виокремити інституційну роль журналістської етики, яка у інформаційному середовищі несе відповідальність за утвердження авторитету медіа як основного суспільного інституту. Хочемо наголосити, що функціонування комунікативного аспекту супроводжується дотриманням етичних норм на побудові довірливих стосунків між редакцією та читачами, будуючи місток так званої довіри, що є запорукою стійкості медіаполя та продуктивного діалогу в ньому та формуванню ціннісних орієнтирів сучасного інформаційного простору.

Журналістська етика як інструмент саморегуляції та запорукою ціннісних орієнтирів громадськості ґрунтується на принципах правдивості, точності, неупередженості, відповідальності та поваги до людської гідності. Її ефективність визначається не лише наявністю кодексів (зокрема, Кодексу етики українського журналіста [2]), а й рівнем внутрішньої інституціоналізації цих норм у професійній культурі редакцій та медіаорганізацій. Саморегуляція виступає альтернативою зовнішньому правовому контролю, дозволяючи зберігати автономію журналістики як соціального інституту, водночас мінімізуючи ризики маніпуляції, дезінформації та інформаційного насильства.

Цифрова трансформація медіапростору актуалізує роль журналістської етики та підвищує значимість етичних стандартів у роботі медіа. Сучасне функціонування інтернет-видань та соціальних мереж супроводжується низкою

проблем у інформаційному бутті. Швидкість темп інформування, послаблення редакційного нагляду, алгоритмізація медіа є викликом у дотриманні морально-етичних принципів і в цьому контексті професійна етика стає дієвим механізмом захисту від маніпулювання та викривлення подання реальності.

У сучасному інфопросторі журналістська етика постає специфічним інтелектуальним фільтром, що сприяє перетворенню неякісної інформації та сухих даних у змістовний контент. Дотримуючись у професійній діяльності етичних норм дає можливість структурувати, відбирати та інтерпретувати інформаційні масиви крізь призму суспільних пріоритетів. що, в свою чергу, супроводжується фундаментальною умовою для розбудови свідомого та професійного публічного діалогу.

Разом із тим, професійна етика медіапрацівника виступає фундаментальним інструментом самоорганізації цінностей у медіасередовищі, функціонуючи за межами звичайних корпоративних вимог. Також варто сказати про те, що журналістська етика є запорукою якісного контенту та легітимності медіаінституцій, що дає можливість публічно-комунікаційному дискурсивному діалозі у медіасередовищі залишатися дієвим фактором вільного та демократичного волевиявлення.

Умови цифрової трансформації та впровадження новітніх технологій зумовлюють необхідність подальшого розвитку етичних стандартів, їх адаптації до нових форм медіапрактик і посилення їх ролі як інструменту інтеграції інформації в систему суспільного знання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Візниця Ю. В. Особливості поширення медійної інформації під час дії норм правового режиму воєнного стану. Міжнародний науковий журнал «Грааль науки». N 24. 2023. С. 411-415.
2. Кодекс етики // Комісія з журналістської етики. URL: https://cje.org.ua/ethics-codex/
3. Кузнєцова О. Д. Журналістська етика та етикет: основи теорії, методики, дослідження трансформації незалежних видань України, регулювання моральних порушень: Монографія. Львів. 1998 р. 412 с.
4. Улибін В. Етичні аспекти роботи журналіста в умовах воєнного стану. Інтегровані комунікації. 2023. № 1 (15). С. 95–102.

Олександр ГЛЬОЗА
Здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти,
Український державний університет імені Михайла Драгоманова,
Київ, Україна
o.s.hloza@udu.edu.ua

ЦИФРОВІЗАЦІЯ СУСПІЛЬНОГО БУТТЯ: ВІД ТЕХНОЛОГІЧНИХ ПЕРЕВАГ ДО КРИЗИ СУБ'ЄКТИВАЦІЇ

Сучасна цифровізація постає перед нами насамперед як простір нових аксіологічних можливостей. Ми живемо в епоху, де знання доступні за один клік, відстані більше не є перешкодою для спілкування, а суспільні процеси стають швидшими та гнучкішими. Комфорт, швидкість та глобальна інтеграція в єдиний інформаційний простір стали очевидними цінностями нашого часу.

Проте за кожну зручність доводиться платити. Поступово ми починаємо відчувати втрату «ефекту присутності»: цифрова комунікація часто не здатна передати глибину живого спілкування, а нескінченні сповіщення розмивають здатність до зосередження. Алгоритми цифрових платформ ведуть справжню війну за нашу увагу, намагаючись контролювати кожну вільну секунду людського часу. Як було зазначено в дослідженнях дистанційної взаємодії, існує реальний ризик перетворення глибокого людського спілкування на сухий, функціональний обмін даними [1].

Найбільша небезпека цифровізації полягає в тому, що індивіду стає дедалі важче усвідомити власну ідентичність. Щоб сформувати власну особистість, людині потрібен внутрішній простір, тиша і час для саморефлексії – моментів, коли можна залишитися наодинці зі своїми думками. Цифровий світ фактично «колонізує» ці паузи. Постійний «інформаційний обстріл» вимагає від нас миттєвих реакцій, не залишаючи місця для критичного осмислення досвіду. У цьому шумі фокус уваги розмивається, і власне «Я» просто не встигає структуруватися в щось цілісне. Ми ризикуємо перетворитися на суб'єктів, що лише відбивають зовнішні потоки інформації, не маючи сталого ціннісного осередку всередині.

Цю кризу доцільно розглянути через дві класичні парадигми суб'єктності: У декартівському розумінні, де суб'єктність є вродженою раціональною основою («Я мислю, отже, я існую»), цифровізація виступає зовнішньою силою, що призводить до втрати вже наявної автономії [2]. Людина ніби розчиняється в океані чужих даних, втрачаючи здатність бути центром власного мислення. Натомість у фукоянській парадигмі, де суб'єктність не є даністю, а виборюється через активну «турботу про себе» («epimeleia heautou»), ситуація виглядає значно драматичніше. За Фуко, суб'єкт народжується у зусиллі саморефлексії та етичної роботи над собою [3]. В умовах цифрового тиску

індивід втрачає саму «можливість сконструювати» власну суб’єктність, оскільки алгоритмічне керування випереджає будь-яку спробу самостійного акту волі. Алгоритми працюють швидше за нашу волю, перехоплюючи наші бажання ще до того, як ми встигнемо їх усвідомити.

Цей тотальний контроль над часом і увагою дослідники, такі як Нік Кулдрі, називають «цифровим колоніалізмом» [4]. На відміну від класичної колонізації земель, сучасна форма захоплює простір нашого внутрішнього життя. Наші емоції та вподобання перетворюються на «сировину», яка видобувається для отримання прибутку, змінюючи саму структуру нашого вибору. Це не просто порушення приватності, це зміна структури нашого вибору.

Відповіддю на ці виклики стає формування нової «цифрової аскези». Важливим кроком у цьому напрямку є Резолюція Європейського Парламенту від 21 січня 2021 року, згідно з якою «право на відключення» («Right to Disconnect») розглядається як фундаментальне право працівника [5]. Це право не реагувати на цифрові запити поза робочим часом є захистом від психологічного виснаження та запорукою збереження приватності. Нова «цифрова аскеза» має стати легітимним правом на «тишу» та «непрозорість». Як колись індустріальне суспільство вибороло 8-годинний робочий день, так і наше суспільство має вибороти право на офлайн. Саме такий аксіологічний розворот дозволить нам перейти від механічного існування в мережі до відновлення живої людської присутності. Створюючи простір "цифрової тиші", ми формуємо необхідні умови для автентичного становлення ідентичності – того вольового зусилля, завдяки якому людина з об’єкта алгоритмічних маніпуляцій знову перетворюється на суб’єкта власного буття.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гльоза О. С. Трансформація лідерства та корпоративної етики в умовах дистанційної робочої взаємодії: соціально-філософський аналіз. Актуальні проблеми філософії та соціології. 2026. № 58. С. 76-82, DOI https://doi.org/10.32782/apfs.v058.1.2026.13
2. Декарт Р. Метафізичні роздуми / пер. з лат. К. : Юніверс, 2000. 304 с.
3. Фуко М. Герменевтика суб’єкта: Курс лекцій у Колеж де Франс (1981–1982) / пер. з фр. К. : Дух і Літера, 2008. 454 с.
4. Couldry N., Mejias U. The Costs of Connection: How Data Is Colonizing Human Life and Appropriating It for Capitalism. Stanford University Press, 2019. 352 p.
5. European Parliament resolution of 21 January 2021 with recommendations to the Commission on the right to disconnect (2019/2181(INL)). URL: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2021-0021_EN.html

Дмитро ПЕРОВ
Здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти,
Український державний університет
імені Михайла Драгоманова,
м. Київ, Україна

ЦИВІЛІЗАЦІЙНІ РОЗЛАМИ І НАРОДЖЕННЯ НОВИХ ЦІННОСТЕЙ

В світлі подій нашого сьогодення все чіткіше викристалізовуєтьсяі два типи цивілізаційних розламів. Так перший пролягає між різними цивілізаційними моделями, між тим, що можна умовно назвати «імперським» розумінням цінностей (тут сила, лояльність, ієрархізованість вивищуються над індивідуальною гідністю) та «ліберально-демократичним» (визнає цінність людини первинною). Щодо другого розлому, то він відбувається всередині самого ліберального світу та виникає між цінностями, які ще тримаються на просвітницькому оптимізмі, і новими цінностями, що народжуються з досвіду травми, вразливості та взаємозалежності. Щодо України, що війна прискорила обидва процеси. Вона змусила Європу знову відчути, що цінності постають десь поза тим, що декларується, встановлюється, десь там, де за них готові платити високу ціну.

Але необхідно звернутися саме до тих цінностей, які народжуються з цих розламах та їх характеристики. Насамперед, *цінність солідарності як відповідальності*. Традиційна ліберальна солідарність часто була солідарністю зручності або ж підтримкою тих, хто далеко і не загрожує власному комфорту. Український досвід демонструє іншу солідарність: солідарність, народжену з усвідомлення спільної вразливості. Коли тиждень за тижнем Європа бачить, як українці захищають не лише свою землю, а й європейський спосіб життя, солідарність перестає бути жестом милосердя і стає актом самозбереження цивілізації.

Іншою цінністю постає цінність правди як опору. У світі в якому пропаганда і постправда стали зброєю, правда перестала бути просто «фактом». Вона стала актом опору. Сьогодні ми бачимо, що воля до правди виявляється й волею до свободи. Українські журналісти, волонтери, захисники, які фіксують злочини, документують реальність, протистоять брехні не просто «повідомляють факти». Вони породжують цінність правди, яка як описує світ, так і рятує його від розпаду.

Цінність гідності як останньої інстанції. У цивілізаційних розламах, в яких одні сторони готові жертвувати людьми заради «великої мети», а інші – ні, гідність людини повертається як абсолют. Не як абстрактна декларація, яку повідомляють в чергових маніфестаційних актах, а як конкретна практика, що

засвідчує як держава, суспільство і кожен з нас готові захищати гідність навіть найслабшого. Це та цінність, яку філософи величали «автентичністю», здатністю бути собою перед обличчям смерті і небуття.

Та народження нових цінностей завжди несе в собі небезпеку. Сьогодні ми бачимо, як в Україні, а іноді й у Європі, з'являється спокуса нової «моралі», яка виправдовує власну жорстокість як відповідь на жорстокість ворога. Ця небезпека реальна. А тому завдання філософії сьогодні – це не лише прославляння нових цінностей, а постійне їхнє випробування на автентичність.

Цивілізаційні розлами є такими моментами в якомих історія змушує людину обирати. Не між «добром» і «злом» у їх збаналізованому, спрощеному сенсі, а між різними способами бути людиною. Одні цивілізаційні моделі пропонують цінності, засновані на силі, ієрархії і підпорядкуванні. Інші ж на гідності, відповідальності і солідарності. Треті ще тільки народжуються в болі війни, в досвіді втрати і в актах неймовірної мужності.

І тут, саме філософія в такі моменти не має права бути лише спостерігачем. Вона повинна стати тим, чим була в найкращі свої часи: мистецтвом народження нових понять, нових сенсів, нових цінностей. Не для того, щоб сказати, «як правильно», а для того, щоб допомогти людині почути те, що народжується з неї самої.

ЛІТЕРАТУРА

1. Єрмоленко В. Плинні ідеології. Ідеї та політика в Європі XIX–XX століть. Київ, Дух і Літера, 2018. 480 с.

Катерина НЕСТЕРЧУК
Здобувачка третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти,
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка,
Тернопіль, Україна
katenesterchuk1@gmail.com

АКСІОЛОГІЧНИЙ ВИМІР КОНЦЕПТУ «СВІЙ–ЧУЖИЙ» У КОНТЕКСТІ АНГЛОМОВНОГО ВІЙСЬКОВОГО МЕДІАДИСКУРСУ

Аксіологічна природа концептуальних одиниць часто привертає увагу сучасних лінгвістів, оскільки «відображення подій довкілля здійснюється у мовленні крізь призму категорії оцінки. Оцінка – один із способів відображення світу, пізнаючи який, людина виражає ставлення до нього. Світ, що пізнається, завжди оцінюється, оцінка – свідчення ступеня пізнаності світу» [3, с. 18].

Особливої актуальності студіювання функціонально-прагматичних особливостей мови набуває в умовах ескалації збройних конфліктів та висвітлення подій війни в медійному просторі. Сучасний військовий медіадискурс акумулює низку мовних засобів, які репрезентують оцінний компонент, а відтак конструюють ціннісні орієнтири реципієнтів, зокрема аксіологічну модель сприйняття сторін конфлікту. Аналіз концепту «свій-чужий» у військовому медіадискурсі дає змогу простежити механізми вербалізації ціннісних опозицій, засоби конструювання позитивного образу «свого» та негативної характеристики «чужого», а також особливості мовного впливу на аудиторію.

Проблематику лінгвоаксіології досліджують як українські, так і зарубіжні вчені, серед яких варто згадати передусім Т. Космеду – основоположницю української лінгвоаксіології, а зокрема теорії граматики оцінки. Увагу названої науковиці, а також Л. Гуслістої, Н. Кочукової, С. Равлюк, К. Серажим, О. Багацької, А. Коваленка, Я. Баранцева, С. Ханстон, Дж. Томпсона, М. Халідея, К. Метьєссена, Дж. Мартіна, П. Уайта та інших привертає оцінка як дискурсивна категорія в різних функціональних видах дискурсу; концепти як репрезентантів аксіологічної інформації аналізували Т. Вільчинська, Н. Плотнікова, А. Приходько та інші [3; 2; 5]. Однак наразі концепт «свій-чужий» і його оцінна семантика, якої він набуває в англомовному військовому медіадискурсі, є малодослідженою проблемою.

Згідно з науковими студіями, мовно-виражальні засоби та семантика концепту «свій-чужий» у військовому медіадискурсі корелюють насамперед зі стратегіями і тактиками комунікації. У контексті повномасштабного вторгнення Росії в Україну стратегія формування позитивного образу Збройних Сил України, а також позитивної оцінки їхніх дій «реалізується у ЗМІ через наведення фактів, що засвідчують успіхи, перемоги, завдяки чому формується уявлення масштабності дій, спільності цілей військових структур – як українських, так і країн НАТО. Здійснюється апелювання до авторитету (постійні цитування висловлень керівників держави, силових структур, інколи представників іноземних формувань про достатній рівень боєздатності нашої армії та про подальші перспективи посилення боєздатності» [1, с. 143]. Ключовою для реалізації названої стратегії в контексті військового медіадискурсу є тактика дистанціювання аудиторії від ворога з опорою на протиставлення «свій-чужий»: «демонстрування відмінних від наших (а отже, *чужих*) правил, поглядів, звичаїв, цілей, навіть елементів мовного спілкування; формування образу *чужого* за допомогою емоційно-експресивної лексики з негативним забарвленням; дистанціювання за допомогою підкреслено сухого

офіційно-ділового стилю; протиставлення інтересів, вчинків і рис *ворога* інтересам, вчинкам і рисам нашого *захисника*» [4, с. 116].

Таким чином, в англомовних військових медіанаративах досліджуваний концепт «свій-чужий» вербалізує емоційно-забарвлена лексика. До прикладу, в англомовному репортажі "Ukraine war: Bakhmut defender remembered by comrades" (BBC News, 2023) позитивна оцінка «своїх» експлікується в таких емоційно маркованих одиницях, як *defender, comrades, rescue team* тощо: *"Bakhmut* ***defender*** *remembered by* ***comrades*** *[6]" (****Захисника*** *Бахмута згадують* ***побратими****); "His final action in life was to ensure his wounded* ***comrades*** *got to safety [6]" (Його останньою дією в житті стало забезпечення безпеки поранених* ***побратимів****); "The* ***rescue team*** *on an armoured personnel carrier hastily picked them up as shelling resumed [6]" (****Рятувальна команда*** *на бронетранспортері поспішно підібрала їх, коли обстріл відновився).*

Негативна оцінка «чужих» в аналізованому репортажі реалізується за допомогою мовних одиниць із негативною конотацією, як-от: *waves of Russian soldiers, "unprecedentedly bloody" battles, attacks, massive forces, brutal strategy* тощо: *"Suffering from shell-shock and with one arm bandaged, the 37-year-old fired at the* ***waves of Russian soldiers*** *trying to storm his position [6]" (Страждаючи від контузії та з перебинтованою рукою, 37-річний військовий відкрив вогонь по* ***хвилях російських солдатів****, які намагалися штурмувати його позицію); "The Ukrainian military says Bakhmut is now the scene of many* ***"unprecedentedly bloody" battles*** *like this, where they now have to repel up to 50* ***attacks*** *on their positions every day [6]" (Українські військові кажуть, що Бахмут нині є місцем багатьох* ***«безпрецедентно кривавих» боїв****, де щодня доводиться відбивати до 50* ***атак*** *на позиції); "Russia has concentrated* ***massive forces*** *in this area, and their* ***brutal strategy*** *of launching human wave attacks helps them to advance slowly – but at a very high cost [6]" (Росія зосередила тут* ***значні сили****, а її* ***жорстка тактика*** *людських хвиль дозволяє повільно просуватися вперед – але ціною величезних втрат)*. Зазначена емоційно маркована лексика конотує негативно-зневажливу оцінку ворога, конкретизуючи його дегуманізовані дії.

Отже, концепт «свій-чужий» в англомовному військовому медіадискурсі має виразний аксіологічний характер і реалізується через системну опозицію позитивно та негативно забарвлених мовних одиниць, що є базовим механізмом оцінної категоризації дійсності та формування суспільної думки про учасників збройного конфлікту.

ЛІТЕРАТУРА

1. Грабовець І. Комунікативні стратегії ЗМІ в період війни : зміна стилів і цілей / І. Грабовець, Л. Черноус. *Інформаційне суспільство і Природа у фокусі соціологічної аналітики : кол. монографія* / за наук. ред. А.Лобанової, Л. Калашнікової, І.

Грабовець. Київ, 2023. С. 129 – 151. URL: https://elibrary.kdpu.edu.ua/handle/123456789/10686
2. Ковтун О. Проблематика лінгвоаксіології в західній дослідницькій традиції : аспектуальний огляд. *Challenges and achievements of European countries in the area of philological researches : Collective monograph.* Vol. 1. Riga, Latvia : "Baltija Publishing",
2020. P. 274-297. URL: http://baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/view/96/2408/5184-1
3. Космеда Т. «Граматика оцінки» як актуальна проблема сучасного мовознавства / Т. Космеда, О. Халіман. *Лінгвістичні студії.* 2011. Вип. 22. С. 17-23. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/lingst_2011_22_5
4. Посмітна В. Комунікативні стратегії та тактики українських військових ЗМІ в протидії інформаційній агресії. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Філологія.* 2019, № 40, том 3. С. 114-118. URL: https://doi.org/10.32841/2409-1154.2019.40.3.26
5. Bahatska O., Kovalenko A., Barantsev Y. Linguo-axiological dimensions of the Washington Post's war narrative on Russian-Ukrainian conflict. *Analele Universităţii „Ovidius" Constanţa. Seria Filologie*. 2025. Vol. XXXVI, nr. 1. P. 127-145. URL: https://litere.univ-ovidius.ro/Anale/2025_volumul_1/sectiunea2/9.%20Bahatska%20Olena%20et%20al.pdf
6. Ukraine war : Bakhmut defender remembered by comrades. *BBC News.* 22 April 2023. URL: https://www.bbc.com/news/world-europe-65313367

Олег ЛИЦАР
Здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти,
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка,
Тернопіль, Україна
lytsaroleh@gmail.com

ТРАНСФОРМАЦІЯ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УМОВАХ ВІЙНИ: СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ ВИМІР ВОЛОНТЕРСТВА

Війна завжди докорінно перекроює ціннісну шкалу, тоді відсіваються другорядні та висвітлюються фундаментальні істини. Ознаки мирного успіху втрачають актуальність (гроші, кар'єра ін.), а на перший план виходять базові константи буття, такі як здоров'я, інколи просто виживання. Усвідомлення крихкості людського існування призводить до переоцінки кожної прожитої миті та приходить усвідомлення того, що людське життя є найбільшою цінністю [9].

Аналіз наукових джерел, як людські цінності поводяться в нестандартних, екстремальних та кризових ситуаціях (війнах, катастрофах, пандеміях), є одним із центральних напрямків сучасної філософії, політології, соціології та психології.

Дослідження показують, що кризи не просто перевіряють людину на стійкість – вони запускають глибоку динаміку трансформації, ієрархізації та операціоналізації цінностей [5]

У соціології та психології цінностей базовою є теорія Шолома Шварца. Вона ділить цінності на окремі складові. В першу чергу – це відкритість до змін проти консерватизму, далі – турбота про себе проти турботи за щось ефемерне [3]. Емпіричні дослідження під час масштабних криз (наприклад, аналіз цінностей в Україні після 2014 та 2022 років) фіксують чіткий «кризовий зсув». Цінності гедонізму, стимуляції, самостійності в діях часто відходять на другий план через неможливість їх безпечної реалізації. Потреба в безпеці (особистій та суспільній), у значенні дотримання соціальних норм заради виживання стає домінуючою [4].

Всупереч класичним теоріям, які стверджують, що в небезпеці людина егоїстично дбає лише про себе, дослідження фіксують колосальний сплеск цінностей доброзичливост. В нестандартних ситуаціях виживання індивіда критично залежить від виживання його групи (соціуму). Це база для феномену масового волонтерства та солідарності.

Феномен масового волонтерства та солідарності в Україні після повномасштабного вторгнення – це не просто емоційна хвиля чи тимчасова реакція на шок. З погляду соціології та психології, це унікальний приклад тотальної мобілізації горизонтальних зв'язків [4], який перетворив абстрактні цінності на дієву зброю та інструмент виживання нації.

У 2022 році після повномасштабного вторгнення росії волонтерський рух в Україні набув загальнонаціональних масштабів. Про це свідчить звіт британської благодійної організації World Giving Index [1], згідно з яким Україна посіла десяте місце серед 119 країн за показниками благодійної діяльності та залученості до волонтерства. У 2023 році Україна вже перебувала на другому місці (Charities Aid Foundation, 2023). У 2024 році країна опустилася на п’ять позицій та посіла сьоме місце, але водночас входила до п’ятірки держав, де рівень благодійності зріс найбільше за останнє десятиліття [2]. За даними CAF, у 2024 році серед дорослого населення 77% допомагали незнайомцям, 67% робили донати, а 27% займалися волонтерством [6].

Науковці Інституту соціології НАНУ [7] та міжнародні аналітики виділяють кілька фундаментальних складових волонтерського феномену в Україні.

1. Децентралізована мережева структура («Ройовий інтелект»).

Українське волонтерство не підпорядковане єдиному центру управління. Воно функціонує за принципом соціального рою. Кожен індивід або мікрогрупа бачить конкретну проблему (купити дрон, евакуювати тварин, закрити збір за 15 хвилин) і самоорганізується для її вирішення. Наприклад: Валерій Габрусєв (ТНПУ ім. В. Гнатюка – збір дронів за допомого донатів колег та небайдужих).

Відбувається спрощення комунікації між тим, хто потребує допомоги, і тим, хто її надає. Держава та великі фонди діють як стратегічний каркас, але мільйони «дрібних капілярів» (локальних волонтерів) живлять систему щодня.

2. Ціннісна трансформація: від «виживання» до «суб'єктності».

За класичною соціологічною теорією Рональда Інглхарта, суспільства в стані війни зазвичай скочуються до цінностей виживання (егоїзм, недовіра, концентрація лише на власній безпеці) [10]. В Україні відбувся протилежний феномен. Масове волонтерство стало актом найвищого солідарного вираження суб'єктності. Людина діє не з позиції жертви, а з позиції активного учасника, який формує майбутнє. Кожен донат чи сплетена маскувальна сітка стає інструментом повернення контролю над власним життям.

3. Радикальне зростання радіуса соціальної довіри

До 2022 року українське суспільство характеризувалося високим рівнем довіри до найближчого оточення (родина, друзі) та низьким – до ширшого соціуму та інституцій. Повномасштабна війна моментально розширила радіус довіри до меж усієї нації. Виникає «економіка довіри» коли люди перераховують мільйонні суми на картки волонтерів, яких ніколи не бачили особисто, просто на основі репутації всередині мережі. Наприклад, популярний серед молоді блогер та волонтер Лачен у своєму телеграм-каналі закриває мільйонні збори за лічені години.

4. Психологічний аспект: Волонтерство як копінг-стратегія

З погляду психології, солідарність і допомога іншим – це найефективніший механізм подолання травматичного стресу. Люди, які активно залучені до солідарних дій, значно рідше страждають від класичних форм ПТСР, оскільки їхній досвід кристалізується у вигляді посттравматичного зростання та відчуття осмисленості життя [4].

Таблиця 1.

Основні вияви солідарності

Тип солідарності	Опис феномену
Фінансова	Регулярна участь у зборах стала щоденним ритуалом, подібним до ранкової кави. Донат сприймається як податок на громадянську спроможність.
Побутова	Взаємодопомога під час блекаутів, спільне використання ресурсів (генераторів, інтернету), підтримка внутрішньо переміщених осіб на рівні громад.
Професійна	Безкоштовне надання послуг (психологи, лікарі, юристи, вчителі, ІТ-спеціалісти).

Джерело: сформовано автором

Масове волонтерство в Україні довело, що громадянське суспільство здатне виконувати функції, які в інших культурах покладаються виключно на бюрократичні державні апарати. Це не просто допомога – це новий суспільний

договір, де внутрішня опора кожного тримається на плечах того, хто стоїть поруч.

Повномасштабна війна запустила глибоку трансформацію цінностей в Україні та за її межами, в тих країнах де проживає українська діаспора. Спростовуючи теорії про регрес суспільства до егоїстичного виживання в часи кризи, українці продемонстрували унікальний зсув до активної суб'єктності та доброзичливості. Практичним втіленням цієї переоцінки став феномен масового волонтерства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Charities Aid Foundation. (2023). World Giving Index. ULR: https://www.cafonline.org/docs/default-source/updated-pdfs-for-the-new-website/world-giving-index-2023.pdf
2. Charities Aid Foundation. (2024). World Giving Index. ULR: https://www.cafonline.org/docs/default-source/inside-giving/wgi/wgi_2024_report.pdf
3. Schwartz S. Cul tural tsennosnye orientation: the nature and consequences national differences. *Journal of Higher School of Economics*, 2008. T. 5, № 2., p. 37- 67. ULR: https://www.researchgate.net/publication/265997557
4. Schwartz S., Value consensus and importance. *Journal of cross cultural psychology.* 2000. Vol. 31, № 4. P. 46-497. ULR: https://www.researchgate.net/profile/Shalom-Schwartz/publication/258144100
5. Бондаренко О. О. Трансформація ціннісних орієнтацій українського суспільства в контексті соціокультурних змін початку XXI століття. Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв : наук. журнал. 2025. № 2. С. 99–106.
6. Жуленьова О. Стан і перспективи волонтерства в Україні: дані опитування 2025 року. ULR: https://isnasu.org.ua/analytics/013_Zhuleniova_O_-_Stan_i_perspektyvy_volonterstva.php
7. Офіційний сайт Інституту соціології НАНУ. ULR: https://isnasu.org.ua/index.php
8. Про затвердження Положення про волонтерську діяльність у сфері надання соціальних послуг. Закон України № 1895-2003-п. ULR: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1895-2003-%D0%BF#Text
9. Сіткар В. Соціально-психологічний аспект динаміки життєвих цінностей під час війни. Ціннісні орієнтири в сучасному світі: теоретичний аналіз та практичний досвід : збірник тез VII Міжнародної науково-практичної конференції (15-16 травня 2025 року, м. Тернопіль). Тернопіль : ФОП Осадца Ю. В., 2025. С. 54-59.
10. Соціально-психологічні чинники інтеграції українського соціуму. За наук.ред. О.Г.Злобіної. Київ: Інститут соціології НАН України, 2016. 276 с.

Секція:
АНАЛІТИКА СУСПІЛЬНИХ ПРОЦЕСІВ: АКСІОЛОГІЧНИЙ ВИМІР

Lesia ALEKSIIEVETS
Doktor nauk historycznych, profesor, wykładowczyni,
Tarnopolski Narodowy Uniwersytet Pedagogiczny im. Wołodymyra Hnatiuka
lmalex@ukr.net

Tetiana PETRYK
Magister historii, doktorantka, nauczycielka,
Tarnopolski Narodowy Uniwersytet Pedagogiczny im. Wołodymyra Hnatiuka /
Tarnopolskie Akademickie Liceum «Genesis»
tetiana.petrykk@gmail.com

Yurii PETRYK
Doktor filozofii (PhD) w dziedzinie historii, wykładowca, nauczyciel,
Narodowy Uniwersytet Techniczny Ukrainy
«Politechnika Kijowska imienia Igora Sikorskiego» /
Tarnopolskie Liceum nr 21 – Specjalistyczna
Szkoła Artystyczna imienia Ihora Herety
yuriipetryk1994@gmail.com

POLSKA AKCJA HUMANITARNA W UKRAINIE OD 2014 ROKU JAKO FORMA POLSKO-UKRAIŃSKIEJ WSPÓŁPRACY HUMANITARNEJ

W 2014 r. Ukraina doświadczyła pierwszych przejawów rosyjskiej agresji wobec własnego terytorium: najpierw doszło do okupacji i aneksji Krymu, a następnie do wojny w Donbasie, która w 2022 r. przekształciła się w pełnoskalową agresję. Wojna doprowadziła do licznych problemów społeczno-ekonomicznych i humanitarnych, w tym ubóstwa, sieroctwa, masowych przesiedleń, ewakuacji itp. [1]. W związku z tym pojawiła się ogromna potrzeba wsparcia ze strony innych państw i organizacji, w tym organizacji charytatywnych, które mogły odegrać istotną rolę w niesieniu pomocy osobom dotkniętym wojną.

Jedną z organizacji charytatywnych, która rozpoczęła pomoc Ukraińcom już w 2014 r., była Polska Akcja Humanitarna (PAH). Jest to polska organizacja pozarządowa założona w 1992 r., która w 2004 r. uzyskała status organizacji pożytku publicznego.

Zgodnie z informacjami zamieszczonymi na oficjalnej stronie internetowej organizacji, jej działalność koncentruje się przede wszystkim na pomocy

humanitarnej w regionach dotkniętych konfliktami zbrojnymi i klęskami żywiołowymi. PAH reaguje na sytuacje kryzysowe poprzez udzielanie wsparcia poszkodowanej ludności, a jednocześnie stara się zapobiegać podobnym kryzysom w perspektywie długoterminowej.

Jedną z podstawowych zasad działalności organizacji jest niesienie pomocy osobom niezależnie od ich narodowości, wyznania czy poglądów politycznych. Szczególną uwagę poświęca się grupom szczególnie narażonym na skutki kryzysów, w tym dzieciom, kobietom, osobom starszym, osobom z niepełnosprawnościami oraz osobom wewnętrznie przesiedlonym.

PAH podkreśla również znaczenie odpowiedzialnych form pomocy dostosowanych do lokalnych uwarunkowań kulturowych i społecznych. W swoich działaniach humanitarnych organizacja współpracuje z międzynarodowymi systemami koordynacji pomocy humanitarnej oraz kieruje się standardami etycznymi określonymi w ramach Kodeksu postępowania Czerwonego Krzyża.

Oprócz działalności humanitarnej organizacja prowadzi również działalność edukacyjną i informacyjną związaną z globalnymi problemami współczesnego świata, w szczególności z dostępem do wody pitnej, żywności oraz ochroną podstawowych praw człowieka [4].

Obecnie PAH prowadzi aktywne misje humanitarne w Sudanie Południowym, Iraku, na terenach zamieszkałych przez Kurdów, Somalii, Jemenie, Kenii, Libanie, na Madagaskarze i w innych regionach świata. Równocześnie organizacja realizuje różnorodne programy wsparcia dla uchodźców i osób znajdujących się w trudnej sytuacji życiowej na terytorium Polski.

Jak już wspomniano, PAH jest obecna w Ukrainie od 2014 r., natomiast stała misja została utworzona w 2015 r. Po rozpoczęciu pełnoskalowej rosyjskiej agresji działalność PAH w Ukrainie znacznie się rozszerzyła. Od tego czasu zespół organizacji znacznie się powiększył i nadal zapewnia pomoc humanitarną ludności ukraińskiej [2].

Już w 2014 r. organizacja zaangażowała się w pomoc osobom poszkodowanym w wyniku wojny we wschodniej Ukrainie: wsparcie otrzymały szpitale oraz osoby wewnętrznie przesiedlone. Co więcej, wszystkie produkty dostarczane w ramach kampanii humanitarnej, a także leki, miały być zakupione bezpośrednio na terytorium Ukrainy.

W 2014 r. przedstawicielka organizacji Justyna Stępień podkreślała, że uchodźcy pozostający w Ukrainie spotykali się z dużą solidarnością ze strony współobywateli, a wielu z nich znajdowało schronienie w domach lokalnych rodzin. Pomimo tego pomoc humanitarna pozostawała nadal niezwykle potrzebna. Nie wszystkie osoby przesiedlone mogły zamieszkać u rodzin goszczących; duże grupy mieszkańców

obwodów donieckiego i ługańskiego były zakwaterowywane w szkołach oraz innych obiektach przystosowanych do ich tymczasowych potrzeb [3].

Obecnie PAH posiada swoje centra w czterech miastach Ukrainy: we Lwowie, Kijowie, Dnieprze i Charkowie. Jednocześnie, ze względu na wsparcie udzielane ludności cywilnej południowej Ukrainy, istnieją plany utworzenia piątego centrum właśnie w tym regionie [2]. Można przypuszczać, że chodzi o Odessę.

Realizacja projektów PAH byłaby niemożliwa bez wsparcia międzynarodowych darczyńców oraz lokalnych partnerów, w tym szeregu ukraińskich fundacji i inicjatyw, takich jak Posmishka UA, Foundation of Kindness and Love, Blahorob, Repair Together, U-Saved oraz Society of the Lion.

Do głównych obszarów działalności PAH w Ukrainie należą pomoc mieszkaniowa, pomoc rzeczowa, wsparcie w zakresie dostępu do wody i warunków sanitarnych, pomoc żywnościowa, wsparcie psychospołeczne i prawne oraz pomoc finansowa [2].

W ramach pomocy mieszkaniowej PAH dostarcza materiały do naprawy uszkodzonych domów oraz instaluje tymczasowe modułowe jednostki mieszkalne wyposażone w systemy ogrzewania, kuchnie, prysznice i urządzenia sanitarne. Od początku pełnoskalowej wojny organizacja zainstalowała ponad 100 domów modułowych w obwodzie kijowskim, szczególnie w miejscowościach najbardziej dotkniętych podczas pierwszych miesięcy inwazji.

W zakresie pomocy rzeczowej PAH wspiera grupy szczególnie narażone oraz instytucje społeczne, w tym schroniska dla osób wewnętrznie przesiedlonych, domy opieki oraz szkoły, dostarczając paliwo, materiały remontowe, generatory, piece grzewcze, koce i inne niezbędne artykuły.

Organizacja realizuje również programy związane z dostępem do wody i warunków sanitarnych, których celem jest zapewnienie dostępu do czystej wody, higieny oraz odpowiednich warunków sanitarnych. Działania te obejmują między innymi remonty pomieszczeń sanitarnych w instytucjach społecznych oraz prywatnych gospodarstwach domowych [2].

Pomoc żywnościowa stanowi kolejny ważny obszar działalności PAH. Organizacja dystrybuuje pakiety żywnościowe i higieniczne wśród osób wewnętrznie przesiedlonych oraz grup szczególnie narażonych w różnych regionach Ukrainy, w tym na terenach bezpośrednio dotkniętych działaniami wojennymi.

PAH zapewnia również wsparcie psychospołeczne oraz konsultacje prawne dla ludności cywilnej dotkniętej wojną, w tym osób starszych, dzieci oraz mieszkańców terenów okupowanych. Mobilne zespoły wsparcia psychologicznego działają w kilku regionach Ukrainy, natomiast specjalistyczne centra wsparcia psychologicznego funkcjonują w obwodzie dniepropetrowskim.

Organizacja udzielała tego rodzaju pomocy jeszcze przed pełnoskalową inwazją, a od początku inwazji do maja 2023 r. przekazała pomoc finansową w wysokości 6660 UAH około 12 tysiącom osób [2].

Działalność Polskiej Akcji Humanitarnej w Ukrainie od 2014 r. stała się ważnym przykładem polsko-ukraińskiej współpracy humanitarnej i międzynarodowej. Dzięki pomocy humanitarnej, wsparciu psychospołecznemu oraz długoterminowym programom pomocowym PAH odegrała istotną rolę we wspieraniu ludności ukraińskiej dotkniętej rosyjską agresją. Działania organizacji ukazują również znaczenie międzynarodowej solidarności oraz rosnącą rolę organizacji pozarządowych w reagowaniu na współczesne kryzysy humanitarne.

Jednocześnie rozwój organizacji takich jak Polska Akcja Humanitarna od początku lat 90. XX w. świadczy o szerszej transformacji społeczeństwa polskiego po upadku komunizmu. Odzwierciedla on dążenie Polski nie tylko do korzystania z pomocy międzynarodowej, jak miało to miejsce często w okresie transformacji politycznej i gospodarczej, lecz także do stania się aktywnym donatorem, uczestnikiem oraz ważnym podmiotem międzynarodowych inicjatyw humanitarnych i obywatelskich.

LITERATURA

1. Бойко О. Історія України. Київ: ВЦ «Академія», 2021. 640 с.
2. «Наша місія – допомагати людям та робити світ кращим». *Наше слово*. URL: https://nasze-slowo.pl/nasha-misiya-dopomagaty-lyudyam-ta-robyty-svit-krashhym/
3. Польська гуманітарна акція допомагає Східній Україні. *Громадський Простір*. URL: https://www.prostir.ua/?news=polska-humanitarna-aktsiya-dopomahaje-shidnij-ukrajini
4. O nas - kim jesteśmy, nasza historia i wiarygodność - Polska Akcja Humanitarna. *Polska Akcja Humanitarna*. URL: https://www.pah.org.pl/o-nas/

Володимир КУРАНТ
Доктор біологічних наук, професор
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка
kurant@tnpu.edu.ua

Богдан ІВАНІЦЬКИЙ
Здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти,
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка,
Тернопіль, Україна
Ivanitskiy@chem-bio.com.ua

АНТРОПОГЕННИЙ ВПЛИВ НА ВОДНІ ЕКОСИСТЕМИ: АКСІОЛОГІЧНИЙ ВИМІР ДОСЛІДЖЕНЬ

Сучасна наука перебуває у стані глибокої трансформації, що зумовлена не лише накопиченням нових знань, а й необхідністю їх переосмислення у світлі глобальних викликів. Одним із таких викликів є антропогенний вплив на природні екосистеми, який дедалі більше виходить за межі суто природничо-наукової проблематики і набуває виразного ціннісного виміру. Водні екосистеми у цьому контексті постають не лише як об'єкти дослідження, але як своєрідні індикатори стану взаємодії людини з природою, відображаючи глибину дисгармонії, що виникла внаслідок домінування технократичного світогляду [3].

Аксіологія сучасної науки орієнтує на розгляд будь-якого наукового знання у контексті його значущості для збереження життя, довкілля та майбутніх поколінь. Такий підхід змінює саму логіку наукового пізнання: від прагнення до максимального освоєння природних ресурсів – до усвідомлення їх обмеженості та внутрішньої цінності. У цьому сенсі антропогенне забруднення водних екосистем постає не лише як результат господарської діяльності, але як прояв ціннісної кризи, що характеризує сучасну цивілізацію [4].

Техногенне навантаження на водне середовище, зокрема надходження важких металів, є наслідком домінування утилітарного підходу до природи, за якого вона розглядається передусім як ресурс. Проте такий підхід ігнорує складність і саморегуляцію природних систем, що неминуче призводить до їх деградації. У цьому контексті навіть біохімічні порушення в організмах гідробіонтів, зокрема зміни ліпідного обміну у риб під впливом іонів, можуть бути інтерпретовані як прояв глибшого системного дисбалансу. Вони свідчать не лише про токсичність певних речовин, але й про порушення фундаментальної рівноваги між природними процесами та людською діяльністю [1–5].

Аксіологічний підхід дозволяє переосмислити такі явища, виходячи за межі їх суто емпіричного опису. Він акцентує увагу на тому, що будь-яке втручання у природні системи має не лише матеріальні, а й ціннісні наслідки. Водні екосистеми у цьому сенсі виступають як самодостатні цілісності, що мають власну внутрішню цінність незалежно від їх практичного використання. Визнання цієї цінності є необхідною умовою формування нової парадигми наукового мислення, у межах якої пріоритетними стають не експлуатація, а збереження та відновлення природного середовища.

Особливого значення набуває питання відповідальності науки за наслідки свого розвитку. Наукові досягнення, які сприяють технічному прогресу, водночас можуть генерувати нові екологічні ризики, що ставить перед науковою спільнотою етичні дилеми. У цьому контексті аксіологія виступає як методологічна основа, що дозволяє інтегрувати наукові знання з моральними принципами. Вона орієнтує на формування такого типу наукової діяльності, який враховує довгострокові наслідки втручання у природні процеси та сприяє гармонізації відносин між людиною і природою [2, 6].

Важливим аспектом є також трансформація освітніх підходів у підготовці майбутніх фахівців. Формування аксіологічної культури, що включає усвідомлення цінності життя, природи та екологічної рівноваги, є необхідною умовою розвитку відповідальної науки. Без такого підходу навіть найточніші наукові знання можуть бути використані у спосіб, що суперечить принципам сталого розвитку.

Антропогенний вплив на водні екосистеми слід розглядати як багатовимірне явище, що поєднує екологічні, соціальні та ціннісні аспекти. Порушення природних процесів, зокрема біохімічних механізмів у гідробіонтів, є лише зовнішнім проявом глибших дисбалансів у системі «людина – природа». Аксіологічний підхід дозволяє розкрити ці дисбаланси та окреслити шляхи їх подолання через переорієнтацію науки на принципи відповідальності, гармонії та збереження довкілля як базової цінності існування людства [3–5].

ЛІТЕРАТУРА

1. Єрмоленко А.М. Соціальна етика та екологія. Гідність людини – шанування природи : монографія. Київ : Лібра, 2010. 416 с.
2. Масюк О. П., Глазунов В. В., Краснокутський О. В. Аксіологія : науково-методичний посібник для здобувачів ступеня доктор філософії зі спеціальності «Філософія» освітньо-наукової програми «Філософія». Запоріжжя : КСК-Альянс, 2024. 113 с.
3. Мельничук В. В. Ціннісна сутність природи в контексті розвитку соціальної держави (філософсько-релігійний аспект). *Наука. Релігія. Суспільство.* 2011. № 1. С. 12–16.

4. Онтологія, аксіологія, антропологія, гносеологія філософсько-правових вчень: навч. посіб. / кол. авт.; ред. В.В. Кузьменко. Дніпропетровськ: ДДУВС, 2015. 246 с.
5. Шевель А. О. Філософське осмислення глобальних проблем людства. *Наукове пізнання: методологія та технологія*. 2020. Вип. 2(46). С. 4–9.
6. Шевчук С. Ціннісні аспекти ставлення людини до природи. *Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії.* 2017. № 10. С. 104–109.

Леся АЛЕКСІЄВЕЦЬ
Доктор історичних наук, професор,
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка
lmalex@ukr.net

Мар'яна КУРИЛО
Здобувачка першого (бакалаврського) освітнього рівня вищої освіти,
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка,
Тернопіль, Україна
mmariana.kurylo@gmail.com

ТРАНСФОРМАЦІЯ СУСПІЛЬНИХ ЦІННОСТЕЙ В УМОВАХ ВІЙНИ: ЗМІНА ПРІОРИТЕТІВ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Війна завжди є глибоким потрясінням для суспільства, змінюючи звичний порядок життя та систему цінностей. Повномасштабна російсько-українська війна стала саме таким переломним моментом для України, вона принесла страждання, руйнування і втрати, але водночас спричинила глибоке переосмислення життєвих орієнтирів і суспільних пріоритетів.

У нових реаліях те, що раніше здавалося важливим, поступово відходить на другий план. Натомість особливого значення набувають безпека, життя, сім'я, взаємна підтримка та відчуття спільності. Суспільство дедалі більше орієнтується на солідарність і відповідальність, що формує нову систему цінностей.

Трансформація суспільних цінностей відбувається на очах і стає невід'ємною частиною повсякденного життя українців. Сучасні події продемонстрували, наскільки швидко можуть змінюватися суспільні орієнтири, водночас відкривши високий рівень взаємодопомоги, самопожертви та громадської активності.

Метою статті є аналіз трансформації цінностей українського суспільства під впливом війни. Особливу увагу приділено формуванню нових моделей

поведінки та соціальної взаємодії, що дозволяє глибше зрозуміти процеси, через які проходить сучасна Україна та її громадяни.

У соціології цінності розглядають як орієнтири, що визначають поведінку людей і формують суспільні норми. Вони дозволяють зрозуміти, що саме суспільство вважає важливим і як люди приймають рішення у взаємодії одне з одним. Як зазначає Пуертас С. Д. К., «цінності – це діяльність, поведінка, якості, уявлення, цілі, які ви вважаєте значущими і прагнете до них» [1, с.111].

У філософському вимірі цінності постають як фундаментальні засади світогляду, що визначають уявлення про добро, справедливість і сенс життя.

У гуманітарному дискурсі, як зауважує Бондаренко О. О., поняття «цінності» посідає центральне місце як у теоретичних, так і в прикладних дослідженнях, адже ціннісні орієнтації виступають фундаментом формування соціокультурної ідентичності та колективної свідомості [2, с.101]. Відповідно до теорії базових цінностей Ш. Шварца, цінності є універсальними мотиваційними цілями, що відображають базові людські потреби та організовані у систему взаємопов’язаних орієнтирів.

Однак ціннісні орієнтації не є сталими, вони змінюються під впливом досвіду та соціального середовища. В умовах суспільних потрясінь ці процеси відбуваються значно швидше, змушуючи людей переглядати власні пріоритети.

На думку Пуертас С. Д. К., «Цінності розглядаються як керівні принципи життя, які пов’язані з почуттями, орієнтують на досягнення бажаного стану чи образу поведінки, не обмежені певними діями й ситуаціями, виступають як стандарти, які керують вибором або оцінкою вчинків, людей, подій та впорядковані по значущості відносно один одного» [1, с.117]. Крім того, вони виконують регулятивну функцію як на індивідуальному, так і на соціальному рівнях, змінюючись під впливом історичних і соціально-економічних процесів.

Війна в Україні стала потужним фактором переосмислення суспільних цінностей. Вона посилила відчуття національної належності та підкреслила значення спільної ідентичності. Патріотизм перестає бути лише формальним почуттям і перетворюється на реальну силу, що об’єднує суспільство.

Разом із тим спостерігається зміна ставлення українців до держави, що проявляється у зростанні усвідомлення її ролі як гаранта безпеки та стабільності, що сприяє зміцненню довіри до інституцій і формуванню громадянської відповідальності.

До 24 лютого 2022 року значна частина українців орієнтувалася на матеріальний добробут, кар’єрний розвиток та плани на майбутнє. Однак нові обставини різко змістили акценти, на перший план вийшли найпростіші й водночас найцінніші речі - безпека, життя, виживання. Люди почали більше

цінувати сім’ю, близьких, здоров’я та повсякденні речі, які раніше сприймалися як належне.

Окремої уваги заслуговує феномен волонтерства. Громадяни продемонстрували високий рівень самоорганізації та відповідальності, забезпечуючи потреби як військових, так і цивільного населення. Як зазначає Доля І., в умовах повномасштабної війни громадянське суспільство в Україні зазнає глибоких трансформацій і стає ключовим фактором забезпечення національної стабільності, виконуючи функції гуманітарної допомоги, соціального захисту та підтримки згуртованості [3, с.24].

Свобода та незалежність набули нового змісту. Як підкреслює Корнієнко В.О., війна загострила переосмислення ціннісних пріоритетів, особливо щодо співвідношення свободи та безпеки. З одного боку, досвід окупації та російської агресії посилив цінність свободи, яка сприймається не як абстрактне поняття, а як життєво необхідна умова існування. [4, с.105].

Зміни пріоритетів сучасного українського суспільства проявляються у посиленні солідарності, взаємної довіри та готовності до спільних дій, що сприяє більшій згуртованості й ефективній реакції на виклики.

Водночас ці процеси супроводжуються значним психологічним навантаженням. Постійний стрес, страх, втрати та руйнування змінюють не лише систему цінностей, а соціальну поведінку людей, змушуючи їх шукати нові форми підтримки та взаємодії.

Окремим проявом трансформації суспільних цінностей є зміни у студентському середовищі. Умови повномасштабної війни суттєво ускладнили освітній процес, перетворивши навчання на діяльність, що відбувається в умовах невизначеності та постійного стресу.

Як свідчать дослідження, війна спричинила глибоку трансформацію свідомості, життєвих стратегій та системи цінностей українських студентів. Центральною зміною стало усвідомлення пріоритетності життя та безпеки: «Головна цінність – це життя, життя своїх близьких, своїх рідних, своїх друзів, в принципі, життя кожного українця зараз – це найважча, найвища цінність» [5, с.220].

Також студентство демонструє нові стратегії адаптації, поєднуючи навчання з роботою в умовах економічної нестабільності, що зумовлено потребою забезпечення базових життєвих потреб.

Водночас серед молоді посилюється значення таких цінностей, як взаємопідтримка, волонтерська діяльність і витривалість, які стають фундаментом для формування нових соціальних практик і зміцнення національної свідомості.

Підсумовуючи, слід зазначити, що трансформація ціннісних орієнтацій українського суспільства має не лише теоретичне, а й практичне значення, оскільки визначає напрями подальшого розвитку суспільства та формування національної ідентичності.

Отже, сучасні трансформації свідчать про глибоке переосмислення суспільних орієнтирів. У контексті війни формуються нові пріоритети - свобода, безпека, єдність і відповідальність, а також солідарність, волонтерство та стійкість, які визначають подальший розвиток українського суспільства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Пуертас С. Д. К. Соціокультурний підхід до вивчення цінностей / С. Д. К. Пуертас. Міжнародний науковий форум: соціологія, психологія, педагогіка, менеджмент. 2014. Вип. 15. С. 108-119. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mnf_2014_15_14.
2. Бондаренко О. О. Трансформація ціннісних орієнтацій українського суспільства в контексті соціокультурних змін початку XXI століття. Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв : наук. журнал. 2025. № 2. С. 99–106.
3. Доля І. Трансформація ролі громадянського суспільства в Україні в умовах повномасштабної війни. Соціологічні студії. 2025. № 2(27). С. 17-25. DOI: https://doi.org/10.17721/2306-3971-2025-02-12-12
4. Корнієнко В. О. Трансформація політичної культури України в умовах війни: від екзистенційного виклику до нової суб'єктності. Політичне життя. 2025. № 4. С. 102-108. DOI: https://doi.org/10.31558/2519-2949.2025.4.15.
5. Бевз Т., Капустіна В. Ціннісна трансформація, криза освіти та стратегії виживання - українського студентства в умовах війни. Українознавство. №4 (97) 2025. С. 213-229.

Анатолій ГРИГОРУК

Кандидат економічних наук, доцент,
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка,
Тернопіль, Україна
a.hryhoruk@ukr.net

КОРПОРАТИВНІ ЦІННОСТІ ЯК ОСНОВА ФУНКЦІОНУВАННЯ ПІДПРИЄМСТВА

У ринковій економіці ключову роль у ефективній діяльності підприємства відіграють не тільки матеріальні ресурси, новітні технології і управлінські рішення, а й корпоративні цінності. Власне цінності визначають внутрішню культуру організації, особливості взаємодії у колективі, формують стиль управління і репутацію компанії на ринку. Дедалі частіше підприємства дотримуються соціальної відповідальності, етичних норм та принципів сталого розвитку поряд з основною метою отриманням прибутку.

Саме цінності підприємства допомагають приймати управлінські рішення, формують атмосферу в колективі та забезпечують довготривалий розвиток компанії. Вони проявляються у поводженні з працівниками та дотриманні етичних норм, відповідальності перед суспільством і довкіллям.

В сучасних умовах конкуренції та швидких змін на ринку система цінностей є одним із важливих факторів конкурентоспроможності підприємства. Фірми, які мають чітко встановленні цінності та керуються ними у своїй діяльності, можуть легко формувати довіру клієнтів, залучати кваліфікованих працівників і підтримувати сталий розвиток.

Цінності підприємства – це сукупність принципів, переконань і норм поведінки, які визначають характер діяльності організації, взаємовідносини між працівниками, керівництвом, клієнтами та партнерами. Вони відображають філософію компанії та її бачення власної ролі у суспільстві. Корпоративні цінності можуть бути офіційно задекларованими у місії чи кодексі компанії або неформально сформованими в процесі її розвитку. У будь-якому випадку вони впливають на всі аспекти діяльності підприємства.

До основних цінностей сучасних підприємств належать відповідальність, чесність, професіоналізм, інноваційність, командна робота, орієнтація на клієнта, повага до працівників, соціальна відповідальність та екологічна свідомість.

Основа корпоративної культури підприємства це цінності. Якщо в організації дотримуються спільних принципів та цілей, то звичайно це буде сприяти підвищенню продуктивності праці та створенню позитивного психологічного клімату в колективі. Важливою рисою цінностей є їх втілення на практиці. Якщо підприємство не буде дотримуватися даних принципів у своїй діяльності, це негативно вплине на її репутацію. Зокрема, довіра до компанії буде знижуватися, якщо компанія буде лише проголошувати дотримання цінностей, а на практиці (насправді) приховуватиме інформацію від споживачів або порушуватиме права працівників.

Цінності мають надзвичайно велику вагу у діяльності підприємства. Саме цінності визначають основу стратегічного розвитку компанії, визначають поведінку працівників та впливають на ефективність управління. Вони є основою корпоративної культури, яка є сукупністю норм, традицій і правил поведінки, які мають місце у компанії. Коли у компанії домінує дух взаємоповаги, підтримки та відповідальності, тоді працівники працюють ефективніше й відчувають себе частиною колективної справи.

Корпоративна культура допомагає зменшенню конфліктів у колективі, покращує комунікації між працівниками та керівництвом, заохочує персонал до

зростання продуктивності праці, а також формує лояльне ставлення працівників до організації.

Імідж підприємства суттєво залежить від того, наскільки воно дотримується своїх цінностей. Сьогодні споживачі все більше звертають увагу не тільки на якість товарів чи послуг, а й на доброчесність бізнесу. Компанії, які додержуються засад чесної конкуренції, цінують права працівників, запроваджують соціальні ініціативи та дбають про довкілля, мають кращий імідж і користуються більшою прихильністю споживачів. Репутація впливає на рівень продажів, співпрацю з партнерами та інвестиційну привабливість, тобто є суттєвим нематеріальним доробком організації.

Принципи організації сприяють формуванню механізм мотивації працівників. Співробітники компанії з більшим задоволенням працюють, коли їх шанують, створені хороші умови праці з справедливою оплатою, наявні можливості професійного розвитку та забезпечується командна робота. Працівники, які підтримують цінності підприємства, переважно показують вищий рівень відповідальності та ініціативності. Це сприятливо впливає на загальні результати діяльності організації.

Цінності підприємства можна поділити на кілька основних груп: етичні, професійні, соціальні, екологічні.

Етичні цінності це чесність, справедливість, відповідальність, повага до людини та дотримання законів. Власне такі цінності формують засади довіри між організацією, працівниками та клієнтами, а також допомагають формуванню позитивної іміджу компанії.

До професійних цінностей належать якість виконання роботи та професійний розвиток працівників, а саме: компетентність, дисципліна, ефективність і бажання до самовдосконалення. Організації, які приділяють увагу професійному розвитку персоналу та стимулюють підвищення кваліфікації працівників, досягають вищого рівня конкурентоспроможності й ефективності діяльності.

Відповідальність підприємства перед суспільством відображають соціальні цінності. Вони виявляються у благодійності, підтримці громади, створенні робочих місць, забезпеченні безпечних умов праці та підтримці освіти й науки. Соціально відповідальна компанія буде постійно сприяти розвитку суспільства, зміцнювати довіру населення та вибудовувати позитивну репутацію організації.

У сучасних умовах все більшого значення набуває екологічна відповідальність компанії. З цією метою підприємства запроваджують енергозберігаючі технології, сортування відходів, скорочують викиди шкідливих речовин та застосовують екологічні матеріали у виробничому

процесі. Екологічні цінності є визначальними не тільки для охорони та захисту природи, а й для підвищення конкурентоздатності та репутації організації.

В Україні теж збільшується зацікавлення по дотриманню корпоративних цінностей. Все більше підприємств сприяють волонтерським проєктам, помагають Збройним силам України, запроваджують соціальні програми для персоналу та дотримуються етичних стандартів у комерційній діяльності. Це підтверджує те, що сучасні підприємці все частіше орієнтуються не тільки на дохід, а й на суспільну вигоду.

Не дивлячись на значення корпоративних цінностей їх запровадження супроводжується деякими перепонами. Найважливішими перешкодами у впровадженні та втіленні корпоративних цінностей є формалізм, безвідповідальність між словами та діями керівництва, бездумне слідування правилам та паперам, недостатнє спілкування всередині організації. Ці фактори негативно впливають на ефективність діяльності компанії та стан довіри серед персоналу.

Для ефективного втілення корпоративних цінностей потрібно правильно визначити мету та правила організації, довести їх до всього колективу і засвідчувати проголошені цінності фактичними діями (кроками, вчинками). Важливе значення у цьому процесі має менеджери компанії. Власне вони повинні взірцем виконання корпоративних цінностей.

Таким чином, цінності підприємства є вагомим компонентом його діяльності та розвитку. Становлення корпоративних цінностей є непростим, але необхідним процесом. Корпоративні цінності є не тільки етичною основою компанії, а й істотним та визначальним ресурсом у сучасному бізнесі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Балабанова Л. В. Управління персоналом : підручник. Київ : Центр учбової літератури, 2019. 468 с.
2. Бойко М. І. Корпоративна культура підприємства в умовах сучасного менеджменту. *Вісник Київського національного університету технологій та дизайну.* 2022. № 3 (161). С. 98–104.
3. Гриньова В. М. Організаційна культура підприємства : навч. посіб. Харків : Вид. ХНЕУ, 2018. 312 с.
4. Кравченко І. С. Роль корпоративних цінностей у формуванні конкурентоспроможності підприємства. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Економіка*. 2023. Вип. 2 (62). С. 44–49.
5. Крушельницька О. В., Мельничук Д. П. Управління персоналом : навч. посіб. Київ : Кондор, 2020. 296 с.
6. Мескон М., Альберт М., Хедоурі Ф. Основи менеджменту / пер. з англ. Київ : Видавництво «Діалектика», 2017. 672 с.
7. Савченко В. А. Цінності організації як чинник ефективного управління персоналом. *Економіка та держава*. 2021. № 4. С. 52–57.

Наталія САРАЙ
Кандидат економічних наук, доцент,
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка,
Тернопіль, Україна
nsaray@ukr.net

НАПРЯМИ АДАПТАЦІЇ ДОСВІДУ НОВИХ ІНДУСТРІАЛЬНИХ КРАЇН У КОНТЕКСТІ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

В сучасних умовах розвитку глобальної економіки особливої ваги набувають процеси структурної трансформації національних господарських систем, які супроводжуються індустріалізацією, технологічним оновленням виробництва та активною інтеграцією країн у міжнародні економічні відносини. Важливу роль у цих процесах відіграють нові індустріальні країни, яким вдалося протягом порівняно короткого історичного періоду забезпечити високі темпи економічного зростання, суттєво розвинути промисловий сектор і посилити власні позиції у світовому господарстві. Практика цих держав засвідчує результативність поєднання індустріальної політики, інноваційного розвитку, залучення іноземного капіталу та участі у міжнародній торгівлі.

Питання економічного розвитку нових індустріальних країн є предметом активних досліджень як зарубіжних, так і українських науковців. Серед вітчизняних учених проблеми індустріалізації, економічної модернізації та формування конкурентоспроможності національних економік у своїх працях висвітлюють К. Брензович, В. Видобора, С. Войтко, Є. Дорохов та низка інших.

Як зазначають у своїх дослідженнях учені К. Брензович та З. Ісак, ринкові трансформації в окремих із цих держав усе ще тривають, однак частина «нових індустріальних економік» уже наближається до розвинутих країн за показниками частки технологічної продукції в експорті, рівнем інвестицій в інновації та наукову сферу [1, с. 19]. Натомість науковець С. Войтко аналізує трансформаційні процеси у світовій економіці в умовах розвитку індустрії 4.0, акцентуючи увагу на значенні технологічної модернізації як ключового чинника економічного зростання [3, с. 94].

Аналіз економічного розвитку нових індустріальних країн формує основу для розроблення практичних рекомендацій щодо використання їхнього досвіду в Україні. Водночас запозичення таких підходів не може здійснюватися шляхом механічного копіювання, оскільки економічні, інституційні та соціальні умови функціонування української економіки мають суттєві відмінності. У зв’язку з цим особливої актуальності набуває формування адаптивної моделі використання міжнародного досвіду з урахуванням специфіки національної економіки (рис. 1).

Пріоритетним стратегічним напрямом виступає забезпечення структурної модернізації економіки. Досвід Південної Кореї та Таїланду свідчить, що стале

економічне зростання можливе лише за умови переходу від сировинної моделі господарювання до виробництва продукції з високою доданою вартістю. Для України це передбачає необхідність активного розвитку переробної промисловості, машинобудування, авіаційної, космічної галузей та секторів цифрових технологій. Важливого значення набуває інтеграція до глобальних ланцюгів створення вартості, що сприятиме підвищенню ефективності національного виробництва та розширенню експортного потенціалу.

Ще одним важливим напрямом є трансформація зовнішньоекономічної моделі розвитку. Експортна орієнтація виступає одним із головних факторів економічного зростання нових індустріальних країн. При цьому визначальним є не лише обсяг експорту, але й його структура. Для України актуальним залишається поступове зменшення частки сировинної продукції у структурі експорту та збільшення обсягів високотехнологічних товарів і послуг. Це потребує державної підтримки експортоорієнтованих підприємств, розвитку експортної інфраструктури та стимулювання інноваційної діяльності.

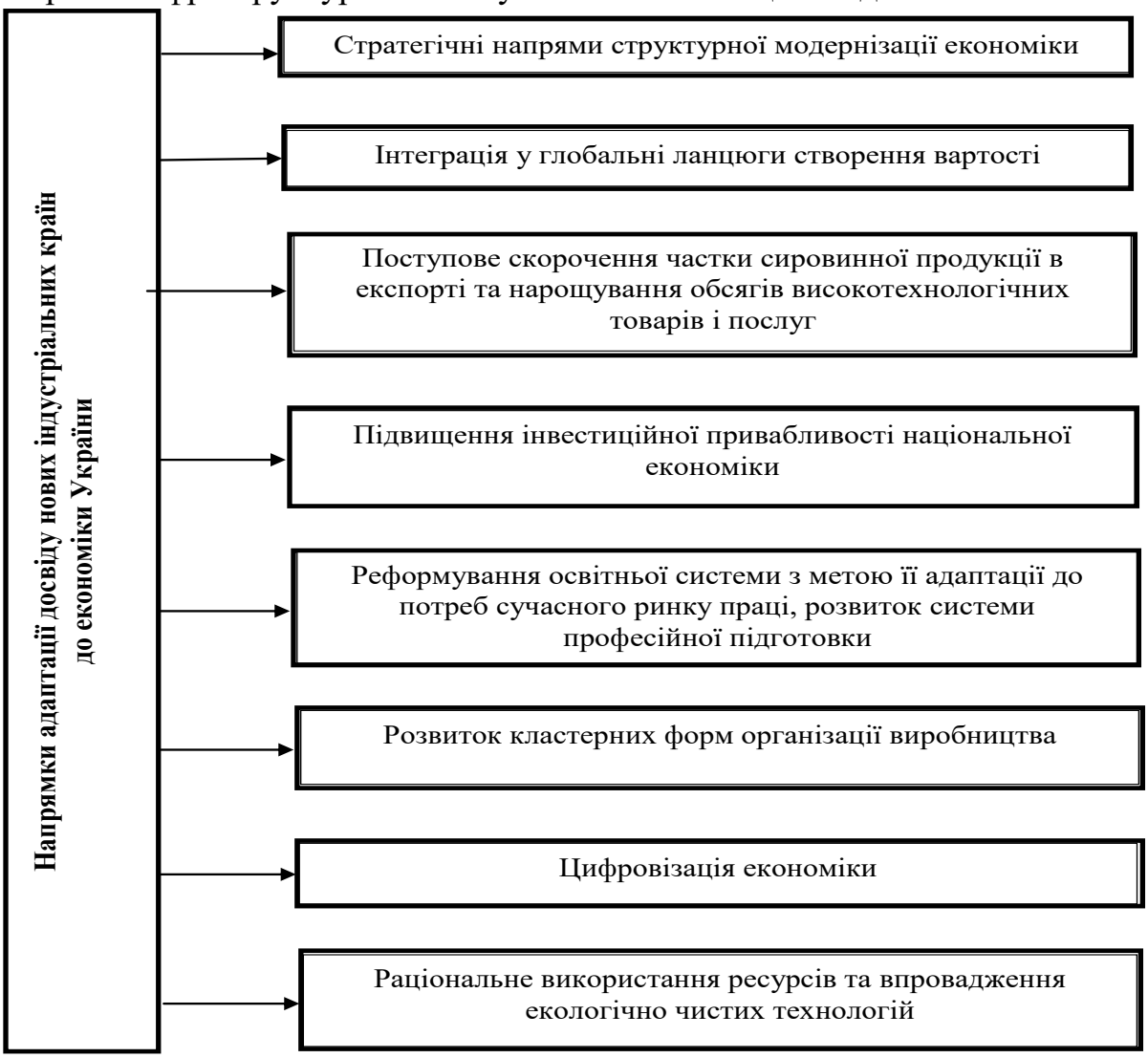

Рис. 1. Напрямки адаптації досвіду нових індустріальних країн до економіки України

**Джерело: складено автором на основі [2,3]*

Третім стратегічним напрямом є підвищення інвестиційної привабливості національної економіки. Практика нових індустріальних країн демонструє, що залучення іноземних інвестицій є важливим механізмом модернізації виробництва та впровадження сучасних технологій. У контексті України ключовими завданнями залишаються забезпечення стабільності економічної політики, удосконалення правового середовища, гарантування захисту прав власності та мінімізація корупційних ризиків. Поряд із цим важливо розвивати внутрішні інвестиційні ресурси шляхом стимулювання підприємницької активності та підтримки малого і середнього бізнесу.

Вагоме значення у забезпеченні економічного розвитку має людський капітал. Досвід Південної Кореї демонструє, що інвестиції в освіту та наукову сферу створюють фундамент для формування інноваційної економіки.

Для України актуальним є реформування системи освіти з метою її приведення у відповідність до потреб сучасного ринку праці, розвиток професійної підготовки кадрів та стимулювання науково-дослідної діяльності. Особливу увагу необхідно зосередити на скороченні відтоку висококваліфікованих спеціалістів і створенні належних умов для їх професійної самореалізації в межах держави.

Окремим напрямом виступає вдосконалення інституційного середовища. Проведений аналіз свідчить, що ефективне функціонування інститутів є важливою передумовою стабільного економічного розвитку та залучення інвестиційних ресурсів. У цьому аспекті показовим є досвід Чилі, де саме інституційна стабільність забезпечила високий рівень довіри з боку інвесторів. Для України це зумовлює необхідність підвищення ефективності державного управління, забезпечення прозорості економічних процесів і посилення ролі правових інститутів.

Важливим механізмом реалізації структурних трансформацій є розвиток кластерних форм організації виробництва. Формування промислових та інноваційних кластерів сприяє концентрації ресурсів, підвищенню ефективності взаємодії між суб’єктами господарювання та стимулюванню регіонального розвитку. Для України впровадження кластерного підходу може стати вагомим чинником зміцнення конкурентоспроможності економіки та забезпечення збалансованого розвитку регіонів [4, с. 77].

В сучасних умовах особливої актуальності набуває цифровізація економіки. Розвиток інформаційних технологій, автоматизація виробничих процесів і впровадження цифрових рішень сприяють зростанню продуктивності праці та підвищенню ефективності управління. Україна володіє значним потенціалом у цій сфері, що підтверджується активним розвитком IT-сектору.

Водночас важливим завданням залишається інтеграція цифрових технологій у традиційні галузі національної економіки.

Не менш важливим є врахування екологічної складової економічного розвитку. Сучасні світові тенденції засвідчують посилення ролі «зеленої» економіки, яка передбачає раціональне використання ресурсного потенціалу та впровадження екологічно безпечних технологій. Для України це створює додаткові можливості для розвитку відновлюваної енергетики та здійснення екологічної модернізації виробництва.

Підсумовуючи, слід зазначити, що адаптація досвіду нових індустріальних країн може стати важливим фактором економічного розвитку України. Водночас результативність цього процесу визначатиметься комплексністю та послідовністю реалізації економічної політики, спрямованої на структурну модернізацію, інноваційний розвиток, підвищення якості інституційного середовища та інтеграцію у світову економіку. Саме системне поєднання цих напрямів здатне забезпечити формування конкурентоспроможної та стійкої національної економіки у довгостроковій перспективі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Брензович К. С., Ісак З.І. Нові індустріальні країни «третьої хвилі» у глобальній економіці. *Інфраструктура ринку.* 2019. Вип. 37. С. 18-24. URL: http://market-infr.od.ua/journals/2019/37_2019_ukr/5.pdf.
2. Видобора В. В. Економічний розвиток нових індустріальних країн Латинської Америки: історичний аспект. Економіка та управління. 2022. № 2. С. 7-14. URL: https://journals.maup.com.ua/index.php/economics/article/view/2764
3. Войтко С. В. Розвиток економік в умовах Industry 4.0. *Економічний вісник НТУУ «КПІ».* 2020. № 17. С. 93-104. URL: https://ev.fmm.kpi.ua/article/view/216325
4. Дорохов Є. В. Нові індустріальні країни» в системі світового господарства. *Харківський національний економічний університет*. 2019. С. 76-80. URL: https://www.hneu.edu.ua/wp-content/uploads/2020/08/MV-11-2019.pdf

Оксана МОСІЄНКО
Кандидат економічних наук, доцент,
Поліський національний університет

Олена КАШПЕРУК
Здобувачка другого (магістерського) рівня вищої освіти,
Поліський національний університет,
Житомир, Україна
e_kashperuk@ukr.net

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ЛІДЕРСТВА В КОНТЕКСТІ АКСІОЛОГІЧНОГО ВИБОРУ СУСПІЛЬСТВА

Особисті цінності є фундаментальною рисою людського буття, яка формує ціннісні установки, мотивації й поведінкові орієнтири людини. Саме ціннісна система визначає, чого індивід прагне, що вважає важливим і значущим. Дослідження аксіологічних засад лідерства свідчить, що лідера є не лише організатором чи керівником, а носієм і формувачем ціннісних орієнтирів, які стають духовною основою розвитку як окремих колективів, окремих людей, так і суспільства загалом. «Цінності лежать у основі будь-якої суспільної організації, вони задають напрямок соціального розвитку та слугують критерієм оцінки поведінки» [1, с. 107]. Лідер, усвідомлюючи цю роль, стає ключовою фігурою у процесі аксіологічного вибору суспільства, допомагаючи сформувати моральні стандарти та пріоритети, що об’єднують індивідів у цілісний соціальний організм.

Психологічні механізми формування лідерства пов’язані з розвитком ціннісної структури особистості, яка стає потужним двигуном мотивації і визначає стиль лідерської поведінки. У дослідженнях аксіології підкреслюється, що «цілеспрямоване керівництво ґрунтується на глибокому розумінні цінностей і здатності їх транслювати в дію» [2, с. 215].

Формування лідерства є складним багатогранним процесом, що охоплює психологічні особистісні особливості та ціннісні орієнтації суспільства. У сучасних соціальних умовах вибір лідера відображає не лише його індивідуальні характеристики, а й аксіологічний вибір суспільства – систему моральних і ціннісних пріоритетів, що є фундаментом соціальної стійкості й розвитку. Психологія розглядає лідерство як взаємодію мотивації, когнітивних ресурсів, емоційної стійкості та соціальної компетентності.

Лідерство характеризується здатністю особистості впливати на групу, формувати спільні цілі та спрямовувати колективні зусилля для досягнення запланованих результатів. Психологічні особливості лідера включають вміння ефективно комунікувати, емпатію, здатність розпізнавати емоції інших та адаптуватись до змін соціального середовища. Ці характеристики є результатом

як природних психологічних здібностей, так і ціннісного виховання, яке залежить від суспільного контексту.

Психологічні дослідження показують, що лідер не лише управляє, а є носієм культурних і моральних настанов, що сприяють об'єднанню членів колективу. Важливою складовою лідерських цінностей є мотивація досягнень, самоідентифікація, здатність до рефлексії власних цінностей і дій, що проявляється у формуванні ефективної стратегії, заснованої на довірі і етичній відповідальності [3, с. 174].

Аксіологічний вибір визначає морально-етичний базис діяльності лідера, його ставлення до відповідальності й пріоритетів у взаємодії з колективом. Водночас, цінності суспільства створюють рамкові умови для виявлення лідерських якостей, показуючи, які лідерські риси підтримуються та які моделі поведінки є неприйнятними. У ситуації соціальних трансформацій здатність лідера адаптуватися до нових аксіологічних норм є запорукою його успіху [2, с. 52]. Сьогодні – це питання відкритості, здатності до колаборації за партнерами та співпраці з підлеглими.

Дослідження психології лідерства у контексті аксіології дозволяють розкрити механізми взаємодії особистості з соціальним середовищем, виявити, яким чином внутрішні мотивації лідера гармонізуються із колективними цінностями. Слід пам'ятати, що лідер не лише керує, а й виступає носієм культурних та моральних настанов, які об'єднують і скеровують на досягнення спільних цілей членів громади.

Аналітика суспільних процесів через призму аксіології дозволяє виявити, які лідерські якості найбільш ефективні у конкретному соціальному середовищі, визначити адаптацію індивідуальних поведінкових моделей до вимог громади. Такий підхід особливо актуальний у періоди соціокультурних криз і реформ, коли ціннісні системи змінюються, стимулюючи появу нового типу лідерства.

Особливу увагу слід приділити процесам самосвідомості та самооцінки, які визначають внутрішню мотивацію лідера та його здатність до рефлексії ціннісних виборів. Психологія лідерства виявляє, що аксіологічний вибір не тільки формує стратегії поведінки, а й виявляє механізми впливу лідера на соціальне оточення, створюючи умови для консолідації цінностей.

Для ефективного управління суспільними процесами необхідно застосовувати міждисциплінарний підхід, інтегруючи психологічні знання про лідерство з аксіологічним аналізом, що дозволяє більш глибоко розуміти мотивації громадян та особисті мотиви лідерів, а також потенціал їхньої соціальної взаємодії.

Важливо також звернути увагу, що лідер, який ігнорує ціннісні аспекти, ризикує втратити довіру і легітимність, що веде до дезінтеграції колективу. Тому формування лідерських якостей неможливе без усвідомлення відповідальності за аксіологічний вибір, адже саме через цінності відновлюється гармонія між індивідуальним і суспільним.

Висновки та практичні рекомендації. Процес формування лідерства має базуватися на гармонізації психологічних особливостей та ціннісних орієнтацій суспільства, де лідер усвідомлює і підтримує систему моральних норм і колективних цінностей. Лише така гармонія забезпечує ефективне управління і соціальну стабільність.

Для практичної реалізації програми формування ефективного лідерства у навчальному процесі підготовки менеджерів, педагогів та політичних лідерів у відповідних закладах освіти рекомендується:

- Впроваджувати у навчальні програми компоненти психологічного розвитку, що стимулюють формування емоційного інтелекту, саморефлексії і ціннісної компетентності у майбутніх лідерів.
- Розробляти наставницькі програми для формування моральної та відповідальної позиції лідерів.
- Використовувати аналітичні інструменти для моніторингу актуальних ціннісних вимог суспільства та розробляти програми адаптації лідерських стратегій до цих запитів.
- Створювати платформи для діалогу між лідерами та громадськістю, що зміцнюють довіру та легітимність влади.
- Пропагувати лідерські моделі, що поєднують особистісний розвиток і культурні цінності, суспільну відповідальність.

Інтеграція психології лідерства з аксіологічним аналізом створює базу для ефективного управління соціальними трансформаціями та підтримки консенсусу в суспільстві.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бабенко С. М. Аксіологічний вимір соціального розвитку. Київ: Наук. світ, 2018. 320 с.
2. Горбань Л. М. Психологія лідерства: теорія і практика. Київ: Наук. думка, 2017. 256 с.
3. Костюк В. О. Аксіологія суспільних процесів: теорія і методологія. Львів: Видавництво ЛНУ, 2019. 198 с.
4. Тарасенко І. В. Психологічні основи лідерства в умовах змін. Харків: Фактор, 2021. 220 с.

Діана ДЕМИДЯК
Здобувачка третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти,
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка
Тернопіль, Україна
dianka11dianka11@gmail.com

СОЦІОКУЛЬТУРНІ НАСЛІДКИ ПАНДЕМІЇ XIV СТОЛІТТЯ

Як і будь-яке масштабне лихо, пандемії супроводжувалися великими змінами у суспільному та культурному житті і були переломними моментами для історії суспільства. Вони, як і будь-які «точки зламу», докорінно змінюють цінності суспільства. Пандемії не лише змінювали демографічні структури суспільства, а й змушували людство переглядати базові поняття свого буття: відношення до життя, смерті, зв'язки у суспільстві. Глибокий слід у світовій культурі залишила «Чорна смерть» XIV століття.

Чума в цей момент була знайомою, хоч і забутою хворобою для Європи. З часу останнього великого спалаху минуло декілька століть. Пандемія «Чорної смерті» була спричинена поєднанням трьох форм хвороби: бубонної, яку переносили блохи на чорних пацюках, септичної та легеневої, яка передавалась повітряно-крапельним шляхом та характеризувалась надзвичайно високою летальністю[2, с. 426]. Географія поширення хвороби чітко простежується – від китайських провінцій через Великий Шовковий шлях. Уже через італійські порти вона швидко поширилася Європою [3, с. 53]. Стрімке поширення чуми пов'язують з декількома факторами, перший з яких є поширення торгових шляхів у тогочасному світі. Система торгових та паломницьких шляхів уможливлювала швидке поширення хвороби, не зважаючи на політичну роздробленість Європи. У Європі була велика кількість міст, тому хвороба поширювалась Європою швидше, ніж Центральною Азією, де вона розпочалась. Період перед епідемією супроводжувався демографічним вибухом, з X по XIV ст. населення Західної Європи зросло у 2–2,5 рази [1, с. 138]. Крім цього, піки поширення хвороби припадали на теплу і вологу погоду. Попередні похолодання та неврожаї зробили населення більш вразливим до захворювання [5].

Демографічні наслідки пандемії були приголомшливими: у середньому європейські країни втратили від чверті до п'ятої частини своїх мешканців, проте в окремих регіонах катастрофа набувала тотального характеру, призводячи до майже повного зникнення населення з показниками смертності до 80–90% [1, с. 140]. У деяких містах, за свідченнями сучасників «неможливо було знайти нікого, аби стягнути трупи у могилу» [4, с. 78]. Серед жертв були й

монарші особи, найбільш відомими жертвами чуми є Джоанна Англійська, Жанна Бургундська, Альфонсо XI Справедливий та Бонна Люксембурзька.

Економічні наслідки пошесті важко назвати однозначними. XIV ст. характеризується демографічною кризою, через поєднання соціальних та епідеміологічних факторів [1, с. 139]. Саме через поєднання пандемії з неврожаями ціни на базові продукти, як-от збіжжя, підскочили на 230%, а вартість солі зросла у сім разів, сільськогосподарські тварини вражало невідоме захворювання що скорочувало їх кількість. Ці фактори створювали нелегку економічну ситуацію для селян які вижили, не зважаючи на те, що через скорочення робочої сили, реальні доходи орендарів були збільшено. Після пандемії значно збільшилась кількість селянських повстань [2, с. 430]. Окрім цього, «Чорна смерть» докорінно змінила соціальний ландшафт. Наприклад в Англії, вона стала причиною збільшення кількості вільних фермерів – йоменів. Вони стали основною соціальною верствою доіндустріальної Англії [5]. Попри катастрофічні втрати XIV століття, міста відновлювались швидше через приплив вільних людей, які перебували в пошуках нових можливостей [1, с. 140]. Чума збільшила можливості соціальної мобільності в суспільстві.

Пандемія викликала у населення кардинально різну реакцію – від втеч й каяття до гулянь та подорожей [3, с. 53]. Поведінка останніх була небажаною, оскільки могла сприяти поширенню хвороби. Влада з нею активно боролась, наприклад, на території Венеції було закрито усі борделі. Окрім цього, населення шукало винних у «Божому гніві, що був причиною хвороби». В період захворювання відбувались єврейські погроми [6]. Ці події знайшли відображення у тогочасному мистецтві, зокрема у мініатюрах П'єрарта ду Тілта. В одних своїх роботах художник фокусується на горі, приділяючи увагу кожному обличчю під час масових поховань у Турне, а в інших він документує звірства епохи, зокрема спалення євреїв живцем [9]. Саме в цей період велика кількість євреїв перебирається до Східної Європи [2, с. 428].

Наслідки для культури та релігії теж були величезні, стався занепад релігійних та освітніх центрів. Через необхідність поповнення втрат у церкві та світській владі, відбулось збільшення кількості навчальних закладів. Але одночасно, посади отримували менш кваліфіковані кадри [8, с. 22]. З цим зменшенням кількості освічених священиків та монахів пов’язують кризу католицької церкви, як інституції. Та релігійність населення зросла. Збільшилась кількість доброчинних організацій, мандрівних паломників [2, с. 428]. У середні віки смерть і так була усюдисущою, і це беззаперечно впливало на середньовічну культуру. Частково культура ставала складною системою ритуалів, етичних норм та символів, спрямованих на подолання страху перед неминучим і пошук сенсу за межами смертного існування. Психологічний злам,

який стався у свідомості населення під час чуми, відбився на культурі і мистецтві. Мистецтво просякло фаталістичним захопленням темою смерті та потойбіччя [7]. На північ від Альп, з'являється сюжет танцю Смерті, де скелети ведуть у танку представників усіх верств суспільства. Це візуальне втілення ідеї, що смерть – єдина сила, яка робить усіх рівними. Середньовічна іконографія повертається до античного символу чуми – стріли, що пронизує тіло хворого. Цей образ використовувався в «Іліаді» і був добре відомий у мистецтві [9]. Саме з цим символізмом пов'язують збільшення зображень Святого Себастьяна після пандемії. Також, особливу популярність у XV і XV ст. набирають надгробки-транзі, які у реалістичному стилі зображали розкладання людського тіла.

Підсумовуючи, можна стверджувати, що пандемія «Чорної смерті» XIV століття стала не лише однією з найбільших демографічних катастроф в історії, а й фундаментальним соціокультурним зламом. Відбувся перегляд цінності людського життя та праці, а поява більшої кількості вільних селян сприяла новій соціальній мобільності. Окрім цього, пандемія спровокувала кризу догматичних цінностей та інституцій. Неспроможність офіційної церкви та медицини дати відповіді на питання, сприяли поширення містицизму, духовних пошуків. Це призвело до кризи поглиблення кризи у середньовічній католицькій церкві та формування нових освітніх та релігійних центрів.

Таким чином, «Чорна смерть» виступила болісним, але дієвим інструментом зміни світової культури. Вона перетворила страх перед неминучим на рушійну силу оновлення, маючи вплив на формування ціннісні орієнтири.

ЛІТЕРАТУРА

1. Беззубенко А. В. Демографічна ситуація в Західній Європі у період Високого Середньовіччя. Літопис Волині. 2022. № 27. С. 137-141.
2. Дейвіс Н. Європа: Історія. пер. з англ. П. Таращук, О. Коваленко. Київ : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2001. 1463 с.
3. Коляденко К. В., Федоренко О. Є. Короткий нарис історії світових епідемій-пандемій. Частина І. Український журнал дерматології, венерології, косметології. 2020. № 4. С. 50-60. DOI: https://doi.org/10.30978/UJDVK2020-4-50
4. Туманенко В. В. Філософське дослідження пандемій: історіографічні та релігієзнавчі передумови. Грані. 2011. №3. С. 76-79.
5. Ферґюсон Н. Приреченість: політика і катастрофи. пер. з англ. К. Диси. Київ : Наш Формат, 2022. 496 с. URL: https://books.google.com.ua/books?id=67G1EAAAQBAJ
6. Black Death. History.com. 2023. URL: https://www.history.com/topics/middle-ages/black-death
7. Black Death: Effects and significance. Encyclopedia Britannica. 2024. URL: https://www.britannica.com/event/Black-Death/Effects-and-significance

8. Caie G. D. ″Oh what a lovely plague″: The effect of the black death on high and low cultures in the english Middle Ages. Recherches Anglaises et Nord Americaines. 2006. № 39. P. 21–31
9. The Triumph of Death: The Black Death and European Art. Cherwell. 2018. URL: https://www.cherwell.org/2018/12/27/the-triumph-of-death-the-black-death-and-european-art/

Віталій УЗУН
Здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти,
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка,
Тернопіль, Україна
vent1k92@gmail.com

ЦІННІСНІ ОРІЄНТИРИ ЯК ЧИННИК СОЦІАЛЬНОЇ АДАПТАЦІЇ ВЕТЕРАНІВ

Постановка проблеми. Повномасштабне вторгнення Росії у 2022 році поставило Україну перед масштабним соціальним викликом: за прогнозами, до 5 мільйонів ветеранів та членів їхніх сімей потребуватимуть підтримки у реінтеграції після завершення бойових дій [9]. Рівень безробіття серед ветеранів становить 31 %, що майже втричі вищий за загальнопопуляційний показник [2]. Водночас 84 % ветеранів очікують психоемоційну нестабільність після повернення до цивільного життя, а третина вже відчуває відчуженість від громади [2].

Традиційно системи підтримки ветеранів зосереджені на медичній та психологічній реабілітації. Проте сучасні дослідження засвідчують: ізольованого терапевтичного підходу недостатньо для повноцінної реінтеграції. Бойовий досвід глибоко трансформує ціннісний світ людини, змінюючи ієрархію пріоритетів, моральні переконання та соціальну ідентичність. Це актуалізує аксіологічний вимір проблеми соціальної адаптації ветеранів.

Мета дослідження – проаналізувати роль ціннісних орієнтирів як чинника соціальної адаптації ветеранів на основі сучасних вітчизняних та зарубіжних досліджень.

Виклад основного матеріалу. Ціннісні орієнтири ветеранів зазнають суттєвих змін унаслідок бойового досвіду. Дослідження засвідчують, що ці зміни відбуваються через три основні механізми: моральну травму, посттравматичне зростання та трансформацію ідентичності.

Моральна травма виникає, коли бойовий досвід суперечить глибинним моральним переконанням людини. За даними J. Boscarino та співавторів (2022), 25,8 % ветеранів мають високі показники моральної травми, яка значуще

пов’язана з аномією – відчуттям втрати зв’язку з ціннісною системою суспільства [5]. У лонгітюдному дослідженні A. Kumar та співавторів (2023, N = 7 852 ветеранів) було виявлено три траєкторії переживання сенсу життя після служби: стабільно високий сенс (89,5 %), згасання сенсу (6,1 %) та зміцнення сенсу (4,4 %). Моральна травма виявилась значущим предиктором потрапляння до менш адаптивних траєкторій навіть після контролю ПТСР, депресії та соціальної підтримки [10].

Л. Засєкіна у першому порівняльному дослідженні українських військовослужбовців та цивільних під час повномасштабного вторгнення виявила, що моральна травма є значущим предиктором ПТСР в обох групах, проте попередній родинний досвід травми геноциду – специфічний фактор ризику саме для військових [11].

Водночас бойовий досвід може стати каталізатором позитивних ціннісних трансформацій. За результатами Національного дослідження здоров’я та резильєнтності ветеранів у США (N = 3 847), 63,2 % травмованих ветеранів повідомили про помірне або значне посттравматичне зростання, яке охоплює нові життєві пріоритети, особистісне зміцнення та глибшу оцінку цінності життя [8]. Тобто бойовий досвід не лише руйнує, а й переформатовує ціннісний світ ветерана.

Дані по Україні підтверджують ці тенденції. Згідно з дослідженням UNDP/SeeD «Returning Home» (2023, N = 526 ветеранів), 54 % ветеранів вважають «готовність захищати Україну» головним маркером української ідентичності (проти 34 % серед загального населення). Ветерани демонструють вищі показники громадянського обов’язку (7,2 балів з 10 проти 6,6), підприємницького та критичного мислення. Водночас вони проявляють значно нижчу довіру до державних інститутів та вищу нетерпимість до корупції порівняно як із загальним населенням, так і з ветеранами АТО/ООС 2021 року [3].

Етнографічне дослідження «Від поранення до повернення» (2023, N = 46 учасників) виявило п’ять складових солдатської ідентичності: обов’язок, бойовий досвід, невільництво (парадокс боротьби за свободу в умовах ієрархічного підпорядкування), братерство та «цивільний розрив» – глибоке переконання в неможливості цивільних зрозуміти досвід війни. Дослідники роблять висновок: «людина, яка пройшла через війну, – це захисник назавжди»; військова ідентичність не розчиняється після демобілізації [1].

Ключовим стає питання: як саме ціннісні орієнтири впливають на якість реінтеграції? D. Joseph та співавтори (2022) запропонували концепцію «рекультурації», засновану на моделі акультурації Дж. Беррі. Автори виділяють чотири стратегії ціннісної адаптації ветеранів: інтеграцію (поєднання

військових і цивільних цінностей), сепарацію (збереження лише військових цінностей), асиміляцію (відмова від військових цінностей) та маргіналізацію (відчуження від обох систем). Найкращі результати адаптації – за психічним здоров'ям та задоволеністю життям – демонструють ветерани з інтеграційною стратегією [7].

Ці висновки підтверджує дослідження U. Ben-Shalom та співавторів (2023, N = 312 ізраїльських бойових ветеранів із застосуванням моделювання структурних рівнянь): антимілітаризм як ціннісна орієнтація повністю опосередковує зв'язок між бойовим досвідом та зниженням позитивної адаптації ($\beta = -0{,}333$, $p < .001$). Ветерани, чиї цінності не дозволяють їм конструювати позитивний наратив про свою службу, демонструють значно гірші результати за всіма показниками адаптації [4].

Практичне значення має ціннісно-орієнтована когнітивно-поведінкова терапія. Контрольоване випробування S. Diekmann та співавторів (2023, N = 85 німецьких військових із моральною травмою) продемонструвало значуще зниження сорому ($p = 0{,}017$), ізоляції ($p = 0{,}005$) та агресії ($p = 0{,}002$) порівняно з контрольною групою. Автори наголошують, що ціннісно-орієнтовані втручання мають розглядатися як стандартний елемент допомоги військовим із травматичним досвідом [6].

Висновки. Аналіз сучасних досліджень засвідчує, що ціннісні орієнтири ветеранів зазнають глибоких трансформацій унаслідок бойового досвіду і водночас є ключовим чинником якості їхньої соціальної адаптації. Бойовий досвід спричиняє моральну травму (25–49 % ветеранів) та посттравматичне зростання (63–86 % ветеранів), що свідчить про складну, нелінійну природу ціннісних змін. Найефективнішою є стратегія інтеграції — поєднання військових і цивільних цінностей у цілісну ідентичність. Для українського контексту, де ветеранська спільнота стрімко зростає, це означає необхідність розробки програм адаптації, які враховують не лише медичні та соціально-побутові, а й аксіологічні потреби ветеранів. Перспективою подальших досліджень є емпірична перевірка зв'язку між типами ціннісних орієнтирів та результатами соціальної адаптації ветеранів в українських реаліях із використанням валідованих інструментів вимірювання цінностей.

ЛІТЕРАТУРА

1. Полек Т., Лисенко Є., Москаленко О., Султангалієв Д. Від поранення до повернення: етнографічне дослідження шляху ветеранів та їхніх рідних / за ред. Л. Галан. Київ : ГО «Принцип», 2023. 96 с.
2. ПРООН/SeeD. Адаптація до цивільного життя: точки входу для зміцнення реінтеграції ветеранів в Україні. Київ : ПРООН, 2024. URL: https://api.scoreforpeace.org/storage/pdfs/pub_unukr24_veterans-adapting-to-civilian-life_ukr_2208.pdf

3. ПРООН/SeeD. Returning Home: Understanding the Perspectives of Veterans in Ukraine after the 24th of February 2022. Kyiv : UNDP, 2023. URL: https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/2024-05/ua-score-veterans-report-en.pdf
4. Boscarino J. et al. Impact and Risk of Moral Injury Among Deployed Veterans. *Frontiers in Psychiatry*. 2022. DOI: 10.3389/fpsyt.2022.873050.
5. Ben-Shalom U. et al. The adaptation of soldiers to post-service life – the mediating impact of anti-militarism. *Frontiers in Psychology*. 2023. DOI: 10.3389/fpsyg.2023.1190525.
6. Diekmann S. et al. Traumatized German soldiers with moral injury – value-based cognitive-behavioral group therapy to treat war-related shame. *Frontiers in Psychiatry*. 2023. DOI: 10.3389/fpsyt.2023.1173466.
7. Joseph D. et al. Reculturation: A new perspective on military-civilian transition stress. *Military Psychology*. 2022. DOI: 10.1080/08995605.2022.2156228.
8. Kang H., Fischer I. Functional significance of posttraumatic growth in U.S. military veterans. *Journal of Affective Disorders*. 2024.
9. Krüger J. et al. The Reintegration of 5 Million Veterans May Be Ukraine's Next Major Challenge. PRIO. 2025. URL: https://www.prio.org/comments/1794
10. Kumar A. et al. Meaning in life following service among post-9/11 military veterans: A latent growth mixture model analysis. *Applied Psychology: Health and Well-Being*. 2023. DOI: 10.1111/aphw.12495.
11. Zasiekina L. et al. War Trauma Impacts in Ukrainian Combat and Civilian Populations: Moral Injury and Associated Mental Health Symptoms. *Military Psychology*. 2023. Vol. 36, No. 5. P. 555–566. DOI: 10.1080/08995605.2023.2235256.

Олег МОРОЗ

Здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти,
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка,
Тернопіль, Україна
olehmoroz8@gmail.com

ЦІННІСНА СКЛАДОВА ВПРОВАДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНИХ ІНІЦІАТИВ В ТЕРИТОРІАЛЬНУ ГРОМАДУ

Вступ та постановка проблеми. Трансформація сучасної архітектури публічного управління в Україні, зумовлена процесами децентралізації та безпрецедентними викликами воєнного стану, гостро актуалізує питання пошуку нових детермінант стійкості територіальних громад. Перенесення відповідальності за соціальний захист населення на базовий рівень самоврядування вимагає від місцевої влади не лише ресурсного забезпечення, а й ґрунтовної аксіологічної платформи. Зважаючи на це, ефективність соціальних ініціатив сьогодні визначається не тільки кількісними показниками охоплення чи обсягами фінансування, а передусім глибиною їхньої ціннісної складової, при цьому саме ці цінності виступають тим стратегічним ресурсом

консолідації мешканців, який слугує надійним фундаментом для інтегрованого просторового розвитку територій, що розуміється як «форма координації динамічного процесу кількісних і якісних змін певної території, що відбуваються на основі оптимального поєднання, взаємодії та збалансованості всіх важливих для її розвитку сфер» [4, с. 448].

Виклад основного матеріалу. У сучасному науковому дискурсі ціннісні орієнтири закономірно розглядаються як ключовий фактор формування індивідуальної життєстійкості, що за принципом синергетичного ефекту трансформується у загальну стійкість усієї громади [3]. Будь-яка соціальна ініціатива, позбавлена глибокого ціннісного підґрунтя, неминуче набуває формально-декларативного характеру, а свідома орієнтація на людиноцентризм та соціальну справедливість дозволяє успішно інституціоналізувати соціальні проєкти як сталі елементи локальної політики.

У сучасних умовах територіальна громада концептуалізується як складна соціально-просторова система, де практична реалізація соціально-педагогічної та підтримувальної роботи вимагає дотримання чітких етичних стандартів. Зокрема, фахівці наголошують, що впроваджувані соціальні ініціативи повинні безальтернативно базуватися на принципах рівності доступу до ресурсів та збереження гідності отримувачів послуг, оскільки, за Г. І. Слозанською, «основним призначенням територіальної громади є створення оптимальних умов для підвищення якості життя, розвиток кожного члена громади, задоволення їх потреб та інтересів, забезпечення вільного доступу до наявних у громаді ресурсів» [6, с. 22]. Додатково важливо враховувати, що громада об’єктивно виконує роль потужного соціалізуючого фактора, де саме через безпосередню участь у спільних соціальних практиках відбувається формування відповідальної громадянської позиції населення [1].

Одним із визначальних індикаторів успішності соціальних ініціатив на місцях є поточний рівень накопиченого соціального капіталу, у цьому контексті соціальна стійкість територіальних громад в Україні має пряму кореляцію з інтенсивністю міжособистісної довіри та розгалуженістю волонтерських мереж [7, с 199]. Процес акумуляції соціального капіталу у територіальних громадах створює оптимальні умови для ефективної взаємодії між суб’єктами місцевого самоврядування та інститутами громадянського суспільства та самими членами територіальних громад, що в підсумку забезпечує високу адаптивність спільноти до кризових викликів.

Матеріалізація аксіологічних установок у повсякденній життєдіяльності громади знаходить своє яскраве вираження у розвитку інклюзивного публічного простору, а сучасний громадський простір виконує вагому функцію соціальної консолідації та сприяє мінімізації відчуженості різних категорій

мешканців. Системне функціонування інтеграційних хабів та центрів активності громадян виступає дієвим інструментом візуалізації ціннісної орієнтації громади на безбар'єрність та відкритість, адже, як наголошують дослідники, «дієвою формою для навчання та саморозвитку людей незалежно від віку і сфери діяльності, розвитку соціальної згуртованості, майданчиком для налагодження діалогу між владою і громадою є центр активності громадян» [2, с. 223].

Окрім того, ціннісний підхід безпосередньо детермінує трансформацію економічних відносин на місцевому рівні через впровадження практик громадського інклюзивного підприємництва, саме він, як інноваційний напрям, базується на принципах рівності трудових прав та залучення до активної діяльності соціально вразливих верств населення, таких як ветерани, особи з інвалідністю та внутрішньо переміщені особи. Послідовний розвиток інклюзивних бізнес-моделей сприяє подоланню демографічних дисбалансів та забезпечує стійку зайнятість, тим самим перетворюючи економічний ріст на повноцінний інструмент соціальної згуртованості [5. с.95].

Ефективне управління всіма процесами розвитку соціальних ініціатив у територіальних громадах, безальтернативно вимагає стратегічного планування, який базується на об'єктивній оцінці суспільно-економічних відносин у громаді. При цьому, публічне управління соціальними ініціативами повинно здійснюватися виключно на засадах прозорості, що дозволяє оптимізувати вплив факторів просторового розвитку та досягти очікуваного синергетичного ефекту в управлінні територією [8].

Висновки. Підсумовуючи теоретичні напрацювання можемо стверджувати, що ціннісна складова є фундаментальним елементом системи соціального захисту та підтримки на рівні громади. Для суттєвого підвищення ефективності соціальної політики органам місцевого самоврядування доцільно ініціювати низку практичних кроків. Насамперед, стратегічним пріоритетом має стати забезпечення переходу до людиноцентричної моделі управління через системне впровадження інструментів соціальної партисипації, зокрема громадських слухань та партисипативного бюджетування. Водночас критично важливо стимулювати розвиток інклюзивного підприємництва, цілеспрямовано формуючи на локальному рівні сприятливе середовище для функціонування соціально орієнтованого бізнесу. Іншим вектором докладання управлінських зусиль є пріоритезація розбудови багатофункціональних безбар'єрних просторів, які на практиці слугуватимуть універсальними майданчиками для міжсекторної взаємодії. Саме тому, муніципальна модель публічного управління потребує невідкладної інституціоналізації співпраці з неурядовими організаціями через ширше застосування механізму соціального замовлення,

що гарантовано дозволить підвищити якість та цільову адресність надання соціальних послуг.

ЛІТЕРАТУРА

1. Безпалько О. В. Організація соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю у територіальній громаді : теоретико-методичні основи : монографія. Київ : Інститут проблем виховання АПН України, 2006. 408 с. URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/2562/
2. Гунько С., Лях Т., Карпенко О. Публічний простір як інструмент розвитку соціальної згуртованості громади. Ввічливість. Humanitas. 2023. Вип. 2. С. 218–224. DOI: https://doi.org/10.32782/humanitas/2023.2.32
3. Костенко Д. Ціннісні орієнтири формування та розвитку життєстійкості особистості. Педагогічний дискурс. 2023. Вип. 34. С. 48–55. DOI: https://doi.org/10.31475/ped.dys.2023.34.07
4. Семигуліна І., Ярошенко І., Красноносова О., Михайленко Д. Сутність поняття «територіальна громада в умовах просторового розвитку». Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики. 2023. Т. 4, № 51. С. 440–451. DOI: https://doi.org/10.55643/fcaptp.4.51.2023.4117
5. Скрильник А. С. Інклюзивне підприємництво як драйвер стійкої зайнятості. Економіка і організація управління. 2025. № 3(59). С. 94–106. DOI: https://doi.org/10.31558/2307-2318.2025.3.9
6. Слозанська Г. І. Соціальна робота в територіальній громаді: теорії, моделі та методи : монографія. Тернопіль : ТНПУ імені В. Гнатюка, 2018. 382 с. URL: http://dspace.tnpu.edu.ua/handle/123456789/11181
7. Стешенко Т. В., Кречик А. С., Кривець О. В. Стійкість територіальних громад в Україні. Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія ПРАВО. 2025. Вип. 88, ч. 1. С. 197–203. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.88.1.28
8. Струк Н. П., Кобелінець Н. О. Особливості публічного управління суспільно-економічними відносинами у територіальних громадах України. Державне управління: удосконалення та розвиток. 2024. № 2. С. 1–9. DOI: http://doi.org/10.32702/2307-2156.2024.2.19

Секція:
ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ ЦІННІСНИХ ХАРАКТЕРИСТИК УКРАЇНСЬКОЇТА СВІТОВОЇ КУЛЬТУРИ

Іван ЗУЛЯК
Доктор історичних наук, професор,
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка
zulyak@tnpu.edu.ua

Андрій КЛІШ
Доктор історичних наук, професор,
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка
Klish_Andriy@ukr.net

Оксана ЯТИЩУК
Кандидат історичних наук, доцент,
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка,
Тернопіль, Україна
0Зохапа05@ukr.net

ТЕРНОПІЛЬСЬКА ДЕРЖАВНА ГІМНАЗІЯ ІМ. М. КОПЕРНИКА (1920–1930-ті рр.): ОРГАНІЗАЦІЙНІ ЗАСАДИ, НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНИЙ ПРОЦЕС ТА КАДРОВИЙ ПОТЕНЦІАЛ

У міжвоєнний період Тернопіль був важливим адміністративним та культурно-освітнім центром Галичини. Серед розгалуженої мережі навчальних закладів особливе місце посідала ІІІ Державна гімназія імені Міколая Коперника. Аналіз щорічних звітів за 1925–1939 роки дозволяє детально реконструювати історію цієї школи, яка стала справжньою кузнею кадрів для вищих технічних та природничих навчальних закладів.

Історія гімназії є тяглою: вона була відкрита 1 вересня 1859 року як державна реальна школа. У 1896 році її реорганізували у вищу реальну школу, а у вересні 1901 року вона переїхала у новозбудовану двоповерхову будівлю на вул. Коперника, 14 [6, s. 3].

Після Першої світової війни, у 1920/21 навчальному році, заклад отримав статус гімназії математично-природничого типу [4, s. 3]. Це було стратегічне

рішення, оскільки в цей час Польська держава відчувала гостру потребу в кадрах з технічною освітою. На відміну від класичних гімназій, тут замість давньогрецької мови викладалися сучасні іноземні мови (французька, німецька) та посилений курс точних наук.

Після відновлення польської державності освітня політика влади Другої Речі Посполитої була спрямована на уніфікацію та реорганізацію системи середньої освіти. У цьому контексті впродовж 1920–1925 рр. Тернопільську державну гімназію ім. М. Коперника було трансформовано у навчальний заклад математично-природничого типу, що відповідало загальнодержавним тенденціям модернізації шкільництва та посиленню уваги до природничо-технічної підготовки учнів. Завершення процесу реорганізації засвідчило проведення у 1924 р. останнього випускного іспиту за програмою реальної школи.

Організаційна структура закладу в середині 1920-х рр. демонструвала його вагоме місце в освітньому просторі воєводства. Зокрема, у 1926 р. у гімназії діяло вісім класів, об'єднаних у 13 навчальних відділів, де навчалося 469 учнів чоловічої статі та лише 3 учениці [10, s. 171]. Така гендерна диспропорція відображала специфіку функціонування державних чоловічих гімназій у міжвоєнній Польщі, де жіноча освіта здебільшого концентрувалася в окремих жіночих або коедукаційних закладах.

Важливим етапом у розвитку навчального закладу стала освітня реформа 1930-х рр., пов'язана із впровадженням так званої «реформи Єнджеєвича». Відповідно до розпорядження міністра віросповідань і публічної освіти Войцеха Свєнтославського від 23 лютого 1937 р. «III Державну гімназію ім. Миколая Коперника в Тернополі» було реорганізовано у «III Державний ліцей і гімназію ім. Миколая Коперника в Тернополі» [1, s. 264]. Відтоді заклад функціонував як державна загальноосвітня середня школа, що складалася з чотирирічної гімназії та дворічного ліцею. Навчальний заклад зберігав чоловічий характер, а ліцейний відділ здійснював підготовку за математично-фізичним профілем, що відповідало потребам формування кваліфікованих кадрів для технічних і природничих спеціальностей.

Приміщення гімназії було одним із найкращих у місті, проте тривалий час (до 1932 року) заклад був змушений ділити будівлю з приватною жіночою учительською семінарією, що займала значну частину першого поверху. Лише після звільнення цих площ гімназія змогла розгорнути повноцінну роботу сучасних лабораторій. У 1930–1934 роках будівля пройшла через серію капітальних ремонтів: було модернізовано фасад, оновлено інтер'єри, проведено електрику та водопровід. Станом на 1933/34 рік гімназія

розпоряджалася 35 кабінетами, серед яких були спеціалізовані зали для фізики, хімії, біології, рисунку та майстерні [8, s. 8].

Освітня програма була орієнтована на формування критичного мислення та практичних навичок. Учні вивчали польську мову та літературу, історію, географію, математику, фізику, хімію та природознавство. Важливою особливістю було вивчення латинської мови, яка в математично-природничих гімназіях часто залишалася обов'язковою для полегшення розуміння наукової термінології [2, s. 7].

Заклад мав потужний книжковий фонд, що поділявся на вчительську бібліотеку (понад 1000 томів) та учнівську, яка була розділена за мовними секціями: польська (1249 томів), німецька (762 томи), французька (573 томи). Окремо функціонували спеціалізовані бібліотеки при кабінетах фізики та природознавства [7, s. 8].

Гімназія пишалася своїми колекціями. Біологічний кабінет налічував сотні препаратів, гербаріїв та скелетів (зокрема, у 1930/31 рр. було придбано 4 мікроскопи та скелет людини) [5, s. 11]. Фізична лабораторія була оснащена для самостійних учнівських дослідів [7, s. 8].

Виховна робота базувалася на ідеї учнівського самоврядування. У грудні 1931 року було створено «Шкільну гміну імені Ст. Сташиця». Гміна об'єднувала всі гуртки, касу взаємодопомоги («Bratnia Pomoc») та шкільну кооперативу, яка мала власну крамницю з прибутком понад 600 злотих на рік [6, s. 22].

Активну роль відігравали наукові гуртки, зокрема математично-фізичний: учні готували реферати про теорію чисел, життя Галілея, радіотехніку та навіть «Challenge» (авіаційні змагання) та біологічний: займалися охороною природи та інвентаризацією рідкісних рослин околиць Тернополя (наприклад, бобрівника трилистого біля р. Серет) [8, s. 18].

Високий рівень освітніх послуг був би неможливим без фахового педагогічного колективу. Протягом 1920–1930-х років гімназію очолювали досвідчені педагоги: Юзеф Тройнар (до 1927 р.) – багаторічний директор, який забезпечив стабільність закладу в перші повоєнні роки [4, s. 4]; Тадеуш Лещинський (з 1927 р.) – за його керівництва відбулася масштабна модернізація закладу, розбудова лабораторій та активізація учнівського самоврядування [9, s. 31, 32].

Серед провідних викладачів варто виділити: Анджей Клімек (природознавство) – організатор кабінету природознавства та ініціатор шкільної ощадної каси [3, s. 3]; Йоахім Гіршберг (математика) – заступник директора, опікун математичних збірок; Йозеф Хома (фізика) – керівник

фізичної лабораторії, опікун радіо гуртка [2, s. 5]; Ян Бауер (історія, географія) – опікун читальні та активний дослідник рідного краю [5, s. 3].

Більшість викладачів мали наукові ступені (доктори філософії чи теології) та постійно підвищували кваліфікацію на курсах у Львові та Варшаві. Школа також була базою для педагогічної практики молодих кандидатів у вчителі [6, s. 7].

Заклад приділяв значну увагу фізичному здоров'ю учнів. У гімназії працював штатний лікар (д-р Еміль Лев, д-р Густав Ратхаус) та стоматолог. Щорічно проводилися детальні медичні огляди, результати яких фіксувалися в таблицях: контролювався стан зору, вага, рівень харчування (наприклад, у 1933/34 р. 102 учні мали статус «недостатньо нагодованих») [6, s. 30].

Таким чином, Тернопільська гімназія ім. М. Коперника у 1920–1930-х роках була взірцевим державним закладом. Поєднуючи суворий академічний підхід з інноваційними методами виховання (самоврядування, проектна робота в лабораторіях, краєзнавство), вона готувала свідому та освічену молодь. Поєднання потужної матеріальної бази, фахового кадрового складу та активного громадського життя зробило гімназію ключовим інтелектуальним осередком Тернопільського воєводства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Państwowe licea i gimnazja w Okręgu Szkolnym Lwowskim. *Dziennik Urzędowy Kuratorjum Okręgu Szkolnego Lwowskiego*. 1938. Nr 6. S. 264.
2. Sprawozdanie Dyrekcji III. Państwowego Gimnazjum im. Mikołaja Kopernika w Tarnopolu za rok szkolny 1925/26. Tarnopol, 1926.
3. Sprawozdanie Dyrekcji III. Państwowego Gimnazjum im. Mikołaja Kopernika w Tarnopolu za rok szkolny 1926/27. Tarnopol, 1927.
4. Sprawozdanie Dyrekcji III. Państwowego Gimnazjum im. Mikołaja Kopernika w Tarnopolu za rok szkolny 1927/28. Tarnopol, 1928.
5. Sprawozdanie Dyrekcji III. Państwowego Gimnazjum im. Mikołaja Kopernika w Tarnopolu za rok szkolny 1930/31. Tarnopol, 1931.
6. Sprawozdanie Dyrekcji III. Państwowego Gimnazjum im. Mikołaja Kopernika w Tarnopolu za rok szkolny 1931/32. Tarnopol, 1932.
7. Sprawozdanie Dyrekcji III. Państwowego Gimnazjum im. Mikołaja Kopernika w Tarnopolu za rok szkolny 1932/33. Tarnopol, 1933.
8. Sprawozdanie Dyrekcji III. Państwowego Gimnazjum im. Mikołaja Kopernika w Tarnopolu za rok szkolny 1933/34. Tarnopol, 1934.
9. Sprawozdanie Dyrekcji III. Państwowego Liceum i Gimnazjum im. Mikołaja Kopernika w Tarnopolu za rok szkolny 1934/35 - 1938/39. Tarnopol, 1939.
10. Zagórowski Z. Spis nauczycieli szkół wyższych, średnich, zawodowych, seminarjów nauczycielskich oraz wykaz zakładów naukowych i władz szkolnych. Rocznik II. Warszawa-Lwów: Książnica-Atlas, 1926.

Леся АЛЕКСІЄВЕЦЬ
Доктор історичних наук, професор,
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка
lmalex@ukr.net

Олег ГРИНЧУК
Здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти,
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка,
Тернопіль, Україна
oleh.hrynchukqq@gmail.com

НЕЛЕГАЛЬНА ПЕРІОДИКА У ДОСЛІДЖЕННЯХ З ПОЛІТИЧНОЇ ІСТОРІЇ ПОЛЬЩІ 1980-х РОКІВ

Важливою складовою історіографічної бази досліджень суспільно-політичних процесів в окремих країнах Європи кінця XX століття, аналітики суспільно-політичних процесів загалом виступає нелегальна періодика.

Так, впродовж 1980-х років польська нелегальна опозиційна періодика, як альтернативне джерело інформації, «кристалізації» політичної думки, т. зв. «суспільної мобілізації», стала одним із головних інструментів опозиційного руху від часу утворення незалежної профспілки «Solidarność» (1980 р.), в складних умовах запровадження воєнного стану (13.12 1981 р.), коли офіційні засоби масової інформації контролювалися і цензурувалися владою.

Друковані матеріали нелегальних видань, як джерело для дослідження політичної історії Польщі кінця XX ст., дозволяють систематизувати контекст, конкретизувати перебіг політичних подій, прослідкувати внутрішню динаміку опозиційного руху, тенденції змін суспільних настроїв, формування демократичних цінностей у тогочасному польському суспільстві та ін.

Про активний розвиток нелегальної періодики в Польщі впродовж 1980-х свідчить, зокрема, широкий спектр видань: газети, журнали, інформаційні листки, бюлетені, аналітичні та програмні тексти тощо, серед яких «Tygodnik Mazowsze», «Robotnik», «KOS», «Solidarność Walcząca» та ін., знаковими виданнями стали часописи «Niepodległość» (1982–1989 рр.), «ABC» та ін.

У нашому дослідженні опираємося на праці низки польських авторів (М. Борута (Mirosław Boruta) [3], Р. Каспшицький (Remigiusz Kasprzycki), К. Лабендзя (Krzysztof Łabędź), М. Миколайчик (Magdalena Mikołajczyk), К. Роґачевська (Krystyna Rogaczewska), Б. Фалк (Barbara Falk) А. Фрішке (Andrzej Friszke), Є. Хольцер (Jerzy Holzer), К. Пшижирковскі (K. Przyszczypkowski) [5] та ін.), на публікації, присвячені Є. Ґедройцю,

Я. Куроню, А. Міхніку, на компаративні публікації з тематики українсько-польських відносин, праці М. Ґеника, Ю. Каганова, Х. Чушак [2] та ін.

Можемо прослідкувати, що підґрунтям для т. зв. періодики «другого обігу», «нецензурованих» опозиційних видань, стала діяльність середовищ емігрантів-інтелектуалів, об'єднаних навколо паризької «Культури» («журнал, що замінив парламент»), початки організації низки «позацензурних видавництв» (середина 1970-х рр.), пов'язаних із явищем т.зв. «розмножувальної революції» (rewolucja powielaczowa), появою перших незалежних видавництв («Nieocenzurowana Oficyna Wydawnicza» (Люблін), «Niezależna Oficyna Wydawnicza; NOWA» (Варшава), видавничих осередків за їх зразком у Вроцлаві, Ґданську, Торуні, Познані та ін. [1]. Так, «Encyklopedia Solidarności» подає відомості, що до середини 1977 р. виходило 4 опозиційні часописи, на початку 1980 р. – уже десятки часописів, від часу діяльності «Солідарності» – кілька тисяч найменувань. Особливу роль відігравало видання «Spotkania» (Люблін) як «найбільш послідовний прихильник» концепції журналу «Культура» [4].

Узагальнюючи, дослідники підкреслюють широкий контекст формування політичної думки польських інтелектуалів, значне коло історико-гуманітарної, культурологічної тематики: «студентські» газети («Spotkania», «MIŚ», «Grizzly» та ін.), часописи мистецької інтелігенції («Tu Teraz», «Almanach Humanistyczny», «Незалежна культура» та ін.), видання за участю політичної еміграції («Kontakt», «Aneks», «Puls» та ін.) [5].

Запровадження урядом Польщі воєнного стану через закриття чи часткову ліквідацію видавництв, репресії та ув'язнення опозиційних діячів, обумовило процеси пошуку різних форм продовження нелегальної діяльності в умовах конспірації; так, тривала дискусія з проблеми «співіснування» нелегальної і легальної опозиційної преси (А. Міхнік, Я. Куронь та ін.) як важливого середовища для розробки тактичних і стратегічних завдань опозиції.

Аналіз джерел дозволяє окреслити основні функції опозиційної преси у Польщі 1980-х рр.:

- джерело для вивчення еволюції політичної думки польської опозиції шляхом «реконструкції» діяльності опозиційних організацій, їх політичних програм, ідеологічних засад (питання демократизації держави, прав людини, свободи слова, реформування економіки, взаємин Польщі з СРСР та ін.);

- джерело для аналізу змін форм суспільного спротиву комуністичному режиму (через інформування про страйки, арешти, репресії, діяльність органів безпеки, міжнародну підтримку польського демократичного руху тощо), масштабів протесного руху та рівня політичної активності суспільства;

- джерело для висвітлення т. зв. «повсякденної історії» (свідчення учасників руху, очевидців, листи читачів, інтерв'ю, сатиричні матеріали, карикатури та хроніки подій та ін.), що представляє «атмосферу» епохи, суспільно-політичні настрої населення, специфіку життя в умовах політичної кризи та ін.

Висновки. Загалом, організація підпільної преси у Польщі кінця XX ст. сприяла формуванню громадянського суспільства та політичної культури демократичного типу, стала важливим чинником консолідації опозиції та підготовки суспільства до політичних змін кінця 1980-х років, які завершилися переговорами «круглого столу» 1989 р., «падінням» комуністичного режиму в Польщі.

Однак, використання періодики як історичного джерела потребує критичного та об'єктивного підходу, оскільки тогочасні нелегальні видання несли виразний політичний характер, відображали часто суперечливі позиції опозиційного середовища, їх інформація могла бути емоційно-загостреною, тенденційною або неповною, тому варто залучати компілятивний підхід, співставляти із результатами аналізу офіційних документів, архівів спецслужб, мемуарів, міжнародних джерел та ін.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алексієвець Л.М., Гринчук О.О. Опозиційні видання у Польщі 1980-х років. *Вісник науки та освіти.* № 5 (35). 2025. С. 2313–2324.
2. Чушак Х. Немає вільної Польщі без вільної України: Україна та українці у політичній думці польської опозиції (1976–1989). Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України; Видавництво «ПАІС», 2011. 304 с.
3. Boruta M. Mirosław Wolni z wolnymi, równi z równymi. Polska i Polacy o niepodległości wschodnich sąsiadów Rzeczypospolitej. Kraków: Arcana, 2002. 355 s.
4. Cecuda D. Leksykon opozycji politycznej 1976–1986. Warszawa: BIS, 1989.
5. Przyszczypkowski K. Opozycja polityczna w Polsce – wyzwania dla edukacji. Poznań-Toruń: Edytor, 1993. 154 s.

Микола МОСКАЛЮК
Доктор історичних наук, професор,
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка

Тарас МОЛОТОК
Здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти,
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка,
Тернопіль, Україна
tarasmolotok7@gmail.com

ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XIX – НА ПОЧАТКУ XX СТ

Події другої половини XIX – початку XX століття стали періодом глибоких соціально-економічних змін на Правобережній Україні, що фактично визначили подальшу траєкторію економічного піднесення регіону в складі Російської імперії. Даний період відзначався відходом від традиційної аграрної моделі – до індустріальної економіки, становленням ринкових зв'язків, зростанням промислового виробництва та перебудовою соціальної структури населення. Водночас, розвиток Правобережжя вирізнявся поєднанням пережитків феодально-кріпосницької системи з новими капіталістичними тенденціями. Простежити закономірності розвитку українського регіону в означений нами період важливо у контексті розуміння історичних, політичних та економічних процесів, що мають вплив на сьогодення. На нашу думку, це породжує актуальність даного дослідження.

Скасування кріпосного права внаслідок реформи 1861 року стало ключовою віхою у трансформації соціально-економічних відносин не лише на Правобережжі, а й в усій окупованій росією території України. Реформа припинила особисту залежність селян від поміщиків і створила передумови для появи ринку вільної найманої праці. Однак, її наслідки вважаються суперечливими. Значна частина орних земель залишилася у руках різних польських і російських поміщиків, які зберігали свої панівні позиції в регіоні, тоді як прості селяни отримували наділи, іноді значно менші, ніж до реформи. Так, у Київській і Подільській губерніях середня площа селянських наділів, за різними оцінками, скорочувалась в середньому на 20–30 %, що змушувало селян орендувати землю або шукати додаткові джерела доходу, необхідного для базового існування. До того ж викупні платежі, які селяни були зобов'язані виплачувати державі протягом багатьох років, суттєво обмежували їхні економічні можливості. У підсумку, виникла ситуація аграрного перенаселення

та загострення соціальної напруги, яка переросла в селянські виступи й конфлікти із землевласниками. Із вище зазначеної інформації випливає, що хоча реформа відкрила шлях до ринкових відносин, вона водночас закріпила низку проблем, що стримували модернізацію сільського господарства [1; 2, с. 259-268].

Важливо зазначити, що у другій половині XIX століття поступово утверджувалися капіталістичні форми господарювання, що особливо проявилося в аграрному секторі. Сільське господарство Правобережжя дедалі більше почало орієнтувалося на ринок, а не тільки на власне споживання. Збільшувалися посівні площі зернових культур, насамперед пшениці, жита й ячменю, які активно експортувалася через чорноморські порти. Паралельно швидко зростало вирощування технічних культур, насамперед цукрового буряка, що стало підґрунтям для виникнення потужної цукрової промисловості. Уже в 1870–1880-х роках Правобережжя перетворилося на провідний район буряківництва в імперії. Відомі підприємницькі родини – це Терещенки, які звели заводи в Глухові, Андрушівці, Симиренки збудували Мліївський завод, Яхненки створювали комплексні виробничі структури, які поєднували вирощування сировини та її переробку. Наприклад, Мліївський цукровий завод Симиренків був одним із технічно найоснащеніших підприємств свого часу й впроваджував сучасні методи очищення цукру. Це сприяло розвитку агропромислових зв'язків, коли сільське господарство й промисловість функціонували як єдина ціла система. Цукрові заводи виступали не лише як виробничі об'єкти, а й як економічні центри, що стимулювали розвиток інфраструктури, торгівлі й зайнятості [2, с. 264; 3; 4].

Промисловий розвиток Правобережної України відбувався в рамках загальноімперських процесів індустріалізації, які набрали сили наприкінці XIX століття. Варто простежити, що у цей період відбувався активний перехід від мануфактурного виробництва до фабрично-заводської системи з широким використанням різних машин і парових двигунів. Хоча центри важкої промисловості формувалися переважно на Донбасі та Придніпров'ї, а Правобережжя спеціалізувалося на переробній та харчовій промисловості. Окрім цукрової галузі активно розвивалися спиртові заводи, наприклад, у повітах Вінницькому та Кам'янець-Подільському, борошномельні підприємства й тютюнова індустрія. Внаслідок цього зростала кількість фабрик і заводів, утворювалися нові промислові центри, а міста такі як Київ, Вінниця, Житомир перетворювалися на важливі економічні вузли. Тому, нескладно простежити, що попри збереження аграрного характеру, наприкінці XIX – на початку XX ст. Правобережна Україна поступово включалася у процеси індустріальної модернізації [5].

Наступним важливим чинником економічного зростання Правобережжя у другій половині XIX ст. стало розбудова розгалуженої транспортної мережі, передусім залізничної. На нашу думку, будівництво залізниць, розпочате в 1860-х роках, швидко набуло стратегічного значення для інтеграції регіону в економічний простір імперії. Однією з перших стала лінія Київ-Балта, яка була зведена у 1866 році, що з'єднала центральні райони з південними портами, зокрема Одесою. У 1870-х роках проклали залізницю Київ-Брест, яка забезпечила зв'язок із західними губерніями та європейськими ринками. Подальший розвиток мережі, включно з лініями Козятин-Жмеринка та Бердичів-Шепетівка, сприяв утворенню великих транспортних вузлових пунктів у таких містах, як Київ, Жмеринка, Козятин. Завдяки залізницям значно скоротився час перевезення вантажів і знизилися транспортні витрати, що було особливо важливо для цукрової промисловості, яка потребувала швидкої доставки сировини з полів на заводи. Крім того, потрібно розуміти, що залізнична мережа стимулювала розвиток внутрішньої торгівлі, сприяла урбанізації та загальному пожвавленню економічного життя регіону [6].

Необхідним до вивчення вважаємо і соціальні зміни, що беззаперечно були невід'ємною частиною економічної модернізації Правобережної України. Розвиток промисловості, зокрема цукрової, спиртової та борошномельної, сприяв виникненню нового соціального прошарку, а саме робітничого класу. Його чисельність зростала здебільшого за рахунок селян, які через малі наділи не могли ефективно вести господарство й шукали роботу в містах або на підприємствах. Наприкінці XIX ст. на великих цукрових заводах працювали сотні, інколи тисячі робітників, значна частина з яких прибували для роботи на певний сезон. Умови праці залишалися дуже важкими для простих людей. Офіційні дані стверджують, що робочий день часто тривав 10–12 годин, зарплата була дуже низькою, інколи навіть символічною, а соціального захисту майже не існувало. Це сприяло зростанню соціального невдоволення та активізації робітничого руху, що виявлялося у страйках і протестах, особливо під час революційних подій 1905–1907 рр. Паралельно в українському суспільстві формувався інший важливий прошарок – буржуазія, представлена власниками підприємств, купцями та банкірами. На Правобережжі вона часто була багатонаціональною і включала українських, польських, єврейських та російських підприємців, які відігравали ключову роль у економічному розвитку [7-8].

Уже на початку XX століття економічний розвиток Правобережної України вирізнявся нерівномірністю й сильною залежністю від низки загальноімперських та світових економічних процесів. Економічна криза 1900–1903 рр. спричинила скорочення виробництва, закриття частини підприємств і

сильне зростання безробіття. Особливо відчутним був спад у цукровій промисловості, де падіння попиту та цін на продукцію завдавало суттєвої шкоди. Наступна економічна та політична нестабільність 1904–1908 рр. поглибила ці негативні тенденції, впливаючи як на промисловість, так і на сільське господарство. Лише з 1909 року розпочалося відновлення економіки, що тривало до 1913 року й супроводжувалося зростанням виробництва, розширенням внутрішнього ринку та пожвавленням торгівлі. У цей період посилилися процеси концентрації виробництва, бо дрібні підприємства витіснялися більшими, виникали синдикати та інші монополістичні об'єднання. У цукровій галузі, наприклад, діяли союзи виробників, які координували обсяги виробництва та ціни, що було типовим явищем для економіки початку XX століття [9].

Також суттєвий вплив на аграрний сектор мала відома Столипінська аграрна реформа, спрямована на зміну традиційної селянської общини та формування шару заможніших селян-власників. У 1906–1911 рр. селянам надали право виходити з общини й закріплювати землю у приватну власність, створюючи хутори та відруби. Що цікаво, на Правобережжі цей процес мав свої особливості, бо тут і раніше існували елементи індивідуального землеволодіння, тож реформа просувалася швидше, ніж у ряді центральних губерній імперії. Водночас заможніші селяни, так звані куркулі, активно скористалися новими можливостями для розширення господарств, впровадження сучасних агротехнічних прийомів та закупівлі сільськогосподарської техніки. Це сприяло зростанню врожайності та товарності виробництва. Однак, значна частина селян залишалася малоземельною і не могла скористатися перевагами реформи, що зберігало проблему аграрного перенаселення й соціальної нерівності в селі [10].

Таким чином, соціально-економічний розвиток Правобережної України у другій половині XIX – на початку XX ст. визначився складною взаємодією старих традиційних структур і нових процесів, які проходили нерівномірно й мали суперечливий характер, адже з одного боку, зберігалися пережитки феодальних відносин у формі великого поміщицького землеволодіння, малоземелля селян та аграрне перенаселення, що стримували розвиток продуктивних сил і загострювали соціальні протиріччя, з іншого боку поступово встановлювалися ринкові механізми господарювання, розвивалося товарне сільське господарство і переробна промисловість, що сприяло інтеграції регіону в загальноімперський і світовий економічний простір.

Важливим наслідком цих змін стало формування нової соціальної структури, у межах якої поряд із традиційним селянством з'являлися робітничий клас і підприємницька буржуазія, що відображало глибинні

перетворення економічного життя. Водночас, урбанізація, розвиток транспортної інфраструктури та зміцнення промислових центрів і агропромислових комплексів, зокрема цукрової галузі, посилювали економічну динаміку регіону; проте нерівномірність розвитку, залежність від зовнішніх ринків і кризи початку XX ст. свідчили про незавершеність модернізації. У результаті поєднання архаїчних елементів і нових економічних тенденцій сформувало специфічну модель розвитку Правобережної України, яка визначила її місце в тодішній державній економічній системі й заклала підґрунтя для подальших соціально-економічних та політичних змін XX століття.

ЛІТЕРАТУРА

1. Москалюк М. Соціально-економічний розвиток України у другій половині XIX – на початку XX ст. Україна–Європа–Світ. 2016 Вип. 17. С. 86-95.
2. Бойко О. Д. Історія України : навчальний посібник. Київ : Академвидав, 2006. 686 с.
3. Гайдай О. М. Цукрова промисловість як складова частина землеробської культури: історія становлення та розвитку на прикладі підприємств Харитоненків (середина XIX – початок XX ст.). URL: http://resource.history.org.ua/publ/chornlit_2011_5_9
4. Щедрий вівторок. Родина Терещенків: цукрові магнати та меценати, які змінили Київ. URL: https://givingtuesday.ua/statti/rodyna-tereshhenkiv-czukrovi-magnaty-ta-meczenaty-yaki-zminyly-kyyiv
5. Енциклопедія історії України. Економічна політика уряду. Промисловий переворот URL: http://history.org.ua/LiberUA/978-966-521-572-1/100.pdf
6. Кульчицький С.В.Залізничне будівництво в Україні 19 – початку 20 століть. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Zaliznychne_budivnuctvo_v_Ukr
7. Історія міст і сіл Української РСР. Початок робітничого і соціал-демократич-ного руху. URL: https://ukrssr.com.ua/kiyiv/pochatok-robitnichogo#google_vignette
8. Pidru4nik. Робітничий рух в Україні 1905-1907 рр.. URL: https://pidru4niki.com/16801028/istoriya/robitnichiy_ruh_ukrayini_1905-1907#google_vignette
9. Studies. Основні риси економічного розвитку України на початку XX ст. URL: https://studies.in.ua/istorya-ta-kultura-ukrayini/4025-osnovn-risi-ekonomchnogo-rozvitku-ukrayini-na-pochatku-hh-st.html
10. Освіта.UA. Специфіка реалізації столипинської аграрної реформи на Правобережжі. Реферат. URL: https://osvita.ua/vnz/reports/history/322

Антоніна ЯРУЧИК
Кандидат філософських наук, доцент,
Волинський національний університет
імені Лесі Українки,
Луцьк, Україна
A_Yaruchyk@ukr.net

ФІЛОСОФІЯ ІГОРЯ КОЗЛОВСЬКОГО У КОНТЕКСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ТРАДИЦІЇ

У XXI столітті, яке позначене кризою гуманізму та поверненням радикальних форм тоталітарного насилля, постать Ігоря Козловського постає не лише як символ громадянської мужності, а й як фундатор унікальної «філософії дії». Його досвід перебування у полоні став не лише біографічним фактом, а екзистенційним майданчиком для випробування фундаментальних категорій людського буття: свободи, віри та гідності. Сьогодні, коли українське суспільство перебуває у стані колективного іспиту війною, звернення до спадщини Козловського є критично необхідним для формування стратегій національної та особистої стійкості.

Досвід Ігоря Козловського дозволяє переосмислити ключові дискурси сучасної європейської філософії, переводячи їх із площини теорій у площину радикальної екзистенційної практики. Філософська рефлексія Козловського вступає у плідний діалог із концепціями провідних мислителів сучасності. Вона реалізує «етику відповідальності» Еммануеля Левінаса через конкретні акти любові до «Іншого» в умовах абсурду та жорстокості, доповнює «етику автентичності» Шарля Тейлора практичним досвідом збереження самості та спростовує песимізм «голого життя» Дж. Агамбена [4; 5; 6].

Для одного з найвидатніших етиків XX століття, Еммануеля Левінаса, сенс буття полягає у «відповідальності за Іншого». Левінас стверджував, що людське «Я» актуалізується лише у споглядданні Обличчя іншої людини, яке транслює безмовний заклик до небайдужості [4]. Перебуваючи в полоні, Ігор Козловський перевів цю теоретичну тезу у площину безпосереднього чину. Його стратегія виживання будувалася не на егоцентризмі, а на онтологічній турботі про співкамерників: через інтелектуальні діалоги, лекції та духовну підтримку. В умовах, де система прагне нівелювати особистість, акт турботи про Іншого стає найвищим маніфестом суб'єктності. Мислитель на власному досвіді переконався, що допомогти у таких ситуаціях можна лише «…розмовляючи з душею іншої людини, з її внутрішнім світом» [2, с.84].

Канадський філософ Шарль Тейлор у своїй праці «Етика автентичності» описує сучасну людину як таку, що шукає свій «справжній голос» серед шуму масової культури. Суб'єктність для Тейлора – це здатність бути вірним

власному способу буття [5]. У антропологічних розмислах І. Козловський стверджує, що автентичність є можливою навіть у тотальному вакуумі прав і свобод. Його «Людина Світла» – це і є автентичний суб'єкт, який відмовляється приймати нав'язану роль «жертви» або «ворога» [3]. Вибудовуючи навколо себе свої «зони безпеки» завдяки інтелектуальній саморефлексії, він демонструє те, що Тейлор називає «діалогічною природою самості», – тобто ми стаємо собою через спілкування з вищими смислами, культурою та історією, які неможливо ув'язнити.

Італійський мислитель Джорджо Агамбен у праці «Homo Sacer» описує жахливий стан людини, яку влада зводить до рівня «голого життя» (*zoē*) – біологічного існування без жодних прав, яке можна знищити безкарно [6]. Саме на це була спрямована система катувань, через яку пройшов Козловський. Його філософія є практичним спростуванням песимізму Агамбена. Козловський продемонстрував, що «голе життя» не є онтологічною межею суб'єктивності. Через акт внутрішньої свободи людина здатна повернути собі політичний та духовний вимір (*bios*), навіть залишаючись у кайданах. «Гідність – це якість зрілої людини. У неї є самоповага, і повага до світу. Є елементи свободи, й відповідальність за своє життя і за життя людей поруч», – вважає мислитель [2, с.39].

У трактуванні І. Козловського гідність постає як форма екзистенційного опору біополітиці, де внутрішня сила особистості переважає механізми державного придушення. Його концепція екзистенційного інтелекту визначає резильєнтність як здатність особистості свідомо оперувати сенсами в точці «перехрестя» – моменті граничної невизначеності. Козловський акцентує, що суб'єктність є головним опертям свободи: ворог спроможний захопити фізичний простір, але він безсилий перед часом і сенсами того, хто відмовляється стати об'єктом. Філософ переконує: «…людське покликання – наповнити світ свого існування людським виміром. А людський вимір прямо пов'язаний із нашою екзистенцією, з нашим внутрішнім зростанням» [2, с.13-14]. Мислитель розглядає інтелект як спроможність розуму ставити екзистенційні запитання та віднаходити відповіді, що підтверджують не випадковість і навіть «месійність» людського буття. Згідно з Козловським, «екзистенційний інтелект – це здатність людини використовувати інтуїцію, мислення та метапізнання, ставити питання і шукати на них відповіді, щоби зрозуміти сенс людського існування» [2, с.51].

Якщо класична європейська інтелектуальна традиція здебільшого схильна трактувати гідність як статичну етичну категорію, то в лещатах «граничних ситуацій» Карла Ясперса чи в умовах «голого життя» Джорджо Агамбена така теоретизація часто виявляє свою беззахисність. Ігор Козловський натомість

деконструює гідность як зовнішню даність, пропонуючи натомість розуміння її як безперервного, динамічного чину відновлення суб'єктності. Його екзистенційна позиція переконливо доводить: людина зберігає за собою статус автора власної долі навіть у вакуумі фізичної несвободи.

Ігор Козловський постає не лише як постать історичного масштабу, а як живий доказ здатності духу до трансценденції. Запропонована ним концепція екзистенційного інтелекту постає не як абстрактна теоретична модель, а як дієвий антропологічний проект, що втілює ідеал цілісної особистості в умовах граничних випробувань. Це філософія, що не шукає відповідей у зовнішніх системах, а знаходить точку опори у внутрішній вертикалі духу, здатної протистояти будь-яким деструктивним викликам сучасності. Ігор Козловський залишив нам проект Людини, чия внутрішня свобода перевершує будь-яку зовнішню детермінацію буття.

ЛІТЕРАТУРА

1. Козловський І. А. Гідність – це правдивість. Київ : Дух і Літера, 2025. 208 с.
2. Козловський І. А. Людина на перехресті. Роздуми про екзистенційний інтелект. Київ : Колесо Життя, 2024. 120 с.
3. Козловський І. А. Стратегія людини: від думок до дії. Київ : Колесо життя, 2024. 180 с.
4. Левінас Е. Між нами. Досвіди мислення про іншого / пер. з франц. Київ : Дух і Літера, 2007. 292 с.
5. Тейлор Ч. Етика автентичності / пер. з англ. Київ : Дух і Літера, 2002. 128 с.
6. Agamben G. State of Exception / trans. by K. Attell. Chicago : University of Chicago Press, 2005. 95 p

Галина ПОПЕРЕЧНА

Кандидат філософських наук, доцент,
Тернопільський національний педагогічний університет
Імені Володимира Гнатюка,
Тернопіль, Україна
poperechna.h.a.1982@gmail.com

ОЦІНКА РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКИХ ВІДНОСИН В ТВОРЧОСТІ ДМИТРА ДОНЦОВА

Підступна і людиноненависницька війна Росії проти України розпочалася не випадково. Її корені криються в глибині декількох століть, по-суті від підписання березневих статей Богданом Хмельницьким. Однією з її головних причин є ментальна протилежність українців і росіян. Це дуже чітко збагнули свого часу представники Кирило-Мефодіївського товариства, результатом чого стала «Хутірська філософія і віддалена від світу поезія» П. Куліша, «Дві руські

народності» М. Костомарова. Обидва автори надзвичайно спостережливо здійснили порівняння українців і росіян за такими важливими ознаками, як спосіб життя, відношення до держави, релігійність, ставлення до природи, національна толерантність тощо. Актуалізована ними проблема залишалася в центрі уваги наступних поколінь українських інтелектуалів: М. Драгоманова, В. Липинського, М. Хвильового та ін. Якщо в середині та другій половині XIX століття осмислення відмінності українців і росіян базувалося, передовсім, на власних спостереженнях і етнографічних дослідженнях, то вже на початку XX століття ця проблема поглиблюється і дістає значно глибшого обґрунтування.

Великий внесок в цьому напрямку здійснив засновник українського інтегрального націоналізму Д. Донцов. До напрацювань попередніх мислителів він додав аналіз соціально-політичних подій, що відбувалися на початку XX століття. Під час навчання в Санкт-Петербурзі майбутній мислитель зацікавився марксистськими ідеями, активно впроваджував їх в українських студентських колах і навіть вступив до лав української соціал-демократичної партії та входив до київського комітету УСДРП. Після семирічного перебування в партії, він вийшов з її складу і розпочав роботу зі створення нової націоналістичної партії – УСДНС. Головна відмінність цих партій полягала у поглядах на зв'язок з Росією. Якщо програма соціал-демократів вбачала майбутнє України у зв’язку з Росією, то українська соціал-демократична націоналістична партія, натхненником якої був Д. Донцов, наголошувала на автономії, а згодом, на повній незалежності від неї. Кардинальні зміни у світогляді Д. Донцова у бік націоналізму засвідчують такі його праці цього періоду, як «Модерне москвофільство» та «Сучасне політичне положення нації і наші завдання». Обидві написані в 1913 році. Події першої світової війни підтвердили правильність зміни його суспільно-політичних переконань. О. Зайцев пише: «Світова війна мала вирішальний вплив на інтелектуальну біографію Донцова. Вона остаточно переконала недавнього марксиста, що правлять світом не класова солідарність і революційна боротьба за соціалізм, а національний егоїзм і боротьба націй між собою» [2, с. 45].

Події початку XX століття загострили політичні відносини як всередині держав, так і між ними, актуалізували національне питання. Деякі залежні від сильніших націй народи отримали унікальний шанс для побудови власної державності. З’явився він і в України. Становлення української нації вимагало створення перспективи її майбутнього, вироблення взірця розвитку її культури. Працюючи над цими питаннями, Д. Донцов прийшов до висновку, що історично найбільший вплив на українців мали два народи – росіяни і поляки. У зв’язку з цим він спробував визначити його сутність і межі. Аналізуючи взаємини між українцями і росіянами, мислитель докоряє співвітчизникам за

«духовну залежність», що виражається у наслідуванні поширених на Росії поглядів і переконань, запозичені чужих взірців у публічному житті, мистецтві та літературі, що, на його думку, негативно відбивається на українській культурі, не дає їй самостійно розвиватися та стримує процес формування національної свідомості. «Малороси», «братній народ», «мазепинці», «сепаратисти» і т. д., – це лише декілька кліше, якими росіяни послуговуються у ставленні до українця. Натомість, як констатує Д. Донцов, останній спокійно їх сприймає і навіть не намагається протестувати. Нав'язані прізвиська настільки глибоко вкоренилися у свідомість українця, що він нерідко оцінює події своєї історії поглядом чужинця, визнає себе приналежним до великоруського племені, не бачить свого майбутнього поза зв'язком з Росією. На політичній арені він заперечує самостійність своєї нації та погоджується, що українське питання носить чисто культурний характер.

Крім суто політичної сфери, мислителя хвилює і становище української літератури, передовсім те, що вона поділяє і поширює проросійську ідею «триєдиної Русі», апелює до російських літературних авторитетів, зокрема Л. Толстого та М. Горького. Не заперечуючи таланту цих письменників, він вказує, що їх творчість – це не що інше, як апофеоз босяцтва та некультурності, а зображений в їх творчості демократизм є фальшивим, «барським», який не має нічого спільного з європейськими поняттями цінності і гідності людини та її громадянської поведінки. Через таку літературу до нас привносяться абсолютно непритаманні нам риси: «Брак різко зазначеного почуття власної гідности і поважання інших (так звана російська «душевність»), якась психічна вайлуватість і недисциплінованість (так звана «широта русской натуры») – ось що вирізняє кожного росіянина» [1]. Що ж тут наслідувати?

Дотичним для Д. Донцова є і питання ознайомлення українців зі здобутками світової літератури й науки. Русифікаторська політика не дозволяє здійснювати їх переклади українською мовою, відтак ознайомлення з ними відбувається через російські переклади, які є неточними та вибірковими. Чи варто нагадувати, що подібні ідеї слід брати напряму, а не через Москву? У такий спосіб, підкреслює мислитель, Росія неявно вибудовує культурну для українців «китайську стіну» від Європи. На його думку, для українця творчість А. Міцкевича з його патріотизмом і критикою російської дійсності, є значно кориснішою за твори М. Салтикова і О. Пушкіна. Подібна ситуація і зі шкільним навчанням, де російська мова перебуває у панівному становищі. Замість того, щоб боротися за побудову справді національної школи з українською мовою викладання, українські інтелектуали прив'язують це питання до якихось вигаданих педагогічних проблем, доцільності, необізнаності уряду тощо. Для Д. Донцова ж питання українізації школи є

принциповим, позаяк шляхом русифікації та українофобської політики, через популяризацію мовних російських виразів змалечку змінюється свідомість і нівелюються національні почуття, а відтак, формується українець з російською свідомістю. Звідси – двоїстість української психіки.

Д. Донцов докоряє українській інтелігенції за нерозуміння шовіністичної політики Росії, довірливість, догідливість, лакейське звеличення всього російського, відкрите поширення російських наративів та способу мислення. Така поведінка української провідної верстви має негативні наслідки в трьох напрямах: 1) орієнтує на схід і відриває від європейського культурного світу», 2) демонструє нерозуміння ними природи соціально-політичних явищ, нездатності усвідомлення завдань українства; 3) нав'язує українцям специфічні риси російської вдачі. «На Заході можна стрінути й опортуністів, і лоялістів, навіть до непристойности. Але ніколи там не знайти людини (розуміється, дорослої), яка думає, що політичні, ergo і національні, конфлікти, рішаються «освѣдомленіемъ» і апеляцією до «совісти» противника. Подібна політична безграмотність – продукт чисто російської культури. Невміння прораховувати власні національні інтереси, «все діло в двоїстості національної психіки сучасного українця, яка робить із нього раба чужих ідеологій» [1].

Окремо виділяє Д. Донцов політичне питання. На його думку, в Росії тривалий час широкі верстви населення були позбавлені права брати участь у суспільно-політичному житті. Це породило низку дивних теорій розвитку суспільства, що виразилося в заклику до терору, революції (Ленін), моралістичного шляху (Л. Толстой). Всі вони акцентують на проповіді та виражають інтереси різних суспільних груп чи класів. Відповідно, українські інтелектуали не повинні орієнтуватися у вирішенні політичних проблем на російський політичний досвід.

Справедливість тверджень мислителя доведено фактами української історії та російсько-українськими відносинами. Події останніх десятиліть яскраво засвідчили недалекоглядність українських політиків, науковців та представників культури і оголили справжні драконівські плани північного сусіда. Лише тепер ми звільняємося від російського впливу, але надто повільно і дуже великою ціною.

ЛІТЕРАТУРА

1. Донцов Д. Донцов Д. Модерне москвофільство // URL: https://dontsov-nic.com.ua/dmytro-dontsov-vybrani-tvory-tom-2-kulturolohichna-ta-istoriosofska-esejistyka-1911-1939-rr-moderne-moskvofilstvo/
2. Зайцев О. Націоналіст у добі фашизму: Львівський період Дмитра Донцова, 1922 – 1939 роки: начерк інтелектуальної біографії. К.: Критика, 2019. 340 с.

Тамара ХОЛОША
Завсектору збереження унікальної книги,
архіву та друкованих матеріалів науково-дослідного відділу фондів
Національного музею Тараса Шевченка,
Київ, Україна
tamara.kholosha@gmail.com

ОСОБИСТА ТРАГЕДІЯ ЯК ВІДОБРАЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОГО ТРАГІЗМУ: ЗА «КАТЕРИНОЮ» ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

Творчість Тараса Шевченка не втрачає своєї актуальності в контексті сучасних суспільних і духовних викликів завдяки своїй глибокій проблематиці. Українського митця завжди хвилювали питання людської гідності, морального вибору, соціального осуду, національної ідентичності і под. Такими є поема та картина «Катерина», що стали не лише художнім осмисленням трагічної долі дівчини-кріпачки, а й символічним відображенням історичної долі України, її поневолення, страждання та духовної незламності. Сьогодні, коли сучасний світ надзвичайно гостро ставить питання морально-етичних цінностей, толерантності, співчуття й національної свідомості, звернення до образу Катерини набуває нового філософського трактування.

Тема «Катерини» – страждання простої дівчини, яку спокусив і кинув дворянин, у часи написання поеми не була незнайомою для світової літератури (Дж. Байрон «Гяур», «Абідоська наречена», «Корсар»; А. Міцкевич «Конрад Валленрод», «Гражина», С. Річардсон «Кларіса» та ін.). Читав Шевченко також і популярні тоді твори російських авторів. Але особливе враження на нього справила повість Г. Квітки-Основ'яненка «Сердешна Оксана», рукопис якої Тарас прочитав, коли допомагав Є. Гребінці укладати альманах «Ластівка». Та попри аналогії до відомих сюжетів (наприклад, історія взаємин зі спокусником або момент вигнання героїні з батьківського дому), саме «зображення хресного шляху вигнаної з дому Катерини не має попередників у літературі, його джерело – саме життя» [5, с. 295].

Трагічна колізія «Катерини» – це, передусім, «трагедія серця», де розкривається трагедія зрадженого довір'я, скривдженого і ображеного кохання [3, с. 39]. Але за особистою трагедією української дівчини Шевченко розкриває трагедію народного життя. Він недаремно почав свою поему із застереження: «*Кохайтеся, чорнобриві, / Та не з москалями, / Бо москалі – чужі люде, / Роблять лихо з вами. / Москаль любить, жартуючи, / Жартуючи кине…»* [8, с. 15]. Виводячи Катерину як узагальнений образ дівчини-покрити, поет торкається страшного, характерного для того часу соціального явища. Кріпацьких дівчат збезчещували й прирікали на ганьбу не тільки їх власники-дворяни, але й російські офіцери уланських полків, які масово перебували на

території України. П. Жур дослідив, що у Тарасовому селі Кирилівці тільки станом на 1843 р. налічувалося 17 покриток, про що свідчили сповідні розписи [2, с. 78]. Саме тому трагічна тема осквернення материнства проходить крізь усю Шевченкову творчість, починаючи з поеми «Катерина»: «Слепая», «Мар'яна-черниця», «Наймичка», «Відьма», «Неначе цвяшок в серце вбитий», «Якби тобі довелося», «Ми вкупочці колись росли», «Марія» та ін.

Перегукується з мотивами однойменної поеми також ідейно-тематичне наповнення олійного полотна, створене Шевченком у 1842 р. Академічна побудова композиції картини «Катерина» дала можливість автору передати напруженість ситуації, проте на перший план тут виходить зовсім не «ідея першості суспільних потреб на противагу особистісним», характерна для класицизму [9, с. 299]. Художник, замінивши статистичність динамікою, прагнув розкрити внутрішній світ героїні, показати її життя та передати відкриті почуття в час найвищого їх загострення. *«Я намалював Катерину в той час, як вона попрощалася з своїм москаликом і вертається в село, у царині під куренем дідусь сидить, ложечки собі струже й сумно дивиться на Катерину, а вона сердешна тіль не плаче та підіймає передню червону запащину, до вже, знаєте, трошки теє… а москаль дере собі за своїми, тілько курява ляга – собачка ще поганенька доганя та нібито гавкає. По однім боці могила, на могилі вітряк, а там уже степ тілько мріє. Отака моя картина»*, – писав Тарас Шевченко в листі до Г. Тарновського від 25 січня 1843 р.

І. Мойсеїв, досліджуючи композицію та глибокий філософський зміст картини, влучно наводить рядки української народної пісні як прикладу двох світів, між якими опинилася героїня: *«По цей бік гора, / По той бік друга, / Поміж тими крутими горами / Сходила зоря…»* [4, с. 243]. Шевченко, дійсно, намалював Катерину ніби між двома горами-світами – двома способами буття: українським патріархальним селом з його усталеними моральними традиціями та протиставленим йому антисвітом москаля-зрадника, зайди-кочівника. Катерина йде поза обома світами: знехтувавши моральним законом і волею батьків, опинилася поза сільським середовищем, а відштовхнута коханцем – поза його суспільним станом також, отже, самотня і чужа обом таборам [5, с. 296]. Москаль і дідусь-ложкар як представники протиставлених світів, симетрично зображені художником на картині, вони обидва дуже скривдили дівчину, кожен по-своєму. «*Їхні погляди з-під лоба перетинаються не деінде, а в композиційному центрі картини – на животі дівчини, вкритому яскраво-червоною запаскою*. *Саме порушена дівочість турбує їх. Тобто не особистість Катерини їх зачіпає, а її сором і глум з погляду патріархального морального кодексу і поговору, не її душа, а тіло, не її краса – а гріх*», – підкреслює І. Мойсеїв [4, с. 253]. Шевченко, як поет-християнин, глибоко співчуває Катерині.

Однак заперечити громадській думці щодо її покарання він не міг, розуміючи, що народ, дотримуючись певних етичних приписів і звичаїв, захищає від руйнування родину і моральність загалом, а ще тим самим зберігає власну ідентичність і відтворює себе як етнос у сфері сімейного життя [5, с. 295]. І. Франко, пишучи про Шевченкову «Наймичку», зазначав, що для поета основою суспільності була сім'я, саме така, яка ще збереглася в українських селах, не здеморалізована посторонніми силами (саме російського впливу). «*Сімейне життя, патріархальне і сумирне – то найбільша святість*» [6, с. 484]. Порушення цієї святості було найбільшим нещастям для сім'ї, найтяжчим гріхом, і вимагало особливої «експіації», тобто спокути. «Шевченко ані одним словом, ані одним натяком не обурюється на нелюдськість того поступку батьків: він вірить цілковито, що вони мають право прогнати і відіпхнути свою упавшу дитину» [6, с. 465]. Але поет змальовує наслідки їхнього вчинку й шукає порятунку для покритки з безвиході й «шляху повернення її до сільської громади, віднаходження власного місця у житті» [5, с. 296].

Цікаво, що прикладом гуманного ставлення до зганьбленої дівчини може бути родинна історія самих Шевченків. Відомо, що донька Тарасового улюбленого дядечка Гриня (Григорія Шевченка-Оністратенка, двоюрідного дядька Т. Г. Шевченка по батьковій лінії), яку теж звали Катерина, народила «незаконну» дитину, про що є запис у метричній книзі Кирилівської церкви за 1832 р. [2, с. 73]. Дядько Гринь не прогнав своєї доньки з дому, вона залишилася з батьками й виховувала доньку Ганну в родині.

Зрозуміло, що проблема морального падіння селянської дівчини, зрадженої москалем, яку порушив Т. Шевченко в поемі, має глибший і болючіший підтекст. Багато дослідників переконані, що образ Катерини – «символізує долю України, підманеної та обдуреної «москалем», що кидає сина; син – сучасне Шевченкові покоління, що має помститися за матір» [7, с. 413]. Тут варто відзначити, що малого Івася, за сюжетом поеми, мабуть, не випадково врятував саме кобзар – народний носій історичної пам'яті, символ нескореного козацького духу. Д. Чижевський зауважив, що попри те, що неромантичному читачеві символіка не впадає у вічі, те «що в «Катерині» символічно змальована доля України, це зрозуміли навіть цензори того часу, викресливши символічний малюнок на початку 4-ї пісні: *«Попід горою яром-долом, / мов ті діди високочолі, / дуби з Гетьманщини стоять; / в яру гребелька, верби в ряд, / ставок під кригою в неволі…»* [7, с. 413]. Справді, цих рядків у виданні «Кобзаря» 1840 р. немає, цензор П. Корсаков їх не пропустив до друку.

Те ж саме можна сказати й про олійне полотно, Шевченко не просто хоче розчулити свого глядача. «*Подібно до того, як постать козака-бандуриста уособлює в картинах типу «Козака Мамая» миролюбний народ, зброя*

символізує його силу, кінь – волю, так і постать Катерини зростає до символу Батьківщини-матері, образ діда втілює сум поневоленого люду з приводу її долі, уособленням якої є відламана з могутнього дуба та кинута на шлях гілочка; вершник у мундирі, курява, смугастий стовп на тлі степу здаються чимось дисгармонійним, скороминучим; сонячний промінь, що прогнув хмари, ніби віщує майбутнє…», – писав П. Білецький [1. с, 16].

Отже, однойменні поема та картина Тараса Шевченка «Катерина» розповідають не лише про трагічну долю української дівчини-кріпачки, а й уособлюють національну трагедію України, та є філософським осмисленням проблеми морального вибору й людської гідності. Через образ матері-покритки автор утверджує цінність емпатії, духовності та внутрішньої свободи як основи існування як людини, так і всієї нації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Білецький П. Пензлем змальовані долі. *Україна,* 1973, № 33. С. 16.
2. Жур П. Літо перше. Київ: Дніпро, 1979. 277 с.
3. Івакін Ю. Коментар до «Кобзаря» Шевченка. Поезії до заслання. Київ: Наукова думка, 1964. 370 с.
4. Мойсеїв І. «Незбагненна божественна таємниця…» Філософія в мистецтві Тараса Шевченка. Київ: УкрСІЧ, 2019. 420 с.
5. Смілянська В. «Катерина» – романтична ліро-епічна поема Шевченка / Шевченківська енциклопедія в 6-т. Т. 3. //гол. редкол. М. Г. Жулинський [та ін.]. Київ: НАНУ, Ін-т літ-ри ім. Т. Г. Шевченка, 2013. С. 292 – 299.
6. Франко І. «Наймичка» Т. Шевченка / І. Франко. Зібр. творів у 50-ти т. Т. 29 / гол. редкол. Є. П. Кирилюк. Київ: Наукова думка, 1981. С. 664.
7. Чижевський Д. Історія української літератури. Тернопіль: Феміна, 1994. 480 с.
8. Шевченко Т. Усі твори в одному томі. Київ, Ірпінь: Перун, 824 с.
9. Юр М. «Катерина» – картина Шевченка / Шевченківська енциклопедія в 6-т. Т. 3. // гол. редкол. М. Г. Жулинський [та ін.]. Київ: НАНУ, Ін-т літ-ри ім. Т. Г. Шевченка, 2013. С. 299 – 300.

Ярослав СЕКО
Кандидат історичних наук, доцент,
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка
sekoyar@tnpu.edu.ua

Юрій ДРЕВНІЦЬКИЙ
Кандидат історичних наук, доцент,
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка,
Тернопіль, Україна
drevny@tnpu.edu.ua

ІМПЕРІЯ ЯК ОБОВ'ЯЗОК: СИНТЕЗ СТОЇЧНОЇ ЕТИКИ ТА ПОЛІТИЧНОЇ ПРАГМАТИКИ МАРКА АВРЕЛІЯ

Дослідниця М. Берд, на основі відомого панегірика Плінія Молодшого до імператора Траяна, вивела перелік вимог до римського імператора. Він має бути щедрим, будувати та здобувати перемоги у війнах. Імператор також має дотримуватися певних загальних принципів у своїй поведінці. Він має бути відкритим і не зміцнювати свого становища оманливими заявами й вигаданими досягненнями. Повинен діяти як батько народу, а не рабовласник, гарантувати людям свободу, а не тримати їх у рабстві [3, с. 42]. Як бачимо, заняття філософією до цих чеснот не належить... Не дивно, що серед імператорів були видатні воєначальники, адміністратори, навіть артисти. А от «філософ на троні» – це радше виняток. Імператор Марк Аврелій Антонін був саме ним.

Його прихильність до стоїцизму була не так інтелектуальним захопленням як способом життя. Тож будь-яка спроба написання біографії Марка Аврелія без належної уваги до стоїцизму буде абсурдною [6, с. 12]. Це ж стосується і вивчення його правління, в якому управління імперії постає моральним обов'язком, відповідністю природі й реалізацією ладу Всесвіту, а кожна дія імператора стає частиною загального гармонійного порядку.

Попри те, що постать Марка Аврелія ідеально вписується в образ імператора-філософа, його головна праця «Наодинці з собою» не є особистим щоденником, у котрому хоч і немає запису конкретних осіб і подій, але містяться ціннісні узагальнення у світлі прийнятих автором принципів [4, с. XIII]. Праця демонструє певну двоїстість, що досі викликає суперечки серед дослідників щодо впливу філософії на реальне державне управління. Зокрема, Р. Паранько зазначає, що «помилиться і той, хто шукатиме в його державницькій діяльності ознак філософської відстороненості, втечі від адміністративної рутини й клопітності воєнних походів, і той, хто сподіватиметься знайти в ній спроби втілити якісь радикальні суспільно-

політичні новації, базовані на його філософських поглядах» [5, с. 14]. Така дистанція між текстом і політикою пояснюється специфікою самого твору: це не стільки політичний маніфест чи щоденник правителя, скільки його «вправи з медитації, що записані письмово» [1, с. 151]. На думку французького філософа П. Адо, імператор не просто фіксував розрізнені думки, а систематично практикував стоїцизм через троїсту схему Епіктета, де перша тема визначала відносини людини з космосом, друга – з іншими людьми, а третя – із собою [1, с. 167]. Отож, Марк Аврелій у «Наодинці з собою» не стільки реагував на конкретні події, скільки готував власну свідомість до їх належного сприйняття. Це дозволяло йому ухвалювати рішення, що гармонійно поєднували статус імператора та обов'язок доброчесної людини. Такий внутрішній діалог став своєрідним етичним фільтром, який допомагав Марку Аврелію витримувати найважчі виклики епохи – від спустошливих епідемій до виснажливих воєн на кордонах імперії.

«Наодинці з собою» відкриває нам значно більше про духовний світ Марка Аврелія, аніж про деталі його політичного курсу. Проте саме безкомпромісна вірність собі перетворювала його філософію з абстрактної теорії на життєву практику: «Нехай той бог, що в тобі, очолює істоту – мужа, старійшину, громадянина, римлянина; владця, який сам себе призначив, тож і на відкликання з життя чекатиме, нічим не скутий, і не треба йому ні клятви, ані ще когось за свідка» *(Наодинці з собою, III, 5)*. Зрештою, для Марка Аврелія бути справжнім правителем означало насамперед панувати над власними пристрастями, що й робило його унікальним прикладом втілення стоїчного ідеалу на троні. На думку Д. Робертсона, він поступово навчився керувати своїми емоціями, раціонально їх досліджуючи, а не просто притлумлюючи. Стоїцизм навчив його розглядати зовнішні події – події поза його безпосереднім контролем – як другорядні. Він поступово засвоїв своєрідну психологічну терапію, покликану звільнити його від нездорових пристрастей, стану душі, який стоїки називали апатеєю [6, с. 13].

У іншій роботі дослідника бачимо акцент на узалежненні особистісного росту й авторитету імператора зі стоїчними практиками. Коли Марк Аврелій вперше прибув до військового табору в Карнунт, то був фізично слабким і недосвідченим у військовій справі. Та роки стоїчних практик, перемішаних із досвідом виснажливих війн проти наркоманів, квадів та сарматів, перетворили його у «матерого ветерана» [7, с. 202]. Однією з таких стоїчних практик стала техніка «дії із застереженням», що передбачала початок будь-якої справи зі спокійним усвідомленням того, що її завершення поза його владою. Марк Аврелій дає чітко зрозуміти, що його внутрішня ціль – жити у згоді з принципами доброчесності, а зовнішня – прагнути спільного блага для всього

людства, а не лише для його римських підданих. Хоча кінцевий результат стоїкам байдужий, саме в слідуванні спільного блага полягає чеснота справедливості. Адже не залежно від результату, стоїк міг уважати себе доброчесним за умови щирості намірів [7, с. 203].

Політичний курс Марка Аврелія став продовженням політики його попередника – імператора Антоніна Пія: «в усьому – учнем Антоніна» *(Наодинці з собою, VI, 30)*. Але найперше – етика. У вступній частині до «Наодинці з собою», Марк Аврелій так окреслив запозичені чесноти: «Від батька (Антонін Пій усиновив Марка Аврелія – Я.С.) – лагідність... Не впадати у марнославство від гаданих почестей. Працелюбство і наполегливість», а далі формування власного обов'язку: «Завше пильнувати потреби імперії; ощадно розпоряджатися скарбницею... Щодо богів – не бути забобонним, щодо людей – не загравати з народом, не догоджати, не улещувати юрби, а в усьому бути тверезим і твердо триматися свого; не вдарятися в несмак чи новації» *(Наодинці з собою, I, 16)*.

Попри спокусу стати «філософом на троні» в дусі Платона, Марк Аврелій відкинув цю утопію: «Не сподівайся Платонової держави, – переконував він себе, пропонуючи помірність, – вистачить і малого поступу; і хай би що з того вийшло – не думай, що це дрібниця» *(Наодинці з собою, IX, 29)*. Марк Аврелій не пропонував новацій, але прагнув реалізувати ще раніше висловлені цілі. У його державі мав панувати закон, рівний для всіх, а упорядкування мало здійснюватися на засадах рівності громадян та рівного права голосу, а в найвищій пошані – свобода підданих *(Наодинці з собою, I, 14)*.

Питання моральності в політиці бентежить не одне покоління мислителів. Щодо цього Марк Аврелій мав свою думку, котра узгоджувалася зі стоїчними поглядами. На думку П. Адо, стоїчний досвід полягає в гострому усвідомленні трагічної ситуації, яка визначається долею. Багато речей люди мусять прийняти. Не від людини залежить багатою вона є чи бідною, красивою, освіченою, хворою тощо. Але є єдина річ, котра залежить від нас: це воля робити добро, воля діяти відповідно до розуму [2, с. 166]. «Зосередься в самому собі, – писав Марк Аврелій, – для розумної керівної частки природно вдовольнятися власними праведними діяннями і саме в них знаходити спокій» *(Наодинці з собою, VII, 28)*. Саме тому, він вважав нормою, аби діяти «як римлянин і муж», щоміті й щосили «діяти з бездоганною, невдаваною статечністю і дружньою приязню, чинити гідно вільної людини й по справедливості» *(Наодинці з собою, II, 5)*.

Правління Марка Аврелія було обтяжене викликами: повінь на Тібрі, «антонінова чума», великий голод, війни з парфянами, сарматами і германцями, повстання Кассія і громадянська війна тощо. У кожному з цих випадків помітна

участь імператора, що спрямовує політику на пом'якшення умов та відбиття загроз. Кожен виклик вимагав вибудови правильного відношення. Не уникання проблем, але розв'язання їх у відповідності з природою. У «Наодинці з собою» Марк Аврелій наче вервицю промотує ці виклики, вибудовуючи власне відношення до них: «Лицедійства, війна, тривога, ціпеніння, рабство – все це щодня затирає ті священні засади, які ти собі уявляєш і береш собі за товаришів, коли пізнаєш природу. Так маємо на все дивитися і так усе чинити, щоб лагодити – поточне, умоглядне – здійснювати; а здобуту через пізнання всіх речей упевненість – берегти укритою, але не прихованою» *(Наодинці з собою, X, 9)*. Залученість імператора в управління імперією розкривається через поняття «обов'язків» чи «властивих дій». Стоїцизм не заперечував цінності любові до життя, любові до дітей, співгромадян, що засновані на інстинкті соціальності. Саме тому для стоїків одруження, політична діяльність, служба батьківщині є властивими людській природі та мають цінність. На думку П. Адо, «властива дія» має двояку основу: вона частково залежить від індивіда й це передбачає моральний намір, а з іншого боку не залежить від нього. Тому її успішність визначається не лише нашою волею, але й іншими людьми чи обставинами, зовнішніми подіями, зрештою, долею [2, с. 175]. Саме в такій парадигмі діяв Марк Аврелій. Тож не випадково, в роки його правління Римська імперія знаходилася в зеніті своєї могутності.

Правління Марка Аврелія постає унікальним прикладом практичного втілення стоїцизму, де управління державою розглядалося не як інструмент влади, а як суворий моральний обов'язок і служіння спільному благу. Попри відсутність радикальних політичних новацій, імператор трансформував філософські принципи у щоденну практику: він плекав внутрішню стійкість через раціональний контроль емоцій та діяв на засадах справедливості, рівності громадян перед законом і поваги до свободи підданих. Синтез етичної безкомпромісності та політичної прагматики дозволив йому зберігати гідність «римлянина і мужа» перед обличчям катастрофічних викликів епохи, перетворюючи його філософські роздуми на дієвий етичний фільтр для ухвалення державних рішень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Hadot P. Exercices spirituels et philosophie antique. Albin Michel, 2002. 408 p.
2. Адо П. Що таке антична філософія? Київ : Новий Акрополь, 2014. 428 с.
3. Берд М. Імператор Риму. Володар давньоримського світу. Київ : Bookcheff, 2025. 432 с.
4. Омецінський О. Марк Аврелій і його «Роздумування». *Аврелій Марк. Роздумування*. Буенос-Айрес ; Нью-Йорк : Науково-дослідне товариство української термінології, 1986. С. IX–XLI.

5. Паранько Р. На шляху до Марка Аврелія. *Аврелій Марк. Наодинці з собою*. Львів : Апріорі, 2002. С. 3–22.
6. Робертсон Д. Марк Аврелій. Імператор-стоїк. Київ : Наш Формат, 2025. 208 с.
7. Робертсон Д. Мислити як римський імператор. Стоїчна філософія Марка Аврелія. Харків : Vivat, 2025. 280 с.

Степан ВАСИЛИШИН
Кандидат історичних наук,
начальник Гуманітарного відділу Копичинецької міської ради,
вчитель історії Ліцею с. Гадинківці
Копичинецької міської ради Чортківського району
Тернопільської області
stopiks@ukr.net

АДАПТАЦІЯ АВСТРІЙСЬКОЇ ОСВІТНЬОЇ МОДЕЛІ ДО ПОЛІТИКО-ПРАВОВИХ РЕАЛІЙ ДРУГОЇ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ: ДОСВІД ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ГІМНАЗІЇ

Процес адаптації австрійської освітньої моделі до політико-правових реалій Другої Речі Посполитої на прикладі Тернопільської державної другої чоловічої гімназії ім. Ю. Словацького являв собою складну багаторічну еволюцію, що поєднувала в собі інституційну спадковість, кадровий консерватизм та радикальні структурні реформи. Початковий етап цієї трансформації, що припав на 1919–1924 роки, став періодом «м'якого транзиту», коли нова польська адміністрація, попри зміну політичного вектору, була змушена спиратися на перевірені десятиліттями австрійські бюрократичні механізми. Аналіз «Головних протоколів іспиту зрілості» за цей період демонструє майже повну ідентичність документальних форм: від структури записів у класних журналах до специфіки ведення «родоводів абітурієнта» [1]. Ця спадковість не була випадковою, адже в умовах повоєнної дестабілізації, спричиненої Першою світовою та польсько-українською війнами, саме австрійська стандартизація забезпечила безперервність навчального процесу та легітимність виданих дипломів. Особлива увага в цей час приділялася верифікації «тяглості навчання», оскільки чимало учнів розпочинали освіту в умовах іншої імперії, і завданням гімназії було інтегрувати цей досвід у нову державну парадигму без втрати академічної якості.

Фундаментом, на якому трималася стабільність гімназії у перехідний період, був класичний гуманітарний канон. Навчальний план, зафіксований у протоколах екзаменаційних сесій, чітко відображав пріоритет класичних мов – латини та грецької, які виступали не просто лінгвістичними дисциплінами, а маркерами елітарного статусу випускника. Разом із польською та німецькою

мовами, історією та пропедевтикою філософії, ці предмети формували тип «людини класичної культури», що був ідеалом австро-угорської системи освіти [1]. Проте в польських реаліях цей канон почав поступово насичуватися новими змістами: історія та географія ставали інструментами формування польської національної ідентичності, а релігія, залишаючись першим предметом у списку дисциплін, почала відігравати роль стабілізатора конфесійних відносин. Для Тернополя це було критично важливим, оскільки гімназія об'єднувала римо-католиків, греко-католиків та юдеїв, і саме консервативна повага до релігійного виховання дозволяла уникати відкритих етнічних конфліктів усередині закладу, створюючи спільне етичне поле під егідою держави.

Другий етап адаптації був пов'язаний із професійною уніфікацією та одержавленням викладацького корпусу, що знайшло своє завершення у Законі від 1 липня 1926 р. «Про службові відносини вчителів». Цей акт остаточно вивів вчителя гімназії зі статусу вільного інтелектуала у статус державного урядовця. Аналіз особових справ викладачів Тернопільської гімназії, зокрема «послужного списку» катехита Едварда Вінніцького, свідчить про встановлення тотального контролю держави за професійною та особистою траєкторією вчителя [2]. Відтепер кожен етап кар'єри, від ад'юнкта до професора, залежав від вислуги років, підтвердження освітнього цензу дипломами провідних університетів (таких як Львівський університет Яна Казимира) та повної політичної лояльності. Держава брала на себе соціальні гарантії та пенсійне забезпечення педагогів, натомість вимагаючи від них бути провідниками державної ідеології та «національного зміцнення» на східних кресах. Це перетворило викладацький склад на монолітний інструмент державної політики, що було радикальним відходом від відносної академічної автономії попередньої епохи.

Третій, найбільш радикальний етап трансформації припав на 1930-ті роки і був пов'язаний із реформою Януша Єнджеєвича. Ця реформа стала точкою остаточного розриву з австрійською моделлю, оскільки змінила саму архітектуру середньої школи. На зміну унітарній восьмирічній гімназії прийшла дворівнева система: чотирирічна гімназія загального типу та дворічний ліцей зі спеціалізацією. У документах Тернопільської гімназії за 1938/1939 навчальний рік ми бачимо чітке функціонування «ліцею нового устрою» [3]. Це означало відхід від жорсткого гуманітарного універсалізму на користь прагматизації знань. Учні отримали можливість обирати між гуманітарним та природничим профілями, що відображало потреби модернізованої держави у фахівцях прикладних напрямків. Водночас іспит зрілості перетворився на комплексне випробування не лише академічного багажу, а й рівня «державної зрілості» абітурієнта. Концепція «державного

виховання» стала домінуючою, витіснивши австрійський ідеал багатокультурного підданства на користь активного польського громадянства.

Соціокультурний вимір адаптації в умовах Тернополя мав свої особливості, пов'язані з українським питанням. Оскільки гімназія була державною, вона була змушена балансувати між політикою полонізації та збереженням прав української меншини на вивчення рідної мови. В офіційних документах українська мова фігурувала як «руська мова», що було прямою термінологічною спадщиною австрійських часів [1]. Для багатьох українських абітурієнтів гімназія № 2 залишалася шансом на соціальний ліфт, оскільки успішне закінчення ліцею відкривало шлях до університетських студій. Система соціальної підтримки, стипендій та звільнення від оплати за навчання, особливо в роки «Великої депресії», дозволяла залучати до навчання обдаровану молодь із незаможних родин, що було критично важливим для стабілізації соціальної ситуації в регіоні. Ретельний облік соціального походження у «родоводах абітурієнтів» дозволяв адміністрації гнучко реагувати на потреби учнів, поєднуючи меритократичний принцип із державним прагматизмом.

Таким чином, історія Тернопільської гімназії ім. Ю. Словацького у міжвоєнний період є дзеркалом великої державної трансформації. Почавши з формального копіювання австрійських протоколів, заклад пройшов шлях до повної ідеологічної та структурної інтеграції в польську освітню систему. Цей процес адаптації не знищив класичну якість освіти, але переформатував її під потреби національної держави, де вчитель став урядовцем, а абітурієнт – сформованим громадянином. Архівні матеріали фонду № 38 підтверджують, що попри всі виклики повоєння, економічні кризи та структурні злами, гімназія змогла зберегти свою роль головного інтелектуального центру Тернопілля, де стара європейська традиція зустрілася з новими політичними викликами XX століття. Вивчення цього досвіду дозволяє глибше зрозуміти механізми культурної та освітньої інтеграції в поліетнічних регіонах та роль архівного документа як живого свідка великих історичних змін.

ЛІТЕРАТУРА

1. Державний архів Тернопільської області, ф. 38,оп. 1,спр. 27.
2. Державний архів Тернопільської області, ф.38,оп. 1,спр. 102.
3. Державний архів Тернопільської області, ф.38,оп. 1,спр. 94.

Богдан БАРАН
Доктор філософії в галузі історії,
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка,
Тернопіль, Україна
bohdan.baran@tnpu.edu.ua

ОСВІТА Й ПРОСВІТНИЦТВО ЯК ЦІННІСНІ ОРІЄНТИРИ В ЕПОХУ НАЦІОНАЛЬНОГО ВІДРОДЖЕННЯ (XIX – ПОЧАТОК XX ст.)

У добу національного відродження освіта перестала бути лише інструментом засвоєння знань або технікою грамоти, а перетворилася на стратегічний чинник збереження етнічної ідентичності, мовного коду та державницьких прагнень українського народу [1, с. 45–48]. Розділені між імперськими кордонами, українські землі опинилися в умовах системної культурної асиміляції: на Наддніпрянщині діяли цензурні заборони (Валуєвський циркуляр, Емський указ), у Галичині та на Буковині наростали політика полонізації та мадяризації, а в освітніх програмах домінували імперські наративи, що виключали українців з історичного та культурного простору [2, с. 112–115]. Саме в цьому геополітичному контексті українська інтелігенція XIX – початку XX ст. сформулювала нову парадигму просвітництва, в якій школа, книга та педагогічна діяльність стали не нейтральними інституціями, а формами цивілізаційного самозахисту. Спираючись на багатовікову традицію – від статутів братських шкіл до академічної спадщини Києво-Могилянської колегії та козацької виховної системи – освітній рух набув рис цілісного національного проєкту [7, с. 201–205]. Освіта перетворилася на ціннісний орієнтир національного буття, механізм відтворення історичної пам’яті та фундамент майбутнього громадянського суспільства, здатного консолідуватися навколо ідеї власної державності.

Як засвідчує історичний досвід, братські школи (Львівська, Київська, Луцька, Вінницька) та Острозька і Києво-Могилянська академії виконували функцію своєрідних «інтелектуальних фортець», що протистояли полонізації, латинізації та релігійній асиміляції [8, с. 65–68]. Їхні статути, навчальні програми та виховні принципи поєднували православну етику з гуманістичними ідеалами європейського Відродження, формуючи перші прошарки освіченої української еліти. У XIX ст. ця модель трансформувалася відповідно до нових політичних реалій: у Австро-Угорщині вона набула форми легальної громадської самоорганізації, а в Російській імперії – підпільного або напівлегального просвітництва. Діяльність недільних шкіл, мережі читалень

товариства «Просвіта», освітніх ініціатив «Рідної школи» в Галичині та Буковині, українських приватних гімназій і духовних семінарій перетворилася на потужну культурну інфраструктуру [4, с. 78–81]. Освіта, як і в попередні століття, розглядалася не як технічний процес передачі інформації, а як форма національного самозахисту: через шкільництво відтворювалася історична пам'ять, зберігалися звичаєво-правові норми, популяризувалася рідна література та формувалася прошарок національно свідомої інтелігенції, здатної очолити політичне відродження. «Просвіта», наприклад, за кілька десятиліть створила мережу з тисяч читалень, видала сотні тисяч примірників українських книжок, організувала театральні гуртки та хори, перетворивши освіту на масовий суспільний рух, що готував ґрунт для політичної суб'єктності українців [9, с. 205–208].

Попередні епохи (І. Федоров, М. Смотрицький, І. Вишенський, П. Беринда) обґрунтували право слов'янської/української мови на наукове, богословське і педагогічне вживання, доводячи, що навчання рідною мовою є необхідною умовою свідомого засвоєння знань та формування критичного мислення. У XIX – на початку XX ст. цей принцип став абсолютним імперативом національного відродження. Діячі просвітництва (М. Драгоманов, І. Франко, Б. Грінченко, М. Грушевський, С. Єфремов, О. Кониський) розгорнули цілеспрямовану боротьбу за легалізацію викладання українською мовою, створення підручників, розробку наукової термінології та історичної літератури [3, с. 112–115]. Мова перестала бути лише предметом вивчення або побутовим засобом комунікації і стала інструментом формування національного світогляду, політичної ідентичності та культурної автономії. Історична освіта, зокрема завдяки фундаментальній праці М. Грушевського «Історія України-Руси», виконувала деконструктивну функцію: вона розвіювала імперські міфи про «єдиний російський народ», відновлювала літописну та козацьку традицію, обґрунтовувала праве українців на власну державність. Підручники з історії, географії та громадянського виховання, що видавалися у Львові, Києві, Кам'янці-Подільському, ставали не лише дидактичними посібниками, а й маніфестами національної гідності, що виховували нове покоління в дусі критичного ставлення до колоніальних наративів [6, с. 178–181].

Традиції попередніх століть (ідеї К. Ставровецького-Транквіліона про гуманність і рівність, Ф. Прокоповича про наочність, свідомість та практичну спрямованість навчання, козацької педагогіки про виховання лицарської гідності, відповідальності та колективної солідарності) отримали системний теоретичний і практичний розвиток у працях педагогів національного відродження (С. Русової, В. Щербаківського, О. Музиченка, Я. Чепіги, Г. Ващенка) [5, с. 112–115]. Виховання розглядалося не як механічна трансляція

догматів або енциклопедичних знань, а як цілісний, багатовимірний процес формування особистості, наділеної почуттям власної гідності, патріотизму, толерантності, екологічної свідомості та відповідальності перед спільнотою. Софія Русова, зокрема, обґрунтувала концепцію «нової школи», де дитина розглядалася як активний суб'єкт пізнання, а навчання поєднувалося з трудовою діяльністю, національними традиціями та естетичним вихованням. Саме такий гуманістично-національний підхід дозволив інтегрувати освітній процес у завдання державотворення доби Української Народної Республіки та Західноукраїнської Народної Республіки. Школа перетворилася на інститут громадянського виховання, де формувався не підданий імперії, а свідома громадянин, здатний до самоорганізації, правової культури та участі в демократичних процесах [2, с. 289–292]. Педагогічні з'їзди, вчительські спілки, методичні комісії стали майданчиками вироблення єдиної національної освітньої політики, що поєднувала європейські педагогічні стандарти з українським культурним кодом.

Якщо в XVI–XVIII ст. освітні осередки існували переважно як приватні, меценатські або церковні ініціативи, обмежені становими та конфесійними рамками, то в XIX – на початку XX ст. відбувся якісний перехід до масового інституціонального оформлення національної школи. Відкриття українських кафедр у вищих школах (Чернівецький, Львівський університети), створення Кам'янець-Подільського українського державного університету (1918) як символу суверенної освіти, заснування Українського вільного університету у Відні (1921) як центру академічної дипломатії та збереження інтелектуального потенціалу в еміграції, мережі початкових і середніх шкіл з українською мовою навчання продемонструвало трансформацію просвітництва у системну державну політику. Міністерства освіти УНР і ЗУНР розробляли єдині навчальні плани, затверджували українські підручники, організовували курси підвищення кваліфікації вчителів, запроваджували обов'язкову початкову освіту рідною мовою. Освіта стала не лише ціннісним орієнтиром, а й практичним інструментом розбудови української державності: вона інтегрувала історичну пам'ять, етичні норми, правову культуру та громадянські компетенції в єдиний виховний процес, готуючи кадри для державного апарату, армії, судової системи та місцевого самоврядування [4, с. 189–192]. Навіть у умовах воєнного стану, економічної кризи та тимчасовості державних утворень, освітня інфраструктура залишалася одним із найстійкіших елементів українського суверенітету.

Освіта й просвітництво в епоху національного відродження XIX – початку XX ст. успадкували та творчо переосмислили багатовіковий досвід української педагогічної думки: від статутів братських шкіл і академічних традицій до

козацької виховної системи та народної дидактики. Перетворившись на ціннісний стрижень нації, вони забезпечили не лише збереження мови й культури в умовах імперського тиску, а й сформували інтелектуальний, моральний та організаційний фундамент для відновлення української державності у XX столітті. Досвід цього періоду засвідчує, що справжнє національне відродження неможливе без освіти, яка поєднує академічні знання, громадянську свідомість, етичну стійкість і незламну віру у власну гідність. Саме школа, книга та вчитель стали тими тихими, але непорушними опорами, на яких трималася ідея України в найтяжчі історичні епохи, довівши, що культурна суверенність є невід'ємною передумовою політичної незалежності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Галузінський В. М. Освіта і наука в Україні в добу національного відродження (XIX – початок XX ст.). Харків: Фоліо, 2003. 288 с.
2. Журавський В. С., Онищенко О. С., Овчарук М. М. Історія української освіти і науки: навч. посіб. Київ: Вища школа, 2008. 432 с.
3. Мельник В. А. Мовна політика та боротьба за українську школу в Галичині (1867–1914 рр.). Тернопіль: Підручники і посібники, 2005. 224 с.
4. Панченко П. М. Українська школа в Галичині (кінець XIX – початок XX ст.). Львів: Світ, 2001. 256 с.
5. Русова С. Ф. Вибрані педагогічні твори. Київ: Знання, 2005. 288 с.
6. Свєнціцька Л. М. Українська інтелігенція в національно-визвольному русі кінця XIX – початку XX ст. Львів: ПАІС, 2006. 276 с.
7. Стельмахович М. Г. Історія української школи і педагогіки: навч. посіб. Київ : Знання, 2005. 343 с.
8. Ткаченко В. П. Братські школи в Україні (XVI–XVII ст.): історико-педагогічний нарис. Київ: Наукова думка, 1998. 184 с.
9. Яремченко О. М. Просвітницька діяльність товариства «Просвіта» в Галичині (1868–1914 рр.). Київ: Інститут історії України НАНУ, 2004. 312 с.

Тетяна БРОСЛАВСЬКА
Асистентка,
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка,
Тернопіль, Україна
tetianabroslavska@tnpu.edu.ua

ОСОБЛИВОСТІ МИТНОГО ОПОДАТКУВАННЯ ТОВАРІВ У ДРУГІЙ РЕЧІ ПОСПОЛИТІЙ В 1920 р.

Досліджувана тема присвячена аналізу нормативно-правових положень, що регламентували систему митного контролю та встановлення митних ставок у перші роки існування польської державності після відновлення незалежності. Особлива увага приділялася класифікації товарів за матеріалом, ступенем

обробки та функціональним призначенням, а також застосуванню додаткових ставок для оздоблених або комбінованих виробів. Цей період характеризувався також формуванням чітких процедур контролю, включно з відбором проб, перевіркою якості продуктів харчування та напоїв, що забезпечувало точне і справедливе оподаткування товарів.

Ті чи інші аспекти досліджуваної теми вивчалися такими науковцями, як-от: М. Бармак [1, с. 897–912], О. Добржанський [2, с. 109–116], І. Зуляк [3, с. 58–65], І. Зуляк та Т. Лаврін [4], Т. Брославська [5, с. 3511–3529; 6, с. 587–598] та іншими. Основу джерельної бази становить офіційний вісник «Dziennik Urzędowy Ministerstwa Skarbu» [7, s. 358–367].

Департамент мит Міністерства фінансів Другої Речі Посполитої повідомляв митні установи про те, що під час застосування митного тарифу вони мали керуватися відповідними роз'ясненнями. Класифікація товарів ґрунтувалася переважно на двох основних критеріях: по-перше, на матеріалі, з якого виготовлено товар, і, по-друге, на його функціональному призначенні, тобто сфері використання [7, s. 358]. Департамент мит надав митним установам додаткові роз'яснення щодо практичного застосування положень митного тарифу. Зазначалося, що в окремих позиціях тарифу класифікація товарів ґрунтується виключно на матеріалі, з якого виготовлено виріб, або лише на його функціональному призначенні, тоді як в інших випадках враховуються обидва ці чинники. У разі виникнення труднощів, коли ознаки товару не були чітко визначені у номенклатурі тарифу, рекомендувалося застосовувати найближчу за якісними характеристиками, але вищу митну ставку порівняно з тією, щодо якої виникали сумніви. Якщо ж невизначеність стосувалася передусім функціонального призначення товару, слід було застосовувати більш відповідну вищу тарифну ставку, що враховувала його можливе використання [7, s. 358].

Товари підлягали митному оподаткуванню в тому стані, у якому вони були подані до митного органу. Будь-яка зміна їхнього стану, якщо не було доведено свідомого наміру власника приховати справжні характеристики товару, визнавалася неприпустимою, оскільки могла вплинути на розмір митного платежу. З цієї причини заборонялося довільне складання чи розбирання, комплектування або декомплектування предметів, що підлягали митному огляду [7, s. 358]. Якщо після перевірки з'ясувалося, що товар, який підлягав оподаткуванню за матеріальною ознакою, складався з частин, виготовлених із різних матеріалів, митна ставка визначалася за тим матеріалом, частка якого за вагою була найбільшою [7, s. 358].

У багатьох випадках розмір мита на вироби, класифіковані за матеріалом, залежав також від ступеня їх обробки або завершеності виготовлення, в якому

вони ввозилися до країни. Поряд із сировиною, безпосередньо визначеною в тарифі, передбачалися також вироби з того самого матеріалу, але з урахуванням того, чи були вони остаточно оброблені, чи потребували подальшої обробки та завершення виробництва вже на території країни. Подібна обробка здебільшого мала на меті лише усунення недоліків початкової стадії виготовлення і не могла бути підставою для віднесення виробу до категорії більш досконалих стадій обробки, передбачених тарифною номенклатурою [7, s. 358].

Особлива увага зверталося на використання інструментів під час споріднених видів обробки матеріалів, які, однак, відрізнялися рівнем технічної точності, зокрема між теслярською та столярською обробкою, а також між ковальською та слюсарною. У першому випадку важливим інструментом виступав рубанок. Вироби, оброблені рубанком, зазвичай, належали до столярних виробів, за винятком тих, що були лише незначною мірою вирівняні простим рубанком або скребком. Однак використання грубого напилка, призначеного лише для усунення значних нерівностей, не могло слугувати підставою для віднесення виробу до категорії слюсарних виробів [7, s. 358]. Департамент мит надав роз'яснення щодо практичного застосування митного тарифу, акцентуючи увагу на класифікації товарів за матеріалом, ступенем обробки та призначенням. Якщо тариф визначав обробку лише технічною назвою (наприклад, «теслярські» чи «столярські» вироби), митні органи мали враховувати, які інструменти використовувалися для виготовлення виробу, і на цій підставі оцінювати його митну якість [7, s. 359].

Додаткові матеріали для оздоблення, зазначені в тарифі, оподатковувалися за вищою ставкою, ніж основний матеріал виробу. Якщо критерієм класифікації було призначення товару, варто було б перевіряти його функціональні властивості – неповні або дефектні вироби, якщо вони не окремо визначені в тарифі, підлягали оподаткуванню за матеріалом [7, s. 359]. Для виробів із волокнистих матеріалів (ниток, тканин тощо) тариф враховував склад, спосіб виготовлення та оздоблення. Тканини з різнокольорових ниток вважалися фарбованими, а тканини з візерунком, утвореним на ткацькому верстаті, класифікуються як гладкі. Тканини з візерунком, нанесеним після ткацтва друкарськими машинами, оподатковувалися за окремими тарифними позиціями залежно від матеріалу. Багатокольорові тканини відрізнялися від друкованих шляхом аналізу ниток на однорідність кольору [7, s. 359].

Текстильні вироби, що містили додаткові волокна для оздоблення, підлягають класифікації залежно від матеріалу основи та кількості декоративних елементів, зокрема шовку, люрексу, золота чи срібла. Нитки люрексу та шовку враховувалися пропорційно, якщо їх частка не перевищувала 10 %. Загальна кількість ниток шовку або люрексу обчислювалася на основі

визначення митної ставки [7, s. 359]. Для тканин, площа яких використовувалася як окрема розрахункова одиниця, після обчислення відсоткового співвідношення для кожної одиниці окремо, при визначенні митної бази слід було приймати половину суми цих двох розрахунків. При цьому додаткові ставки не застосовувалися до сировини у вигляді шматків або рулонів тканин та стрічок, що використовувалися як матеріал для виробів. Якщо виріб одночасно оздоблений і обрізаний, додаткова ставка у 50 % замінювала додаток у 10 % [7, s. 359].

Під час контролю вантажів з колотим рисом слід було перевіряти щонайменше 10 % від загальної кількості, відібраної за рішенням митного інспектора. Для визначення відсоткового вмісту цілих зерен невелику пробу з кожного контрольованого місця вантажу насипали у посуд відповідного об'єму, злегка струшували, щоб зерна вирівнялися на поверхні, після чого відокремлювали цілі зерна від колотих і визначали їхню вагу. Відсоток цілих зерен у пробі не мав перевищувати 5 % [7, s. 359]. Продовольчі вироби, спеціально виготовлені з вівсяної крупи та відомі в торгівлі під назвами «Herculo», «Champion» та інші, оподатковувалися відповідно до тарифу (поз. 3 п. 3). Приправи у будь-якому пакуванні підлягали миту разом із вагою упаковки. Натуральний шафран визначався як висушені рослини Crocus Sativus; після сушіння вони мали форму червоних ниточок, розширених на одному кінці, гіркий смак та сильний аромат [7, s. 359]. Алкогольні напої підлягали перевірці для визначення вмісту алкоголю. Для полегшення митного контролю деякі види вин звільнялися від перевірки за встановленим зразком. Встановлено перелік вин із вмістом алкоголю понад 16° за шкалою Tralles'a. Зокрема, угорські вина понад 16°; італійські вина: білі – 17°, лікерні – від 17,3° – до 19,7°, червоні – 16,6°, білі сорти Syracusa –16,4–16,8°, Marsala Palermo та інші лікерні вина – 17,3–19,7° [7, s. 359].

Таким чином, у 1920 р. митне оподаткування товарів у Другій Речі Посполитій базувалося на чіткій класифікації за матеріалом, ступенем обробки та призначенням виробів, із застосуванням додаткових ставок для оздоблених або комбінованих товарів. Система передбачала контроль, включно з відбором проб і перевіркою якості продуктів, що забезпечувало точне визначення митної вартості та ефективне поповнення державного бюджету.

ЛІТЕРАТУРА

1. Микола Бармак. Митна політика в Другій Речі Посполитій. Актуальні питання в сучасній науці (Серія «Педагогіка», Серія «Право», Серія Економіка», Серія «Державне управління», Серія «Техніка», Серія «Історія та археологія»): журнал. № 7(25). 2024. С. 897–912.

2. Добржанський О. Становлення фіскальних і митних органів у Другій Речі Посполитій. *Науковий вісник Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. Історія.* 2024. № 1. С. 109–116.
3. Іван Зуляк. Законодавче забезпечення митних правил в Другій Речі Поспо3. литій у 1920-х рр. *Науковий вісник Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.* 2025. № 1(61). С. 58–65.
4. Зуляк, І., & Лаврін, Т. (2025). Особливості переміщення товарів і вантажів через митний кордон Другої Речі Посполитої. *Сторінки історії,* (61). https://doi.org/10.20535/2307-5244.61.2025.347311
5. Брославська Т. В. Нормативно-правові засади функціонування митної справи в Другій Речі Посполитій. «Вісник науки та освіти (Серія «Філологія», Серія «Педагогіка», Серія «Соціологія», Серія «Культура і мистецтво», Серія «Історія та археологія»)»: журнал. 2025. № 11(41). С. 3511–3529.
6. Брославська Т. В. Організаційно-адміністративні механізми контролю і попередження порушень державного і митного режиму в Другій Речі Посполитої (1927–1928 рр.). *Актуальні питання в сучасній науці*. 2026. № 1(43). С. 587–598.
7. Do wszystkich Urzędow Celnych. *Dziennik Urzędowy Ministerstwa Skarbu*. 15 maja 1920 r. Nr. 18. S. 358–367.

Анна ПАТРА

Здобувачка третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти,
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка,
Тернопіль, Україна
annapatra2002@gmail.com

СОЦІАЛЬНА ПОЛІТИКА І МЕХАНІЗМИ НАДАННЯ ДОПОМОГИ НАСЕЛЕННЮ ТАРНОПІЛЬСЬКОГО ВОЄВОДСТВА У МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД (1934–1935 рр.)

Міжвоєнний період став складним етапом у житті українського населення, оскільки наслідки Першої світової війни зумовили значні демографічні, економічні та соціальні втрати. Війна призвела до виснаження людських ресурсів, втрати земель, масових депортацій населення, а також до занепаду сільського господарства. У результаті значна частина населення опинилася на межі бідності, відчуваючи гострий дефіцит матеріальних засобів і продовольства. Втрата членів родин додатково погіршувала матеріальне становище домогосподарств та спричиняла деморалізацію населення. Упродовж 1934–1935 рр. до Тарнопільського воєводського управління надходили численні звернення осіб з інвалідністю з проханням про надання матеріальної допомоги, що було зумовлено припиненням пенсійних виплат цій категорії населення [1, s. 423–435].

Попри складні соціально-економічні умови, населення зберігало довіру до органів влади та розраховувало на їхню підтримку. Соціальна допомога, що

надавалася органами місцевого самоврядування, виступала важливим індикатором ставлення держави до громадянина. Зокрема, міська влада, як найближча до населення адміністративна інстанція, забезпечувала розгляд заяв і надання матеріальної підтримки, тим самим реалізуючи принципи людської гідності, солідарності та людиноцентризму в управлінській практиці.

Водночас діяльність Тарнопільського воєводського управління характеризувалася високим рівнем адміністративного контролю. Усі звернення підлягали ретельній перевірці з метою встановлення достовірності поданої інформації, що було зумовлено поширенням випадків шахрайства. На Першому з'їзді бургомістрів Тарнопільського воєводства (7–8 січня 1935 р.) у доповіді П. Полянського «Свідоцтва про бідність» наголошувалося, що відповідні документи можуть видаватися ґмінами лише особам, які не володіють жодним майном і не мають доходів [3, арк. 53–53 зв.]. З метою підтвердження цієї інформації здійснювалися перевірки майнового стану, сімейного становища заявників, а також їхнього перебування на утриманні інших осіб. У зв'язку з виявленими зловживаннями, зокрема використанням свідоцтв про бідність для уникнення судових витрат, було запроваджено додатковий документ – довідку про майно.

Аналогічні механізми перевірки застосовувалися щодо осіб з інвалідністю, які зверталися за матеріальною допомогою після припинення пенсійних виплат. Основними причинами інвалідності виступали фізична непрацездатність та поранення, отримані під час військової служби у Першій світовій війні.

Показовим було звернення Докії Терех із села Дуплиська Заліщицького повіту від 22 грудня 1934 р. Заявниця, звертаючись через старосту до Тарнопільського воєводського управління, зазначала, що виплата її пенсії була припинена у зв'язку з досягненням 46-річного віку, наголошуючи на власній бідності та відсутності майна [2, арк. 4]. Ґміна підтвердила наведені дані та підтримала клопотання про надання допомоги [2, арк. 4 зв.]. Однак в результаті перевірки, проведеної державною поліцією, встановлено, що заявниця перебувала у фактичному шлюбі з особою, яка забезпечувала її та дітей, а також володіла двома морґами землі [2, арк. 6]. У зв'язку з цим 13 лютого 1935 р. Тарнопільське воєводське управління відмовило у наданні допомоги, мотивуючи рішення відсутністю загрози її матеріальному існуванню [2, арк. 1].

Натомість позитивне рішення ухвалено щодо звернення Павла Тимчишина з Ожеховчиків Бродівського повіту, інваліда війни, який 2 січня 1935 р. повідомляв про вкрай складні умови життя, необхідність утримання хворої дружини та двох дітей, а також відсутність достатніх засобів для існування [2, арк. 13]. Попри наявність незначного земельного наділу та житла, його скрутне

становище було підтверджене війтом гміни [2, арк. 14], унаслідок чого воєводське управління надало йому допомогу у розмірі 20 злотих [2, арк. 11].

Окрему увагу привертає випадок Мар'яна Тирпи з Бучача, інваліда війни, батька чотирьох дітей, який звернувся безпосередньо до міністра військових справ Юзефа Пілсудського. У заяві він описував свій військовий досвід (служба в австрійській армії у 1915–1918 рр., участь у боях на італійському фронті, подальша служба в 9-му полку уланів у 1919–1921 рр.), а також складні життєві обставини після припинення пенсійних виплат у 1934 р. [2, арк. 141–142 зв.]. Перевірка, проведена поліцією, підтвердила достовірність викладеної інформації, включно з фактом звільнення заявника з посади охоронця через скорочення [2, арк. 146]. 1 березня 1935 р. Тарнопільське воєводське управління ухвалило рішення про надання йому допомоги у розмірі 30 злотих [2, арк. 148].

Аналіз наведених випадків свідчив про те, що жоден із заявників не належав до категорії осіб, які формально підпадали під визначення «бідності» у розумінні тогочасного адміністративного дискурсу, оскільки до заяв не додавалися відповідні свідоцтва. Водночас процедура отримання допомоги передбачала подання значної кількості документів і проходження багаторівневої перевірки. Такий підхід, з одного боку, відображав бюрократичний характер державного управління, а з іншого – був необхідним інструментом запобігання зловживанням та забезпечення адресності соціальної підтримки. Важливу роль у цьому процесі відігравали органи поліції, які здійснювали функції контролю та перевірки.

Таким чином, міжвоєнний період, попри складну економічну ситуацію, характеризувався наявністю механізмів соціальної підтримки населення. Архівні матеріали засвідчують, що, незважаючи на розвинену бюрократичну процедуру, органи влади керувалися не лише адміністративними нормами, але й моральним обов'язком перед громадянами. Соціальна політика виявлялася не лише у формальному адмініструванні, але й у прагненні забезпечити належний рівень соціального захисту та визнання цінності кожного члена суспільства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ustawa z dnia 17 marca 1932 r. o zaopatrzeniu inwalidzkiem. *Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej*. 1932. Nr. 26. Poz. 238. S. 423–435.
2. Державний архів Тернопільської обл. Ф. 137. Оп. 1. Спр. 61. 176 арк.
3. Державний архів Тернопільської обл. Ф. 137. Оп. 1. Спр. 62. 58 арк.

Тарас СТОЯН
Здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти,
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка,
Тернопіль, Україна
stoian.taras123@gmail.com

ПУБЛІЦИСТИЧНА СПАДЩИНА ВОЛОДИМИРА ВИННИЧЕНКА ЯК ДЖЕРЕЛО ВИВЧЕННЯ КУЛЬТУРНОГО КОДУ УКРАЇНСТВА

Володимир Кирилович Винниченко є важливою фігурою в інтелектуальному середовищі України, на рівні з Михайлом Грушевським і Симоном Петлюрою. Тритомник «Відродження Нації», щоденники, численні статті, маніфести, промови є важливим джерелом для дослідження процесу формування сучасної української нації. Публіцистика Винниченка відображає не лише особисту думку письменника на хід подій та долю народу, а й глибинні пласти українського культурного коду.

Сучасні науковці тлумачать термін «культурний код» як набір символів, значень, архетипів і цінностей, що визначають ідентичність певної спільноти та транслюються в її текстах, практиках, інституціях і мові. Дослідження й вивчення культурних кодів вважається одним із ключових методів розуміння менталітету і ціннісних орієнтацій як будь-якого конкретного індивіда, так і «космо-психо-логосу» будь-якої етнічної групи [6, с. 406]. У світлі нинішніх екзистенційних викликів це питання набуває надзвичайної актуальності. Використовуючи такий методологічний підхід для дослідження публіцистичної спадщини В. Винниченка, ми бачимо, як автор аналізував і водночас синтезував уявлення про українську ідентичність, національну гідність, мову і самобутність культури в добу, коли ці питання набували принципового суспільного значення. За такого підходу публіцистичні тексти постають не просто коментарем до політичних подій, а важлим джерелом, яке відображає ментальність та емоційний стан нації в момент історичних випробувань.

Надзвичайно важливим джерелом для дослідження культурного коду українства є тритомна праця «Відродження нації», написана Володимиром Винниченом під час еміграції за кордон після поразки УНР. Ще у передмові автор чітко визначає мету – показати «повну, правдиву картину боротьби українства за визволення своєї нації» [1, с. 9]. Він одразу окреслює трагічний контекст: «Майбутність України закутано в диму кривавої ненависти, неситого зазіхання ворогів, безсилля й знесилля нашого» [1, с. 9]. Через таке драматичне становище питання мови та незалежності переходять у площину моралі й стають питанням честі у протистоянні з загарбниками. Окрім політичних питань, Винниченко зосереджує увагу на українській ментальності, традиціях

та психології. Він прагне довести, що український рух є не просто локальним явищем, а вираженням самобутньої культури, яка формувалася віками. У праці «Відродження нації» виразно простежується авторське тлумачення таких елементів культурного коду, як козацька традиція, солідарність суспільства, ставлення до землі та наслідки колоніального поневолення.

Щоденники В. Винниченка, які він вів протягом сорока років, містять важливі роздуми автора. На противагу художнім та публіцистичним творам, Володимир Кирилович не планував публікувати щоденники, тому ці записи, як зазначають дослідники, вирізняються «найбільш оголеною, безоглядною правдивістю» [7, с. 27]. У записах різних років письменник неодноразово звертається до питань самоідентифікації, мовного вибору, взаємовідносин між українською й загальноєвропейськими культурами, відчуження інтелігенції від народних традицій [5]. Ці записи дозволяють простежити формування і трасформування уявлення про сутнісні ознаки українства. Показово, що Винниченко поступово відходить від гучних політичних гасел і намагається натомість глибше відчути й описати психологічні риси, що вирізняють українця як культурно-психологічний тип.

У публіцистиці В. Винниченка захист мови стає однією з ключових тем. Яскравим прикладом є його «Одвертий лист до М. Горького», де автор гостро захищає українську мову: слово «нарєчіє», яким Горький дорікнув Україні, на переконання автора, містить «цілий політично-національний світогляд» і «історію взаємовідносин двох слов'янських народів» [2]. Він апелює до авторитету Російської Наукової академії, яка визнала: «Українська мова – дійсна самостійна слов'янська мова, і український народ є дійсно самостійний слов'янський народ» [2]. В «Одвертому листі» чітко формується один із центральних кодів українства – мовна самобутність як непорушний факт, що зберігається всупереч репресивним умовам.

Питання мови та культури нерозривно пов'язані із суспільно-політичними мотивами у творчості Винниченка. У брошурі «Поворот на Україну» автор показує, що в період революції 1917–1920 років ідея соціалізму сприймалася суспільством як «загальна формула соціального, політичного, національного і всякого іншого визволення». Винниченко переконаний, що боротьба за соціальні права та національну незалежність не суперечать одна одній. Навпаки, він наголошує: «є один шлях і до соціалізму, і до національного відродження» [4, с. 6]. Ця теза є важливим компонентом культурного коду: поєднання соціальної справедливості та національної самостійності постає як єдина можлива формула прогресу для українства.

У праці «Перед новим етапом» автор закликає «підносити якнайвище оце гасло Суверенітету Народу, підкреслювати його, ніколи ні в яких обставинах

самим про нього не забувати і не давати ніяким темним і покаліченим елементам його затуманювати» [3, с. 57]. Володимир Винниченко вважає, що «наша нація є цілком доросла, цілком свідома своїх інтересів і цілком здатна мати нічим необмежений суверенітет» [3, с. 61], а сильна національна єдність на такій базі стане потужною захисною і творчою силою нації. У цьому твердженні розкривається фундаментальний принцип української ідентичності: народовладдя як головна морально-політична цінність і передумова будь-якої державності.

Однією з ключових ідей Винниченка є принцип «чесності з собою». У його публіцистиці цей концепт розглядається як єдиний спосіб подолати «внутрішнє малоросійство» – стан, коли людина зраджує власні переконання через вигоду або зовнішній тиск. Письменник був переконаний, що саме брак внутрішньої чесності спричинив багато політичних поразок українських лідерів під час революції. У тритомнику «Відродження нації» він доводить цей принцип власним прикладом: автор не приховує своїх помилок та ілюзій. Завдяки цьому твір стає не просто історичною хронікою, а філософським осмисленням долі народу. Винниченко закликав відмовитися від сліпої ідеалізації минулого й критично оцінювати власні недоліки. На його думку, лише через визнання можна прийти до справжнього очищення та зміцнення національної свідомості.

Антитезою справжньому українству є явище «малоросійства». Подолання цього явища В. Винниченко розглядав як звільнення народної ментальності від нав’язаного рабського мислення. Боротьба з малороріством – це повернення до природної етнографічної індивідуальності, яку, на переконання письменника, неможливо знищити жодним зовнішнім тиском.

Значний публіцистичний доробок Володимина Кириловича Винниченка є багатогранним джерелом для дослідження культорного коду українства. В працях автора відображено ключові елементи української ідентичності – захист мови, козацько-народну традицію, ідею народного суверенітету, подолання «малоросійства» та «чесність з собою». Для Винниченка культурний код українства – це код вічного відродження. Він черпає сили з самого коріння народного життя і здатний оновлюватися та вистояти навіть у найскладніших історичних умовах. Аналіз публіцистики В. Винниченка допомагає не лише глибше зрозуміти його як мислителя, а й виявити ті ключові сенси, які продовжують формувати українську ідентичність в сучасних умовах.

ЛІТЕРАТУРА

1. Винниченко В. Відродження нації. Частина І. Київ – Відень : Вид-во «Дзвін», 1920. 353 с.
2. Винниченко В. Одвертий лист до М. Горького. URL: https://uk.wikisource.org/wiki/Одвертий_лист_В._Винниченка_до_М._Горького.

3. Винниченко В. Перед новим етапом : (Наші позиції). Торонто : Накладом Вид. Т-ва «Вперед», 1938. 62 с.
4. Винниченко В. Поворот на Україну. Львів : Друк. Наук. Т-ва ім. Шевченка, 1926. 34 с.
5. Винниченко В. Щоденник. Том 1. 1911-1920 / ред. Г. Костюк. Едмонтон – Нью-Йорк : Кан. ін-ту Укр. Студій, 1980. 500 с.
6. Приступенко Т., Сергєєва А. Культурний код: поняття та тенденції сьогодення. *InterConf*. 2022. Т. 99. С. 405–410. URL: https://doi.org/10.51582/interconf.19-20.02.2022.044.
7. Стрельський Г. Щоденники В. К. Винниченка як джерело дослідження. *Історія в рідній школі*. 2017. № 7-8. С. 26–36.

Іван ХОМА
Здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти,
Університет Григорія Сковороди в Переяславі,
Переяслав, Україна
ivankhoma@ukr.net

ЦІННОСТІ УКРАЇНСЬКОГО КОРДОЦЕНТРИЗМУ

Кордоцентризм (від лат. cor – серце) в українській традиції означає не домінування емоційності, а визнання серця як інтегрального центру духовного життя. Серце постає як осередок совісті, свободи, морального вибору та богопізнання. У цьому сенсі воно є синтезом раціонального й екзистенційного вимірів, предметом міждисциплінарних досліджень.

В українській ментальності кордоцентризм уявляється як антропологічна модель, у якій людина мислиться не як сукупність функцій, а як цілісна духовна істота. На відміну від раціоналістичних систем, де пізнання зводиться до логічного аналізу, українська традиція наполягає на внутрішньому переживанні істини.

Кордоцентризм в українському контексті постає не як архаїчний елемент минулого, а як потенційно продуктивна світоглядна модель. Його специфіка полягає у визнанні серця центром не лише емоційного, а й морального, духовного та пізнавального життя. Серце у цій традиції – це простір зустрічі людини з істиною, з Богом, із власною совістю. Воно є джерелом автентичності, здатності до самопізнання і внутрішнього вибору.

Український кордоцентризм має чітко виражений антропологічний характер. Він не зводиться до містичного переживання чи сентиментальної чуттєвості. Навпаки, йдеться про цілісне розуміння людини як істоти, у якій поєднуються розум, воля і почуття. Саме в серці відбувається інтеграція цих вимірів. Тому кордоцентризм можна розглядати як альтернативу однобічному раціоналізму, що відокремлює інтелект від моральної відповідальності.

Свого системного вираження український кордоцентризм набув у філософії Григорія Сковороди. Його концепція «внутрішньої людини» фактично окреслює антропологічну модель, у якій серце є центром духовної автономії. Г. Сковорода акцентував: «Пізнай себе» – і цим самим спрямовував увагу до глибинного самопізнання, що виходить за межі соціальних ролей та зовнішніх обставин. Український філософ наголошував на сердечному характері істинного блага: «Царствїе Божїе внутрь нас, Щастїе в Сердцѣ, Сердце в Любви, Любовь же в Законѣ вѣчнаго» [1, с. 213].

Таким чином, кордоцентризм у сковородинівському розумінні є не лише метафорою, а цілісною філософською концепцією. Він передбачає переорієнтацію з зовнішніх досягнень на внутрішню гармонію, з формального успіху – на духовну відповідність, зі статусної ідентичності – на автентичність. В умовах сучасності ця програма набуває нового звучання. Людина XXI століття часто опиняється у ситуації роздвоєння: між публічним образом і внутрішнім переживанням, між соціальними очікуваннями та особистими цінностями. Кордоцентризм пропонує шлях інтеграції – повернення до внутрішнього центру, де можливе поєднання свободи і відповідальності.

Крім того, український кордоцентризм має безпосередній зв’язок із проблемою національної ідентичності. Українська культура традиційно надає великого значення щирості, ліризму, співчуттю, духовній глибині. Ці риси не є випадковими психологічними характеристиками; вони мають філософське підґрунтя. Серце як символ внутрішньої правди стає культурним архетипом, що формує специфічний тип ідентичності. Завдяки Г. Сковороді «серце в історії української філософії стає не лише самобутнім світоглядним осердям людини, а й специфічним зародком смислів, які утворюють унікальний простір ідентичностей. Центром цього простору стає кордоцентрична ментальність, яка зосереджує в собі всі головні характеристики української ідентичності» [2, с. 222].

Сучасна Україна переживає граничні історичні випробування, військове вторгнення, трансформацію політичної системи, боротьбу за суб’єктність у глобальному просторі. В умовах війни особливо актуалізується внутрішній вимір особистості. Кордоцентризм дозволяє зберігати гідність, солідарність і віру навіть у кризових обставинах. Аналітично можна стверджувати, що кордоцентризм виконує функцію духовної мобілізації. Він формує моральну стійкість, яка не ґрунтується лише на зовнішніх інститутах, а спирається на внутрішній імператив совісті. У цих умовах особливої ваги набуває питання внутрішньої стійкості особистості та духовної консолідації спільноти. Серце як осередок совісті стає джерелом етичного вибору навіть у ситуаціях граничної невизначеності.

Система освіти XXI століття потребує гуманітарного оновлення. Ідеї Г. Сковороди можуть стати підґрунтям для формування цілісної особистості. Освіта, орієнтована на розвиток сердечних почуттів, передбачає виховання відповідальності, емпатії та внутрішньої свободи. Культурний вимір кордоцентризму проявляється у мові, літературі, пісенній традиції. Щирість і ліризм української культури мають глибинне антропологічне підґрунтя, що корелює з філософією серця.

Водночас кордоцентризм потребує сучасного переосмислення. Існує ризик його редукції до сентименталізму. Тому важливо розглядати його як складну антропологічну концепцію, що поєднує етичний, онтологічний і духовний виміри. Перспективним є поєднання філософії кордоцентризму з сучасними дослідженнями у сфері психології, педагогіки, культурології, герменевтики тощо. Такий міждисциплінарний підхід дозволить уникнути спрощень і розкрити глибинний потенціал вітчизняної філософської традиції, адже український кордоцентризм є цілісною антропологічною парадигмою, у якій серце постає центром духовного життя особистості. Йдеться не про емоційність як таку, а про інтегративний принцип, що поєднує розум, волю та почуття. Саме в цьому полягає його відмінність від однобічного раціоналізму, прагматизму, утилітаризму тощо.

Натомість кордоцентрична парадигма може бути використана як гуманістична альтернатива технократичному редукціонізму. У світі, де людина дедалі частіше розглядається як ресурс або функція, українська традиція наголошує на її внутрішній гідності та неповторності. Це має безпосереднє значення для розвитку освіти, культури та громадянського суспільства. Саме у цьому контексті теорія українського кордоцентризму спрямовує свої зусилля на формування національної ідентичності. Вона не ізолює людину від світу, а навпаки, формує її здатність до відкритого діалогу, зберігаючи внутрішню цілісність. У цьому сенсі кордоцентризм є не лише філософською, а й культурною категорією. Тому перспективи подальшого розвитку кордоцентричної парадигми пов’язані з її міждисциплінарним осмисленням. Поєднання філософії, психології, культурології та богослов’я дозволяє розкрити глибину поняття «серця» як символу внутрішньої інтеграції особистості.

Узагальнюючи, можна стверджувати, що український кордоцентризм не є реліктом минулого. Це жива світоглядна модель, здатна відповідати на виклики XXI століття. Її значення полягає у відновленні пріоритету внутрішньої правди над зовнішнім успіхом, духовної цілісності над функціональною ефективністю, відповідальності над байдужістю. Саме в цьому виявляється його актуальність і

потенціал для подальшого розвитку української філософської думки та суспільної свідомості.

ЛІТЕРАТУРА

1. Сковорода Г. Повна академічна збірка творів / За редакцією проф. Леоніда Ушкалова. – Харків–Едмонтон–Торонто: Майдан; Видавництво Канадського Інституту Українських Студій, 2011. 1400 с.
2. Рик С., Рик М. Українська ідентичність у філософсько-просвітницькій спадщині Григорія Сковороди. *Вісник Львівського університету.* Серія філос.-політолог. студії. 2025. Випуск 63, с. 216–226. DOI https://doi.org/10.30970/PPS.2025.63.24

Ігор ФЕДОРІВ
Здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти,
Український державний університет
імені Михайла Драгоманова,
Київ, Україна

СПІВВІДНОШЕННЯ ХУДОЖНЬОГО ВИМИСЛУ ТА АРХАЇЧНОГО РОЗУМІННЯ ІСТИНИ В ПОЕМАХ «ІЛІАДА» ТА «ОДІССЕЯ»

Проблема художнього вимислу й архаїчної істини в поемах Гомера – це історія про те, як людство переходило від міфічного мислення до перших спроб раціонального пояснення світу. Для сучасної людини «Іліада» й «Одіссея» є не більше як цікава література, в якій панує фантазія автора. А от для людей тих часів, коли ці твори формувалися, епос був чимось зовсім іншим: «священною пам’яттю». У ній не існувало поділу на «вигадане» і «реальне», як це відбувається в нашому сучасному розумінні. Істина в епосі постає в моменті, коли буття раптом відкривається, стає неприхованим. Тут доречним є поняття ἀλήθεια, що буквально означає «не-забуття». Цим пояснюється і сам факт написання подібних творів, сюжет для яких не вигадувався, а пригадувався. Він не «складав» історію, а просто витягував її з глибини пам’яті, бо ці події мали справжню онтологічну вагу.

Те, що ми зараз називаємо художнім вимислом, для гомерівської аудиторії було способом, у який боги являють свою волю. Втручання олімпійців у Троянську війну ніхто не сприймав як метафору чи літературний прийом. Це була реальна метафізична правда про те, як влаштований космос, як людське і божественне існує в нерозривній єдності.

Вже в «Одіссеї» ми бачимо, як вимисел починає самоусвідомлюватися. *Головний герой / πολύμητις* стає першим майстром містифікацій. Коли Одіссей розповідає свої історії при дворі Алкіноя, він буквально створює паралельні реальності. Саме тут з’являється те, що Гесіод пізніше назве *«правдоподібною*

брехнею» / ἐτύμοισιν ὁμοῖα. Одіссей використовує вимисел як інструмент виживання й самопізнання.

Попри це, епос створює особливу часову дистанцію: є «час героїв» і є «наш час». Завдяки цій дистанції гіперболізація та фантастичні деталі лише посилюють істину, а також допомагають її передавати. Яскравим прикладом є щит Ахілла. Це не просто красивий опис зброї, а цілий мікрокосм, в якому завдяки образному мистецтву поет показує, як влаштований світ. Те, що технічно неможливо, для Гомера онтологічно правдиве, бо поет передає те, що сприймає в цілісності буття.

Ще один важливий момент це поняття *«зачарування» / θέλγος*. Вимисел зачаровує слухача, вводить у транс, але не для того, щоб його заплутати, а щоб дати пережити щось трансцендентне. У Гомера істина дається саме завдяки красі гармонійного слова.

В центрі ж всього цього процесу отримання та подальшого вираження істини міфом, знаходиться поняття *aretmé / ἀρετή*. Події можна перебільшувати скільки завгодно, але етична правда героїчного вчинку залишається незмінною. Ахілл обирає коротке, але славне життя, і цим стверджує істину, яка важливіша за будь-яку історичну точність. Вимисел тут просто допомагає людині побачити сутність людського призначення.

Тому в гомерівських поемах художній вимисел не суперечить істині, а є одним зі способів її показати. «Міфічні оповіді є або видаються випадковими, позбавленими сенсу, абсурдними, однак, схоже, вони повторюються геть по всьому світові. Для певного якогось місця «химерний» витвір розуму міг би бути унікальним, але ви б не змогли виявити той самий витвір у зовсім різних місцях» [3, с. 105]. Саме тому, навіть перехід від «Іліади» до «Одіссеї» є еволюцією від статичної істини-одкровення до динамічної істини-відкриття, в якій людська уява починає грати все більшу роль.

Епос ловить той дивовижний момент, коли міф уже починає усвідомлювати себе як літературу, але ще зберігає свій сакральний статус і відіграє роль носія найвищої правди про світ і про людину.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кемпбелл Дж. Тисячоликий герой. Львів : Видавництво Terra Incognita, 2020. 416 с.
2. Кобів Й. Епічний світ Гомера. Гомер. Іліада. Одіссея. Харків: Фоліо, 2006. С. 5–24.
3. Levi-Strauss C. Myth and meaning. New York: Schockenbooks, 1979. P. 102-111.

Секція:
РЕЛІГІЙНІ ЦІННОСТІ: ІСТОРИЧНА ПАМ'ЯТЬ ТА СУЧАСНИЙДОСВІД

Ірина ФЕДОРІВ
Кандидат історичних наук, доцент,
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка
feirol@tnpu.edu.ua

Олексій ФІК
Здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти,
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка,
Тернопіль, Україна
olexiyfik@gmail.com

ТРАНСФОРМАЦІЯ ФІЛОСОФСЬКО-РЕЛІГІЙНОЇ ПАРАДИГМИ У СВІДОМОСТІ ГРОМАДЯН В УМОВАХ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

Цілком закономірно, що війна впливає не лише на політичні та економічні процеси у державі, а й істотно змінює внутрішній світ людини. Особливо виразно це простежується в умовах сучасної російсько-української війни. У такі періоди суспільна свідомість актуалізує осмислення фундаментальних питань буття: про сенс життя, смерть, добро і зло, справедливість і моральний вибір. Якщо у мирний час віра для значної частини населення нерідко мала характер усталеної традиції чи елементу повсякденності, то в умовах війни вона часто набуває нового змісту, перетворюючись на важливий ресурс психологічної стійкості, духовної підтримки та стає джерелом надії. Як зазначає відомий дослідник із соціології релігії Хосе Казанова, «кризи повертають релігію у публічний простір і роблять її знову значущою для суспільства» [4]. Тож в умовах екзистенційної загрози особливої актуальності набуває дослідження трансформації філософсько-релігійної парадигми у свідомості громадян як важливого аспекту суспільної та духовної стійкості.

З початку повномасштабної війни росії проти України багато громадян почали частіше звертатися до віри. Часто можна почути висловлювання: «Ми вижили тільки завдяки Богу», або «молитва допомагає триматися». Подібні наративи засвідчують, що релігія перестає бути чимось формальним і стає важливою частиною щоденного життя. За даними соціологічних досліджень,

проведеними Центром Разумкова, рівень довіри до церкви в Україні за період 2014–2025 рр. загалом зростав, а також посилювалося відчуття духовної єдності суспільства [2]. Зокрема, дослідження 2014 р. зафіксувало зростання частки віруючих порівняно з «довоєнним» 2013 р. – із 67 % до 76 %, що є типовою реакцією суспільства, яке перебуває у стресовому стані. Саме цей показник і нині залишається найвищим за весь період спостережень. У подальші роки він поступово знижувався й наприкінці 2021 р. становив 68 % опитаних. Із початком повномасштабної російської агресії рівень знову зріс до 74 %, однак у 2023–2025 рр. спостерігалося його незначне зниження: до 70,5 % у 2023 р., 68 % у 2024 р. та 70 % у 2025 р. [2, с. 9]. Причини таких коливань – вважаємо закономірними, і про це ще буде йти мова у даній публікації.

Змінюється і саме розуміння віри. Якщо раніше пріоритетного значення набували зовнішні форми релігійності та обрядова практика, то в умовах війни дедалі вагомішим стає внутрішній духовний стан людини, її особистісне переживання віри та пошук моральної опори. Відомий український філософ Мирослав Попович писав, що «у критичні моменти історії віра очищується від зовнішнього і стає глибоко особистим переживанням» [1]. Особливо виразно це простежується серед військовослужбовців і цивільного населення, які пережили обстріли, бойові дії чи окупацію.

Важливим є і те, що війна загострює питання справедливості. Багато людей починають по-іншому дивитися на зло і добро. У частини суспільства поглиблюється відчуття відповідальності. В умовах російської агресії релігійна свідомість українців часто поєднується з чіткою моральною позицією: захист власної землі – це обов’язок, пов’язаний із категоріями справедливості і громадянської відповідальності. У цьому сенсі віра не відокремлюється від реальності, а навпаки – допомагає її осмислити. Як зазначають дослідники, у кризових ситуаціях релігія часто виконує функцію морального орієнтира [6].

Водночас війна не лише здатна зміцнювати віру в Бога, а й може спричиняти кризу світоглядних переконань і зневіру. Частина людей, переживши втрати, маючи травматичний досвід або глибокі особистісні потрясіння, починає сумніватися у попередніх духовних усталених уявленнях.

У таких обставинах постають інші, не менш складні екзистенційні питання: «Чому це сталося?», «Де був Бог у цей момент?», «Чому не було захищено нашу домівку?». У суспільному дискурсі можна почути й висловлювання на кшталт: «Я молився, але це не врятувало». Подібні реакції свідчать про глибоку духовну кризу, переосмислення віри та спроби знайти відповіді на питання, пов’язані із стражданнями. Такі переживання неодноразово описувалися у психологічних дослідженнях, де фахівці зазначали, що екстремальні події можуть як посилювати віру, так і руйнувати її [3].

Особливо гостро такі події проявляються серед осіб, які втратили близьких або пережили окупацію. У подібних випадках віра втрачає характер усталеної стабільності й набуває складного, суперечливого характеру. Людина може одночасно зберігати релігійні переконання та переживати глибокі сумніви. Це також є важливою складовою трансформації релігійної свідомості в умовах війни.

Порівняння сучасної війни в Україні з подіями Першої та Другої світових воєн дає змогу простежити як спільні, так і відмінні риси зміни релігійної свідомості. У попередні історичні періоди також спостерігалося зростання релігійності, зокрема серед військових. Так, дослідники зазначають, що під час Першої світової війни багато солдатів носили із собою Біблію та молилися перед боєм [8]. Водночас у той період релігія значною мірою зберігала тісний зв'язок із традиційними обрядами, інституційним авторитетом церкви та усталеними суспільними нормами.

Сьогодні ситуація є дещо іншою. Віра набуває більш індивідуалізованого характеру та суттєво залежить від особистого досвіду, життєвих обставин і внутрішніх переконань людини. Крім того, сучасна війна відбувається в умовах інформаційного суспільства, де доступ до різних інтерпретацій подій, думок і джерел є значно ширшим. Це створює можливості для критичного осмислення реальності та формування власних висновків. У результаті віра набуває більш усвідомленого характеру. Як свідчать дані Pew Research Center, сучасна людина дедалі частіше формує індивідуалізоване релігійне бачення [7].

Для порівняння можна звернутися й до досвіду війни у В'єтнамі (1959–1975 рр.). Значна частина американських військовослужбовців після повернення з фронту стверджували, що втратили віру та відчувають глибоке розчарування. Дослідження свідчать, що бойовий досвід здатний суттєво трансформувати світогляд людини та спричиняти глибокі внутрішні кризи [5]. В українському суспільстві подібні процеси також простежуються, однак вони поєднуються з посиленим відчуттям справедливості та легітимності захисту власної держави.

Сучасна війна трансформує й форми прояву релігійності. Поширюються онлайн-молитви, цифрові богослужіння та практики духовної підтримки через соціальні мережі. Це дає змогу людям долучатися до спільної молитви та релігійних обрядів, перебуваючи на значній відстані одне від одного, чи навіть на фронті. Такі явища свідчать про те, що релігія не зникає в умовах війни, а радше адаптується до нових соціокультурних і технологічних реалій [7].

Важливою залишається й роль інституту церкви. Духовенство усіляко підтримує військовослужбовців, внутрішньо переміщених осіб, а також долучається до організації гуманітарної допомоги. За даними Центру

Разумкова, у період російсько-української війни церква стала одним із вагомих чинників соціальної підтримки суспільства [2]. Подібна діяльність підсилює суспільну довіру до церкви як соціального інституту релігії, а також її авторитет у кризових умовах, що виконує не лише духовні, а й соціальні функції: моральну, інтеграційну, комунікативну, гуманітарну.

Отже, російсько-українська війна суттєво трансформувала філософсько-релігійну парадигму суспільства. Для одних віра набула більшої глибини та індивідуального характеру, для інших – навпаки, стала джерелом внутрішньої кризи й сумнівів. У порівняльній ретроспективі з іншими війнами простежуються як історичні паралелі, так і нові специфічні риси, що з'явилися в сучасному українському суспільстві. Водночас ключовим залишається те, що війна актуалізує екзистенційні питання, спонукаючи людину до глибшого осмислення сенсу життя та пошуку відповідей, які нерідко пов'язуються з вірою в Бога, у справедливість і добро та спонукають прийти до церкви та помолитися. У зв'язку з цим вважаємо доцільним розвиток програм духовно-психологічної допомоги для військових, цивільного населення та внутрішньо переміщених осіб із залученням духовенства, капеланів і представників релігійних організацій. Важливим є також сприяння комунікації між різними конфесіями та світськими інституціями для зміцнення суспільної єдності та подолання кризових наслідків війни.

ЛІТЕРАТУРА

1. Попович М. Нарис історії культури України. URL: https://litopys.org.ua/popovych/pop.htm
2. Українське суспільство, держава і церква під час війни. Церковно-релігійна ситуація в Україні – 2025. Інформаційні матеріали. URL: https://razumkov.org.ua/images/2026/03/01/2025-Religion-UKR.pdf
3. American Psychological Association. Trauma and Stress. URL: https://www.apa.org/topics/trauma
4. Casanova J. Public Religions in the Modern World URL: https://press.uchicago.edu/ucp/books/book/chicago/P/bo3623913.html
5. National Center for PTSD. URL: https://www.ptsd.va.gov
6. Pew Research Center. Religion and Conflict. URL: https://www.pewresearch.org/religion/2016/04/05/religion-and-conflict/
7. Pew Research Center. Religion in Digital Age. URL: https://www.pewresearch.org/religion/2018/03/22/the-digital-revolution-and-religion/
8. The British Library. Religion and the First World War. URL: https://www.bl.uk/world-war-one/articles/religion-and-belief

Богдан ВОДЯНИЙ
Кандидат мистецтвознавства, професор,
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка,
Заслужений діяч мистецтв України
vodianyy@tnpu.edu.ua

Микола ВАСИЛЕЧКО
Здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти,
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка,
Тернопіль, Україна
vas.myk.mar@gmail.com

ТРАНСФОРМАЦІЯ ЖАНРУ УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕРКОВНОЇ КОЛЯДИ В КОНТЕКСТІ ІСТОРИЧНОЇ ДИНАМІКИ ДУХОВНО-ЦІННІСНИХ ОРІЄНТИРІВ КУЛЬТУРИ

Сучасний етап розвитку української культури характеризується активним переосмисленням духовної спадщини в умовах глобалізаційних, соціокультурних та медіатехнологічних трансформацій. У цьому контексті особливої актуальності набуває дослідження жанрів сакрального мистецтва, які впродовж століть виконували не лише релігійну, але й світоглядну, націєтворчу та культуроідентичну функції. Одним із таких феноменів є українська церковна коляда – жанр, що поєднав елементи народної обрядовості, християнської символіки та музично-поетичної традиції.

Історичний розвиток коляди відображає складні процеси трансформації духовно-ціннісних орієнтирів українського суспільства. Змінюючись під впливом релігійних, культурних, політичних та ідеологічних чинників, коляда водночас зберігала функцію носія сакральної пам’яті та духовної традиції. Особливо помітними ці процеси стали в умовах секуляризації культури, ідеологічного тиску ХХ століття та сучасної медіатизації мистецького простору, що суттєво вплинуло на форми побутування, жанрово-стильові ознаки та способи репрезентації колядної традиції.

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю комплексного осмислення етапності трансформацій жанру української церковної коляди в контексті історичної динаміки духовно-ціннісних орієнтирів культури. Аналіз цих процесів дозволяє простежити механізми адаптації сакральної музичної традиції до нових соціокультурних умов та виявити роль коляди у збереженні духовної ідентичності українського народу.

Наукові дослідження українських етномузикологів і фольклористів (Я. Бабинський [1], М. Возняк [2], В. Давидюк [3;4], В. Івашків [7], О. Смоляк [9] та ін.) закладають основу розуміння коляди як елемента календарно-обрядової системи, акцентуючи її ритуальну, символічну та жанрову специфіку.

Окремий пласт становлять сучасні студії, що розглядають трансформацію фольклорних практик у контексті сценізації та медіатизації (О. Зосім [6], Я. Закальська, О. Івановська [5]). У цих роботах коляда інтерпретується як динамічний культурний феномен, який виходить за межі обрядовості та набуває ознак концертно-сценічної форми. У цьому контексті традиційний жанр набуває нових характеристик – від локальної усної практики до цифрового аудіовізуального контенту.

Українська церковна коляда посідає особливе місце в системі національної сакральної культури, поєднуючи риси богослужбової, паралітургійної та народнопісенної традиції. Її формування відбувалося внаслідок тривалого історичного синтезу дохристиянських обрядових практик і християнської різдвяної символіки, що зумовило багатошаровість жанрової структури та стійкість його функціонування в культурному просторі України.

Витоки колядної традиції сягають архаїчної обрядовості слов'ян, пов'язаної із зимовим календарним циклом та магічно-ритуальними уявленнями про забезпечення добробуту. Дохристиянська коляда формувалася як синкретичний комплекс, що поєднував словесні, музичні та ритуальні елементи й відображав міфологічне світосприйняття з уявленнями про циклічність часу та оновлення природи. Обрядові пісні цього циклу виконували як сакрально-побажальну, так і соціально-інтегративну функції, сприяючи формуванню колективної ідентичності громади.

Ранньохристиянський етап розвитку колядної традиції характеризується формуванням нових семантичних шарів, у яких архаїчні елементи поступово переосмислюються через біблійні сюжети та богословську символіку. Водночас зберігається інтонаційна та мелодична спадкоємність, що забезпечує безперервність традиції. Таким чином, відбувається поступовий перехід від язичницько-ритуальної функції коляди до її ранньосакрального, християнізованого змісту, що закладає основу подальшого розвитку жанру в межах церковної культури.

Барокова доба в українській культурі стала важливим етапом інституціоналізації та художнього осмислення сакральної музики, у межах якого церковна коляда набуває ознак сформованого духовно-пісенного жанру. У цей період ускладнюється її змістова структура, посилюється богословська інтерпретація різдвяної тематики та розширюються сфери функціонування в церковному й позацерковному середовищі. Важливим чинником жанрової

еволюції стає розвиток шкільної драми, духовного канту та партесного співу, що забезпечує синтез вербально-поетичного, музичного й театралізованого начал і формує нову модель сакральної комунікації, внаслідок чого коляда виходить за межі обрядового виконання та набуває рис художньо організованого твору з виразною композиційністю. У ціннісному вимірі барокова коляда відображає посилення християнсько-етичної проблематики з акцентом на ідеях спасіння, смирення та божественної гармонії, водночас зберігаючи зв'язок із народною традицією через простоту образності, інтонаційність і колективні форми виконання, що зумовлює поєднання «високого» сакрального стилю з елементами народнопісенної культури.

У XIX – на початку XX століття українська церковна коляда переосмислюється в контексті національного відродження та формування модерної культурної ідентичності, поступово виходячи за межі суто сакрально-літургійної сфери та набуваючи культурно-репрезентативного й націєтворчого значення. Важливу роль у цьому процесі відіграють церковні братства, освітні інституції, хорові колективи та композиторські школи, що сприяють художньому опрацюванню й входженню колядного репертуару до концертної практики через поєднання традиційної мелодики з європейською гармонічною мовою. У ціннісному вимірі коляда постає як носій національної духовності та засіб культурної самоідентифікації в умовах імперських обмежень і асиміляційної політики.

Радянський період у розвитку української колядної традиції позначений системним ідеологічним тиском, спрямованим на витіснення релігійних практик із публічного культурного простору та формування секуляризованої моделі суспільної свідомості. У цих умовах українська церковна коляда зазнає істотної трансформації, що проявляється як у звуженні сфер її функціонування, так і у зміні її змістових і ціннісних акцентів.

Офіційна культурна політика радянської держави сприяла маргіналізації сакральної музики та витісненню коляди з публічного культурного простору, що зумовило її переміщення у сферу родинної й локальної традиції. У цей період відбуваються процеси секуляризації та фольклоризації жанру, пов'язані з редукцією християнської символіки та переорієнтацією коляди на етнокультурні й обрядово-розважальні функції. Попри ідеологічний тиск, коляда зберігає роль носія культурної пам'яті та національної ідентичності, забезпечуючи тяглість сакральної традиції в неформальних формах побутування.

Кінець XX – початок XXI століття характеризується активним відродженням української церковної коляди в умовах відновлення релігійного життя та національно-культурної самоідентифікації. Після тривалого періоду

ідеологічних обмежень жанр повертається не лише до літургійної практики, а й до широкого публічного простору, набуваючи сценічних, концертних і фестивальних форм репрезентації. Це сприяє популяризації колядної традиції та розширенню її комунікативних і культурних функцій.

Важливою ознакою сучасного етапу стає медіатизація коляди, пов'язана з її активним функціонуванням у цифровому середовищі – на відеоплатформах, у соціальних мережах та онлайн-трансляціях. Унаслідок цього жанр переходить від локальної усної традиції до глобального медіакультурного простору, демонструючи полістилістичність і поєднання автентичних, академічних та естрадних форм [5; 6]. Попри нові способи репрезентації, церковна коляда зберігає своє сакральне ядро та значення носія духовної і культурної ідентичності.

Отже, українська церковна коляда є динамічним багатошаровим феноменом сакральної культури, трансформація якого відбувалася відповідно до історичних змін духовно-ціннісних орієнтирів суспільства – від дохристиянської обрядовості до сучасного медіакультурного простору. Попри вплив культурно-історичних, політичних та ідеологічних чинників, жанр зберіг своє сакральне ядро, забезпечуючи тяглість духовної традиції, культурної пам'яті та національної ідентичності. Сучасний етап розвитку коляди засвідчує її здатність до адаптації, жанрового оновлення та інтеграції в цифрове середовище, що відкриває нові перспективи для дослідження процесів медіатизації сакральної музики й сучасних форм репрезентації різдвяної традиції.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бабинський Я. Українські колядки та щедрівки: деякі аспекти еволюції жанру. *Народознавчі зошити* / Ін-т народознав. нац. акад. наук України ; гол. ред. С. Павлюк. 2000. Зошит 1. С. 96–101.
2. Возняк М. Давньоукраїнська поезія різдвяних свят: коляди і вертеп. *Народна творчість та етнографія*. 2003. № 1/2. С. 5–9.
3. Давидюк В. Історико-географічна атрибутивність щедрівок та колядок. *Фольклористичні зошити.* 2003. Вип. 6.
4. Давидюк В. Фенологічна концепція походження коляди. *Народознавчі зошити.* № 1 (169), 2023. С. 227–239.
5. Закальська Я., Івановська О. Українські колядки інтернет-сегменту 2022–2023 років: трансмісія традиційних смислів. *Літературознавство. мовознавство. фольклористика*. 1(35)/2024. С. 11–17.
6. Зосім О. Телевізійний проєкт «Колядки на Кудрявці» як форма збереження та актуалізації українського фольклору // Вісник НАКККіМ. 2021. Вип. 45. С. 88–95.
7. Івашків В. Українські коляди Почаївського богогласника (1790/1791) – від давнини до сучасності. *Slavia Orientalis.* LXX. № 4, 2021. С. 705–727.

8. Медвідь Т., Бобечко О. Колядки та щедрівки – вокальний символ зимової обрядовості українців // *Наукові записки НПУ імені М. П. Драгоманова*. 2020. Вип. 159. С. 91–99.
9. Смоляк О. Мобільні елементи в традиційних народних колядках і щедрівках Східного Опілля (на матеріалі пісень із сіл Мужилів, Носів, Новосілка, Завалів Підгаєцького району Тернопільської області). Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Мистецтвознавство. 2011. Вип.2. С. 125-130.

Секція:
ЦІННІСНІ ОРІЄНТИРИ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ ТА МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ

Богдана СТЕФАНЧУК
Асистентка,
здобувачка третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти,
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка,
Тернопіль, Україна
b.stefanchuk@tnpu.edu.ua

ФОРМУВАННЯ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТИРІВ УЧНІВ ЗАСОБАМИ ФРАНЦУЗЬКОЇ МОВИ ТА ФРАНКОМОВНОЇ КУЛЬТУРИ У СУЧАСНІЙ СЕРЕДНІЙ ОСВІТІ

Сучасна система середньої освіти орієнтується на формування особистості, здатної до свідомого вибору, відповідальної поведінки та активної участі у суспільному житті. У цьому контексті особливого значення набуває проблема формування ціннісних орієнтирів учнів як основи їхнього світогляду та соціальної ідентичності. Освітній процес поступово трансформується від передачі знань до розвитку компетентностей, серед яких ціннісна складова відіграє ключову роль [2, с. 45].

Іноземна мова, зокрема французька, виступає не лише як засіб комунікації, але і як інструмент пізнання культури, носія певної системи цінностей і норм. Франкомовна культура відкриває перед учнями можливість ознайомитися з іншими моделями поведінки, світоглядними установками та культурними традиціями, що сприяє формуванню толерантності, відкритості та здатності до міжкультурного діалогу [3, p. 22; 4, p. 15]. Водночас питання цілеспрямованого використання французької мови як засобу формування ціннісних орієнтирів у сучасній середній освіті потребує подальшого теоретичного та методичного осмислення.

У галузі методики викладання іноземних мов важливе місце займає міжкультурний підхід, який передбачає поєднання мовної та культурної підготовки учнів. Дослідження М. Байрама, К. Крамш та інших учених доводять, що вивчення іноземної мови є ефективним засобом формування міжкультурної компетентності, яка включає розуміння цінностей інших культур і здатність до їх інтерпретації [3, p. 57].

Разом із тим, питання використання франкомовної культури як інструменту формування ціннісних орієнтирів учнів у сучасній середній школі залишається недостатньо розробленим, що зумовлює актуальність даного дослідження.

Формування ціннісних орієнтирів учнів у процесі вивчення французької мови відбувається на перетині мовної підготовки та культурного пізнання. Французька мова виступає як засіб доступу до культурного простору франкомовних країн, що дозволяє учням ознайомитися з різноманітними соціокультурними моделями та системами цінностей [6, p. 41].

Франкомовна культура репрезентує такі цінності, як свобода особистості, повага до прав людини, громадянська відповідальність, культурне різноманіття та толерантність. Засвоєння цих цінностей відбувається не шляхом прямого навчання, а через інтерпретацію культурних текстів, аналіз поведінки персонажів, обговорення соціальних проблем та порівняння культурних традицій

Важливу роль у цьому процесі відіграє використання автентичних матеріалів, зокрема літературних творів, публіцистичних текстів, відео- та аудіоконтенту. Вони створюють умови для занурення учнів у культурний контекст і сприяють розвитку їхньої здатності до критичного мислення та рефлексії [5, p. 101].

Ефективним засобом формування ціннісних орієнтирів є також інтерактивні методи навчання: дискусії, рольові ігри, дебати, проєктна діяльність. У процесі такої взаємодії учні не лише вдосконалюють мовні навички, але й формують власну позицію, вчаться аргументувати її та враховувати інші точки зору.

Таким чином, французька мова у сучасній середній освіті виступає не лише як навчальний предмет, але як засіб формування особистості, здатної до міжкультурного діалогу та усвідомленого ціннісного вибору.

Отже, французька мова та франкомовна культура мають значний потенціал у формуванні ціннісних орієнтирів учнів сучасної середньої школи. Їх інтеграція у навчальний процес сприяє розвитку міжкультурної компетентності, критичного мислення та соціальної відповідальності.

Формування цінностей відбувається через активне залучення учнів до інтерпретації культурного матеріалу, що робить цей процес більш ефективним і усвідомленим.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бех І. Д. Виховання особистості: особистісно орієнтований підхід. Київ: Либідь, 2003. 280 с.
2. Бібік Н. М. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи. Київ: К.І.С., 2004. 112 с.

3. Byram M. Teaching and Assessing Intercultural Communicative Competence. Clevedon: Multilingual Matters, 1997. 124 p.
4. Kramsch C. Context and Culture in Language Teaching. Oxford: Oxford University Press, 1993. 295 p.
5. Conseil de l'Europe. Cadre européen commun de référence pour les langues. Paris: Didier, 2001. 192 p.
6. Nida E. Language and Culture. Shanghai: Foreign Language Education Press, 2001. 157 p.
7. Hall E. T. Beyond Culture. New York: Anchor Books, 1976. 320 p.

Іван ЛУЧКА
Асистент,
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка,
Тернопіль, Україна
luchka.ivan@gmail.com

АКСІОЛОГІЧНИЙ ВИМІР ДЕРЖАВНОГО СТАНДАРТУ ПОЧАТКОВОЇ МАТЕМАТИЧНОЇ ОСВІТИ

Постановка проблеми у загальному вигляді. Сучасний етап реформування національної системи загальної середньої освіти, що реалізується через стратегічні орієнтири концепції «Нова українська школа», характеризується кардинальною зміною методологічних парадигм. Центральне місце в цьому процесі посідає перехід від знання-центричного підходу, спрямованого на пасивне засвоєння учнями готового масиву інформації, до компетентнісного та антропоцентричного підходів. Трансформація першого (початкового) рівня загальної середньої освіти вимагає чіткого переосмислення не лише технологічних, дидактичних чи суто прагматичних результатів навчання, а й глибинного аксіологічного (ціннісного) наповнення кожної освітньої галузі.

Математична освітня галузь традиційно і тривалий час розглядалася як інструментальна та суто прагматична дисципліна, що покликана формувати в молодших школярів базові обчислювальні навички, логічне мислення та первинні просторові уявлення. Проте в умовах гуманізації сучасної школи математика постає як потужне інформаційне та виховне поле, здатне виступати ефективним засобом трансляції соціокультурних, національних та загальнолюдських цінностей. Аксіологічний вимір початкової математичної освіти нормативно зафіксований у Державному стандарті початкової освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-методологічні засади моделювання змісту освіти, виховного потенціалу навчання та теорії підручникотворення у початковій школі досліджували відомі українські вчені

(Н. Бібік, М. Вашуленко, О. Савченко та ін.). Окреме фундаментальне значення для розв'язання окресленої нами проблеми мають концептуальні праці професора Я. Кодлюк. У контексті дослідження теоретичних основ підручникотворення дослідницею було детально обґрунтовано архітектоніку та функціональне навантаження навчальних книг для початкової школи. Зокрема, у своїй докторській дисертації Я. Кодлюк наголошує на важливості *прогностичної функції* навчальної літератури, вказуючи, що змістове наповнення підручника має виступати «носієм випереджувального відображення дійсності», віддзеркалюючи перспективні соціокультурні та ціннісні запити суспільства [4, с. 19].

У контексті нашого дослідження це означає, що Державний стандарт початкової освіти виступає первинною ціннісною матрицею, яка через прогностичну та виховну функції навчальної книги згодом безпосередньо впроваджується в освітній процес початкової школи. Разом з тим, цілісний аналіз аксіологічних смислів, імпліцитно закладених у змістових лініях Державного стандарту початкової математичної освіти, потребує додаткового науково-педагогічного висвітлення.

Мета статті – здійснити теоретико-методологічний аналіз Державного стандарту початкової освіти (математична освітня галузь) з метою виявлення та класифікації його аксіологічних орієнтирів та визначення методичних шляхів їх реалізації в освітньому процесі.

Виклад основного матеріалу. Державний стандарт початкової освіти, затверджений Постановою Кабінету Міністрів України № 87 від 21 лютого 2018 року, є базовим нормативним документом, що визначає вимоги до обов'язкових результатів навчання та загальний обсяг навчального навантаження здобувачів [1]. Філософсько-педагогічною основою цього документа є Концепція «Нова українська школа», яка проголошує орієнтацію на формування ключових компетентностей і наскрізних умінь [2].

Реалізація аксіологічного потенціалу математики здійснюється за допомогою інтеграції так званих *наскрізних умінь* (читання з розумінням, уміння висловлювати власну думку усно і письмово, критичне та системне мислення, здатність логічно обґрунтовувати позицію, творчість, ініціативність, вміння конструктивно керувати емоціями, оцінювати ризики, приймати рішення, розв'язувати проблеми, співпрацювати з іншими) [1].

Шляхом системного аналізу дескрипторів та обов'язкових результатів навчання математичної галузі, нами було виокремлено три домінантні аксіологічні блоки, які держава закладає в нормативний зміст математичної освіти першого рівня:

1. Екологічні цінності та ідеологія сталого розвитку. У сучасному глобалізованому світі екологічна культура є базовою цінністю людського буття. Державний стандарт початкової освіти інтегрує цей орієнтир у математичний контекст через вимоги до вміння учнів застосовувати математичні методи для вирішення практичних завдань екологічного спрямування [1]. Математика стає інструментом раціонального сприйняття світу: дитина вчиться оперувати даними про збереження природних ресурсів.

Згідно з вимогами обов'язкових результатів навчання, вже наприкінці першого циклу навчання (2 клас) здобувач освіти має вміти *«оцінювати правильність розв'язання практичних ситуацій з позицій бережливого ставлення до природи та ресурсів»*. На другому циклі (4 клас) цей ціннісний орієнтир ускладнюється до вміння аналізувати прості графіки, діаграми та таблиці, що відображають екологічні процеси (наприклад, динаміку висаджування дерев, обсяги споживання води, рівень сортування та вторинної переробки сміття). Математика формує прагматичне розуміння того, що збереження природи — це вимірювана, точна і життєво необхідна цінність.

2. Громадянсько-патріотичні цінності та національна ідентичність. Наскрізна лінія громадянської компетентності реалізується в математичній освітній галузі через насичення інформаційного поля завдань соціокультурним та етнопедагогічним контентом. Стандарт орієнтує методистів та вчителів на те, що математичне моделювання має відбуватися на матеріалі, який відображає географічне, історичне та культурне багатство України [1; 2].

Ціннісний вимір громадянськості в математиці виявляється у використанні числових даних, що характеризують державні символи, видатні архітектурні пам'ятки України (зокрема, замки та храми Західного регіону, що актуалізує історичну пам'ять рідного краю), просторові характеристики географічних об'єктів (довжина українських річок, висота Карпатських гір). Обчислювальна діяльність учня перестає бути абстрактною; вона перетворюється на процес пізнання власної держави, виховання гордості за її досягнення та формування стійкої національної самосвідомості.

3. Цінність здоров'я, безпеки та життєвої працелюбності (фінансова грамотність). Здоровий спосіб життя, безпека життєдіяльності та раціональна економічна поведінка є важливими ціннісними орієнтирами, які Державний стандарт інтегрує в математику з перших років навчання [1]. Математична освітня галузь вимагає формування в молодших школярів уміння здійснювати розрахунки, пов'язані з дотриманням режиму дня, оцінкою збалансованого харчування (калорійність, вітамінний склад), та аналізом безпечних маршрутів руху (просторова орієнтація на основі правил дорожнього руху).

Особливу аксіологічну вагу має лінія *«Підприємливість та фінансова грамотність»*. Стандарт визначає, що учень має навчитися оперувати грошовими одиницями, здійснювати прості розрахунки вартості товарів та послуг, планувати умовний кишеньковий чи сімейний бюджет [1]. Через ці математичні дії дитині прищеплюються цінності працелюбності, поваги до праці батьків, раціонального споживання та фінансової відповідальності, що є критично важливим для соціалізації особистості в сучасному суспільстві.

Методичні аспекти вдосконалення освітнього процесу. Успішна імплементація аксіологічного виміру Державного стандарту початкової математичної освіти в реальну практику початкової школи вимагає модернізації методичного інструментарію вчителя. Основними шляхами вдосконалення цього процесу є:

● *Конструювання інтегрованих уроків-проєктів.* Математичний матеріал має поєднуватися з інтегрованими курсами («Я досліджую світ», мистецтво), що дозволяє комплексно впливати на емоційно-ціннісну сферу дитини.

● *Трансформація структури сюжетної задачі.* Відповідно до прогностичної моделі підручника, описаної Я. Кодлюк [4], сюжети завдань мають випереджати пасивний досвід дитини, пропонуючи їй розв’язання реальних соціальних та життєвих ситуацій.

● *Впровадження інтерактивних технологій.* Використання кейс-методу, дидактичних ігор екологічного та економічного спрямування, де математичний розрахунок є ключем до прийняття ціннісного рішення.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, теоретичний аналіз Державного стандарту початкової освіти свідчить, що математична освітня галузь володіє потужним і системним аксіологічним потенціалом. Сучасні державні орієнтири змістили фокус математики з техноцентричного націлювання на формування життєцентричної, соціально відповідальної, екологічно свідомої та патріотично налаштованої особистості молодшого школяра.

Перспективи подальших наукових пошуків у цьому напрямі вбачаємо у детальному дослідженні варіативних авторських концепцій сучасних підручників з математики для початкової школи з метою виявлення найбільш ефективних методичних моделей практичної реалізації закладених у Стандарті ціннісних пріоритетів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Державний стандарт початкової освіти : Постанова Кабінету Міністрів України від 21 лютого 2018 р. № 87 (у редакції Постанови КМУ № 688 від 24.07.2019 р.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/87-2018-%D0%BF#Text

2. Концепція реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 14 грудня 2016 р. № 988-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/988-2016-%D1%80#Text
3. Кодлюк Я. П. Теорія і практика підручникотворення в початковій освіті : підруч. для магістрантів та студ. пед. ф-тів. Київ : Наш час, 2006. 368 с.
4. Кодлюк Я. П. Теорія і практика підручникотворення у галузі початкової освіти України (1960–2000 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора пед. наук : спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки». Київ, 2005. 36 с.

Олександр БЕЗРУКОВ
Здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти,
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка,
Тернопіль, Україна
sashabezrukovownmail@gmail.com

СОЦІАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЯК БАЗОВА ЦІННІСНА ЗАСАДА У ПРОФЕСІЙНІЙ ПІДГОТОВЦІ МАЙБУТНІХ ФАХОВИХ МОЛОДШИХ БАКАЛАВРІВ З КОМП'ЮТЕРНИХ НАУК

Стрімкий розвиток інформаційних технологій, впровадження систем штучного інтелекту та автоматизація процесів відкривають перед людством безпрецедентні можливості. Разом з тим вони створюють нові, раніше невідомі етичні та аксіологічні виклики. Світові глобальні кризи, а для нашого суспільства – ще й виклики повномасштабної російсько-української війни і майбутнього післявоєнного відновлення, можуть зробити технології як інструментом творення і захисту, так і зброєю чи засобом маніпуляції. Зважаючи на це, ціннісний вимір професійної підготовки ІТ-фахівців нині кардинально змінюється.

У сьогоденні фахівець з комп'ютерних наук – це не лише технічний фахівець, який володіє мовами програмування та навичками адміністрування мереж. Насамперед це архітектор нового цифрового середовища, рішення якого впливають на рівень інформаційної безпеки, конфіденційність даних, а також психологічний спокій мільйонів користувачів. Відтак, соціальна відповідальність трансформується з бажаної «soft skill» (м'якої навички) на базову ціннісну засаду професійної підготовки. Неабиякого значення ця проблема набуває при підготовці фахових молодших бакалаврів, оскільки вказаний освітньо-професійний ступінь є базисом, що створює первинну професійну ідентичність здобувача освіти. Очевидним є той факт, що саме у цей період має місце формування етичних норм та ціннісних орієнтирів, з якими молодий фахівець вийде на ринок праці.

У науковому дискурсі соціальна відповідальність визначається як психолого-педагогічна категорія, що «формується у процесі виховання та освіти, визначає поведінку особистості на основі особистого вибору, моральних норм та цінностей суспільства» [2, с. 229]. Дослідники О. Ляска та В. Голіней слушно зауважують, що вона становить «зовнішній шар, який ніби скріплює весь світ особистості фахівця... область відповідальності за професійно-творчу самореалізацію, за самовдосконалення та саморозвиток» [2, с. 229].

Оскільки соціальна відповідальність є глибоко етичною категорією, її формування нерозривно пов’язане із засвоєнням майбутніми фахівцями норм професійної етики. Як зазначає Г. Созикіна, «професійна етика виступає своєрідною перепоною, яка захищає соціум від імморальних та деструктивних вчинків як окремого спеціаліста, так і цілих професійних угруповань» [3, с. 26]. У сфері інформаційних технологій ця захисна функція є критично важливою, адже від етичного вибору програміста чи архітектора баз даних часто залежить безпека цілих цифрових екосистем конкретної організації чи установи.

Більше того, варто наголосити, що «професійна етика формується шляхом трансформації норм загальної моралі: змінюється їх масштаб та зміщуються смислові акценти» [3, с. 27]. Те, що в загальноприйнятих уявленнях про мораль (принцип «не нашкодь») могло бути абстрактним, в ІТ-галузі виходить на перший план і набуває нових професійних стандартів у вигляді захисту персональних даних, протидії кібербулінгу, створення інклюзивних інтерфейсів. Таким чином, формування соціальної відповідальності у студентів закладів фахової передвищої освіти (коледжів) – це процес переведення загальнолюдських цінностей у чітку систему координат їхньої майбутньої професійної діяльності.

Соціальна відповідальність майбутнього ІТ-фахівця розглядається нами як інтегральна ціннісна якість особистості, що проявляється в усвідомленні наслідків власної професійної діяльності для суспільства, дотриманні норм професійної етики, кібербезпеки та принципів цифрової інклюзії. До її складу входить розуміння необхідності створення соціально значущих та безпечних програмних продуктів, а також нетерпимість до використання технологій з метою заподіяння шкоди (поширення дезінформації, кібербулінг, порушення приватності).

Однак традиційні пояснювально-ілюстративні методи навчання (лекції, семінари) не завжди виявляються ефективними для студентів покоління Z та Альфа. Важливо враховувати, що «у розвитку соціальної відповідальності молодих людей, на відміну від старших поколінь, особливе значення має емоційний чинник» [2, с. 232]. Цінності неможливо просто «завчити» – їх

потрібно «прожити» через власний досвід у сприятливій психологічній атмосфері, що базується на суб'єкт-суб'єктному типі відносин.

У цьому контексті одним із найбільш перспективних інструментів формування соціальної відповідальності у майбутніх фахових молодших бакалаврів з комп'ютерних наук є використання гейміфікованих освітніх платформ. Гейміфікація освітнього процесу – це не впровадження елементів розваги, це створення безпечного симуляційного середовища, у якому здобувач освіти може стикатися з реальними етичними дилемами та професійними викликами. Нам імпонує визначення, представлене Н. Волковою, яка розглядає гейміфікацію як «вирішення реальних проблем за допомогою ігрових елементів і технік» [1, с. 183]. Авторка доводить, що гейміфікація «сприяє самостійному, активному прагненню студентів до набуття знань, професійних навичок і вмінь, таких як критичне мислення, вміння приймати рішення» [1, с. 186].

Аксіологічний потенціал гейміфікованих платформ у контексті нашого дослідження розкривається через наступні механізми. Насамперед, симуляція наслідків вибору. До прикладу, під час розв'язання професійних кейсів у гейміфікованому середовищі (зі створення архітектури бази даних), здобувач освіти постає перед вибором, або знехтувати протоколами безпеки заради швидкості, або витратити більше ресурсів, але захистити дані користувачів. Платформа миттєво відображає наслідки безвідповідального вибору (імітація витоку даних, втрата ігрової репутації), а це дозволяє когнітивно та емоційно закріпити важливість соціально відповідальної поведінки. Наступне, командна взаємодія та емпатія. Багаторівнісні гейміфіковані проєкти вимагають від студентів спільного вирішення соціально значущих завдань (розробка застосунку для інклюзивних груп населення). Це формує розуміння того, що ІТ-продукт створюється для живих людей з їхніми потребами та обмеженнями. Далі, система мотивації та ціннісного заохочення. Нарахування балів, отримання бейджів чи підвищення рейтингу за прийнятті рішення, що базуються на етиці та соціальній відповідальності, формує у студента внутрішню необхідність діяти правильно і за межами гри.

Підсумовуючи, варто зазначити, що в сучасному світі, де технології розвиваються швидше за законодавство, саме внутрішні ціннісні орієнтири розробника стають головним запобіжником від цифрових загроз. Формування соціальної відповідальності як базової цінності у майбутніх фахових молодших бакалаврів з комп'ютерних наук є стратегічним завданням вітчизняної освіти. Використання гейміфікованих освітніх платформ виступає інноваційним та релевантним духу часу засобом, який дозволяє перетворити абстрактні етичні категорії на реальний, прожитий досвід та невід'ємну частину професійної культури молодого фахівця.

ЛІТЕРАТУРА

1. Волкова Н. П. Інтерактивні технології навчання у вищій школі: Навчально-методичний посібник. Дніпро: Університет імені Альфреда Нобеля, 2018. 360 с.
2. Ляска О., Голіней В. Формування соціальної відповідальності здобувачів вищої освіти: стратегії, механізми, умови. Інновації в сучасній освіті: методологія, технологія, дидактичні та виховні аспекти. Монографія. С. 227–235. DOI: https://doi.org/10.30525/978-9934-26-300-2-26
3. Созикіна Г. С. Формування соціальної відповідальності майбутніх інженерів автомобільно-дорожньої галузі у процесі професійної підготовки : дис. ... канд. пед. наук : спеціальність 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти / Ганна Сергіївна Созикіна; Харків. нац. пед. ун-т ім. Г.С. Сковороди. Харків, 2018. 297 с.

Лілія КРИЛОВА

Здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти,
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка,
Тернопіль, Україна
liliya08.45@gmail.com

РОЛЬ ТЕАТРАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ У НАВЧАННІ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ В ЗАКЛАДАХ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

У сучасний час освітньої реформи пошук ефективних методів викладання іноземних мов має особливу актуальність. Це не лише підтримує розвиток мовних навичок студентів на рівні навчання, але й їхню креативність, комунікативні навички та особистий потенціал. Сценічні вистави та імпровізація (наприклад, пантоміма) є кількома способами добре навчати англійської мови. Театральна педагогіка – це набір методів і технік, заснованих на театральному мистецтві як елементі освітнього процесу. Їх застосування створює умови для участі студентів у діяльності в освітньому полі та мотивації до вивчення англійської мови. Драма, як сказали А. Малі та А. Дафф, «залучає всю особистість при вивченні нової мови та створює умови для справжньої комунікації» [5, с. 7]. Саме тому театральні методи вважаються сучасними методистами однією з найефективніших технік для розвитку наших комунікативних навичок у вивченні іноземних мов.

Однією з найбільших переваг театральних методів є здатність розвивати природні комунікативні ситуації. Студенти можуть використовувати англійську мову в контексті реального світу, максимально наближеному до справжньої комунікації. Таким чином, мовний бар'єр зникає, і вони можуть спілкуватися з реальним життям, навчатися усної комунікації та розвивати власну вільність. Рольові ігри є найкращим способом практики, і ми бачимо, що вони добре працюють. Наприклад, у випадку теми «У ресторані» студенти грають

офіціантів і відвідувачів з тематичним словниковим запасом у реальному спілкуванні. І це, у свою чергу, призводить до кращого розуміння людей з різних культур і більшої впевненості в англійському мовленні. Емоційний розвиток студентів також підтримується театральними заходами. Гравці грають різних персонажів і вчаться співпереживати, працювати в команді та поважати культурні особливості інших людей. Саме тут театральна педагогіка має життєво важливе значення для побудови толерантності, співпраці та міжкультурного діалогу. Доктор Д. Хіткот сказав, що освітня драма дозволяє студентам «досліджувати реальні життєві ситуації через уявний досвід» [3, с. 24]. Завдяки цьому студенти вчаться не лише мовному матеріалу, а й емпатії, співпраці та відповідальності, а також розвивають навички співпраці.

Театральні методи особливо важливі у розвитку творчих здібностей студентів. Здатність бути креативними та бачити речі такими, якими вони є, через драматизації та театральні вистави є ключовими для сучасної освіти. Також через театральну педагогіку студенти зможуть краще засвоювати інформацію з лексичного та граматичного матеріалу. У підготовці та виконанні театральних вправ студенти повторюють мовні структури в реальному мовленні, щоб краще запам'ятати навчальний матеріал. Хоча театральні методи ефективні у викладанні англійської мови студентам, розвиток комунікативних навичок, ціннісних орієнтацій, мотивації до навчання та креативності може бути значно підвищений.

Наступні дослідження мають на меті зрозуміти, як театральні методи використовуються на окремих етапах вивчення англійської мови. Дослідження сьогодні показують, що театральні методи позитивно вплинули на мотивацію учнів до вивчення англійської мови, зниження тривожності в усному мовленні та розвиток комунікативних навичок між культурами. Це включає рольові ігри, драматизацію та імпровізацію, які можуть дозволити студентам брати участь у школі та практикувати англійську мову в реальному житті.

ЛІТЕРАТУРА

1. Пометун О. І. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання. Київ : А.С.К., 2004. 192 с.
2. Сисоєва С. О. Основи педагогічної творчості. Київ : Міленіум, 2006. 344 с.
3. Heathcote D., Bolton G. Drama for Learning: Dorothy Heathcote's Mantle of the Expert Approach to Education. Portsmouth : Heinemann, 1995. 224 p.
4. Kao S.-M., O'Neill C. Words into Worlds: Learning a Second Language through Process Drama. Stamford : Ablex Publishing, 1998. 188 p.
5. Maley A., Duff A. Drama Techniques in Language Learning. Cambridge : Cambridge University Press, 2005. 248 p.

Секція:
ЦІННІСНІ ЗАСАДИ ВИЩОЇ ОСВІТИ:
ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Світлана КУЦЕПАЛ
Доктор філософських наук, професор,
Полтавський юридичний інститут
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого,
Полтава, Україна
svetlanakutsepal@gmail.com

АКСІОЛОГІЧНЕ ЗНАЧЕННЯ SOFT SKILLS В РЕАЛІЯХ ЦИФРОВОГО СУСПІЛЬСТВА

У філософському дискурсі XXI століття змінюються уявлення про сенс життя та призначення людини, про її атрибутивні ознаки та базові компетентності для досягнення успіху як в соціальній, так і в особистісній сферах.

Людина XXI століття не просто має сміливість користуватися своїм розумом (І.Кант), вона повинна постійно вдосконалювати його, збагачувати та поповнювати когнітивний багаж впродовж життя, задля того, щоб розвивати та постійно вдосконалювати свої мисленнєві спроможності. Саме такий тип мислення забезпечить креативність, ініціативність, гнучкість, мобільність, тобто ті характеристики особистості, які дозволять їй швидко орієнтуватися у будь-якій ситуації як соціального, так і екзістенційного плану, адекватно реагувати на виклики бурхливого XXI століття.

Саме тому для людини XXI століття, основною цінністю якого є інтелектуальний капітал, базовими компетентностями стають «soft skills» (м'які навички), що формуються та вдосконалюються протягом життя, зокрема навички критичного мислення.

Нагальна потреба у розвитку м'яких навичок сьогодні обумовлена багатьма факторами, зокрема – активним розвитком комп'ютерних технологій та штучного інтелекту, наслідком чого стає розмивання усталеної картини світу загалом та втрата автономності внутрішнього світу людини, усвідомлення необхідності пошуку нових навичок та умінь для успішного особистісного та соціального зростання.

Рівень ефективності та успішності людини у XXI столітті визначається ступенем розвинутості та задіяності здатності критично мислити та оцінювати отримувану інформацію, перш ніж використовувати її. Суттєвими ознаками

критичного мислення є рефлексивність, самостійність, аналітичність, відповідальність, діалогічність.

Надзвичайно важливим є застосування критичного мислення при отриманні інформації з всесвітньої мережі Інтернет та здійснення комунікації у соціальних мережах.

Адекватна оцінка інформації, перевірка ступеню аргументованості наведених фактів убезпечить користувача мережі від хибної оцінки ситуації або поведінки й дозволить вибудувати власну стратегію поведінки, яка відповідає реальним умовам та викликам.

У структурі критичного мислення виділяються чотири рівні:

1) висловлення простого оцінного судження на основі безпосереднього аналізу (дослідження) предмету;

2) формулювання дихотомічних поглядів на розв'язання поставленої проблеми та пошук «золотої середини»;

3) виявлення неспроможності судження (аргументу) шляхом верифікації;

4) багатоплановий аналіз досліджуваного об'єкту, завдяки чому з'ясовується значущий чинник і встановлюються знехтувані чинники, а також установлюються ті умови, за яких первісно знехтуваний чинник набуває значущості, а первісно значущий навпаки, втрачає її.

Людина буде успішною та затребуваною у професійному плані, якщо засвоїть уміння аналізувати факти, навчиться продукувати ідеї та відстоювати свою точку зору, вільно володіти такими формами абстрактного мислення як дедукція, індукція, аналогія, зможе вільно та адекватно оцінювати аргументи та розв'язувати проблеми як професійного, так і соціального характеру, уникати когнітивних помилок (деформацій) та ухвалювати усвідомлені рішення.

Оволодіння навичками та інструментарієм критичного мислення для того, щоб досягнути успіху в професійній, соціальній, особистісній сферах детермінується викликами XXI століття, необхідністю виваженого аналізу життєвих ситуацій та виробничих процесів, винайдення та обґрунтування способів реалізації/захисту своїх прав у цих ситуаціях.

Анатолій ВИХРУЩ
Доктор педагогічних наук, професор,
Тернопільський національний медичний університет
імені І. Я. Горбачевського

Надія ДАНІК
Викладачка кафедри української мови та славістики,
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка,
Тернопіль, Україна
nadiiadanik@ukr.net

ЗНАННЯ ЯК ЦІННІСТЬ У СИСТЕМІ ОСВІТИ ГАЛИЧИНИ ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

Система цінностей постійно уточнюється та змінюється. Водночас залишаються базові цінності, які не втрачають актуальності. Серед них можна назвати знання як пріоритет на суспільному і особистісному рівні. Це обумовлює постійну увагу до філософії дидактики, питань розумового виховання, розвитку.

На основі аналізу літературних джерел, досягнень сучасної компаративістики доцільно виокремити ряд найважливіших перспективних напрямків досліджень стосовно Галичини в контексті минулого і потреб сучасної освіти.

1. Дискусійною залишається ретроспективна оцінка політичного, соціально-економічного розвитку регіону. Н. Дейвіс у відомій книзі з контроверсійною назвою «Боже ігрище: Історія Польщі» стверджував, що ця країна «вступила у ХХ ст. як просте історичне уявлення. Політично її вважали за програну справу. Verloren ist verloren, утраченого не повернеш. Польське суспільство, поділене між трьома державами, які поділили країну, було в корчах швидкої модернізації, й годі було сподіватися, що вона безмежно довго опиратиметься германізації чи русифікації. Польську державу, відновлену 1918 р., знищили всього через двадцять один рік. Минуло п’ятдесят років, перш ніж знову прийшло визволення» [, с. 963]. Автори, які підтримували подібні висновки не враховували латентної роботи, спрямованої на збереження освіти, культури, національної ідентичності. Це вповні стосується України. Необхідно переглянути усталені стереотипи про «сировинні придатки», низький рівень культури, відсталість Галичини тощо.

2. Після значної кількості узагальнюючих праць про освітню політику, структуру населення за національними, релігійними ознаками прийшла пора на поглиблену диференціацію найважливіших компонентів навчально-виховного

процесу. Зокрема, після серії праць про зміст освіти необхідна поглиблена оцінка методів навчання, педагогічної майстерності вчителів та ін. [2; 3].

3. Подальшого вивчення потребують літературні твори тогочасних письменників. Маємо на увазі блискучий опис випускних екзаменів у гімназіях, висвітлений у творах Б.С. Лепкого. Відомий твір І.Я. Франка «Борис Граб» демонструє усвідомлення мети й методів навчання: самостійність, добровільне вивчення «кількох європейських мов», раціональний розподіл часу, поєднання розумового і трудового виховання, навчання «методичного, повільного, але ясного думання», використання запитань, щоб «випробувати здібність мислення», цінність власної думки, вивчення латинської, грецької мови, фізики, математики, логіки, психології для усвідомлення закономірностей розумової діяльності, використання вчителем «ситуації успіху», системне читання, усвідомлення змісту тексту «від планіметричного способу бачення доходити до стереометричного», читаючи «Одіссею» прагнення « пізнавати внутрішню структуру, так сказати механіку твору, потім складники, з яких його скомпоновано, немов його хімію; далі сам процес його творення, його зв'язок з тодішнім часом, що його автор узяв із минувшини, зі своєї сучасності; далі дійдеш до оцінювання самих основних ідей, так сказати, психології його твору, а потім ще далі розшириш горизонт і будеш питати: відки у тодішніх людей і у того таємничого Гомера взялася думка складати такі твори? І в такій формі? І такою мовою? І тисячі, тисячі подібні питання насунуться тобі, і тоді побачиш, як такий твір, частка життя великої нації, веде нас до студіювання того життя і виявляє на кожнім кроці стільки ж безмежних горизонтів та нерозгаданих загадок, як і само життя» [4].

4. Досліджуючи проблему ми зауважили ряд особливостей. Насамперед мова йде про той факт, що автори посібників з педагогіки, дидактики розпочинали професійну діяльність як філософи. Це проявлялося в системі базових понять, широкому використанні досягнень логіки, філософській оцінці засад виховного процесу.

5. Відзначимо своєрідне інтелектуальне змагання між педагогами і учнями українських і польських навчальних закладів. Ця тема потребує подальшого вивчення. Окремі приклади знаходимо в дисертаційних дослідженнях польських колег. Дедалі більшу зацікавленість викликає історія окремих навчальних закладів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дейвіс Н. Боже ігрище; історія Польщі / Норман Дейвіс: пер. з англ. П. Таращук. К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи». 2008. 1080 с.

2. Вихрущ, А. В., Данік, Н. А., & Христенко, О. М. (2023). Знання як цінність у системі методів навчання (на прикладі дидактичної думки Польщі). *Медична освіта*, (3), 5–14.
3. Вихрущ, А., Христенко, О., & Данік, Н. (2024). Знання в системі цінностей: минуле і майбутнє. *Науково-педагогічні студії, 7*(7), 26-39.
4. Франко І. Борис Граб. Зібрання творів у 50 томах. Т. 18. Київ: Видавництво «Наукова думка», 1978. С. 177–190.

Марія БОЙКО
Доктор педагогічних наук, професор,
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка
maryboyko@tnpu.edu.ua

Володимир БОЙКО
Здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти,
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка,
Тернопіль, Україна
vovaboyko3007@gmail.com

ЯКІСТЬ ЯК ЦІННІСНИЙ ОРІЄНТИР СИСТЕМИ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Сучасний розвиток системи вищої освіти вирізняється динамічними трансформаціями, пов’язаними з цифровізацією, глобалізацією та інтеграцією в міжнародну академічну спільноту. В Україні ці процеси ускладнені викликами воєнного стану, масштабними руйнуваннями інфраструктури та необхідністю збереження інтелектуального потенціалу країни. За таких умов вища освіта перетворюється на стратегічний ресурс національної безпеки та основу для майбутнього повоєнного відновлення. Зауважимо, що орієнтація на якість як цінність має чіткий геополітичний та цивілізаційний контекст**.**

Якість освіти стає стратегічним ресурсом розвитку і розглядається не як сукупність формальних статистичних показників чи акредитаційних вимог, а як фундаментальна цінність, що визначає місію сучасного університету. Поряд із цим означене поняття має безпосередній зв’язок із прагматичними потребами держави. Вища освіта повинна оперативно реагувати на запити ринку праці, оскільки виникає колосальний запит на конкурентоспроможних фахівців. Проблематика якості як найвищої цінності та ціннісного орієнтира в освіті є предметом уваги багатьох українських дослідників. Зокрема, В. Кремень у своїх працях обґрунтовує, що якість освіти є не просто адміністративним чи економічним показником, а стратегічною цивілізаційною цінністю суспільства та головною передумовою для самореалізації кожної особистості [3].

В. Андрущенко розглядає якість освіти як складну соціокультурну та етичну категорію. У його дослідженнях якість виступає ключовим ціннісним орієнтиром для інтеграції української вищої школи в європейський простір та формування нової філософії сучасної освіти [1]. І. Зязюн стверджував, що якість освіти була нерозривно пов'язана з її гуманітарним та етичним наповненням. Учений довів, що справжня якість виявляється через духовний розвиток майбутнього фахівця та професійну культуру викладача як носія вищих цінностей [2].

Сьогодні найвища цінність – це здатність критично мислити, адаптуватися до змін та навчатися впродовж усього життя. Якісна освіта вчить не *що* думати, а *як* думати. Критеріями якісної освіти є орієнтація на особистість, а саме: індивідуальний підхід – розвиток унікальних здібностей кожного здобувача; формування компетентностей, щоб застосовувати здобуті знання для вирішення реальних життєвих та професійних завдань; виховання відповідального громадянина: емпатійного, толерантного з критичним мисленням. Тому якість як найвища цінність в освіті означає перетворення освітнього процесу з примусу на захопливий шлях самопізнання та розвитку, де головним результатом стає високоосвічена, професійна, самодостатня і свідома особистість.

Основні виміри якості як ціннісного орієнтира відображені в Законі України «Про вищу освіту» де якість вищої освіти – це «сукупність якостей особи з вищою освітою, що відображає її професійну компетентність, ціннісну орієнтацію, соціальну спрямованість і обумовлює здатність задовольняти як особисті духовні і матеріальні потреби, так і потреби суспільства» [4]. Отож кінцевим мірилом якості є не сам освітній процес чи обсяг паперових звітів, а трансформація особистості здобувача, формування його світогляду, громадянської позиції та готовності до розв'язання професійних завдань. Коли нормативні вимоги та цілі ЗВО стають внутрішньо прийнятими й усвідомленими всіма учасниками процесу, якість перетворюється із зовнішнього примусу на внутрішній орієнтир і цінність, бо базується на внутрішній потребі всіх учасників освітнього процесу (менеджменту ЗВО, викладачів, здобувачів тощо) до постійного вдосконалення. Формування дієвої внутрішньої системи забезпечення якості – це маркер зрілості та автономії закладу вищої освіти. Сучасна європейська філософія освіти, зафіксована у Стандартах і рекомендаціях щодо забезпечення якості в Європейському просторі вищої освіти (ESG 2015), пропонує альтернативу «культури контролю» – «культуру якості», передбачає зміну психологічних установок академічної спільноти, оскільки базується на автономії закладу вищої освіти, довірі, прозорості та постійному самовдосконаленні [5].

Інтеграція в європейський освітній простір, орієнтація на європейські стандарти становить свідоме прийняття цінностей європейської академічної спільноти, що забезпечує конкурентоспроможність української освіти на світовому рівні. Якість освіти – безперервний процес розвитку, адаптації та самовдосконалення академічного середовища.

Одним із головних маркерів сприйняття якості як цінності є принцип студентоцентризму, який, по-перше, є практичним проявом цінності, оскільки якісна освіта орієнтована на особистість майбутнього фахівця, його індивідуальну освітню траєкторію, по-друге, володіє як вузькопрофесійними навичками (*hard skills*), так і розвиненими м'якими навичками (*soft skills*): критичним мисленням, емоційним інтелектом, здатністю працювати в команді та готовністю до навчання впродовж усього життя (*lifelong learning*). Такий підхід докорінно змінює рольові моделі в університеті: здобувач перестає бути пасивним об'єктом педагогічного впливу або споживачем освітніх послуг, натомість стає повноправним суб'єктом, партнером та активним учасником освітнього процесу.

Цінність освіти визначається її релевантністю. Якісна вища освіта має не просто реагувати на поточні запити роботодавців, а й випереджати їх, формуючи у студентів здатність до навчання впродовж усього життя та адаптивності в кризових умовах. Якість освіти як найвища цінність та ціннісний пріоритет – це це здатність освітньої системи створити безпечний і гнучкий простір, де людина відкриває свій потенціал, навчається критично мислити та формує власну траєкторію розвитку.

Етичним фундаментом якості в освітньому середовищі закладу вищої освіти є академічна доброчесність. Без дотримання принципів чесності, прозорості та взаємоповаги якість втрачає сенс. Академічна доброчесність є базовою цінністю, що формує репутаційний капітал університету та довіру суспільства до його випускників. Прояви академічної недоброчесності (плагіат, фабрикація даних, списування, хабарництво, а також недоброчесне використання генеративного штучного інтелекту без належного посилання) руйнують сутність якості вищої освіти. Формування нульової толерантності до таких явищ – тривалий аксіологічний процес, оскільки дотримання правил доброчесності є питанням власної репутації та гордості як для викладача, здобувача, так і для закладу вищої освіти загалом.

Отже, розуміння якості як засадничої цінності та ціннісного орієнтира вищої освіти вимагає зміни парадигми: від формального виконання нормативів до створення живого, етичного та інноваційного освітнього середовища. Якість, без сумніву, безперервний процес розвитку, адаптації та самовдосконалення академічного середовища і спільна відповідальність держави, університету,

викладача та здобувача. Саме такий підхід здатний забезпечити формування якісного людського капіталу, необхідного для майбутнього повоєнного відновлення та розвитку України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андрющенко В., Джура О., Богданова Н. Культура життєтворчості особистість і освіта. «МП Леся», 2017. С. 126.
2. Зязюн І. А. Філософія педагогічної дії: монографія. УНУ ім. Б. Хмельницького. Черкаси, 2008. С. 238.
3. Кремень М. Г. Філософія людиноцентризму в системі сучасних цінностей: Доповідь на церемонії присвоєння титулу доктора Honoris Causa в Академії спеціальної педагогіки імені Марії Гжегожевської (м. Варшава, Польща), 24 травня 2023 р. *Вісник Національної академії педагогічних наук України*. 2023. №5(1). С. 1–6.
4. Про вищу освіту: Закон України від 01.07.2014 № 1556-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 37–38. Ст. 2004.
5. Стандарти і рекомендації щодо забезпечення якості в Європейському просторі вищої освіти (ESG 2015). Київ: ТОВ «ЦС», 2015. 32 с.

Сергій РИК

Кандидат філософських наук, доцент,
Університет Григорія Сковороди в Переяславі,
Переяслав, Україна
ryksm@ukr.net

МОРАЛЬНО-ЕТИЧНІ ЦІННОСТІ У СТРУКТУРІ ГУМАНІТАРНОЇ ОСВІТИ

Етика виникла на початку людської цивілізації й до сьогодні залишається предметом гострих теоретичних дискусій між представниками різних філософських шкіл і напрямів. Збагачуючи та розвиваючи духовне життя і гуманітарну культуру суспільства, вона сприяє формуванню нових ідеалів і культурних цінностей, виховує розум і почуття, впливає на зміну звичаїв і традицій цілих поколінь. Унаслідок своєї світоглядної значущості проблема місця і ролі етики та морально-етичних цінностей у системі гуманітарної освіти постійно перебуває в центрі уваги дослідників і має не лише академічне, а й вагоме практичне значення.

Генезис етики органічно перетинався з процесом становлення системи гуманітарної освіти, яка сприяла розвитку свідомості та самосвідомості людини. Як зазначав Е. Левінас – етичний філософ, професор Сорбонни, – у бесідах із Ф. Немо: «Етика являє собою первинну філософію, від якої беруть сенс інші галузі метафізики» [1, с. 11]. Етика виступає своєрідним субстанційним компонентом усвідомлення людиною себе як суб’єкта

соціальної діяльності. Остаточне утвердження морально-етичного ставлення людини до світу означає набуття нею власної суб'єктності, усвідомлення себе як окремої та самодостатньої цінності, виняткової сутності в невиразному конгломераті об'єктів природи. Тому чим розвиненішою є морально-критична самосвідомість суспільства і чим вищим є рівень його духовної та гуманітарної культури, тим вагоміше місце серед гуманітарних цінностей посідає етика, проблематика якої завжди звернена до реального світу та людини з її актуальними інтересами й потребами.

Самосвідомість епохи знаходить своє вираження в системі найбільш універсальних світоглядних структур, у загальних уявленнях про світ і місце людини в ньому, які характеризують кожний конкретний історичний етап розвитку суспільства. Існують морально-світоглядні універсалії – благо, добро, свобода, справедливість, гідність тощо, – які, формуючись на основі певного рівня суспільно-історичних відносин, відображають відповідне бачення людиною як природних, так і соціальних явищ. Їхній зміст постійно змінюється і збагачується завдяки узагальненню якісно нових здобутків науки, передусім гуманітарної. Між етикою і буттям лежить широкий спектр гуманітарних наук, і саме вони становлять ту найближчу основу, на яку спирається моральна свідомість і через яку в неї проникає освоєна людиною суспільно-історична дійсність. Таким чином, розвиток гуманітарно-наукової сфери суспільства відображається у зміні змісту та взаємозв'язків глибинних морально-світоглядних структур і ставить перед етикою завдання адекватного осмислення цих змін у раціонально-теоретичній формі та вироблення на їхній основі концептуальних моделей майбутніх гуманістичних шляхів розвитку людства.

Цей процес здійснюється завдяки гуманітарно-теоретичному мисленню у сфері моральної проблематики, встановленню нових змістово-логічних зв'язків між етичними категоріями, виявленню сучасних контекстів їхнього взаємовідношення з гуманітарною спадщиною. Подібна робота з етичними поняттями кристалізує категоріальні структури моральної свідомості, які генерують нове, нетипове для конкретної епохи бачення соціального світу. У них концентруються новаторські, прогностичні моделі можливих гуманістичних шляхів розвитку людської спільноти. На сучасному етапі розвитку суспільства від етики вимагається глибоке вивчення особливостей історичного процесу, раціонально-теоретичне та аксіологічне переосмислення нових явищ у всіх сферах суспільного життя, концептуальний аналіз тенденцій соціокультурного розвитку як на національному, так і на загальнолюдському та загальнокультурному рівнях.

Намагаючись визначити власну сутність і своє місце в системі гуманітарної освіти, етика водночас розкриває низку суттєвих особливостей гуманітарної сфери людського буття і культури та опосередковано характеризує її аксіологічні тенденції. Однак щойно зовнішні умови соціального функціонування етики починають посилювати її апологетичну функцію в суспільстві, вона одразу втрачає свій критично-конструктивний потенціал і творчий вплив на гуманітарну рефлексію епохи. Це призводить до замикання етичних текстів самих на собі, наповнення етичних теорій казенним моралізаторством і самодостатньою «моральністю», що значно ускладнює морально-етичне осмислення життєвих проблем. Розвиток етики набуває екстенсивного характеру, а в її теорії та практиці провідну роль починають відігравати формальні імперативи, аналогії, штампи, ярлики тощо. У результаті відбувається тиражування уніфікованих стереотипів морального мислення та стандартизованих форм діяльності й поведінки.

Ураховуючи зазначене, гуманітарна освіта повинна допомагати людині ефективно орієнтуватися і діяти в складному природному та соціально-історичному світі. Тому одним із головних її завдань є пошук найкоротших шляхів залучення сучасних здобувачів освіти до ґрунтовного оволодіння загальнолюдськими морально-етичними цінностями. Сам процес формування морально-етичних цінностей в індивідуальній свідомості особистості реалізується через взаємодію багатьох чинників соціалізації індивіда.

У системі гуманітарної освіти цей процес здійснюється на двох рівнях: на рівні окремого індивіда та на рівні суспільства загалом. На першому, індивідуальному рівні гуманітарна освіта відіграє важливу роль в оцінюванні та засвоєнні існуючих моральних норм і максим. Вона ґрунтується на аналізі реального внутрішнього розвитку суб’єкта та оцінці тих змін, які відбуваються в його моральному світосприйнятті під впливом гуманітарно-освітніх процесів. Тут не створюється нова система цінностей, а відбувається ознайомлення особистості з уже існуючими моральними імперативами, що відображають інтереси поступального розвитку соціуму. Водночас цей процес неможливо реалізувати без творчих рішень у сфері гуманітарної освіти, яка розкриває особливості гуманітарно-педагогічного впливу на світогляд особистості та забезпечує можливість формування нової системи цінностей в індивідуальній свідомості. Виконання цього завдання потребує не механічно-шаблонних, а креативних дій. Крім того, кожна історична епоха формує конкретний зміст цінностей, тому їх засвоєння потребує нестандартних інноваційно-педагогічних підходів.

На другому рівні гуманітарна освіта має опосередкований характер. Вона не здійснює прямого впливу на соціальні процеси, а реалізує його через

конкретну особистість. Індивідуальна творчість допомагає людині піднятися до вершин моральної креації. У такому разі вона стає здатною «завоювати» для себе соціальний простір і право на створення власних цінностей, запропонувати суспільству нову аксіологічну систему, новий моральний ідеал, який міг би адекватніше відображати потреби сучасного суспільного розвитку. Людина стає повноцінним суб'єктом соціально-історичного процесу. Подібна творчість можлива в ті історичні періоди, коли відбувається руйнування старих життєвих устоїв і виникає потреба в нових моральних орієнтирах, здатних окреслити контури майбутнього, більш досконалого суспільного устрою. Узагальнюючи історичний досвід, моральна свідомість виявляє приховані тенденції розвитку соціальної дійсності, які поки що існують лише в ідеальн формах. У межах соціуму вона знаходить і мобілізує відповідні суспільні сили, здатні втілити її цінності в життя. Ця програма певною мірою усвідомлюється й реалізується у діяльності історичних особистостей та лідерів соціально-демократичних рухів.

Отже, етика є фундаментальною складовою гуманітарної освіти та духовної культури суспільства, оскільки формує моральні орієнтири, світоглядні цінності й гуманістичні ідеали. У сучасних умовах її значення зростає у зв'язку з потребою осмислення нових соціокультурних викликів та вироблення моральних моделей суспільного розвитку. Гуманітарна освіта, спираючись на етичні засади, покликана не лише передавати моральні цінності, а й формувати творчу, відповідальну й духовно зрілу особистість, здатну бути активним суб'єктом суспільних перетворень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Левінас Е. Етика і Безконечність. Діалоги з Філіппом Немо. Київ, «Port-Royal», 2001. 139 с.

Ольга ДАНКОВИЧ
Кандидат педагогічних наук, доцент,
Тернопільський національний медичний університет
імені І. Я. Горбачевського,
Тернопіль, Україна
hrystenko@tdmu.edu.ua

ФОРМУВАННЯ АКАДЕМІЧНОЇ ДОБРОЧЕСНОСТІ ЯК ЦІННОСТІ В ПРОЦЕСІ ГУМАНІТАРНОЇ ПІДГОТОВКИ СТУДЕНТІВ МЕДИЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Академічна доброчесність є ознакою якості освіти. натомість недотримання принципів академічної доброчесності знецінює освіту як сферу людської життєдіяльності та чинник прогресивного розвитку суспільства. Сьогодні, коли

інформаційні технології сильно впливають на освітній процес, зокрема, через доступність використання штучного інтелекту, питання академічної доброчесності, окрім проблем, пов'язаних, наприклад, з плагіатом, зустрічає нові виклики, що стосуються зловживання штучним інтелектом з боку учасників освітнього процесу. Доступ до різноманітних цифрових інструментів породжує тенденцію зниження мотивації студентів до самостійної розумової діяльності та спрощення процедури виконання навчальних завдань. Утім, йдеться не лише про самостійність та якість навчальної активності учасників освітнього процесу, а про той кінцевий результат, що постане як наслідок ігнорування принципів академічної доброчесності майбутніми фахівцями. Тому актуальною педагогічною проблемою є формування академічної доброчесності як цінності у структурі світогляду студентів, що буде основою їх мотивації та справедливої чесної професійної і життєвої позиції. Це особливо важливо для української вищої освіти, яка має завдання утверджувати цінності академічної доброчесності в умовах війни, що триває, та в екзистенційному вимірі є боротьбою за цивілізований вектор розвитку країни.

Низка дослідників вивчали різні аспекти теорії і практики впровадження академічної доброчесності в освіті. Зокрема, А. Колесніков, аналізуючи проблеми та соціальні загрози академічній доброчесності в освітньо-науковому просторі України, звертає увагу на складові академічної доброчесності відповідно до Strengthening Academic Integrity in Ukraine Project – проєкту SAIUP, реалізація яких мала б сприяти підвищенню рівня академічної доброчесності серед здобувачів освіти й науковців. Це такі елементи, як: кодекс честі навчального закладу, етичні норми академічного середовища, антикорупційні заходи, дотримання норм законодавства про авторське право і суміжні права, високий рівень внутрішньої культури та свідомості, повага до наукового дослідження, боротьба з плагіатом [1, с. 124].

Вчені вважають, що штучний інтелект у сучасному світі відкриває безліч нових можливостей як для галузі освіти і науки в цілому, так і для наукових досліджень зокрема. Проте виникають також і нові етичні та моральні виклики, які потрібно приймати та шукати шляхи для їх вирішення. Скажімо, поява такого сервісу, як ChatGPT від Open AI є яскравим проявом академічної недоброчесності здобувачів освіти та науковців [3].

Аналізуючи дотримання академічної доброчесності в науково-дослідницькій діяльності здобувачів вищої освіти історичних спеціальностей, Г. Стефанюк слушно зауважує про потребу впровадження в освітній процес навчальної компоненти «Академічна доброчесність», що дало б можливість ознайомити здобувачів вищої освіти першого року навчання з усіма аспектами академічного письма [2].

Власне, важливою є розробка методики формування академічної доброчесності як цінності в світоглядній системі майбутніх фахівців, що забезпечує їх конструктивну життєву позицію та доброчесну модель поведінки.

Мета нашого дослідження – проаналізувати проблеми й способи формування академічної доброчесності як цінності у процесі гуманітарної підготовки студентів медичного університету.

Отже. концепт «доброчесність» містить два складових поняття, які, на нашу думку, можна тлумачити таким чином: *добро* – в тому сенсі, що освіта й наука мають мати конструктивний будуючий надихаючий і мотивуючий зміст і характер та спрямовуватися на благо людині і суспільству; та *чесність*, яка в цьому контексті означає, що освіта й наука повинні захищати цінності правди і справедливості, забезпечувати прозорість і рівність, сприяти реалізації прав та інтересів учасників освітнього процесу й наукової співпраці.

Як свідчить практика спілкування зі студентами під час викладання дисципліни «Антикорупція та доброчесність», майбутні фахівці охорони здоров'я називають низку причин порушення академічної доброчесності з боку самих здобувачів освіти. Це умовно дві групи чинників: об'єктивні та суб'єктивні. До першої групи належать: перевантаження навчальними завданнями, нестача часу, проблеми зі здоров'ям, та, зрештою, доступність до цифрових інструментів, що дозволяють розв'язати навчальну проблему швидко якісно та без особливих зусиль. Друга група чинників пов'язана з такими поняттями: лінощі, відсутність мотивації сумлінного вивчення конкретної навчальної дисципліни, відсутність інтересу до навчання в цілому (в тих випадках, коли вибір університету «зробили» батьки), невпевненість у власних здібностях, бажання отримати високий бал без великих зусиль, приклад інших студентів тощо.

Важливо, що, аналізуючи випадки порушення академічної доброчесності, студенти першого курсу розуміють негативні наслідки такої позиції не лише в конкретних умовах навчання, а радше для формування особистості майбутніх лікарів. Адже, недоброчесний у навчанні буде недоброчесний і в професійній діяльності. Тому в здобувачів вищої медичної освіти слід формувати цінність «академічна доброчесність», що, з одного боку, сприятиме розвитку їх когнітивних творчих здібностей, а з іншого – забезпечуватиме формування моральності майбутніх лікарів, їх установок бути чесними і справедливими, добросовісно виконувати навчальні завдання сьогодні та професійні обов'язки – в майбутньому.

Суспільні та гуманітарні дисципліни, які вивчають студенти медичного університету, містять потужний виховний і дидактичний потенціал для формування у майбутніх лікарів академічної доброчесності як цінності у

структурі їхнього світогляду. Так, у контексті викладання історії України та української культури доцільно характеризувати особливості розвитку освіти й науки в різні історичні періоди, внесок українських винахідників, новаторів у цивілізаційні здобутки людства. На біографіях видатних осіб варто показувати, як академічна доброчесність особистості де-факто сприяє її досягненням у різних сферах життєдіяльності. Такими прикладами можуть бути: Іван Пулюй, який відкрив Х-промені, перекладав Біблію українською мовою; Софія Окуневська-Морачевська – перша в Австро-Угорській імперії жінка-лікар, гінекологиня, докторка медицини; Іван Горбачевський – учений світового рівня у галузі хімії, біохімії, гігієни й епідеміології та ін.

У процесі викладання навчальної дисципліни «Філософія та основи академічної доброчесності» є можливість розглядати проблему академічної доброчесності в межах багатьох тем. Так, вивчаючи питання світогляду, варто зосередити увагу на процесі розвитку системи цінностей майбутніх лікарів та виокремити академічну доброчесність (та доброчесність в цілому) як одну з їх базових професійних цінностей. На заняттях, присвячених темам з історії філософії, доцільно використовувати навчальні завдання щодо пошуку змісту доброчесності, трактування цієї цінності різними мислителями/філософськими течіями та школами. Наприклад, дидактично вартісними є матеріали з творчої спадщини представників «кордоцентризму», які пов’язують усі чесноти людини з її серцем як центром мислення та доброти (що знаходить відгук у християнській культурі та біблеїстиці – чим наповнене серце, те й говорять уста – й показує зв’язок між чеснотами, які наповнюють серце людини, та її мудрістю, котру «видно» через мовлення особистості).

Вивчення теми щодо гносеології є чудовою нагодою пояснювати студентам цінність академічної доброчесності для їх інтелектуального розвитку та самовдосконалення впродовж життя. Адже пізнання себе, інших людей, світу, Бога тощо як філософська проблема вказує на необхідність пошуку істини самостійно. Звісно, опорою для цього є духовно-інтелектуальний досвід людства, який головним чином представлено в освіті, науці, культурі, але знайомитися з ним, критично аналізувати його треба індивідуально, власним розумом. І тут немає місця для недоброчесності.

Подібно, тема філософської антропології дозволяє пропонувати студентам навчальні завдання щодо аналізу місії, сенсу життя людини, що неможливо реалізувати без доброчесної поведінки, адже людина апріорі покликана бути і доброю, і чесною впродовж життя, яке охоплює, в т.ч., період навчання в університеті. У цьому контексті синонімом недоброчесності може бути «не по-людськи», не так, як личить людині). Також цікавим буде завдання – написання есе «Ідеал сучасної людини: чи є місце доброчесності?».

Аналогічно варто моделювати навчальні завдання і в межах викладання вибіркових дисциплін, адже вони також містять великий дидактичний та виховний потенціал для формування академічної доброчесності майбутніх фахівців сфери охорони здоров'я, реалізація якого залежить від педагогічної майстерності/творчості педагогів університету.

ЛІТЕРАТУРА

1. Колесніков А. Академічна доброчесність в українському освітньо-науковому просторі: проблеми та соціальні загрози. *Регіональні аспекти розвитку продуктивних сил України*. 2020. Вип. 24. С. 122-128. https://doi.org/10.35774/rarrpsu2019.24.122
2. Стефанюк Г. В. Академічна доброчесність в науково-дослідницькій діяльності здобувачів вищої освіти історичних спеціальностей. *Педагогічна академія. Наукові записки.* 2025. 30 серпня. https://doi.org/10.5281/zenodo.17034303
3. Філіпенко Л. В., Думанський О. В., Козак О. В. Академічна доброчесність в науковому та освітньому середовищі закладів освіти України: погляд крізь призму наявності штучного інтелекту. *Академічні візії.* 2023. Вип. 19. http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.7966703

Любов ЛИТВИН

Кандидат економічних наук, доцент,
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка,
Тернопіль, Україна
llm230766@tnpu.edu.ua

ЦІННІСНІ ВИКЛИКИ ТА РИЗИКИ ФІНАНСОВОЇ АВТОНОМІЇ ЗАКЛАДІВ ОСВІТИ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

У сучасних умовах трансформації соціально-економічних систем освіта дедалі більше інтегрується в ринкове середовище, що актуалізує питання фінансової автономії закладів освіти. Надання інституціям ширших повноважень у сфері управління фінансовими ресурсами розглядається як передумова підвищення ефективності, гнучкості та конкурентоспроможності освітніх установ.

Водночас розширення фінансової автономії супроводжується низкою ціннісних викликів, що стосуються трансформації місії освіти, зміни пріоритетів діяльності закладів та переосмислення ролі освіти як суспільного блага. У цьому контексті особливої актуальності набуває дослідження ризиків, пов'язаних із посиленням ринкових механізмів у сфері освіти.

Фінансова автономія передбачає здатність закладів освіти самостійно формувати, розподіляти та використовувати фінансові ресурси, визначати пріоритети розвитку та залучати альтернативні джерела фінансування [1].

Фінансова автономія є складовою інституційної автономії та важливим елементом модернізації системи освіти. Завдяки автономії заклади освіти отримують можливість ефективніше реагувати на виклики зовнішнього середовища, впроваджувати інновації та формувати партнерства з бізнесом і громадою.

Фінансова автономія закладів освіти – реальний крок до ефективного управління. До 1 вересня 2027 року всі заклади освіти мають перейти на фінансову автономію: самостійно управляти коштами, планувати видатки та вести бухгалтерський облік [2]. Це вимога Закону України «Про повну загальну середню освіту» та один із ключових етапів реформи децентралізації в освіті. Автономія дозволяє закладам освіти швидше реагувати на потреби освітнього процесу, планувати видатки під конкретні завдання, укладати угоди з постачальниками і виконувати ремонти без зайвої бюрократичної тяганини.

Інтеграція освіти в ринкові відносини зумовлює трансформацію її базових цінностей. Якщо традиційно освіта розглядалася як суспільне благо, то сьогодні дедалі більше утверджується її інструментальне сприйняття як послуги. Це призводить до зміщення акценту з гуманістичних цінностей на економічну ефективність; переорієнтації освітніх програм на потреби ринку праці; посилення конкуренції між закладами освіти.

Запровадження фінансової самостійності неминуче породжує ціннісні конфлікти в освітньому середовищі. Найбільш небезпечним є ризик комерціалізації, який може призвести до девальвації якості вищої освіти. Коли заклад стає надмірно орієнтованим на максимізацію власних прибутків, виникає загроза фальсифікації результатів навчання задля утримання контрактних студентів. Це формує потужні механізми культивування академічної нечесності, де оцінка стає товаром, а не показником реальних знань.

Етичний вимір фінансової автономії також проявляється у питанні благодійних внесків. Хоча законодавство дозволяє використання спецрахунків для легалізації допомоги від батьків та меценатів, на практиці це часто межує із примусовими зборами. Важливо розуміти, що будь-які прямі виплати коштів батьками вчителям є незаконними та підпадають під дію Кримінального кодексу, проте автономія закладу може використовуватися як ширма для таких практик, якщо не налагоджено систему прозорої звітності.

Більше того, фінансова автономія може стати інструментом соціальної сегрегації. Успішні заклади, розташовані у заможних громадах, мають більше можливостей для залучення додаткових коштів та надання платних послуг (наприклад, додаткових занять, оренди приміщень), тоді як заклади у депресивних регіонах залишаються обмеженими лише мізерними бюджетними

асигнуваннями. Це створює ціннісний розрив у розумінні освіти як рівного шансу для кожного.

Для керівника закладу освіти перехід на фінансову автономію означає кардинальну зміну посадового профілю. Замість того, щоб бути виключно педагогічним лідером, він змушений ставати фінансовим менеджером. Експертні оцінки свідчать, що навантаження на директора школи при впровадженні автономії зростає на 20–30% [3]. Це зростання пов'язане із необхідністю занурення у складні процедури публічних закупівель, бухгалтерського обліку та фінансового планування.

Ефективність фінансової автономії закладів освіти прямо залежить від здатності інституції забезпечувати динамічний баланс трьох ціннісних компонентів: економічної ефективності, соціальної справедливості та академічних цінностей.

Економічна ефективність – передбачає раціональне використання фінансових ресурсів, забезпечення конкурентоспроможності закладу освіти та його фінансової стійкості.

Соціальна справедливість – орієнтує на забезпечення рівного доступу до освіти, інклюзивність та недопущення посилення освітньої нерівності.

Академічні цінності – охоплюють якість освіти, академічну свободу, доброчесність та розвиток особистості.

Порушення балансу економічних, соціальних та академічних орієнтирів управління призводить до деформації функцій освіти, зокрема до її надмірної комерціалізації, втрати соціальної орієнтованості або зниження якості освітніх послуг. Якщо домінує лише економіка – виникає комерціалізація; соціальна рівність – ризик неефективності; академічні цінності без ресурсів – декларативність.

Важливу роль у забезпеченні ціннісного балансу фінансової автономії відіграють регуляторні механізми, зокрема державна освітня політика, внутрішні системи управління закладами освіти, інструменти забезпечення якості та фінансова прозорість.

Європейський досвід засвідчує, що фінансова автономія закладів освіти розглядається як необхідна умова підвищення якості та інноваційності освітніх систем, яка ефективно функціонує лише за умови поєднання інституційної свободи з механізмами публічної відповідальності та державної підтримки. Зокрема, у країнах Північної Європи (Фінляндія, Швеція) фінансова автономія реалізується в умовах сильної державної підтримки, що дозволяє уникнути надмірної комерціалізації освіти. У той же час у Великій Британії спостерігається більш виражена ринкова модель, яка підвищує конкуренцію, але водночас актуалізує проблему доступності освіти [3].

Для України важливим є врахування цього досвіду з метою формування моделі фінансової автономії, що поєднує гнучкість управління з дотриманням принципів соціальної справедливості та якості освіти.

Таким чином, фінансова автономія закладів освіти є важливим чинником модернізації освітньої системи, що відкриває нові можливості для розвитку, інновацій та підвищення ефективності. Водночас вона супроводжується низкою ціннісних викликів і ризиків, пов'язаних із комерціалізацією освіти, нерівністю доступу, зміною пріоритетів та залежністю від зовнішніх ресурсів. У сучасних умовах ключовим завданням є забезпечення балансу між ринковими механізмами та суспільною місією освіти. Це потребує формування чітких ціннісних орієнтирів управління, спрямованих на збереження освіти як суспільного блага.

ЛІТЕРАТУРА

1. Закон України «Про повну загальну середню освіту». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text
2. Фінансова автономія закладів загальної середньої освіти: чому це важливо і скільки часу залишилось школам на її впровадження. Проєкт DECIDE. URL: https://decentralization.ua/news/20164
3. Фінансова автономія в закладах освіти України: успішні кейси впровадження – НУШ. URL: https://nus.org.ua/2022/02/22/finansova-avtonomiya-v-zakladah-osvity-ukrayiny-uspishni-kejsy-vprovadzhennya/

Ірина БЕЙГЕР

Здобувачка третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти,
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка,
Тернопіль, Україна
iryna.beiger@tnpu.edu.ua

ЦІННІСНІ ОРІЄНТИРИ ВИЩОЇ ОСВІТИ В ЕПОХУ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ: ВИКЛИКИ Й ПЕРСПЕКТИВИ

Стрімкий розвиток технологій штучного інтелекту (ШІ) визначає нові тенденції трансформації сучасного освітнього простору та суттєво впливає на функціонування вищої освіти. Інтелектуальні системи, здатні генерувати, аналізувати та адаптивно подавати інформацію, відкривають широкі можливості для модернізації навчального процесу, однак, водночас, ставлять перед університетами складні ціннісні, етичні та організаційні питання. У цьому контексті особливої актуальності набуває переосмислення фундаментальних засад освіти, зокрема тих, що стосуються ролі викладача, автономії студента, принципів взаємодії у навчальному середовищі та

забезпечення академічної доброчесності. Вища школа має реагувати на ці зміни системно та відповідально, формуючи нову культуру взаємодії людини й технологій. Саме тому дослідження ціннісних орієнтирів вищої освіти в умовах розвитку штучного інтелекту є важливим кроком до визначення перспектив її сталого, гуманістично орієнтованого розвитку.

Технології ШІ поступово стають інтегрованою частиною освітнього середовища, змінюючи не лише інструменти, а й саму логіку процесів навчання, викладання та оцінювання. В умовах цифрової трансформації університети змушені переосмислювати традиційні ціннісні засади освіти та адаптувати їх до нової реальності, у якій технології здатні генерувати тексти, аналізувати великі масиви даних, здійснювати моніторинг навчальних досягнень та надавати індивідуальні рекомендації студентам [3, с. 42–45]. Це створює передумови для поглиблення персоналізації та підвищення якості навчання та актуалізує питання відповідальності, етики та доброчесності.

Одним із ключових викликів епохи ШІ залишається забезпечення академічної доброчесності. Використання генеративних моделей, здатних створювати наукові тексти, есе та відповіді на навчальні завдання, ускладнює розмежування між самостійною та автоматизованою діяльністю студента. Дослідники відзначають, що ЗВО повинні не лише створювати регламенти використання ШІ, а й формувати культуру відповідального ставлення до технологій серед студентів і викладачів [2, с. 70–73]. У рекомендаціях UNESCO також наголошується, що освітні установи повинні розробляти політики прозорого та етичного використання генеративного ШІ, що забезпечують збереження принципів академічної доброчесності [6].

Використання ШІ суттєво впливає на роль викладача в освітньому процесі. З одного боку, інтелектуальні системи дозволяють автоматизувати такі рутинні функції, як перевірку завдань, аналіз помилок, формування індивідуальних рекомендацій. Окрім цього, вони підсилюють потребу в педагогічній рефлексії, етичному супроводі та розвитку критичного мислення студентів, адже викладач стає не лише джерелом знань, а й фасилітатором, консультантом та модератором взаємодії між студентом й технологією [1, с. 28–31]. У цьому контексті зростає значення таких цінностей, як відповідальність, академічна свобода та педагогічне партнерство.

Особливої уваги потребує питання цифрової етики. Алгоритмічні системи можуть відтворювати упередження, використовувати непрозорі механізми обробки даних та формувати рекомендації на основі принципів, незрозумілих користувачеві. Тому університети мають забезпечувати прозорість використання технологій в освітньому процесі, а також навчати студентів і викладачів аналізувати алгоритми, розуміти їхні обмеження та оцінювати

ризики [5]. Формування цифрової етики стає важливим компонентом сучасної освітньої культури.

Крім того, впровадження технологій ШІ посилює дискусії щодо автономії студента. З одного боку, адаптивні системи підтримки навчання сприяють розвитку індивідуальної траєкторії, дозволяючи студентам працювати у власному темпі та отримувати зворотний зв'язок миттєво. З іншого боку, існує ризик надмірної залежності від автоматизованих рішень, що може знижувати рівень самостійності та здатність до творчого мислення. Науковці наголошують, що університети мають підтримувати розвиток метакогнітивних стратегій, умінь самоконтролю та саморегуляції, щоб студент залишався активним суб'єктом, а не пасивним користувачем цифрових застосунків [4].

У сфері оцінювання навчальних результатів ШІ пропонує інструменти для аналітики, зворотного зв'язку та тестування, однак породжує низку ризиків. Дослідники відзначають, що традиційні форми оцінювання можуть втратити ефективність, якщо студенти масово використовують генеративні системи для виконання письмових робіт [2, с. 75–77]. Це вимагає перегляду підходів до оцінювання через розвиток автентичних завдань, усних форм контролю, проєктних робіт і завдань, що передбачають аналіз, інтерпретацію та аргументацію. Таким чином, ШІ стимулює повернення до засвоєння знань на практиці, що підсилюють справжню інтелектуальну діяльність студента.

Суттєвим питанням є також вплив ШІ на гуманістичний характер вищої освіти. Хоча технології покращують доступність знань та оптимізують навчальні процеси, вони не повинні замінювати живу комунікацію, співпрацю, емпатію та діалог, саме ті елементи, які формують ціннісний фундамент університетської освіти. Адже, майбутня освіта має залишатися людиноцентричною, а технології лише слугувати інструментом підтримки, а не домінування [3]. Саме людина, а не алгоритм, має бути носієм цінностей, які визначають зміст і напрямок освітнього розвитку.

Перспективи розвитку вищої освіти в умовах ШІ пов'язані з необхідністю оновлення освітніх стандартів та навчальних програм. Інтеграція курсів із цифрової грамотності, етики ШІ, алгоритмічної культури та критичного аналізу технологій сприятиме формуванню нової генерації студентів, здатних відповідально використовувати ШІ та усвідомлювати його суспільні наслідки [5]. Оновлення навчальних програм має базуватися на поєднанні технологічних інновацій та гуманітарних дисциплін, що забезпечить комплексний розвиток особистості.

Технології ШІ також розширюють можливості інклюзивної освіти, адже автоматичне створення субтитрів, синтез мовлення, адаптивні матеріали та перекладацькі системи значно полегшують доступ до знань для студентів з

особливими освітніми потребами. Це відповідає ключовим ціннісним орієнтирам сучасної вищої освіти – рівності, доступності та соціальної справедливості. Проте, для ефективної реалізації цих можливостей, університети повинні забезпечувати технічну інфраструктуру, навчати персонал та створювати умови для інтеграції інклюзивних технологій.

Таким чином, епоха ШІ наближає вищу освіту до нового етапу розвитку, у якому технології стають невід'ємною частиною освітнього процесу. Водночас, ключовим завданням залишається збереження та оновлення таких традиційних цінностей, як академічна доброчесність, гуманізм, відповідальність, автономія, критичне мислення. Саме на основі цих орієнтирів може бути сформована модель вищої освіти, яка поєднує технологічні інновації зі збереженням людського виміру знань і взаємодії.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андрощук А. Г., Малюга О. С. Використання штучного інтелекту у вищій освіті: стан і тенденції. *International Science Journal of Education and Linguistics*. 2024. Т. 3, № 2. С. 27–35. DOI: https://doi.org/10.46299/j.isjel.20240302.04
2. Паламар С., Науменко М. Штучний інтелект в освіті: використання без порушення принципів академічної чесності. *Освітологічний дискурс*. 2024. № 1 (44). С. 68–79. DOI: https://doi.org/10.28925/2312-5829.2024.15
3. Пелешок О. О. Штучний інтелект як виклик академічній доброчесності: етичний вимір освітньої відповідальності. *Вісник Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка*. 2025. Вип. 58. С. 41- 48. DOI: https://doi.org/10.31376/2410-0897-2025-2-58-41-48
4. Яндола К. О., Бабич А. А., Мірошніченко О. С. Проблема академічної доброчесності у контексті використання ШІ. *Педагогічна академія*. 2024. № 3. DOI: https://doi.org/10.26661/2786-5622-2024-3-21
5. Ateeq A., Alzoraiki M., Milhem M., Ateeq R. A. Artificial intelligence in education: implications for academic integrity and the shift toward holistic assessment. *Frontiers in Education*. 2024. Vol. 9. DOI: https://doi.org/10.3389/feduc.2024.1470979
6. UNESCO. Guidance for generative AI in education and research. Paris: UNESCO, 2023. URL: https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000386693

Костянтин КОВАЛОК
Здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти,
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка,
Тернопіль, Україна
kovalok.k@gmail.com

АКСІОЛОГІЧНІ ВИМІРИ ВПРОВАДЖЕННЯ ВЕЛИКИХ МОВНИХ МОДЕЛЕЙ У ЗАКЛАДИ ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНОЇ ОСВІТИ

Сучасний освітній простір зазнає стрімких трансформацій під впливом технологій штучного інтелекту (ШІ). Особливе місце серед них посідають великі мовні моделі (ВММ) – Large Language Models (LLM), – такі як ChatGPT (розробка OpenAI), Gemini (розробка Google), Claude (розробка Anthropic) та багато інших. Зростаючий інтерес до використання ВММ в освіті засвідчується багатьма дослідженнями наших сучасників [4; 6], проте використання ВММ в системі професійно-технічної освіти (ПТО) залишається порівняно малодослідженим. Між тим саме заклади ПТО формують фахівців для ринку праці, де цифрові технології стають базовим елементом більшості професій.

Аксіологічний вимір впровадження ВММ є принципово важливим: будь-яке рішення щодо інтеграції нової технології в освіту несе в собі явні або приховані ціннісні настанови. Що ми вважаємо якісним навчанням? Яку роль відіграє педагог у передачі знань і формуванні особистості? Що означає академічна доброчесність у середовищі, де генеративний ШІ доступний кожному учню зі смартфоном? Відповіді на ці запитання мають формувати стратегію впровадження, а не слідувати за нею.

Великі мовні моделі – це клас глибоких нейронних мереж, навчених на масштабних текстових корпусах, здатних генерувати зв’язний, контекстуально релевантний текст у відповідь на запити природною мовою [3]. Ключовою характеристикою сучасних ВММ є здатність до виконання різнотипних завдань без перенавчання – лише на основі інструкцій у запиті [3]. Це зумовлює їхній широкий прикладний потенціал: від генерації коду та пояснення складних понять до моделювання навчальних сценаріїв і підготовки оцінювальних інструментів. Водночас важливо усвідомлювати принципові обмеження ВММ: моделі схильні до генерації правдоподібних, але фактично хибних тверджень – явище, відоме як «галюцинації» – і не мають доступу до актуальних даних поза межами навчальної вибірки [4].

Система ПТО має специфічні характеристики, що визначають особливий контекст впровадження ВММ. По-перше, практично-орієнтований характер навчання: значна частина освітнього процесу відбувається у форматі майстерень, лабораторій, виробничої практики, де роль ВММ як помічника є

іншою, ніж у суто теоретичному навчанні. По-друге, неоднорідність цифрової компетентності педагогічного складу: відповідно до аналізу галузевих досліджень, значна частка педагогів ПТО не має досвіду роботи з інструментами генеративного ШІ [1]. По-третє, специфіка контингенту учнів: для спеціальності «Комп'ютерні технології» ВММ є не лише навчальним інструментом, але й елементом майбутнього професійного середовища, що надає їхньому вивченню прагматичного виміру.

З аксіологічної точки зору, потенціал ВММ у ПТО реалізується через декілька базових освітніх цінностей. Цінність рівного доступу: ВММ демократизують доступ до якісної навчальної підтримки незалежно від географічного розташування закладу чи соціально-економічного статусу учня – відповідно до конституційного принципу рівності освітніх можливостей [2]. Цінність персоналізації: можливість адаптувати пояснення до рівня конкретного учня, повторювати матеріал у різних формах і підтримувати індивідуальний темп відповідає сучасним уявленням про ефективне навчання [5]. Цінність актуальності: в умовах швидкого оновлення технологічних стандартів ВММ дозволяють педагогам оперативно адаптувати зміст навчання без очікування нових підручників. Цінність часової ефективності: автоматизація рутинних педагогічних задач – підготовка конспектів, генерація вправ, первинне оцінювання тексту – вивільняє час педагога для смисловіших аспектів навчальної взаємодії.

Водночас впровадження ВММ несе реальні загрози фундаментальним педагогічним цінностям. Перша – загроза академічній доброчесності. Коли учень може отримати відповідь на будь-яке завдання протягом секунд, питання мотивації до самостійного мислення постає гостро. Ця проблема є не технічною, а глибоко ціннісною: вона потребує переосмислення того, що ми оцінюємо у навчальних результатах [6]. Друга загроза – знецінення педагогічної компетентності: педагог, який не розуміє механізмів роботи ВММ, не здатний критично оцінити якість генерованого контенту і втрачає позицію фахового авторитету. Третя загроза – формування некритичного сприйняття інформації. «Галюцинації» ВММ, оформлені переконливо й авторитетно, є особливо небезпечними у технічній освіті, де точність критична для безпеки майбутньої професійної діяльності.

Аксіологічний аналіз дозволяє сформулювати принципову позицію: описані загрози не є аргументом проти впровадження ВММ – вони є аргументом на користь цілеспрямованої підготовки педагогів до їх усвідомленого використання. Педагог, який розуміє технологію, може інтегрувати її відповідально: визначити межі доречного використання ВММ учнями, побудувати завдання, що вимагають критичного мислення, і

формувати у здобувачів освіти рефлексивне ставлення до інструментів ШІ. Відтак підготовка педагогів ПТО до роботи з ВММ є не технічним, а ціннісним завданням – формуванням нової педагогічної культури в умовах цифрової трансформації [4; 5].

Таким чином, впровадження великих мовних моделей у заклади ПТО є явищем, що потребує осмислення не лише в інструментальному, а й в аксіологічному вимірі. Аналіз засвідчує суперечливий характер цього процесу: ВММ водночас підтримують такі цінності, як рівний доступ, персоналізація та актуальність навчання, і загрожують академічній доброчесності, педагогічному авторитету та критичному мисленню учнів. Ключовою умовою реалізації позитивного потенціалу є системна підготовка педагогів – технологічна, методична та ціннісна. Перспективою подальших досліджень є розробка та апробація моделі такої підготовки для педагогів ПТО спеціальності «Комп'ютерні технології».

ЛІТЕРАТУРА

1. Концепція розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018–2020 роки : схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 17.01.2018 № 67-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/67-2018-%D1%80
2. Про освіту : Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19
3. Brown T., Mann B., Ryder N. та ін. Language Models are Few-Shot Learners. Advances in Neural Information Processing Systems. 2020. Vol. 33. P. 1877–1901.
4. Kasneci E., Seßler K., Küchemann S. та ін. ChatGPT for good? On opportunities and challenges of large language models for education. Learning and Individual Differences. 2023. Vol. 103. P. 102274.
5. Luckin R., Holmes W., Griffiths M., Forcier L. Intelligence Unleashed: An Argument for AI in Education. London : Pearson, 2016. 66 p.
6. Zawacki-Richter O., Marín V. I., Bond M., Gouverneur F. Systematic review of research on artificial intelligence applications in higher education – where are the educators? International Journal of Educational Technology in Higher Education. 2019. Vol. 16. № 39. P. 1–27.

Анатолій ГАЛАС
Здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти,
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка,
Тернопіль, Україна
tolikgalas@gmail.com

ЦИФРОВА КОМПЕТЕНТНІСТЬ ЯК ЦІННІСНИЙ ОРІЄНТИР ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ СТУДЕНТІВ МЕДИЧНИХ КОЛЕДЖІВ

Актуальність дослідження. В умовах стрімкої цифровізації суспільства та охорони здоров'я цифрова компетентність набуває статусу стратегічного ресурсу професійної ідентичності майбутніх медичних фахівців. Система охорони здоров'я України перебуває в процесі активного впровадження електронних медичних записів, телемедицини та платформ дистанційного моніторингу пацієнтів, що висуває принципово нові вимоги до рівня цифрової підготовки середніх медичних працівників. Водночас у педагогічній науці спостерігається явна диспропорція: якщо технологічний вимір цифрової компетентності відносно розроблений, то її аксіологічний аспект – цифрова компетентність як ціннісний орієнтир – залишається малодослідженим, особливо стосовно студентів закладів фахової передвищої медичної освіти (ЗФПМО).

Аналіз наукових розвідок засвідчує, що дослідники переважно зосереджуються на інструментальному аспекті цифрової компетентності (навички роботи з ЕМЗ, телемедичними системами, хмарними сервісами), натомість її ціннісно-смислова складова – усвідомлення цифрових технологій як засобу підвищення якості медичної допомоги та самоствердження особистості – лишається поза увагою дослідників [1; 3]. Зазначене суперечить тенденціям міжнародної педагогічної науки, де рамкові документи DigComp 2.2 та DigCompEdu розглядають цифрову компетентність у нерозривній єдності когнітивних, операційних і аксіологічних компонентів [4].

Мета статті – обґрунтувати цифрову компетентність як ціннісний орієнтир професійної підготовки студентів медичних коледжів та визначити педагогічні умови її формування в освітньому середовищі ЗФПМО.

Виклад основного матеріалу. У сучасній педагогічній науці поняття «ціннісний орієнтир» трактується як усвідомлений і прийнятий особистістю регулятор діяльності, що визначає спрямованість і якість її реалізації [2]. Відповідно, цифрова компетентність як ціннісний орієнтир – це не лише сукупність цифрових навичок і знань, а й особистісно значуща установка на їх використання в ім'я пацієнта, колективу та суспільства.

Аналіз рамкового документа DigComp 2.2 (2022) виявляє п’ять ключових сфер цифрової компетентності: інформаційна й медіаграмотність, цифрова комунікація та співпраця, створення цифрового контенту, безпека та вирішення проблем [4]. Для студентів медичних коледжів кожна з цих сфер набуває специфічного аксіологічного змісту. Зокрема, сфера безпеки охоплює не лише кіберзахист, а й відповідальне ставлення до конфіденційності даних пацієнта як прояв медичної етики. Сфера вирішення проблем – критичне осмислення можливостей і обмежень штучного інтелекту в клінічній практиці.

Міжнародне порівняльне дослідження (2025) за участю студентів-медиків України, Німеччини та Казахстану з використанням інструментарію DigComp 2.2 встановило, що українські студенти демонструють порівнянний рівень цифрових навичок із зарубіжними однолітками в більшості областей, проте відстають у сфері стратегій пошуку та критичної верифікації медичної інформації в Інтернеті [3]. Це свідчить про необхідність цілеспрямованого формування не технічних умінь, а ціннісного ставлення до якості цифрових джерел як умови безпечної медичної практики.

У контексті вітчизняної нормативної бази слід зазначити, що Концепція розвитку цифрових компетентностей (2021) та освітні стандарти для спеціальності 223 «Медсестринство» задекларували вимоги до цифрової підготовки медичних фахівців. Проте реальна практика медичних коледжів свідчить про домінування знаннєвого підходу над ціннісно-діяльнісним: цифрові технології вивчаються переважно як навчальна дисципліна, а не інтегруються як наскрізна компетентність у фахові модулі [5].

Завдання дослідження:

1. Здійснити теоретичний аналіз поняття «цифрова компетентність» у контексті аксіологічного підходу до професійної підготовки майбутніх медичних фахівців.
2. Розкрити змістове наповнення цифрової компетентності як ціннісного орієнтира в структурі професійної ідентичності студентів медичних коледжів.
3. Визначити педагогічні умови формування цифрової компетентності студентів медичних коледжів на засадах ціннісно-діяльнісного підходу.
4. Обґрунтувати необхідність системного впровадження зазначених умов у освітній процес закладів фахової передвищої медичної освіти.

На основі аналізу наукової літератури та педагогічної практики ЗФПМО виокремлено чотири ключові педагогічні умови формування цифрової компетентності як ціннісного орієнтира: 1) аксіологічна насиченість змісту навчання – включення до освітніх програм завдань, що моделюють реальні цифрові дилеми медичної практики; 2) інтеграція цифрових технологій у клінічні дисципліни через проєктну та проблемно-орієнтовану методику; 3)

рефлексивний компонент оцінювання – використання цифрових портфоліо та самооцінювання за критеріями DigCompEdu; 4) розвиток цифрової компетентності викладача як умова моделювання ціннісного ставлення до технологій [2; 4].

Впровадження зазначених умов потребує системного підходу: ізольоване застосування будь-якої з них не забезпечує формування стійких ціннісних орієнтирів. Лише в комплексі вони утворюють цілісне педагогічне середовище, в якому цифрові технології сприймаються студентами не як зовнішня вимога, а як органічна складова фахової ідентичності медичного працівника.

Висновки. Цифрова компетентність студентів медичних коледжів набуває повноцінного педагогічного значення лише тоді, коли розглядається в аксіологічному вимірі – як ціннісний орієнтир, що інтегрує технічні навички з відповідальністю, критичним мисленням та етикою цифрової медичної практики. Визначені педагогічні умови її формування слугують теоретичним підґрунтям для розроблення моделі формування цифрової компетентності у ЗФПМО. Перспективи подальших досліджень полягають в емпіричній верифікації запропонованих умов у реальному освітньому середовищі медичних коледжів України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Деревянчук О. В. Концептуальна модель системного аналізу якості підготовки педагогів до цифровізації. Вісник Університету Альфреда Нобеля. Серія: Педагогіка і психологія. 2025. № 1 (29). DOI: https://doi.org/10.32342/3041-2196-2025-1-29-12
2. Деревянчук О. В., Балюк З. І. Комплекс спеціалізованих методів інтелектуального аналізу освітніх даних для підготовки педагогів професійного навчання. International Journal of Modern Education and Computer Science (IJMECS). 2025. Vol. 17, № 1. С. 28–46. DOI: https://doi.org/10.5815/ijmecs.2025.01.03
3. Дмитренко Т., Лаврик Т., Яресько О. Педагогічні умови як предмет наукового дослідження в Україні: природа, структура, характеристики та функції. International Letters of Social and Humanistic Sciences. 2016. Vol. 69. С. 32–38. DOI: https://doi.org/10.18052/www.scipress.com/ILSHS.69.32
4. Зінченко В. О., Морзе Н. В., Вембер В. П. Концептуально-референтна рамка цифрової компетентності педагогічних та науково-педагогічних працівників: проєкт. Відкрите освітнє е-середовище сучасного університету. 2021. № 11. DOI: https://doi.org/10.28925/2414-0325.2021.1110
5. Коваль В. О., Сорока В. М. Розвиток цифрової компетентності майбутніх магістрів професійного навчання. Професійна педагогіка. 2020. № 1 (20). С. 96–103. DOI: https://doi.org/10.32835/2707-3092.2020.20.96-103

Назар КРУШЕЛЬНИЦЬКИЙ
Здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти,
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка,
Тернопіль, Україна
krushna036@elr.tnpu.edu.ua

ЦІННІСНІ ОРІЄНТИРИ ХУДОЖНЬОГО ПЕРЕКЛАДУ В УМОВАХ ЦИФРОВІЗАЦІЇ

Цифровізація гуманітарної сфери істотно змінює характер перекладацької діяльності, а поява систем штучного інтелекту переводить дискусію з площини суто технічної допомоги у площину ціннісного вибору. Якщо для інформативних текстів першочерговими є точність, швидкість і термінологічна узгодженість, то художній переклад вимагає збереження образності, інтонації, підтексту, культурної пам'яті та індивідуальної авторської манери. Саме тому аксіологічний аналіз використання ШІ в художньому перекладі набуває особливої ваги. Йдеться не тільки про те, чи може машина перекласти текст, а про те, які смисли, оцінки та естетичні домінанти вона здатна або не здатна перенести в іншу мову. У цьому вимірі переклад постає як практикум відповідальності, де вирішується доля автентичності твору, межа між допоміжним інструментом і творчим співавторством, а також цінність людської інтерпретації в добу автоматизації [1, с. 32; 2, с. 221; 5, с. 164].

Сучасний науковий дискурс навколо ШІ у перекладі можна умовно поділити на кілька взаємопов'язаних блоків. Перший стосується самого поняття штучного інтелекту як мультидисциплінарного явища цифрової трансформації, що моделює окремі когнітивні функції людини [1, с. 32; 1, с. 46]. Другий зосереджується на ролі ШІ у перекладацькій діяльності, де акцентується його корисність для автоматичного перекладу, попереднього аналізу, пошуку варіантів та постредагування, але водночас підкреслюються обмеження у врахуванні контексту, емоційної виразності та мовної індивідуальності [2, с. 221-222]. Третій блок об'єднує студії з адекватності, еквівалентності, ідіостилю та міжкультурної комунікації. У цих працях переклад трактується як процес збереження не лише змісту, а й стилістичних засобів, авторської картини світу та культурної функції художнього тексту [3, с. 56; 4, с. 276-277; 5, с. 164-165; 8, с. 418-420]. Окремий масив становлять нові емпіричні роботи, у яких літературні тексти вже прямо порівнюються в людському й машинному виконанні. Їх результати свідчать, що ШІ часто демонструє прийнятний рівень семантичної точності, однак поступається у відтворенні поетичної або стилістичної складності, а тому потребує критичної участі перекладача і

спеціальної підготовки фахівця до роботи з інструментами ШІ [6, с. 526-530; 7, с. 173-175].

У художньому перекладі цінність еквівалентності не зводиться до буквального збігу значень. Переклад може бути формально зрозумілим, але водночас втрачати авторський ритм, внутрішню напругу, іронію, інтимність чи соціально-психологічний підтекст. Тому методологічно доцільно оцінювати роботу ШІ за кількома рівнями: лексико-семантичним, граматико-синтаксичним, прагматичним, комунікативним і стилістичним. На перших двох рівнях системи ШІ нерідко показують переконливі результати, бо добре працюють із частотними структурами, шаблонізованими сполуками та прямими відповідниками. Проте на прагматичному, комунікативному і стилістичному рівнях виявляється тенденція до нейтралізації виразних засобів, спрощення ритму, згладжування авторської інтонації та статистичного «усереднення» художнього мовлення. Саме в цій зоні проявляється різниця між технічно коректним текстом і повноцінним художнім перекладом [2, с. 222-223; 3, с. 56-57; 6, с. 526-531; 8, с. 418-444].

Аксіологічний вимір проблеми полягає в тому, що художній текст містить не лише сюжетну інформацію, а й систему цінностей автора, зафіксовану у виборі образів, тональності, дистанції мовця, способах оцінювання персонажів і світу. Ідіостиль у цьому сенсі є не декоративною оболонкою, а мовно оформленою моделлю світобачення. Якщо переклад згладжує нестандартний синтаксис, замінює культурно марковану метафорику на нейтральні формули або прибирає семантичну неоднозначність, він змінює не лише форму, але й ціннісну архітектоніку твору. Тому центральним критерієм якості художнього перекладу в добу ШІ стає не сама наявність чи відсутність машинного компонента, а міра збереження автентичності, ідіостилю та художньої функції тексту. Саме тут перекладач виступає культурним інтерпретатором, який має розрізняти, де алгоритм допомагає, а де вже непомітно підміняє авторський голос [4, с. 275-277; 5, с. 164-168; 8, с. 421-424].

Звідси випливає і нове розуміння ролі перекладача. У цифровому середовищі він уже не лише виконавець перекладу, а редактор, аналітик і куратор смислів. Цінність сучасної науки в цій площині полягає не у витісненні людського перекладача, а у виробленні таких методик взаємодії з ШІ, які підсилюють точність без втрати художності. Перспективною бачиться модель, за якої ШІ використовується для створення попереднього варіанта, виявлення проблемних сегментів, варіантного пошуку окремих одиниць або зіставлення повторів, тоді як людина приймає фінальні рішення щодо тону, прагматики, стилю й культурної релевантності. За таких умов особливої ваги набуває здатність критично оцінювати машинний результат, бачити його сильні й

слабкі сторони та усвідомлювати відповідальність за кінцевий текст [2, с. 221-223; 6, с. 528-530; 7, с. 173-187].

Отже, цифровізація не скасовує цінність художнього перекладу як творчої та культурної практики, а, навпаки, гостріше висвітлює її сутність. ШІ доцільно розглядати як допоміжний інструмент у роботі з художнім текстом, однак межа його ефективності проходить там, де починаються ідіостиль, підтекст, емоційна нюансованість та аксіологічна насиченість твору. Практично це означає: по-перше, результати ШІ слід оцінювати за багаторівневою моделлю еквівалентності; по-друге, остаточний варіант художнього перекладу повинен проходити обов'язкове постредагування людиною; по-третє, при роботі з культурно маркованими, експресивними й стилістично домінантними фрагментами пріоритет має належати не швидкості, а збереженню авторського голосу; по-четверте, у підготовці сучасного перекладача необхідно поєднувати цифрову компетентність із чутливістю до художньої форми. Саме така модель співпраці людини і технології дає підстави говорити не про девальвацію перекладацької праці, а про її новий, відповідальніший і методологічно зрілий етап розвитку [2, с. 223-224; 3, с. 56-57; 6, с. 530-531; 7, с. 184-187; 8, с. 438-444].

ЛІТЕРАТУРА

1. Баранов О. А. Визначення терміну «штучний інтелект». Інформація і право. 2023. № 1 (44). С. 32-49.
2. Григоренко Г. Використання та аналітика штучного інтелекту у перекладацькій діяльності. Актуальні питання гуманітарних наук. 2023. Вип. 67. Т. 1. С. 219-224. DOI: 10.24919/2308-4863/67-1-30.
3. Козак Т. Б. Адекватність та еквівалентність перекладу. Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна». 2012. Вип. 25. С. 56-57.
4. Поворознюк В. М. Огляд теоретичних підходів до трактування поняття «ідіостиль». Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна». 2016. Вип. 62. С. 275-278.
5. Шемуда М. Г. Художній переклад як важливий чинник міжкультурної комунікації. Наукові записки Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя. Серія «Філологічні науки». 2013. Кн. 1. С. 164-168.
6. Manapbayeva Z., Zaurbekova G., Ayazbekova K., Kazezova A., Pirmanova K. AI in Literary Translation: ChatGPT-4 vs. Professional Human Translation of Abai's Poem «Spring». Procedia Computer Science. 2024. Vol. 251. P. 526-531. DOI: 10.1016/j.procs.2024.11.143.
7. Romaniuk-Cholewska D. Analysis of Critical Thinking Skills: How do Students Perceive and Evaluate AI Translation Tools? Linguodidactica. 2025. Vol. 29. P. 173-187. DOI: 10.15290/lingdid.2025.29.12.
8. Zehnalová J. Literary Style and Its Transfer in Translation: Bohumil Hrabal in English. Mutatis Mutandis. 2016. Vol. 9, no. 2. P. 418-444.

Ігор ЛИСАК
Здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти,
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка,
Тернопіль, Україна
lysak.ihor4221@gmail.com

АКСІОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ЦИФРОВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ У ЗАКЛАДАХ ФАХОВОЇ ПЕРЕДВИЩОЇ ОСВІТИ СФЕРИ ГОСТИННОСТІ

Сучасний етап суспільного розвитку характеризується глибокою трансформацією освітнього простору під впливом цифровізації. Цей процес охопив усі без винятку рівні освіти, особливо суттєво позначившись на підготовці фахівців прикладних спеціальностей. Заклади фахової передвищої освіти сфери гостинності постали перед необхідністю формування у здобувачів освіти такої цифрової компетентності, яка не лише відповідала б технологічним викликам часу, а й зберігала ціннісне ядро професії, що ґрунтується на людяності, гостинності та якісному обслуговуванні клієнтів. Однак цифрова компетентність не може формуватися ізольовано від системи цінностей, які визначають сенс і спрямованість професійної діяльності майбутнього фахівця сфери гостинності.

Аксіологічний підхід до формування цифрової компетентності постає методологічною основою, що дозволяє розглядати цей процес у єдності інструментальних і світоглядних вимірів. У контексті філософії людиноцентризму освіта тлумачиться як простір розгортання сутнісних сил людини, у якому передача знань нерозривно поєднана з утвердженням ціннісних орієнтирів особистості [3]. Саме тому актуальним постає питання визначення тих ціннісних засад, які мають бути покладені в основу процесу цифровізації фахової підготовки в галузі гостинності.

Метою публікації є теоретичний аналіз аксіологічних засад формування цифрової компетентності здобувачів освіти у закладах фахової передвищої освіти сфери гостинності.

Теоретичним підґрунтям дослідження слугують праці вітчизняних і зарубіжних науковців, у яких розглядаються філософсько-педагогічні аспекти аксіології освіти (В. Андрущенко, І. Бех, В. Кремень, О. Сухомлинська), концепції цифрової компетентності (О. Овчарук, Н. Морзе, О. Спірін), а також дослідження особливостей професійної підготовки фахівців сфери гостинності (Г. Цехмістрова, Н. Фоменко). Незважаючи на ґрунтовну розробленість окремих напрямів, проблема ціннісного виміру формування цифрової

компетентності саме в закладах фахової передвищої освіти сфери гостинності залишається недостатньо висвітленою.

Поняття «цифрова компетентність» у сучасному педагогічному дискурсі визначається як здатність особистості впевнено, критично й відповідально використовувати цифрові технології для навчання, праці та участі в житті суспільства. Європейська рамка цифрової компетентності DigComp 2.2 виокремлює п’ять ключових сфер: інформаційну та медіаграмотність, комунікацію та співпрацю, створення цифрового контенту, безпеку, розв’язання проблем [5, с. 12]. Однак інструментальний підхід до тлумачення цифрової компетентності, що нерідко домінує в освітній практиці, потребує доповнення аксіологічним виміром, який враховує систему професійних, особистісних і загальнолюдських цінностей.

У контексті фахової передвищої освіти сфери гостинності аксіологічні засади формування цифрової компетентності варто розглядати як ієрархічну систему взаємопов’язаних цінностей, що включає кілька взаємодоповнювальних рівнів. Перший рівень утворюють загальнолюдські цінності — гідність, свобода, відповідальність, справедливість, толерантність, які зберігають свою значущість у будь-якому професійному контексті, зокрема й у цифровому середовищі. Другий рівень становлять професійно-етичні цінності галузі гостинності — гостинність як особлива форма ставлення до Іншого, культура обслуговування, повага до клієнта, дискретність, доброзичливість, відповідальність за якість послуги. Третій рівень формують власне цифрові цінності — інформаційна етика, кіберетика, відповідальне користування персональними даними, цифровий етикет, культура віртуальної комунікації [2, с. 89].

Особливістю сфери гостинності є те, що вона за своєю сутністю орієнтована на людину, на безпосередню міжособистісну взаємодію, на створення емоційного досвіду гостя. У зв’язку з цим виникає аксіологічна напруга між традиційним розумінням гостинності як живого людського контакту та цифровою опосередкованістю сучасних послуг – електронних бронювань, чат-ботів, систем самообслуговування, віртуальних турів. Завдання закладу фахової передвищої освіти полягає в тому, щоб сформувати у здобувача освіти таке ставлення до цифрових технологій, яке розглядало б їх не як заміну людської взаємодії, а як засіб посилення її якості, як інструмент підвищення сервісу за збереження автентичної людяності.

Заклади фахової передвищої освіти мають свою специфіку, яка зумовлює особливості реалізації аксіологічного підходу. Ця освітня ланка перебуває на перетині професійно-технічної та вищої освіти, поєднує практичну підготовку із загальнотеоретичною, орієнтується на швидке входження випускника в

професію. Здобувачі освіти цієї ланки переважно належать до покоління «цифрових аборигенів», для яких використання технологій є природним, однак критичне, відповідальне та ціннісно осмислене їх застосування потребує цілеспрямованого педагогічного впливу [1, с. 64]. Як справедливо зауважує О. Спірін, «технологічна обізнаність без сформованих ціннісних орієнтацій нерідко обертається поверхневим споживанням цифрового продукту замість його продуктивного використання» [4, с. 23].

Ключовими аксіологічними засадами формування цифрової компетентності здобувачів освіти у закладах фахової передвищої освіти сфери гостинності, на нашу думку, є такі.

По-перше, антропоцентричність – визнання того, що людина (як майбутній фахівець, так і клієнт) є вищою цінністю, а технологія – лише засобом її обслуговування. У сфері гостинності цей принцип набуває особливого значення, оскільки сама природа галузі полягає у служінні людині.

По-друге, етична відповідальність – усвідомлення наслідків власних цифрових дій, дотримання принципів інформаційної безпеки, захист персональних даних клієнтів готелів і ресторанів, дотримання конфіденційності, протидія цифровому шахрайству.

По-третє, культуровідповідність – здатність використовувати цифрові інструменти із врахуванням культурних особливостей різних груп клієнтів, що особливо актуально для міжнародного готельного й ресторанного бізнесу. Цифрова комунікація має зберігати чутливість до культурних відмінностей, мовних особливостей, релігійних і національних традицій гостей.

По-четверте, професійна автентичність – збереження ідентичності професії в умовах цифровізації, неприпустимість редукції фахівця сфери гостинності до простого оператора цифрових систем. Цифрова компетентність повинна поглиблювати, а не нівелювати професійну майстерність.

По-п’яте, критичність мислення – здатність оцінювати достовірність цифрової інформації, розпізнавати фейкові відгуки, маніпулятивні технології, дезінформацію, що особливо важливо у сфері туристичного маркетингу й готельного бізнесу, де репутація ґрунтується на онлайн-відгуках.

По-шосте, неперервність розвитку – розуміння того, що цифрова компетентність є динамічною характеристикою, яка потребує постійного оновлення впродовж життя. Цінність неперервної самоосвіти стає визначальною для конкурентоспроможності фахівця сфери гостинності.

Реалізація окреслених аксіологічних засад передбачає системну роботу з оновлення змісту освіти, методів і форм навчання. Доцільною видається інтеграція аксіологічного й цифрового складників у викладанні фахових дисциплін, упровадження міждисциплінарних курсів з етики цифрових

технологій, моделювання професійних ситуацій з моральним вибором у цифровому середовищі, залучення здобувачів освіти до проєктної діяльності, що поєднує цифрові інструменти з ціннісним наповненням.

Висновки. Формування цифрової компетентності у закладах фахової передвищої освіти сфери гостинності не може обмежуватися виключно технологічною складовою. Ціннісний вимір цифрової підготовки забезпечує цілісність професійного становлення майбутнього фахівця, гармонізує інструментальні навички з гуманістичним змістом професії. Аксіологічні засади – антропоцентричність, етична відповідальність, культуровідповідність, професійна автентичність, критичність мислення та неперервність розвитку – утворюють ціннісне ядро, без якого неможлива якісна підготовка фахівця гостинності у цифрову епоху. Перспективи подальших досліджень пов'язані з розробленням методичного забезпечення впровадження аксіологічних засад у конкретних освітніх програмах закладів фахової передвищої освіти.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бех І. Д. Особистість у просторі духовного розвитку: навч. посіб. Київ: Академвидав, 2012. 256 с.
2. Биков В. Ю., Овчарук О. В. Цифрова компетентність у сучасній системі освіти: концептуальні засади. Інформаційні технології і засоби навчання. 2023. Т. 95, № 3. С. 85–98.
3. Кремень В. Г. Філософія людиноцентризму в стратегіях освітнього простору. Київ: Педагогічна думка, 2009. 520 с.
4. Спірін О. М. Інформаційно-комунікаційні та інформатичні компетентності як компоненти системи професійно-спеціалізованих компетентностей вчителя. Інформаційні технології і засоби навчання. 2009. № 5 (13). С. 18–28.
5. Vuorikari R., Kluzer S., Punie Y. DigComp 2.2: The Digital Competence Framework for Citizens. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2022. 134 p.

Андрій СТАСІВ

Здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти,
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка,
Тернопіль, Україна
standby148@gmail.com

АКСІОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ВИКОРИСТАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ В ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

У сучасній вищій освіті штучний інтелект дедалі частіше розглядається не як віддалена технологічна перспектива, а як інструмент щоденної навчальної та наукової роботи. Його застосовують для пошуку й узагальнення інформації,

підготовки навчальних матеріалів, підтримки індивідуальної траєкторії здобувача освіти, мовного редагування, аналізу даних і моделювання різних професійних ситуацій. Проте така інструментальність не повинна створювати враження, що проблема використання ШІ є суто технічною. Насправді вона безпосередньо стосується цінностей, на яких тримається університетська освіта: відповідальності, довіри, доброчесності, свободи мислення, справедливості та поваги до людини.

Метою цих тез є окреслення основних аксіологічних орієнтирів, які мають супроводжувати впровадження штучного інтелекту в освітній процес закладів вищої освіти. Такий підхід дає змогу змістити увагу з питання «які інструменти можна використати?» на питання «заради яких освітніх цілей і в яких межах їх доцільно застосовувати?». Саме ціннісна рамка допомагає уникнути як некритичного захоплення цифровими новаціями, так і повного заперечення їхнього потенціалу.

Першою засадою доцільно вважати людиноцентричність. У документах UNESCO наголошується, що цифрові технології в освіті мають підтримувати розвиток людини, а не підміняти її автономію та здатність до самостійного судження [5; 6]. У практиці закладу вищої освіти це означає, що ШІ може допомагати студентові краще зрозуміти складний матеріал, отримати додаткове пояснення або структурувати власну ідею, але не повинен ставати джерелом готового результату, який не пройшов через особисте осмислення здобувача освіти. Центральним суб’єктом навчання залишається людина, а технологія виконує допоміжну функцію.

Не менш важливою є академічна доброчесність. Генеративні моделі здатні швидко створювати тексти, відповіді, презентації чи фрагменти програмного коду. Це розширює навчальні можливості, але водночас ускладнює традиційне розуміння самостійної роботи. Тому в освітньому процесі доцільно не лише забороняти окремі способи використання ШІ, а й пояснювати студентам допустимі форми такої підтримки. Наприклад, інструмент може бути використаний для пошуку ідей, попереднього плану або мовного редагування, але подання згенерованого змісту як повністю власного результату суперечить принципам доброчесності.

Окрему цінність має справедливість доступу. Цифровізація освіти може створити нові можливості, однак вона також здатна посилити нерівність між студентами, які мають різний рівень технічного забезпечення, цифрової підготовки або мовної компетентності. Європейський підхід до цифрової освіти підкреслює потребу інклюзивного та якісного цифрового навчального середовища [1]. Отже, якщо заклад вищої освіти інтегрує інструменти ШІ в навчальні завдання, він має передбачити прозорі правила доступу, зрозумілі

критерії оцінювання та можливість альтернативного виконання завдань у разі обґрунтованої потреби.

Прозорість є ще однією базовою умовою відповідального використання ШІ. Студенти й викладачі повинні розуміти, коли саме застосовується певний інструмент, які дані передаються до системи, як формуються результати та якими є межі їхньої надійності. Надмірна довіра до алгоритмічної відповіді може призвести до помилок, оскільки система не гарантує істинності кожного твердження і може відтворювати упередження наявних даних. Тому результат, отриманий за допомогою ШІ, має сприйматися як матеріал для перевірки й критичного аналізу, а не як остаточне знання.

Відповідальність за використання штучного інтелекту має бути розподілена між усіма учасниками освітнього процесу. Адміністрація закладу визначає політики й правила, викладач формує педагогічно доцільні завдання, студент відповідає за доброчесність власної роботи, а розробники цифрових сервісів несуть відповідальність за безпечність і коректність технологічних рішень. У цьому контексті важливо враховувати й сучасні нормативні рамки, зокрема європейське регулювання штучного інтелекту, яке акцентує на ризик-орієнтованому підході до застосування таких систем [2].

Значущим аксіологічним аспектом є захист приватності. У навчальному процесі користувачі можуть вводити до цифрових сервісів персональні дані, фрагменти наукових робіт, результати досліджень або внутрішні навчальні матеріали. Без уважного ставлення до цього питання освітнє середовище втрачає довіру. Тому перед використанням конкретних інструментів ШІ варто з’ясовувати, які дані збираються, де вони зберігаються, хто може отримати до них доступ і чи відповідає така практика принципам безпечної цифрової взаємодії.

Педагогічна доцільність має бути критерієм, який відрізняє змістовну цифрову трансформацію від формального використання модної технології. ШІ варто застосовувати лише тоді, коли він справді допомагає досягти навчальної мети: поглибити розуміння теми, розвинути критичне мислення, дати індивідуальний зворотний зв’язок, підтримати дослідницьку роботу або сформувати цифрову компетентність. Якщо ж інструмент лише пришвидшує виконання завдання, але зменшує самостійність мислення, його освітня цінність є сумнівною.

Особливої уваги потребує підготовка викладачів. Науково-педагогічний працівник має розуміти не лише функції конкретного сервісу, а й методичні та етичні наслідки його використання. Ідеться про здатність проєктувати завдання так, щоб студент не просто отримував відповідь, а вчився ставити запитання, перевіряти інформацію, порівнювати джерела і відповідально пояснювати

власну позицію. У цьому сенсі цифрова компетентність викладача стає не додатковою навичкою, а умовою якісної організації сучасного освітнього процесу.

Отже, аксіологічні засади використання штучного інтелекту у вищій освіті полягають у підпорядкуванні цифрових інструментів гуманістичним і педагогічним цілям. ШІ може бути корисним ресурсом для навчання, дослідження та професійної підготовки, однак його цінність визначається не технологічною новизною, а тим, наскільки він сприяє розвитку особистості, підтримує академічну доброчесність, зберігає рівність освітніх можливостей і не руйнує довіру між учасниками освітнього процесу.

Практичними кроками для закладів вищої освіти можуть бути: розроблення внутрішніх правил використання ШІ; проведення навчальних заходів для викладачів і студентів; оновлення підходів до оцінювання; пояснення меж допустимого використання генеративних систем; запровадження вимоги критичної перевірки отриманих результатів; формування культури відповідального цифрового навчання. Таке поєднання технологічних можливостей і ціннісних орієнтирів дозволяє розглядати штучний інтелект не як заміну людині, а як інструмент осмисленого розвитку сучасної вищої освіти.

ЛІТЕРАТУРА

1. European Commission. Digital Education Action Plan 2021–2027. Brussels : European Commission, 2020.
2. European Parliament and Council of the European Union. Regulation (EU) 2024/1689 of the European Parliament and of the Council of 13 June 2024 laying down harmonised rules on artificial intelligence. Official Journal of the European Union. 2024.
3. Floridi L., Cowls J. A Unified Framework of Five Principles for AI in Society. Harvard Data Science Review. 2019. Vol. 1, No. 1.
4. Holmes W., Bialik M., Fadel C. Artificial Intelligence in Education: Promises and Implications for Teaching and Learning. Boston : Center for Curriculum Redesign, 2019.
5. UNESCO. Beijing Consensus on Artificial Intelligence and Education. Paris : UNESCO, 2019.
6. UNESCO. Guidance for Generative AI in Education and Research. Paris : UNESCO, 2023.

Ігор ЧИКАЛО
Здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка,
Тернопіль, Україна
chykalo_i@tnpu.edu.ua

БЕЗПЕРЕРВНІСТЬ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ В УМОВАХ КРИЗОВИХ ВИКЛИКІВ: ПОТЕНЦІАЛ І РИЗИКИ НАУКОВО-ТЕХНОЛОГІЧНИХ РІШЕНЬ

У сучасних умовах кризових викликів проблема безперервності освітнього процесу набуває особливої актуальності, оскільки саме вона визначає можливість збереження доступу до навчання, підтримки освітніх траєкторій та запобігання поглибленню освітніх втрат. Досвід останніх років переконливо засвідчив, що науково-технологічні рішення здатні виконувати важливу компенсаторну функцію в періоди масштабних порушень звичного функціонування освіти. Цифрові інструменти, дистанційні платформи, мобільні засоби комунікації, освітні бібліотеки та системи управління навчанням розширюють доступ до контенту, дають змогу підтримувати зв’язок між педагогами й здобувачами освіти та зберігати навчальну активність навіть за несприятливих обставин.

Водночас потенціал технологій не є безумовним. Їх ефективність залежить від того, наскільки вони інтегровані в логіку освітнього процесу, відповідають реальним потребам здобувачів освіти і педагогів та враховують контекст соціальної нерівності. Технологія сама по собі не гарантує підвищення якості освіти. Навпаки, орієнтація лише на технічне забезпечення без належного дидактичного проєктування може не дати очікуваного результату або навіть посилити наявні розриви в навчальних досягненнях [1, с. 7]. Саме тому в центрі уваги мають перебувати не лише цифрові інструменти, а й їх педагогічна доцільність, доступність і відповідність завданню збереження безперервності навчання.

Особливої уваги потребує аналіз ризиків, які супроводжують упровадження науково-технологічних рішень в освіті. Серед них – нерівний доступ до технологій і пристроїв, недостатня готовність педагогів до роботи з сучасними технологіями, зростання залежності від цифрової інфраструктури, загрози конфіденційності даних, а також ризик ослаблення взаємодії між учасниками освітнього процесу. У кризових умовах ці ризики особливо відчутні, оскільки саме вразливі групи здобувачів освіти найчастіше виявляються виключеними з повноцінного процесу навчання [1, с. 7]. Отже, технологічні рішення повинні розглядатися не як самодостатня альтернатива

освіті, а як інструмент її підтримки, який має працювати в межах принципів рівності, безпеки та педагогічної виправданості.

Безперервність освітнього процесу в умовах кризових викликів залежить від збалансованого поєднання науково-технологічного потенціалу та критичного усвідомлення його меж. Перспективність таких рішень визначається їх здатністю забезпечувати доступність, гнучкість і стійкість освіти, тоді як їх упровадження потребує педагогічно виваженого, етично відповідального та соціально чутливого підходу.

Важливо, що в умовах кризових викликів безперервність освітнього процесу є важливою характеристикою стійкості освітньої системи загалом. Стійка освітня система має бути достатньо гнучкою, щоб підтримувати навчання в різних форматах, швидко адаптуватися до змін і водночас не втрачати орієнтації на якість, інклюзивність і доступність освіти для всіх здобувачів освіти. У цьому контексті науково-технологічні рішення набувають особливого значення, оскільки дають змогу поєднувати різні модальності навчання, підтримувати освітню взаємодію за межами навчальних аудиторій та компенсувати порушення звичного функціонування закладів освіти.

Забезпечення безперервності освіти не може зводитися лише до переходу на дистанційне або змішане навчання. Кризові ситуації загострюють соціальні й освітні нерівності, тому здобувачі освіти з уразливих категорій найчастіше зазнають труднощів у доступі до повноцінного навчання [2, с. 4]. У зв’язку з цим пріоритетом має бути усунення перешкод для участі в навчанні, зокрема зумовлених територіальною віддаленістю, інвалідністю, мовними бар’єрами, вимушеним переміщенням і нестабільним сімейним середовищем [2, с. 6]. Отже, збереження безперервності освітнього процесу є не лише технологічним, а насамперед соціально й педагогічно зумовленим завданням.

Повноцінно спроєктоване онлайн-навчання і навчання, що в кризових умовах часто набуває форми екстреного дистанційного викладання, потребує чіткого розмежування. Екстрений формат зазвичай є реакцією на надзвичайну ситуацію і не завжди забезпечує належну якість навчання, оскільки не спирається на заздалегідь підготовлену інклюзивну педагогіку, адаптований контент і стабільні механізми супроводу здобувачів освіти. У зв’язку з цим результативність науково-технологічних рішень визначається не тільки їх технічною функціональністю, а й тим, наскільки вони вбудовані в продуману систему планування, підтримки педагогів, взаємодії з батьками та моніторингу освітніх потреб здобувачів освіти [2, с. 6].

Тому в умовах кризових викликів безперервність освітнього процесу має забезпечуватися через поєднання гнучкості технологій, інклюзивного підходу та системного педагогічного планування. Лише за такої умови науково-

технологічні рішення можуть виконувати не компенсаторну функцію короткочасного реагування, а ставати інструментом довгострокового підвищення стійкості освіти.

В умовах кризових викликів забезпечення безперервності освітнього процесу потребує переходу від реагування на окремі загрози до стратегічного бачення освітнього відновлення. Саме тому в сучасних умовах пріоритетним є не лише відновлення перерваного навчання, а переосмислення самої моделі освітньої діяльності з урахуванням нових соціальних, психологічних і технологічних реалій.

Науково-технологічні рішення в цьому процесі мають оцінюватися передусім з погляду їх здатності підтримувати довготривалу стійкість освіти. Йдеться про такі рішення, що не лише забезпечують поточний доступ до навчання, а й сприяють модернізації освітнього середовища, підвищенню гнучкості викладання, розширенню автономії закладів освіти та врахуванню індивідуальних потреб здобувачів освіти. Водночас міжнародний досвід підтверджує, що ефективними є підходи, що поєднують цифрові інновації з педагогічною підтримкою, турботою про благополуччя здобувачів освіти і педагогів, а також із постійним коригуванням освітньої політики відповідно до нових викликів [3, с. 5-6].

У вітчизняному науковому дискурсі подібні підходи також знаходять обґрунтування. Зокрема, О. Малихін, Н. Арістова та І. Ліпчевська наголошують, що цифровізація освіти є одним із ключових чинників забезпечення безперервності освітнього процесу, реалізації принципів доступності, системності й послідовності навчання, а також інструментом персоналізації та диференціації [4, с. 57-58]. Це дає підстави стверджувати, що в українських дослідженнях науково-технологічні рішення розглядаються не лише як засіб організації доступу до навчання, а і як умова його гнучкості, адресності та результативності.

Збереження безперервності навчання неможливе без орієнтації на здобувача освіти, врахування відмінностей у досвіді здобувачів, їх навчальних потреб, психоемоційного стану та умов життя. Саме тому перспективними є науково-технологічні рішення, що дають змогу не лише транслювати навчальний контент, а й виявляти освітні втрати, адаптувати зміст навчання, підтримувати індивідуальні траєкторії та забезпечувати більш гнучкий педагогічний супровід. Такий підхід особливо важливий у ситуації, коли криза робить шлях здобувачів освіти нерівномірним, фрагментованим і залежним від зовнішніх обставин, а не лише перериває навчання.

Отже, збереження безперервності освітнього процесу в кризових умовах постає як складне комплексне завдання, що потребує узгодження технологічної

спроможності, педагогічної адаптивності, соціальної чутливості та стратегічного підходу до розвитку освітньої системи. Потенціал науково-технологічних рішень у цьому контексті є значним, однак їх дієвість визначається здатністю не тільки підтримувати доступність навчання, а й сприяти відновленню його якості, збереженню благополуччя здобувачів освіти та формуванню стійкої моделі освіти майбутнього.

ЛІТЕРАТУРА

1. Global Education Monitoring Report Summary 2023: Technology in education: A tool on whose terms? UNESCO. URL: https://www.unesco.org/gem-report/sites/default/files/medias/fichiers/2023/07/Summary_v5.pdf
2. Building Resilient Education Systems beyond the COVID-19 Pandemic: Considerations for education decision-makers at national, local and school levels. UNICEF Regional Office for Europe and Central Asia. URL: https://www.unicef.org/ukraine/media/8011/file/ECAR%20CONSIDERATIONS%20FOR%20EDUCATION%20PROVISION-%20v2.5%20ENG.pdf
3. Learning during Crisis: Insights for Ukraine from across the Globe. OECD. URL: https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/about/projects/edu/education-2040/publications/ukraine-narratives/Learning%20during%20crisis%20Insights%20for%20Ukraine%20from%20across%20the%20globe.pdf
4. Малихін О. В., Арістова Н. О., Ліпчевська І. Л. Цифровізація профільної середньої освіти як інструмент мінімізації навчальних втрат учнів в умовах воєнного стану. *Український педагогічний журнал*. 2024. № 4. С. 57-64.

Тарас ЦАР

Здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти,
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка,
Тернопіль Україна
tsar@tnpu.edu.ua

КОМПЕТЕНТНІСТЬ СПІВРОБІТНИЦТВА ЯК СКЛАДОВА АКСІОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНЬОГО ФАХІВЦЯ З ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА І РЕСТАВРАЦІЇ

Сучасний освітній простір України переживає глибоку ціннісну трансформацію, зумовлену викликами цифровізації, глобалізації та необхідністю збереження національно-культурної ідентичності. У цьому контексті підготовка фахівців з образотворчого мистецтва і реставрації набуває особливого значення, оскільки їхня діяльність безпосередньо пов’язана зі збереженням і примноженням культурних цінностей. Важливою частиною такої підготовки є формування аксіологічної культури майбутніх фахівців, невіддільним компонентом якої виступає компетентність співробітництва.

Аксіологічна культура особистості є складним інтегративним утворенням, яке системно поєднує ієрархію цінностей, стійкі ціннісні орієнтири та динамічні ціннісні відносини, набуті й розвинуті в процесі соціалізації, професійного становлення та практичної діяльності. У сфері образотворчого мистецтва і реставрації вона набуває стратегічного значення охоплюючи глибоке ціннісне ставлення до національної та світової культурної спадщини як основу ідентичності а також готовність до конструктивного діалогу й ефективної співпраці, без якої неможливе збереження й примноження культурних скарбів у сучасних викликах глобалізації та цифровізації [6].

Аналіз наукових праць (Р. Довгаль, Л. Кравченко В. Кремень, Н. Шетеля О. Рудницька та ін.) свідчить, що аксіологічна культура фахівця формується на перетині особистісних цінностей і професійної етики та є динамічним утворенням, яке змінюється під впливом освітнього середовища [4, с. 112]. У контексті мистецько-реставраційної діяльності чільне місце серед її структурних елементів посідає компетентність співробітництва. Сучасні освітні підходи підкреслюють, що ця компетентність передбачає не лише здатність до взаємодії, але й активне формування системи внутрішніх, емоційно усвідомлених професійних цінностей, що є фундаментальними для успішного подолання соціокультурних викликів у професійній діяльності, повагу до спадщини та етичну прихильність спільним професійним цілям [6].

Компетентність співробітництва розуміється як інтегральна якість особистості, що включає готовність до спільної діяльності на засадах взаємоповаги й взаємодовіри, здатність до продуктивної комунікації в команді, уміння узгоджувати особисті інтереси з колективними цілями, навички конструктивного розв’язання конфліктів; ціннісне ставлення до внеску кожного учасника спільної діяльності [2].

У фаховій підготовці майбутніх художників і реставраторів компетентність співробітництва набуває особливого аксіологічного значення з таких причин. По-перше, реставраційна діяльність за своєю природою є колективною: вона передбачає взаємодію фахівців різних спеціальностей. По-друге, сучасні мистецькі проєкти дедалі частіше реалізуються через колаборації, де результат залежить від якості командної взаємодії. По-третє, міжнародне співробітництво у сфері збереження культурної спадщини потребує не лише фахових знань, а й розвиненої культури діалогу.

Формування компетентності співробітництва як частина аксіологічної культури майбутнього фахівця з образотворчого мистецтва і реставрації забезпечується через реалізацію педагогічних умов: впровадження аксіологічно орієнтованих форм організації навчальної діяльності (проєктна робота, студійна колаборація, майстер-класи); рефлексія ціннісного виміру співпраці у

навчально-дослідних завданнях; інтеграція дисциплін фахового циклу на засадах міждисциплінарного діалогу [4, с. 156].

Таким чином, компетентність співробітництва є органічною частиною аксіологічної культури майбутнього фахівця з образотворчого мистецтва і реставрації, оскільки вона поєднує у собі вміння командної взаємодії з глибинними ціннісними орієнтирами: повагою до творчої особистості, відповідальністю перед культурною спадщиною, готовністю до діалогу як форми буття у мистецтві. Обґрунтовано, що компетентність співробітництва є важливим структурним компонентом аксіологічної культури майбутнього фахівця з образотворчого мистецтва і реставрації. Ефективність її формування забезпечується системним підходом, який передбачає аксіологізацію змісту фахових дисциплін, упровадження колаборативних форм навчання та створення освітнього середовища, зорієнтованого на розвиток ціннісного діалогу.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів окресленої проблеми, тому перспективою подальших наукових пошуків є розроблення діагностичного інструментарію для оцінювання рівнів сформованості аксіологічного компонента компетентності співробітництва у майбутніх фахівців з образотворчого мистецтва і реставрації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гринюк С. П., Желуденко М. О. Аксіологічний підхід до формування професійної компетентності в майбутніх фахівців. *Modern researches in psychology and pedagogy :* Collective monograph. Riga: Izdevnieciba “BaltijaPublishing”, 2020. P. 111–127.
2. Довгаль Р. Г. Аксіологічний підхід як основа формування ціннісних орієнтирів майбутніх педагогів професійного навчання. *Педагогічна Академія: наукові записки.* 2025. № 18. URL: https://pedagogical-academy.com/index.php/journal/article/view/1038.
3. Кравченко Л. Методологічні засади аксіологічного підходу у підготовці майбутніх викладачів закладів професійної освіти. *Актуальні питання у сучасній науці.* 2023. No 3 (9). С. 412-421, DOI: https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-3(9)-412-421
4. Кремень В. Г. Філософія людиноцентризму в освітньому просторі. 2-ге вид. Київ : Знання, 2010. 520 с.
5. Михальчук Н. О., Івашкевич Е. Е. Методика дослідження аксіологічної компетентності студентів – майбутніх перекладачів. Методичний посібник. Рівне: РДГУ. 2019. 144 с.
6. Шетеля Н. І. Теоретичні і методичні засади професійної підготовки майбутнього фахівця в галузі культури і мистецтв в умовах аксіорозвивального середовища закладів вищої освіти : дис. … д-ра пед. наук : 13.00.04. Рівне, 2022. 463 с. URL: https://rshu.edu.ua/images/afto/anons/shetelya_ni_disert.pdf.

Секція:
ЦІННІСТЬ СУЧАСНОЇ НАУКИ: ПОТЕНЦІАЛ І ЗАГРОЗИ

Надія ДРОБИК
Доктор біологічних наук, професор,
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка
drobyk.n@gmail.com

Ольга СОРОКА
Здобувачка третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти,
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка,
Тернопіль, Україна
soroka-o@tnpu.edu.ua

ЦІННІСНІ ВИКЛИКИ БІОТЕХНОЛОГІЇ В КОНТЕКСТІ СТАЛОГО РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА

Сучасний етап розвитку науки характеризується стрімким прогресом біотехнології, яка стала однією з найбільш перспективних галузей природничих наук. Біотехнологічні дослідження активно застосовуються у медицині, фармацевтиці, сільському господарстві, екології та промисловості. Завдяки використанню біотехнологічних методів відкриваються нові можливості для підвищення якості життя людини, подолання продовольчих проблем та збереження природних ресурсів [1, 3].

Концепція сталого розвитку набуває особливого значення, через напрям на забезпечення поєднання економічного зростання, соціального благополуччя та збереження довкілля. Зокрема, використання біотехнологій сприяє створенню екологічно безпечних технологій виробництва, розробці біопалива, очищенню ґрунтів і водних ресурсів, переробці відходів, збереженню біорізноманіття тощо.

Водночас концепція сталого розвитку ґрунтується не лише на технологічному прогресі, а й на формуванні відповідальної системи цінностей. Саме тому використання біотехнологій повинно ґрунтуватися на принципах екологічної безпеки, гуманізму та соціальної відповідальності. У сучасному суспільстві важливого значення набуває усвідомлення того, що наукові досягнення мають використовуватися не лише для економічної вигоди, а й для

збереження природного середовища та покращення якості життя майбутніх поколінь [2].

Особливу роль у забезпеченні сталого розвитку відіграє екологічна культура у науковій сфері. Формування ціннісного ставлення до природи, відповідального використання природних ресурсів та усвідомлення глобальних екологічних проблем є необхідною умовою ефективного впровадження біотехнологій. У цьому контексті освіта та наука мають сприяти розвитку екологічної свідомості, біоетичного мислення та аксіологічних орієнтирів, заснованих на принципах сталого розвитку [1–3].

Аксіологічний аспект біотехнології полягає у формуванні системи цінностей, спрямованої на гармонійне співіснування суспільства та природи. Враховуючи це, особливої актуальності набуває формування екологічних та гуманістичних цінностей серед молоді. Освітній процес у галузі природничих наук має бути спрямований на розвиток відповідального ставлення до природи та результатів наукової діяльності [3].

Значну роль у формуванні ціннісних орієнтирів відіграє біоетика. Біоетичний підхід сприяє утвердженню принципів гуманізму, відповідальності, безпеки та поваги до життя. У контексті сталого розвитку суспільства це є необхідною умовою гармонійного поєднання наукового прогресу та збереження природної рівноваги. Одним із ключових принципів біоетики є принцип відповідальності, який передбачає оцінку можливих ризиків використання біотехнологій для людини та довкілля. У сучасному суспільстві особливого значення набуває проблема екологічної безпеки, оскільки неконтрольоване використання біотехнологічних методів може призвести до порушення природної рівноваги та негативних наслідків для біосфери. Саме тому біотехнологічні дослідження повинні здійснюватися з урахуванням екологічних, соціальних і моральних аспектів [3].

Біотехнологія є важливим чинником науково-технічного прогресу та сталого розвитку суспільства. Поєднання наукового прогресу з гуманістичними цінностями є необхідною умовою гармонійного розвитку суспільства та збереження природного середовища для майбутніх поколінь.

ЛІТЕРАТУРА

1. Буценко Л. М., Пирог Т. П. Біотехнологічні методи захисту рослин: підручник. К.: Видавництво Ліра-К, 2018. 346 с.
2. Мартін А. М. Екологічна освіта в контексті сталого розвитку. *Наукові записки. Серія: Педагогічні науки*. 2025. Вип. 217. С. 336–339. URL: https://doi.org/10.36550/2415-7988-2025-1-217-336-339.
3. Фешина М., Беспалова О., Бесараб О. Біобезпека та біоетика як елементи професійного світогляду. *Біомедична інженерія і технологія*. 2020. № 4. С. 36–50. URL: https://doi.org/10.20535/2617-8974.2020.4.221853.

4. O'Mathúna D. P. Bioethics and biotechnology. *Cytotechnology*. 2007. Vol. 53, no. 1–3. P. 113–119. URL: https://doi.org/10.1007/s10616-007-9053-8

Надія ДРОБИК
Перший проректор, доктор біологічних наук, професор,
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка
drobyk.n@gmail.com

Святослав БУРИН
Здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти,
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка,
Тернопіль, Україна
svyrom_123@gmail.com

ПРИРОДООХОРОННА ЦІННІСТЬ НАУКОВОГО ЗНАННЯ: ВІД ТЕОРІЇ ДО ПРАКТИКИ ЗБЕРЕЖЕННЯ БІОРІЗНОМАНІТТЯ

Збереження біорізноманіття є одним із ключових завдань сучасної цивілізації, що набуває дедалі більшої актуальності в умовах глобальних екологічних криз. Масштабне знищення природних екосистем, зникнення видів та деградація середовищ існування – це не просто екологічні проблеми, а й виклики аксіологічного характеру, що ставлять під сумнів саму здатність людства відповідально управляти природними ресурсами. У цьому контексті питання про те, яку роль відіграє наукове знання у процесах охорони природи та збереження біорізноманіття, набуває принципового значення.

Природоохоронна наука як самостійна галузь знань сформувалась у XX столітті і сьогодні охоплює широкий спектр дисциплін: екологію, біологію збереження, ландшафтознавство, природоохоронну генетику тощо [1, с. 14]. Принципово важливою рисою цих наукових напрямів є їхня ціннісна орієнтованість: у центрі уваги перебуває не лише опис явищ, а й пошук способів запобігти незворотним втратам природного різноманіття. Саме тому природоохоронна наука є яскравим прикладом того, як наукове знання набуває аксіологічного виміру – воно спрямоване на захист тих об'єктів, які визнаються суспільством безумовно цінними.

На думку сучасних дослідників, цінність наукового знання у природоохоронній сфері визначається кількома взаємопов'язаними чинниками. По-перше, наука забезпечує об'єктивну інформаційну базу для прийняття управлінських рішень: без достовірних даних про стан популяцій, динаміку екосистем та загрози для окремих видів неможливо розробити ефективні

природоохоронні стратегії [2, с. 87]. По-друге, наукове знання виконує просвітницьку функцію, формуючи у суспільстві розуміння складності живих систем та усвідомлення людської відповідальності перед природою. По-третє, воно слугує основою для міжнародного співробітництва у сфері охорони довкілля, зокрема в рамках таких угод, як Конвенція про біологічне різноманіття (1992).

Водночас між науковим знанням та практикою збереження природи існує суттєвий розрив. Дослідники фіксують так звану «кризу впровадження» (implementation gap), коли наявні наукові дані не перетворюються на реальні управлінські дії через брак фінансування, політичної волі або неефективних механізмів трансляції знань [3, с. 205]. Ця проблема є особливо гострою в країнах із перехідними типами економіки, де екологічні пріоритети нерідко поступаються місцем економічним інтересам. Подолання вказаного розриву потребує не лише нових наукових розробок, а й переосмислення місця природоохоронних знань в системі суспільних цінностей.

Варто також наголосити на ролі традиційних та місцевих екологічних знань (TEK – Traditional Ecological Knowledge), які впродовж тисячоліть акумулювали досвід сталого природокористування. Сучасна природоохоронна наука дедалі частіше інтегрує ці знання у свої підходи, визнаючи їхню практичну та культурну цінність [4, с. 33]. Такий синтез наукового і традиційного знання відкриває нові можливості для збереження біорізноманіття та свідчить про те, що охорона природи є справою не лише академічних інституцій, а й усього суспільства.

Аксіологічний вимір природоохоронних знань особливо яскраво проявляється у концепції «природи заради природи» (intrinsic value), яка утверджує самоцінність живих організмів незалежно від їхньої корисності для людини [5, с. 48]. Ця ідея лежить в основі сучасної природоохоронної етики і прямо пов’язана з розумінням наукового знання як інструменту не лише пізнання, а й морального обов’язку. Наука не лише описує стан біорізноманіття – вона формує ціннісні орієнтири, які визначають ставлення людини до природи як до спільної спадщини.

Природоохоронна цінність наукового знання є багатовимірною. Вона виявляється у практичному забезпеченні охорони видів і екосистем, у формуванні суспільної відповідальності, у розвитку міжнародного екологічного права та у становленні нової природоохоронної етики. Перспективи збереження біорізноманіття значною мірою залежать від того, наскільки ефективно наукове знання буде інтегроване у систему суспільних цінностей і перетвориться з академічного надбання на реальний інструмент захисту природи.

ЛІТЕРАТУРА

1. Primack R. B. Essentials of Conservation Biology. Sunderland : Sinauer Associates, 2014. 603 p.
2. Мазур О. Є. Наука як ціннісна система в умовах глобальних викликів. Філософські обрії. 2020. № 43. С. 82–94.
3. Rands M. R. W. et al. Biodiversity Conservation: Challenges Beyond 2010. Science. 2010. Vol. 329. P. 1298–1303.
4. Berkes F. Sacred Ecology: Traditional Ecological Knowledge and Resource Management. Philadelphia : Taylor & Francis, 1999. 232 p.
5. Rolston H. Environmental Ethics: Duties to and Values in the Natural World. Philadelphia : Temple University Press, 1988. 391 p.

Руслан СИМЧАК

Кандидат хімічних наук, доцент,
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка
symchak@tnpu.edu.ua

Олеся КРИЦЬКА

Здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти,
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка,
Тернопіль, Україна
olesiakrytska@gmail.com

АКСІОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ ЕКОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ

Сучасний етап розвитку суспільства характеризується загостренням екологічних проблем глобального рівня, що істотно впливають на умови існування та якість життя людей. У цих умовах особливого значення набуває екологічна освіта, ключовою метою якої є формування екологічно відповідальної особистості, здатної приймати обґрунтовані рішення та діяти відповідно до принципів сталого розвитку.

Разом із тим сучасна система освіти дедалі більше спрямовується не лише на засвоєння знань, а й на формування ціннісних орієнтацій. У зв’язку з цим проблему розвитку екологічної компетентності доцільно розглядати в контексті аксіологічного підходу, який зосереджується на формуванні ціннісного ставлення особистості до природи, суспільства та результатів власної діяльності.

У сучасному освітньому просторі екологічна компетентність є однією з ключових, необхідних для успішного функціонування в умовах глобальних екологічних викликів. Її формування є важливою складовою підготовки

здобувачів освіти, оскільки саме рівень екологічної культури та екологічної свідомості визначає готовність людини до відповідальної взаємодії з довкіллям. Вона охоплює не лише систему екологічних знань, а й практичні вміння, навички, ціннісні орієнтації, мотивацію та здатність до прийняття екологічно виважених рішень [1].

Особливого значення у формуванні екологічної компетентності набуває аксіологічний підхід, який ґрунтується на усвідомленні освіти як процесу формування системи цінностей особистості. У межах такого підходу природа сприймається не виключно як ресурс для задоволення потреб людини, а як самостійна цінність, що потребує збереження та дбайливого ставлення [1].

Розвиток екологічної компетентності нерозривно пов'язаний зі становленням екологічної свідомості здобувачів освіти. Екологічна свідомість характеризує здатність людини розуміти взаємозалежність між людською діяльністю та станом довкілля, аналізувати наслідки антропогенного впливу на природне середовище й усвідомлювати особисту відповідальність за охорону та раціональне використання природних ресурсів [2, 3].

Суттєве значення у впровадженні аксіологічного підходу мають гуманістичні цінності. До ключових із них належать відповідальне ставлення до довкілля, шанобливе ставлення до життя, прагнення до гармонійної взаємодії людини з природою, усвідомлення важливості природних ресурсів і дотримання засад сталого розвитку. Саме ці ціннісні орієнтири формують поведінку особистості та її готовність діяти екологічно відповідально. У ході освітнього процесу здобувачі освіти мають не лише засвоювати знання про екологічні виклики, а й розуміти значущість власної участі у подоланні таких проблем.

Суттєвого значення набуває впровадження компетентнісного підходу, який орієнтує освітній процес на практичне застосування знань та формування здатності діяти в реальних життєвих ситуаціях. Екологічна компетентність формується ефективніше за умов активного залучення здобувачів освіти до практичної діяльності: виконання екологічних проєктів, участі в природоохоронних акціях, дослідницькій роботі, спостереженнях за станом навколишнього середовища та волонтерських ініціативах. Практична діяльність сприяє формуванню особистісного досвіду взаємодії з природою та закріпленню екологічних цінностей [1].

Не менш важливим є використання інтерактивних методів навчання, які стимулюють критичне мислення, самостійність та активну пізнавальну діяльність здобувачів освіти. Дискусії, проблемне навчання, кейс-методи, тренінги, моделювання екологічних ситуацій та міждисциплінарні проєкти сприяють формуванню вмінь аналізувати екологічні проблеми, прогнозувати

можливі наслідки людської діяльності та знаходити шляхи їх розв'язання. Такі методи дозволяють не лише засвоїти теоретичний матеріал, а й сформувати особистісне ставлення до екологічних проблем сучасності.

Важливим аспектом формування екологічної компетентності є міждисциплінарний характер екологічної освіти. Екологічна проблематика інтегрує природничі, соціальні, економічні та гуманітарні знання, що сприяє комплексному розумінню взаємозв'язків між людиною, суспільством і природою. Саме міждисциплінарний підхід дозволяє сформувати цілісне бачення екологічних проблем та усвідомлення необхідності їх вирішення на основі принципів сталого розвитку [2].

Аксіологічні засади формування екологічної компетентності передбачають поєднання знаннєвого, діяльнісного та ціннісного компонентів освіти. Формування екологічно компетентної особистості можливе лише за умови розвитку екологічної свідомості, гуманістичних цінностей, відповідального ставлення до природи та готовності до практичної природоохоронної діяльності. Саме аксіологічний підхід забезпечує перехід від формального засвоєння екологічних знань до усвідомленого й ціннісно орієнтованого ставлення людини до довкілля.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ліпич І. І. Екологічна компетентність як продукт екологічної освіти та екологічного виховання. *Філософія і політологія в контексті сучасної культури*. 2016. Вип. 3 (12). С. 107–112.
2. Rofiqi A. Environmental literacy research trends in education: A systematic literature review. Assimilation: *Indonesian Journal of Biology Education*. 2024. Vol. 7, no. 2. P. 81–94. URL: https://doi.org/10.17509/aijbe.v7i2.69055.
3. Xiong Z., Song Y., Zhu R. Pedagogical Strategies for Teaching Environmental Literacy in Secondary School Education: A Systematic Review. *Sustainability*. 2025. Vol. 17, no. 20. P. 9104. URL: https://doi.org/10.3390/su17209104.

Інна КРАВЧЕНКО

Здобувачка третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти,
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка,
Тернопіль, Україна
kravcenkoi126@gmail.com

ЦІННІСТЬ СУЧАСНОЇ НАУКИ В СОЦІАЛЬНІЙ СФЕРІ

Наука давно є невід'ємною частиною соціальної сфери і виступає своєрідним демігуром соціальної реальності. Вона відіграє одну з ключових ролей, оскільки дає емпіричні дані і активно впливає на суспільство, його

розвиток та процеси в середині нього. Таким чином вона стає не лише як теорія, а як один з потужних інструментів змін. Утім, разом з перспективами для розвитку мають місце і загрози, які породжуються (виклики, етичні дилеми, тощо).

Аксіологічний потенціал науки в соціальній сфері зазвичай реалізовується через орієнтацію на доступність, інклюзивність, стійкість. Розглянемо це більш детально. Завдяки цифровізації створюються онлайн сервіси, які працюють як на користь держави (подолання бюрократії, корупційних схем), так і окремих людей (платформи для навчання (наприклад, Дія.Освіта), сервіси для отримання державних послуг) [2]. Наукові досягнення у сфері технологій стають невід'ємною частиною медицини та ІТ (наприклад, розробки протезів, інклюзивних інтерфейсів), що дають змогу особам з інвалідністю вести активний спосіб життя, у тому числі розширюють спектр соціальних послуг, які стають доступними. Ще більшої актуальності набувають такі розробки й в умовах сучасної війни. Результати соціологічних досліджень та аналіз даних допомагають у прийнятті рішень. Оскільки думка базується не на власних уявленнях, а на конкретних даних, які були отримані в ході дослідження. Також, наука дозволяє планувати. Наприклад, сумськими науковцями було представлено аналітичний звіт у якому використовувалось сценарне планування [1].

Якщо говорити про аксіологічні ризики науки в соціальній сфері, то вони теж мають своє місце. Мова про використання отриманих результатів досліджень з метою маніпулятивних дій (реклами, передвиборчих кампаній, тощо) або задля комерційних цілей (підлаштування результатів під конкретні політичні сили, представників бізнесу, тощо). Також, це про стрімкий розвиток технологій, який збільшує соціальну нерівність та призводить до стратифікації населення (що базується на доступності до цих благ) та зниженню рівня соціального капіталу. Ще одним ризиком виступає прирівнювання людини до «даних», коли втрачаються унікальність та своєрідність. Тоді тут постає питання: отримані знання про людину допоможуть їй чи стануть елементом її контролю? Враховуючи те, що наука в соціальній сфері не лише виокремлює цінності, а й активно змінює їх, варто пам'ятати про етичну складову діяльності: на скільки ми можемо втручатись в приватне життя людини, чи готові нести відповідальність за результати своїх дій, тощо.

Таким чином, сучасна наука може привносити нові знання, які у свою чергу необхідно розглядати всебічно, не лише як статистику. У такому випадку нам можуть допомогти інтерактивні форми роботи, які допомагають знизити розрив між теорією та реальними діями людини. Зокрема, це може бути форум-театр. Він був створений Августо Боалем, як частина «театру пригноблених» [3].

Ключовим моментом є те, що глядачі стають активними учасниками дій. Тобто, вони безпосередньо долучаються до пропонування та програвання варіантів вирішення проблемної ситуації, які лежать в основі вистави. Форум-театр може допомагати одразу у декількох напрямках:

- висвітлення людського досвіду: театр висвітлює реальні проблеми людей, їх бачення ситуацій, процесів. Він може показати нам як те, що ми маємо в теорії працює на практиці (наприклад, перешкоди у доступі до соціальних послуг певними категоріями населення);

- діалог: ця форма роботи створює «безпечний простір» для обміну думками. Так, ми можемо почути тих, хто зазвичай боїться проговорити проблеми. Таким чином це будуть не лише експертні думки, а й «реальні кейси»;

- напрямки розвитку: програні сцени можуть вказати на абсолютно нові напрямки нашої діяльності (ті, які не брались до уваги раніше), оскільки ми чуємо реальний досвід людей, їх проблеми;

- зменшення пасивності: якщо брати до уваги звичайне дослідження, то зазвичай ми можемо спостерігати певну пасивність в участі. Форум-театр – дає змогу зробити людину ключовою у дії і цим переносить її з пасивного спостерігача на активного учасника/цю.

Як висновок, цінність сучасної науки в соціальній сфері є двоїстою. З одного боку вона несе розвивальний характер (новітні розробки, підвищення доступності, інклюзивності, тощо), а з іншого – містить аксіологічні ризики, які впливають на суспільство. Важливим залишається питання етики дослідника та застосування методик, які допоможуть бачити людину та процес всебічно, не лише в системі отриманих «даних».

ЛІТЕРАТУРА

1. ГО «Центр громадських ініціатив «Інтелект Сумщини»». Диференційований підхід сценарного планування гендерно відповідального відновлення областей/територіальних громад на основі дезагрегованих даних: аналітичний звіт (2025). URL: https://essuir.sumdu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/86a9ff9a-b6c7-4cfc-9839-2053f4b6828c/content
2. Дія.Освіта. URL: https://osvita.diia.gov.ua/
3. Театр для діалогу. URL: https://tdd.org.ua/uk/pro-metodiku-teatru-prignoblenih

Назарій ЯНЕЦЬ
Здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти,
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка,
Тернопіль, Україна
yanetsnazar@gmail.com

ЕВОЛЮЦІЯ НАУКОВИХ ПІДХОДІВ ДО ВИВЧЕННЯ ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ: ЦІННІСНІ ОРІЄНТИРИ В СИСТЕМІ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

Сучасне розуміння землекористування сформувалося внаслідок тривалої еволюції наукових підходів, що відображають зміну пріоритетів суспільного розвитку – від економічної ефективності до комплексної соціоекологічної збалансованості. Землекористування поступово трансформувалося з об'єкта економічного аналізу у складну систему взаємодії природних, соціальних, інституційних і політичних чинників, що визначають просторову організацію території.

Початковий етап розвитку наукових уявлень про землекористування пов'язаний із класичними економіко-просторовими моделями. Зокрема, у працях Йоганн Генріх фон Тюнен було закладено основи аналізу територіальної організації господарства, де землекористування розглядалося як функція транспортних витрат і земельної ренти. У межах цього підходу земля трактувалася як фактор виробництва, а ключовим критерієм її використання виступала економічна доцільність. Така парадигма відповідала умовам індустріального розвитку, однак залишала поза увагою екологічні обмеження та соціальні аспекти [5, p. 312–318].

Наступний етап еволюції пов'язаний із формуванням ресурсно-оцінювального підходу, який отримав розвиток у другій половині XX ст. Визначальною стала методологія, запропонована FAO у документі *A Framework for Land Evaluation*, де землекористування розглядається як результат співвідношення властивостей земель і вимог конкретних видів діяльності [6, p. 3–12]. У цьому контексті важливим є положення про те, що оцінка земель повинна враховувати не лише природні характеристики, але й соціально-економічні умови використання. Таким чином, відбувається перехід від моделі «максимізації прибутку» до моделі «оптимізації придатності», що суттєво розширює аналітичні можливості дослідження землекористування [10, p. 14–22].

Подальша еволюція наукових підходів була зумовлена загостренням екологічних проблем. Деградація земель, втрата біорізноманіття та зміна клімату актуалізували необхідність інтеграції екологічних критеріїв у систему

землекористування. У звіті IPCC *Climate Change and Land* наголошується, що земля є базовим ресурсом забезпечення життєдіяльності суспільства, а її використання безпосередньо впливає на кліматичні процеси [4, p. 7–15]. У цьому контексті землекористування починає розглядатися як складова глобальної екологічної системи, а його ефективність оцінюється через призму екосистемних послуг і стійкості природних комплексів.

На межі XX–XXI ст. сформувався новий науковий напрям – land-change science та land system science, який інтегрує природничі та суспільні підходи до аналізу змін землекористування. У працях Біллі Тернера та Пітера Вербурга підкреслюється, що земельні системи є результатом складної взаємодії соціальних, економічних і екологічних процесів, а також виступають одночасно як драйвери, так і інструменти вирішення глобальних проблем [8, p. 297–305; 9, p. 433–437]. Важливо, що в межах цього підходу землекористування аналізується як динамічна система, що змінюється під впливом глобальних і локальних чинників, зокрема урбанізації, демографічних трансформацій та політичних рішень.

Суттєвим доповненням до системного підходу стала політична екологія, яка акцентує увагу на соціальних і владних аспектах землекористування. Дослідження показують, що просторові трансформації територій часто є результатом нерівного розподілу ресурсів і впливу різних соціальних груп [3, p. 297–303]. У цьому контексті землекористування розглядається не лише як економічний чи екологічний процес, а як сфера соціальних взаємодій, конфліктів і переговорів. Такий підхід дозволяє враховувати питання справедливості, доступу до ресурсів і участі громад у прийнятті рішень.

Сучасний етап розвитку наукових підходів до землекористування пов’язаний із інтеграцією принципів сталого розвитку. У документах OECD підкреслюється, що управління землекористуванням має забезпечувати баланс між економічними, соціальними та екологічними інтересами, а також враховувати довгострокові наслідки територіального розвитку [7, p. 45–52]. Землекористування стає ключовим інструментом реалізації Цілей сталого розвитку, зокрема ЦСР 11 (сталий розвиток міст), ЦСР 13 (боротьба зі зміною клімату) та ЦСР 15 (збереження екосистем суші).

У контексті еволюції наукових підходів до вивчення землекористування особливої ваги набуває переосмислення самої категорії простору як базової аналітичної основи досліджень. Сучасні підходи виходять за межі традиційного розуміння простору як фізичної основи розміщення господарської діяльності, трактуючи його як складну соціально сконструйовану систему взаємодій, у межах якої поєднуються природні, економічні, соціальні та інституційні процеси. У цьому контексті важливими є напрацювання А. Кузишина, який

підкреслює, що вивчення простору в суспільних науках має базуватися на інтеграції міждисциплінарних підходів та врахуванні динамічності просторових процесів, особливо в умовах постковідних і воєнних трансформацій [1, с. 3–5]. Це положення є принципово важливим для сучасного розуміння землекористування, оскільки дозволяє розглядати його не лише як систему використання земельних ресурсів, а як прояв просторової організації суспільства, що відображає рівень розвитку територій, доступність ресурсів, соціальну диференціацію та інституційну спроможність громад. Таким чином, інтеграція просторового підходу у дослідження землекористування забезпечує перехід до більш комплексного аналізу, в якому поєднуються функціональні, екологічні та соціальні аспекти розвитку територій.

Важливим є також регіональний вимір дослідження землекористування, що дозволяє конкретизувати загальнотеоретичні положення. А. Кузишин, І. Поплавська, С. Задворний, Б. Пушкар та А. Горошко обґрунтували, що територіальні відмінності розвитку громад визначаються комплексом соціально-економічних, демографічних і географічних чинників [2, с. 55–63]. Автори доводять, що ефективне управління землекористуванням на рівні громад потребує багаторівневого підходу, який враховує як ресурсний потенціал території, так і рівень розвитку соціальної інфраструктури та транспортної доступності. Це підтверджує тезу про те, що сучасні підходи до землекористування повинні базуватися на інтеграції природних і соціальних компонентів.

Таким чином, еволюція наукових підходів до вивчення землекористування демонструє послідовний перехід від економічно орієнтованих моделей до комплексних соціоекологічних концепцій. Якщо на початкових етапах основна увага приділялася ефективності використання земель, то в сучасних умовах ключовими стають питання стійкості, екологічної безпеки, соціальної справедливості та участі громад. Землекористування розглядається як багатофункціональна система, що забезпечує взаємодію між природним середовищем і суспільством, а також виступає важливим інструментом досягнення сталого розвитку.

Узагальнюючи, можна стверджувати, що сучасна наукова парадигма землекористування базується на інтеграції трьох ключових компонентів: економічної ефективності, екологічної стійкості та соціальної справедливості. Саме поєднання цих складових формує нові ціннісні орієнтири дослідження, що визначають напрями подальшого розвитку теорії та практики управління територіями.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кузишин А.В. Простір та особливості його вивчення в суспільних науках здобувачами вищої освіти. Досвід та вдосконалення якості практичної підготовки: постковідні та мілітарні виклики: Матеріали міжфакультетського навчально-методичного семінару. Тернопіль: Вектор, 2023. С. 3-5.
2. Кузишин А.В. Поплавська І.В., Задворний С.І., Пушкар Б.Т., Горошко А.А. Особливості просторової диференціації територіальних громад: приклад Тернопільської області. Слобожанський науковий вісник. Серія: Природничі науки. 2024. Випуск 1, С. 97-104.
3. Andersson, Elina and Brogaard, Sara and Olsson, Lennart, The Political Ecology of Land Degradation (November 2011). Annual Review of Environment and Resources, Vol. 2011, 36, pp. 295-319, 2011.
4. Climate Change and Land. Geneva: IPCC, 2019. 1542 p.
5. Harvey D. Explanation in Geography. London: Edward Arnold, 1969pp. 512 p.
6. Land evaluation Towards a revised framework. Rome: FAO, 2007. 124 p.
7. The Governance of Land Use in OECD Countries: Policy Analysis and Recommendations, OECD Publishing, Paris. 2017. 208 p.
8. Turner, B.L. and Robbins, Paul, Land-Change Science and Political Ecology: Similarities, Differences, and Implications for Sustainability Science (December, 23 2008). Annual Review of Environment and Resources, Vol. 33, November 2008, Available at SSRN: https://ssrn.com/abstract=1319923
9. Verburg PH, Erb KH, Mertz O, Espindola G. Land System Science: between global challenges and local realities. Curr Opin Environ Sustain. 2013 Oct;5(5):433-437.
10. Ziadat F. & Bunning S. Food and Agriculture Organization of the United Nations. Rome, 2017. 70 c.

Секція:
ЦИФРОВІЗАЦІЯ СУСПІЛЬНОГО БУТТЯ:
АКСІОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ

Валерій ПАВЛОВ
Кандидат філософських наук, доцент,
Український державний університет
імені Михайла Драгоманова,
Київ, Україна
vpavlov52@gmail.com

ШТУЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ: ДОСЯГНЕННЯ ЦИВІЛІЗАЦІЇ ЧИ ПРОБЛЕМА

Стратегічна спрямованість функціонування суспільства має прогресивний характер. З ранніх етапів свого функціонування і до сьогоднішнього дня воно постійно продукує нові знання та технології, покликані збільшити незалежність людей від довкілля, розширити коло їх свободи, покращити якість життя, посилити фізичний та інтелектуальний потенціал. І хоча розвиток соціуму позбавлений лінійної динаміки (у ньому нерідко мають місце регресивні тенденції, прогрес в одних сферах відбувається паралельно з регресом в інших), у цілому цей процес супроводжується постійним технологічним зростанням, яке дає можливість звільняти людину від обов'язків та функцій, які ще не так давно були для неї обов'язковими і звичними. Від використання вогню для приготування їжі та створення примітивних знарядь праці, застосування звичайної пари в різних механізмах у промисловому виробництві і транспорті, максимально широкого використання електроенергії, ствердження цифрових технологій зберігання і передачі інформації – до спроб перекладання на електронно-обчислювальну машину функцій людського мозку (продукування того, що в сучасній літературі називають штучним інтелектом). Таким є довгий і тернистий шлях людських намагань полегшити собі життя, передати техніці обов'язки та функції, які традиційно вважались безпосередньо людськими.

Кожне значиме відкриття у науці та прорив у технології традиційно сприймається людьми як новий ступінь в освоєнні довкілля і занурення у невідому раніше сферу його функціонування. Так було при відкритті елементарних частин, явища радіації, механізмів біологічної спадковості, першого польоту людини у космос, клонування живих організмів та ін. Хоча штучний інтелект – одна із складових цього переліку, дане утворення у вищій

мірі *неординарне*. Воно *принципово відрізняється* від всього, чого досягло людство у минулому.

Справа у тому, що йдеться по свідому *передачу* людиною однієї з своїх сутнісних сил – продукування інформації та оперування нею – утворенню, що *не є людиною*. Ще одну сутнісну силу – створення знарядь праці/виробництва – людина досить давно «дозволила» ефективно використовувати техніці. Правда, не варто забувати, що сама техніка – продукт людської діяльності. Щодо штучного інтелекту, то тут ситуація зовсім інша. Те, що у філософській літературі називається відчуженням, в контексті штучного інтелекту отримало не існуючий раніше статус: інформація функціонує як самостійне, значною мірою незалежне від людини утворення, яке пропонує їй ті, чи інші варіанти поведінки.

Штучний інтелект – безлике утворення, що не має форми, змісту у традиційному розумінні слова, невідомо де і як існує (існування позбавлене тут звичної традиційності). Єдине, що очевидне, – це утворення пов'язане з функціонуванням електронно-обчислювальної техніки, зрозумілим проявом якої для всіх виступає комп'ютер. Крім того, воно передбачає наявність інформації. *Поза інформацією говорити про штучний інтелект не можна*.

Штучний інтелект – умовна назва того, де на основі відповідного програмного забезпечення функціонує інформація, яка обробляється, аналізується і синтезується не людиною. З нею виконуються операції, які можливі відповідно до означеного програмного забезпечення та потенціалу техніки, куди ця інформація завантажена. Це безликий «суб'єкт», створений, краще сказати: придуманий людиною, від якого вона очікує допомоги у самих різноманітних ситуаціях, коли рішення, дії, вчинки зумовлюється ефективністю використання інформації та швидкістю її обробки. І він цю допомогу їй надає у безлічі сфер: прогноз погоди, діагноз хвороб, складні математичні обчислення, рекомендації щодо прийняття тих чи інших рішень та оцінка їх можливих наслідків, підготовка текстових матеріалів та ін. По мірі вдосконалення штучного інтелекту його можливості постійно зростають.

З одного боку, це добре, з другого – породжує тривогу. Штучний інтелект у тому вигляді, як він існує тепер, хоч і окреме утворення (специфічний прояв дійсності), але створене людиною. Його «суб'єктивність» у вищій мірі відносна. *Це квазісуб'єктивність*. При цьому соціум все більше і більше використовує можливості цього утворення і тим самим якоюсь мірою піднімає до рівня того, чиї рекомендації нерідко враховує у своїх діях. Тим самим надає йому не лише легітимності, а й *статусу сторони* в рамках конкретних дискурсів («порадимось з штучним інтелектом», «вислухаємо його позицію»).

Без сумніву, це значно полегшує людям прийняття рішень. В той же час понижує їх критичність та відповідальність.

Штучний інтелект – це водночас і знаряддя в руках людей, і особливий *прояв інобуття їх свідомості*. Надто важливо, щоб це інобуття не вийшло з-під контролю і не почало нав'язувати людям свої наративи. Йдеться не про т. з. повстання машин, яке у різних варіаціях представлене у фантастичній літературі, а про все зростаючу залежність людей від можливостей штучного інтелекту і поступову втрату бажання самостійно приймати рішення, все більше покладатись на його рекомендації та висновки. Крім того, завжди будуть індивіди і соціальні групи, які намагатимуться можливості штучного інтелекту використовувати у власних корисних цілях.

Є ще один важливий момент. Потенціал штучного інтелекту значний (і він, зрозуміло, буде зростати): створення музики; підготовка сценаріїв для кінофільмів; написання віршів, прози, художніх полотен; підготовка дисертацій; електронне відтворення людського тіла, включаючи обличчя та голос людини тощо. Наслідок всього цього — *знеособлення* суспільності та індивідуальності, мінімізація емоційності, психологічної наповненості середовища людського буття. Досконалі і водночас нежиттєві пейзажі природи; сухий «електронний» голос віртуального диктора, позбавлений теплоти і душевності; морські хвилі, що набігають на берег, але не заохочують зануритись у них; фото красиво оформленої книги, яка більше підходить для реклами інтер'єру, а не для читання – далеко не повний перелік того, як штучний інтелект продукує важливе та цікаве, але позбавлене природності. *Він фіксує, констатує, але не переживає, не хвилюється з приводу того, що пропонує. До того ж позбавлений саморефлексії.* М'ягко говорячи, не зовсім комфортно, коли на екрані телевізора чи монітора комп'ютера бачиш красивого ведучого, який висловлює розумні думки, а ти розумієш, що це не жива людина, а образ, синтезований штучним інтелектом і голос цей не хвилює струни твоєї душі. Все надто правильне, вивірене, алгоритмічно досконале, але не рідне, не близьке. Мимоволі складається враження, що до тебе звертаються із «задзеркалля», з іншого, не твого світу. І як тут не згадати Антуана де Сент-Екзюпері, що найбільша радість – радість людського спілкування.

Тепер щодо самої назви «штучний інтелект». Все штучне (не в розумінні разове, одиничне) – те, що виникло, з'явилось не природним шляхом, не в процесі закономірної еволюції, об'єктивно, а цілеспрямовано створене людиною (зеленого кольору «трава», вироблена на основі спеціальних хімічних технологій; різноманітні тканини, в яких відсутні природні складники; асфальтове покриття дороги; хрусталик ока, що допомагає покращити зір, штучна мова, наприклад, есперанто, та ін.). З терміном «інтелект» ситуація

значно складніша. Він не так часто використовується в різних мовах світу, у т. ч. українській, і має розмитий, доволі нечіткий зміст.

Можна виділити такі основні варіанти трактування інтелекту:

– особливий прояв психіки;

– обсяг знань, якими володіє людина;

– її здатність здійснювати різноманітні логічні операції:

– рівень розвитку у індивіда абстрактного мислення;

– показник міри активності свідомості;

– протилежність волі і емоцій та ін.

Найчастіше поняття «інтелект» вживають для позначення ступеня розвитку свідомості суб'єкта, її змістовної наповненості та вміння оперувати існуючими знаннями (наприклад, людина з високим/низьким/примітивним інтелектом). *Інтелект – показник міри інформаційного багатства свідомості та вміння цим багатством користуватись*.

Методологічна засада розуміння феномену «інтелект» – розрізнення двох рівнів функціонування свідомості: розсудку і розуму. Не вдаючись у деталі, підкреслю, що інтелект – прояв розуму. Використання цього поняття доречне, коли йдеться про функціонування розуму, його можливості. Існує достатньо підстав для твердження, що інтелект – це інтегрований прояв свідомості і мислення людини у контексті їх змісту та активності. На мій погляд, це інтеграція щонайменше таких складових:

– знання, якими володіє людина;

– вміння ефективно ними користуватись і отримувати нові знання;

– ступінь розвитку абстрактного мислення;

– здатність мислити логічно (несуперечливо);

– здатність приймати адекватні рішення у непростих ситуаціях, в т. ч. позбавлених алгоритмічності, і швидко пристосовуватись до нових ситуацій;

– стійкість уваги.

Виходячи із сказаного, можна дати таке визначення штучного інтелекту: *це спродуковане людиною функціонування інтелекту поза нею, на основі носіїв, що мають небіологічну природу (ЕОМ, комп'ютери, системи зв'язку, карти пам'яті тощо)*.

Сам термін «штучний інтелект» з'явився не так давно – на початку другої половини XX ст. Його конституювання відбулось в рамках наукового семінару, який відбувся влітку 1956 року в США у м. Гановері в Дартмутському коледжі, на якому обговорювались питання моделювання за допомогою обчислювальних машин процесів людського мислення. Термін швидко набув статусу невід'ємної складової мовної культури на всіх континентах.

Галина ПЕТРИШИН
Кандидат політичних наук, доцент,
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка,
Тернопіль, Україна
pgr190364@tnpu.edu.ua

АЛГОРИТМИ СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖ ЯК ІНСТРУМЕНТ СИМВОЛІЧНОГО НАСИЛЬСТВА

У сучасному світі соціальні мережі суттєво трансформували способи взаємодії між людьми та стали ключовим елементом комунікаційної системи. Вони забезпечують, як миттєвий обмін інформацією, так і створюють нові можливості для інформаційно-маніпулятивного впливу на свідомість та поведінку людини через виробництво соціокультурних смислів. Головним інструментом цього впливу є алгоритми, які забезпечують підбір цифрового контенту у стрічці користувача на основі аналізу різних форм його активності: текстових публікацій, відеопереглядів, публікацій світлин, додавань і запрошень нових користувачів, реакцій на публікації, збережень інформації певного змісту та ін.

Наслідком такої селекції інформації є конструювання химерної «індивідуальної реальності», поза межами якої «іншого світу» не існує. Підсилює ці переконання віртуальне соціальне оточення користувача, відбір якого здійснюється теж алгоритмами на основі аналізу схожості позицій і уподобань. На відміну від прямого примусу, алгоритми у цифровому середовищі діють через нав’язування певних норм, цінностей і моделей поведінки, що сприймаються як природні та легітимні. У цьому контексті, на нашу думку, алгоритми соціальних мереж доцільно розглядати як форму символічного насильства, під яким ми розуміємо прихований механізм ціннісно-нормативного регулювання соціального простору.

Принагідно зауважимо, що концепт символічного насильства був розроблений П. Бурдьє, який визначав його як «м’яке, непомітне насильство, нечутне й невидиме навіть для самих його жертв» [5, с. 1]. У вітчизняному науковому дискурсі різні аспекти цієї проблематики знайшли відображення у науковому доробку Д. Бойко, В. М. Слюсар, Г. П. Чміль, Г. А. Черних та ін. [1, 2, 3, 4]. Зокрема, Д. Бойко зазначає, що символічне насильство є практикою використання знаків і символів для передачі інформації та емоцій, головна мета якої є підпорядкування і примус користувача задля досягнення певної мети. Вчений виділяє дві форми символічного насильства: об’єктивне (наприклад, різні форми мови) і суб’єктивне (конкретний агент насильства) [1].

Алгоритми постійно адаптуються до поведінки аудиторії та змін цифрового середовища. Зокрема, соціальна мережа Instagram нині функціонує як складна система візуального сортування контенту, враховуючи інтереси користувача, актуальність і час публікації, рівень взаємодії автора з публікацією та тривалість її перегляду. У підсумку користувач бачить той контент, який найвірогідніше викличе його реакцію. Щодо платформи YouTube, то ключовими критеріями розміщення і упорядкування об'єктів є історія переглядів користувача, тривалість перегляду інформації певного контенту та історія його поширень, кількість уподобань і коментарів та ін. Однією з найдинамічніших соціальних мереж, яка дозволяє швидко охопити аудиторію є TikTok. Його алгоритми враховують реакції користувачів до ключових фраз або слів, стилю монтажу, музичного супроводу та технічних параметрів пристрою. Формат коротких відео дозволяє платформі миттєво аналізувати поведінку аудиторії та оперативно коригувати рекомендації.

Алгоритми соціальних мереж активно формують інформаційний простір користувача та визначають, що потрапить у поле його уваги і стане об'єктом сприйняття. Завдяки цьому механізму алгоритми виступають механізмом впливу на світосприйняття явищ і предметів людиною, зумовлюють її інтереси та поведінку. У цьому значенні алгоритми можна розглядати як нову форму символічного панування.

У цифровому середовищі зовнішні атрибути людини такі як зовнішність, статус, одяг та власна значущість формується через цифрову самопрезентацію. Реакція аудиторії (лайки, коментарі, репости) набуває статусу нових маркерів престижу й соціального визнання. Ці нові маркери дуже часто впливають на формування уявлення про своє «Я» та мотивують до створювання нових ідеальних образів, які б одержали найбільше позитивних реакцій аудиторії. Багатолике самопредставлення дедалі більше розщеплює ідентичність на множину непов'язаних між собою образів та сприяє відбору алгоритмами тих цифрових «Я» особистості, які будуть більш привабливими і значимими у цифровому просторі. А бажання бути видимим і значимим формує потребу відповідати штучно створеним стандартам та породжує психологічну напругу в контексті гонитви за значимістю своєї персони.

Те, що ми переглядаємо напряму формує наш психологічний стан, оскільки алгоритм реагує на наш внутрішні переживання, наприклад,чим більше ми переглядаємо тривожних новин або драматичних історій, тим більшою є їх кількість у нашій стрічці. У результаті світ навколо складається з того, що ми переглядаємо і відчуваємо.

Деструктивно на стан користувача впливає і тролінг, сутність якого зводиться до намагання троля розпалювати різні агресивні дискусії між

користувачами або групами користувачів, завдяки емоційності та провокативному характеру повідомлень. Активність користувачів щодо поширюваних тролями повідомлень сприймається соціальними мережами як замученість, а тому активно просувається алгоритмами. Усталені формати спілкування тролів перетворили їх на технології, що здатні сіяти паніку, поширювати дезінформацію та стали викликом в контексті стабільності суспільства.

Стимулом до радикалізації настроїв є мова ворожнечі. За даними дослідження Каліфорнійського університету, після зміни політики модерації на платформі Twitter, вона перетворюється на вороже комунікативне середовище, що посилює соціальну поляризацію внаслідок зростання кількості мови ворожнечі з 2179 до 3246 публікацій на тиждень [7]. У відповідь на це зростає суспільний запит на контроль над інформацією в стрічці та обмеження практик безконтрольного перегляду негативних і тривожних повідомлень. Тому сучасні платформи чимраз активніше впроваджують інструменти цифрового регулювання, метою яких є виявлення агресивного контенту й фільтрація мови ворожнечі.

Занижену самооцінку, почуття невідповідності та залежність від зовнішнього схвалення формують поширювані в мережах візуальні образи бездоганної зовнішності, спортивного тіла, якісного дозвілля та інших атрибутів успішного життя. Штучний інтелект підсилює цей вірусний контент та звужує простір для критичного осмислення справжньої суті успішного життя, джерела якого не в зовнішньому «фасаді», а у важкій праці та саморозвитку.

Одним із найгостріших етичних питань функціонування соціальних мереж є явище «тіньового бану» – прихованого обмеження видимості контенту без повідомлення про це користувача. Платформи можуть знижувати видимість тем, які вважаються небажаними або неприйнятними для рекламодавців, перетворюючись таким чином на інструмент прихованого контролю над інформаційним простором. Усвідомлення цього механізму змушує частину користувачів адаптувати власну поведінку до алгоритмічних вимог заради збереження видимості та соціального схвалення [6]. У цьому контексті соціальні мережі постають як середовище м’якого примусу, що стимулює конформність і ставить під питання можливість збереження суб’єктності в умовах алгоритмічного управління увагою та символічним порядком.

Алгоритмічні системи не лише відображають існуючі соціальні стратифікації, але й сприяють їх закріпленню і відтворенню у цифровому просторі. Зокрема, через нерівномірний розподіл видимості та символічних

ресурсів, можна посилювати культурні, гендерні, класові та інші соціальні відмінності.

Здатність до глибокої рефлексії трансформують формати коротких фраз та коротких узагальнюючих висновків, які використовують алгоритми пошукових систем з метою швидкої відповіді на запити користувачів. Короткі відповіді знижують увагу, здатність запам’ятовувати деталі та формують кліпове мислення. Через кліпове мислення людина менше рефлексує і менше включає уяву.

Отже, алгоритмізація цифрового простору впливає на трансформацію атитюдів людини: когнітивних, емоційних, поведінкових. Саме тому цей процес доцільно розглядати як механізм символічного насильства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бойко Д. Символічне насильство. Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія: Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи». 2016. Випуск 36. С.57-61. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhISD_2018_41_6
2. Слюсар В. М. Насилля як субстанційна характеристика соціальних трансформацій: дис. докт. філософ. наук: 09.00.03. Київ, 2019. 489 с. URL: https://ihed.org.ua/wp-content/uploads/2019/05/Slyusar-27.06.2019_disert.pdf
3. Черних Г. А. Мова ворожнечі та вороже мовне середовище як загроза соціальної згуртованості. Габітус. 2025. Випуск 70. С.66-69. DOI https://doi.org/10.32782/2663-5208
4. Чміль Г. П. До проблеми осягнення «символічного насилля» в екранному дискурсі. Культурологічна думка. 2021. №19. С.22-32. DOI: https://doi.org/10.37627/2311-9489-19-2021-1.22-32
5. Bourdieu P. Masculine Domination. Stanford: Stanford University Press, 2020. 144 p
6. Gillespie T. Custodians of the Internet: Platforms, Content Moderation, and the Hidden Decisions That Shape Social Media. New Haven: Yale University Press, 2018. 280 p.
7. Hickey D., Fessler D. M. T., Lerman K., Burghardt K. X under Musk’s leadership: Substantial hate and no reduction in inauthentic activity. PLoS ONE. 2025. Vol. 20, No. 2. Article e0313293. 18 p. DOI: https://doi.org/10.1371/journal.pone.0313293

Сергій КОЗІБРОДА
Кандидат педагогічних наук, доцент,
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка
cerg.kozibroda@tnpu.edu.ua

Олександр ВОЛОС
Здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти,
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка,
Тернопіль, Україна
oleksandrvolos10@gmail.com

АКСІОЛОГІЧНІ ВИМІРИ ВИКОРИСТАННЯ ГЕНЕРАТИВНОГО ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ У ПІДГОТОВЦІ ФАХІВЦІВ КОМП'ЮТЕРНОГО ПРОФІЛЮ: ПОТЕНЦІАЛ І РИЗИКИ

Стрімкий розвиток генеративного штучного інтелекту (ГШІ) стає одним із найбільш значущих технологічних зрушень, що дає змогу докорінно змінювати ландшафт професійної діяльності фахівців комп'ютерного профілю. У контексті фахової передвищої освіти, яка орієнтована на підготовку практико-орієнтованих спеціалістів, питання використання ГШІ виходить за межі суто технічного інструментарію і набуває вираженого аксіологічного характеру. Сучасна наука постає перед дилемою: як максимально використати потенціал інтелектуальних систем, мінімізуючи при цьому загрози для когнітивного розвитку особистості та академічних стандартів.

Аксіологія освіти розглядає ГШІ не лише як засіб автоматизації чи генерації контенту, а як суб'єкт-об'єктну взаємодію, що впливає на систему цінностей майбутнього фахівця. Ключовою цінністю тут постає інтелектуальна суб'єктність людини. Як зазначають І. О. Гулівата та І. І. Ніколіна, інтеграція ГШІ в освіту вимагає переосмислення ролі студента: від простого споживача інформації до верифікатора та етичного контролера алгоритмічних рішень [1, с. 58]. У сучасних дослідженнях наголошується, що штучний інтелект відкриває нові можливості для персоналізації навчання, автоматизації рутинних дій, підтримки викладача та розвитку цифрової компетентності здобувачів освіти. Водночас його використання супроводжується ризиками, пов'язаними з академічною доброчесністю, критичним мисленням, достовірністю згенерованого контенту, етичними аспектами оброблення даних і відповідальністю суб'єкта освітньої діяльності [5, с. 48–49]. Ціннісний вимір полягає у дотриманні балансу між технологічною ефективністю та збереженням людської автентичності у творчому процесі.

Аксіологічний потенціал генеративного ШІ в підготовці фахівців комп'ютерного профілю можна розкрити через кілька ключових цінностей. По-перше, це цінність доступності освіти. Інструменти ШІ можуть надавати пояснення складних понять, адаптувати навчальні матеріали до індивідуального темпу засвоєння, допомагати здобувачам освіти з різним рівнем початкової підготовки. По-друге, це цінність автономності навчання, де студент отримує можливість самостійно формулювати запити, перевіряти гіпотези, аналізувати варіанти розв'язання завдань. По-третє, це цінність творчості, адже ГШІ можуть використовувати для проєктування нових цифрових продуктів, створення прототипів, оптимізації програмного коду й моделювання інноваційних рішень.

Потенціал використання ГШІ в освіті доцільно розглядати на методичному, когнітивному, організаційному та професійно-практичному рівнях. На методичному рівні ШІ може застосовуватися для підготовки навчальних завдань, тестів, прикладів програмного коду, варіантів пояснення складних тем, створення індивідуальних траєкторій навчання. На когнітивному рівні він може сприяти розвитку аналітичного мислення, уміння ставити запитання, порівнювати відповіді, аргументувати вибір рішення. На організаційному рівні ШІ може допомагати викладачеві в автоматизації частини рутинних процесів, зокрема підготовки матеріалів, аналізу студентських робіт або формування зворотного зв'язку. На професійно-практичному рівні генеративний ШІ може наближати навчальні завдання до реальних ситуацій, де фахівець працює з кодом, документацією, технічними вимогами та автоматизованими інструментами.

Особливу значущість має використання ГШІ під час навчання студентів спеціальностей «Комп'ютерні науки» та «Інженерія програмного забезпечення». У дослідженнях В. Вембер, І. Машкіної, Т. Носенко, В. Яскевич акцентовано увагу на тому, що ШІ може бути корисним у процесі опанування фахових дисциплін, зокрема для пояснення алгоритмів, генерації прикладів програмного коду, підтримки самостійної роботи та розвитку професійних умінь студентів [2, с. 1–3]. Проте ефективність такого використання залежить не від самої наявності цифрового інструменту, а від педагогічно виваженої моделі його інтеграції в освітній процес.

Разом із потенціалом ГШІ містить низку загроз. Однією з ключових є ризик формального використання, коли здобувач освіти перекладає на систему інтелектуальну роботу, не здійснюючи власного аналізу. У такому разі технологія не сприяє розвитку професійної компетентності, а, навпаки, може послаблювати самостійність мислення, здатність до аргументації, навички пошуку помилок і відповідальність за результат. Особливо небезпечним це є

для майбутніх фахівців комп’ютерного профілю, для яких уміння аналізувати алгоритм, розуміти логіку коду й приймати технічні рішення є базовими професійними характеристиками.

До когнітивних ризиків належить також небезпека надмірної довіри до відповідей. Генеративні моделі можуть створювати переконливі, але фактично неточні або методологічно хибні твердження. У сфері програмування це може проявлятися у вигляді синтаксично правильного, але неефективного, небезпечного або логічно помилкового коду. Саме тому використання ШІ у підготовці фахівців комп’ютерного профілю має супроводжуватися навчанням верифікації результатів, тестування програмних рішень, аналізу джерел і критичного оцінювання цифрового контенту.

Етичні ризики пов’язані з питаннями авторства, конфіденційності даних, прозорості використання ГШІ, відповідальності за результати його застосування. Якщо здобувач освіти використовує ГШІ для виконання навчального завдання, але не вказує цього, виникає проблема академічної доброчесності. С. Толочко, Н. Бордюг і Л. Міронець наголошують, що використання штучного інтелекту в освітній і науковій діяльності потребує чітких правил, оскільки без нормативного й етичного регулювання воно може призводити до порушення принципів чесності, об’єктивності та відповідальності [4, с. 49–51].

У цьому контексті особливої ваги набуває формування готовності майбутніх фахівців комп’ютерного профілю до використання генеративного штучного інтелекту. Формування такої готовності потребує цілісного педагогічного підходу. Для студентів комп’ютерного профілю важливо розглядати ШІ не ізольовано, а у зв’язку з програмуванням, базами даних, кібербезпекою, аналізом даних, інженерією програмного забезпечення. Такий підхід відповідає сучасним тенденціям цифрової трансформації освіти, у межах якої штучний інтелект стає не зовнішнім додатком, а складником освітнього середовища [3, с. 66–68].

Важливо також змінювати характер навчальних завдань. Якщо завдання легко виконати шляхом простого копіювання відповіді генеративної системи, воно втрачає педагогічну ефективність. Натомість доцільно впроваджувати завдання, що передбачають аналіз, порівняння, верифікацію, пояснення логіки рішення, захист власної позиції, перевірку згенерованого коду, виявлення помилок і вдосконалення результату. Наприклад, студент може отримати завдання не просто згенерувати програмний код, а пояснити його структуру, знайти потенційні вразливості, запропонувати оптимізацію та порівняти альтернативні варіантів реалізації. У такому разі ШІ стає не заміною мислення, а засобом його активізації.

Отже, генеративний штучний інтелект у підготовці фахівців комп'ютерного профілю має подвійний аксіологічний статус. З одного боку, він є засобом розширення освітніх можливостей, індивідуалізації навчання, розвитку цифрової компетентності, творчості та професійної мобільності. З іншого боку, він створює ризики формалізації навчання, послаблення критичного мислення, порушення академічної доброчесності, некоректного використання даних і зниження відповідальності за результат. Саме тому головним завданням сучасної професійної освіти є не механічне впровадження ГШІ, а формування готовності майбутніх фахівців до його свідомого, критичного, етичного й педагогічно доцільного використання. Такий підхід узгоджується з позицією А. М. Коломієць та О. І. Кушнір, які наголошують, що стратегічна мета полягає не в обмеженні технологій, а в їхній інтеграції як повноцінного партнера в науково-освітню діяльність, що сприяє підсиленню людського інтелекту, а не його витісненню [5, с. 52].

ЛІТЕРАТУРА

1. Гулівата І. О., Ніколіна І. І. Генеративний штучний інтелект в освіті: можливості, виклики та перспективи інтеграції // Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми. 2025. № 78. С. 56–65. DOI: https://doi.org/10.31652/2412-1142-2025-78-56-65.
2. Вембер В. П., Машкіна І. В., Носенко Т. І., Яскевич В. О. Можливості та виклики використання штучного інтелекту у навчанні фахових дисциплін студентів спеціальностей «Комп'ютерні науки» та «Інженерія програмного забезпечення» // Відкрите освітнє е-середовище сучасного університету. 2025. № 19. С. 1–16. DOI: https://doi.org/10.28925/2414-0325.2025.191.
3. Драч І., Петроє О., Бородієнко О., Регейло І., Базелюк О., Базелюк Н., Слободянюк О. Використання штучного інтелекту у вищій освіті // Міжнародний науковий журнал «Університети і лідерство». 2023. № 15. С. 66–82. DOI: https://doi.org/10.31874/2520-6702-2023-15-66-82.
4. Толочко С. В., Бордюг Н. С., Міронець Л. П. Академічна доброчесність та штучний інтелект в освітній і науковій діяльності // Інноваційна педагогіка. 2023. Вип. 62, т. 2. С. 48–52. DOI: https://doi.org/10.32782/2663-6085/2023/62.2.4.
5. Коломієць А. М., Кушнір О. І. Використання штучного інтелекту в освітній та науковій діяльності: можливості та виклики. Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми. 2023. Вип. 70. С. 45–57. DOI: https://doi.org/10.31652/2412-1142-2023-70-45-57.

Олександр ГЛЬОЗА
Здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти,
Український державний університет імені Михайла Драгоманова,
Київ, Україна
orcid.org/0009-0008-0249-7213
o.s.hloza@udu.edu.ua

ЦИФРОВІЗАЦІЯ СУСПІЛЬНОГО БУТТЯ: ВІД ТЕХНОЛОГІЧНИХ ПЕРЕВАГ ДО КРИЗИ СУБ'ЄКТИВАЦІЇ

Сучасна цифровізація постає перед нами насамперед як простір нових аксіологічних можливостей. Ми живемо в епоху, де знання доступні за один клік, відстані більше не є перешкодою для спілкування, а суспільні процеси стають швидшими та гнучкішими. Комфорт, швидкість та глобальна інтеграція в єдиний інформаційний простір стали очевидними цінностями нашого часу.

Проте за кожну зручність доводиться платити. Поступово ми починаємо відчувати втрату «ефекту присутності»: цифрова комунікація часто не здатна передати глибину живого спілкування, а нескінченні сповіщення розмивають здатність до зосередження. Алгоритми цифрових платформ ведуть справжню війну за нашу увагу, намагаючись контролювати кожну вільну секунду людського часу. Як було зазначено в дослідженнях дистанційної взаємодії, існує реальний ризик перетворення глибокого людського спілкування на сухий, функціональний обмін даними [1].

Найбільша небезпека цифровізації полягає в тому, що індивіду стає дедалі важче усвідомити власну ідентичність. Щоб сформувати власну особистість, людині потрібен внутрішній простір, тиша і час для саморефлексії – моментів, коли можна залишитися наодинці зі своїми думками. Цифровий світ фактично «колонізує» ці паузи. Постійний «інформаційний обстріл» вимагає від нас миттєвих реакцій, не залишаючи місця для критичного осмислення досвіду. У цьому шумі фокус уваги розмивається, і власне «Я» просто не встигає структуруватися в щось цілісне. Ми ризикуємо перетворитися на суб'єктів, що лише відбивають зовнішні потоки інформації, не маючи сталого ціннісного осередку всередині.

Цю кризу доцільно розглянути через дві класичні парадигми суб'єктності: У декартівському розумінні, де суб'єктність є вродженою раціональною основою («Я мислю, отже, я існую»), цифровізація виступає зовнішньою силою, що призводить до втрати вже наявної автономії [2]. Людина ніби розчиняється в океані чужих даних, втрачаючи здатність бути центром власного мислення. Натомість у фукоянській парадигмі, де суб'єктність не є даністю, а виборюється через активну «турботу про себе» («epimeleia heautou»), ситуація виглядає значно драматичніше. За Фуко, суб'єкт народжується у зусиллі

саморефлексії та етичної роботи над собою [3]. В умовах цифрового тиску індивід втрачає саму «можливість сконструювати» власну суб'єктність, оскільки алгоритмічне керування випереджає будь-яку спробу самостійного акту волі. Алгоритми працюють швидше за нашу волю, перехоплюючи наші бажання ще до того, як ми встигнемо їх усвідомити.

Цей тотальний контроль над часом і увагою дослідники, такі як Нік Кулдрі, називають «цифровим колоніалізмом» [4]. На відміну від класичної колонізації земель, сучасна форма захоплює простір нашого внутрішнього життя. Наші емоції та вподобання перетворюються на «сировину», яка видобувається для отримання прибутку, змінюючи саму структуру нашого вибору. Це не просто порушення приватності, це зміна структури нашого вибору.

Відповіддю на ці виклики стає формування нової «цифрової аскези». Важливим кроком у цьому напрямку є Резолюція Європейського Парламенту від 21 січня 2021 року, згідно з якою «право на відключення» («Right to Disconnect») розглядається як фундаментальне право працівника [5]. Це право не реагувати на цифрові запити поза робочим часом є захистом від психологічного виснаження та запорукою збереження приватності. Нова «цифрова аскеза» має стати легітимним правом на «тишу» та «непрозорість». Як колись індустріальне суспільство виборoло 8-годинний робочий день, так і наше суспільство має вибороти право на офлайн. Саме такий аксіологічний розворот дозволить нам перейти від механічного існування в мережі до відновлення живої людської присутності. Створюючи простір «цифрової тиші», ми формуємо необхідні умови для автентичного становлення ідентичності – того вольового зусилля, завдяки якому людина з об'єкта алгоритмічних маніпуляцій знову перетворюється на суб'єкта власного буття.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гльоза О. С. Трансформація лідерства та корпоративної етики в умовах дистанційної робочої взаємодії: соціально-філософський аналіз. Актуальні проблеми філософії та соціології. 2026. № 58. С. 76-82, DOI https://doi.org/10.32782/apfs.v058.1.2026.13
2. Декарт Р. Метафізичні роздуми / пер. з лат. К. : Юніверс, 2000. 304 с.
3. Фуко М. Герменевтика суб'єкта: Курс лекцій у Колеж де Франс (1981–1982) / пер. з фр. К. : Дух і Літера, 2008. 454 с.
4. Couldry N., Mejias U. The Costs of Connection: How Data Is Colonizing Human Life and Appropriating It for Capitalism. Stanford University Press, 2019. 352 p.
5. European Parliament resolution of 21 January 2021 with recommendations to the Commission on the right to disconnect (2019/2181(INL)). URL: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2021-0021_EN.html

Валентин КАЛІЦИНСЬКИЙ
Здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка,
Тернопіль, Україна
valik11kaa@gmail.com

ЦИФРОВІЗАЦІЯ БАНКІВСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЯК ЧИННИК ТРАНСФОРМАЦІЇ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ ТА РОЗВИТКУ ЕМОЦІЙНОГО ВИГОРАННЯ ПРАЦІВНИКІВ БАНКІВСЬКИХ УСТАНОВ

Сучасний етап розвитку українського суспільства характеризується інтенсивною цифровізацією, яка охоплює усі сфери соціально-економічної діяльності, зокрема банківський сектор. Впровадження цифрових технологій (штучного інтелекту, автоматизації, мобільного банкінгу, систем аналізу даних) спричиняє глибинні зміни у організаційних процесах та трудовій діяльності працівників [3;7]. Ці зміни не лише підіймають ефективність банківських операцій, але й стають джерелом нових психологічних вимог до персоналу, впливаючи на систему цінностей і смислів фахової діяльності.

Цифровізація змінює характер праці у банківській установі, зсуваючи фокус із міжособистісної комунікації на технологічну дієвість та швидкість виконання завдань. Як показують останні наукові праці, автоматизування дає змогу знизити кількість буденних обов'язків працівників, проте водночас збільшує напруженість праці. Також діджиталізація потребує постійного здобуття знань та адаптації до новітніх технологій, що спричиняє додаткове емоційне навантаження [7]. Зокрема, фахівці зіштовхуються з потребою безперервного поновлення віртуальних умінь, що може причинити стан перенавантаження та фахової невизначеності.

З аксіологічної точки зору, подібні трансформації спричиняють зсув ціннісних орієнтирів працівників. Якщо раніше фахова діяльність у банківській сфері ґрунтувалася на засадах довіри, сталості та міжособистісної взаємодії, то в умовах цифровізації вирішальними стають цінності ефективності, продуктивності та технологічної обізнаності [5]. Це викликає внутрішній безлад між звичними гуманістичними цінностями та оновленими службовими потребами.

У цьому контексті надзвичайно важливими є ідеї В. Роменця, який наголошував, що особистість формується через систему ціннісно-смислових орієнтирів, а діяльність здобуває психологічного сенсу лише за умови її узгодженості із внутрішніми цінностями індивіда [1]. Порушення цієї злагоди,

зокрема в умовах цифрового простору, тягне за собою внутрішні розбіжності, які можуть слугувати передумовою емоційного вигорання.

Емпіричні дослідження засвідчують, що цифровізація банківської діяльності значно впливає на рівень стресу працівників. Зокрема, у приблизно 68% співробітників констатовано зростання робочого стресу внаслідок технологічних трансформацій, невпинного моніторингу ефективності та вищих вимог до продуктивності [7]. Провідними стресорами є потреба постійного навчання, побоювання втрати роботи через автоматизацію та потреба проходження додаткового навчання. Такі чинники прямо корелюють із розвитком емоційного вигорання.

Згідно з концепцією К. Маслач, емоційне вигорання охоплює емоційне виснаження, деперсоналізацію та редукцію професійних досягнень [2]. У цифровому банківському середовищі ці складові посилюються: емоційне виснаження спричинене інформаційним перенасиченням, деперсоналізація – зменшенням ролі працівника у вирішенні запитів клієнта, а редукція досягнень – втратою відчуття важливості власної роботи.

Окремої уваги заслуговує перетворення сприйняття людського капіталу в умовах автоматизації. Дослідження демонструють, що співробітники все частіше оцінюють себе як взаємозамінний ресурс, що посилює відчуття невизначеності та зменшує рівень фахової ідентичності [8]. Автоматизація рутинних завдань та скорочення штату формують у працівників уявлення про зниження їхньої значущості для установи, що негативно позначається на стимулюванні, емоційному стані та причетності до праці.

Окрім цього, цифрова трансформація несе структурні зміни у роботі працівників, а саме скорочення робочих місць та зміну функцій працівників. За висновками досліджень, чимала частка робітників очікує на зниження зайнятості завдяки автоматизації, що посилює стурбованість і формує стале відчуття невизначеності [8]. У цьому контексті з’являється явище «аксіологічного знецінення праці», коли діяльність припиняє сприйматися як важлива частина особистого самоствердження.

Водночас цифровізація має і позитивні аспекти, зокрема підвищення ефективності діяльності, можливості професійного зростання та зменшення рутинного навантаження [7]. Частина працівників сприймає цифрові зміни як ресурс для кар’єрного росту та підвищення кваліфікації. Проте позитивний вплив цифровізації значною мірою залежить від рівня підтримки з боку організації, доступу до навчання та узгодженості організаційних змін із цінностями працівників.

З позиції аксіологічного підходу, головним чинником профілактики емоційного вигорання є підтримання ціннісної цілісності особистості в умовах

цифрових трансформацій. Це вимагає створення такого професійного середовища, яке враховує не лише технологічні, але й гуманістичні аспекти роботи, плекає суб'єктність працівника та стимулює його самореалізацію.

Таким чином, цифровізація банківської діяльності постає складним та суперечливим процесом, який водночас відкриває нові перспективи та зумовлює небувалі загрози. Її вплив на емоційне вигорання фахівців опосередковується зміною ціннісних орієнтирів та переосмисленням професійної діяльності. Подолання цієї проблеми вимагає всебічного підходу, що об'єднує прийняття технологічних змін зі збереженням ціннісно-смислових засад праці.

ЛІТЕРАТУРА

1. Роменець В. А. Психологія особистості : навч. посіб. Київ : Либідь, 2001. 320 с.
2. Maslach C., Jackson S. E. The measurement of experienced burnout. *Journal of Occupational Behaviour*. 1981. Vol. 2. P. 99–113.
3. Schwab K. The Fourth Industrial Revolution. New York : Crown Business, 2016. 192 p.
4. Davenport T. H., Ronanki R. Artificial intelligence for the real world. *Harvard Business Review*. 2018. Vol. 96(1). P. 108–116.
5. Sennett R. The Corrosion of Character: The Personal Consequences of Work in the New Capitalism. New York : W. W. Norton & Company, 1998. 176 p.
6. Bakker A. B., Demerouti E. The Job Demands–Resources model: state of the art. *Journal of Managerial Psychology*. 2007. Vol. 22(3). P. 309–328.
7. Singh S., Gupta L. B. The effect of digitalization on work stress and job satisfaction in banking. *International Research Journal on Advanced Engineering and Management*. 2025. Vol. 3(4). P. 1376–1380.
8. Kiorktsis I., Dimopoulou D. Navigating the transition to an automated era: the impact of digital transformation in the banking sector. *South Florida Journal of Development*. 2025. Vol. 6(5). P. 1–48.

Ігор СТЕЧИШИН

Здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти,
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка,
Тернопіль, Україна
ihor.stechyshyn@gmail.com

ЦИФРОВІ ТЕХНОЛОГІЇ В ОСВІТІ: БАЛАНС МІЖ ІННОВАЦІЯМИ ТА ГУМАНІСТИЧНИМИ ЦІННОСТЯМИ

Сучасний етап суспільного розвитку характеризується інтенсивною цифровою трансформацією. Одним із ключових напрямів таких змін є освітня сфера, у якій цифрові технології дедалі активніше інтегруються в організацію навчального процесу, комунікацію між учасниками освітнього середовища та механізми формування професійних компетентностей. У зв'язку з цим

особливої актуальності набуває проблема співвідношення технологічного прогресу та гуманістичних цінностей освіти [1].

Цифровізація освіти передбачає використання інформаційно-комунікаційних технологій, електронних освітніх платформ, мультимедійних ресурсів, дистанційного навчання та елементів штучного інтелекту. Впровадження цифрових інструментів забезпечує доступність освітніх ресурсів, сприяє індивідуалізації навчання та підвищує ефективність освітнього процесу. Завдяки цифровим технологіям значно розширюються можливості академічної мобільності, самоосвіти та інтерактивної взаємодії між викладачем і здобувачем освіти [1, 3].

Водночас процес цифровізації освіти супроводжується низкою аксіологічних викликів. Однією з ключових проблем є ризик поступової трансформації освіти з гуманістично орієнтованої системи розвитку особистості у технократичний механізм передачі інформації. За умов домінування цифрових інструментів існує небезпека зниження ролі безпосередньої міжособистісної комунікації, яка традиційно виступає важливим чинником формування моральних, культурних та духовних цінностей.

Особливого значення набуває проблема збереження людиноцентричного підходу в освітньому процесі. Освіта не може обмежуватися виключно формуванням професійних компетентностей або цифрових навичок, оскільки її важливою функцією є виховання особистості, здатної до критичного мислення, етичної відповідальності та усвідомлення суспільних цінностей [2, 3].

Крім того, надмірна цифровізація освітнього середовища може спричиняти інформаційне перевантаження, зниження рівня концентрації уваги та формування залежності від цифрового контенту. Постійна взаємодія з віртуальним середовищем нерідко зумовлює поверхове сприйняття інформації та послаблення здатності до глибокого аналітичного осмислення знань. Унаслідок цього актуалізується проблема збереження духовно-морального компоненту освіти в умовах домінування технологічних засобів навчання.

Важливу роль у забезпеченні балансу між інноваційністю та гуманістичними цінностями відіграє педагог, який у цифровому освітньому просторі виконує функцію не лише транслятора знань, але й наставника, модератора та носія ціннісних орієнтирів. Саме педагогічна взаємодія сприяє формуванню культури академічної доброчесності, етичної комунікації та відповідального використання цифрових ресурсів [1].

Цифрові технології є невід’ємною складовою модернізації сучасної освіти та важливим чинником розвитку інформаційного суспільства. Водночас ефективність цифровізації освітнього простору значною мірою залежить від

здатності поєднувати технологічні інновації з гуманістичними принципами освіти. Збереження людиноцентричної парадигми є необхідною умовою формування гармонійно розвиненої особистості та забезпечення ціннісної спрямованості освітнього процесу в умовах цифрового суспільства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Сафонов Ю. М., Коротун О. П. Цифровізація освіти в Україні: технології та методики навчання. *Трансформаційна економіка*. 2024. № 2 (07). С. 89–94. URL: https://doi.org/10.32782/2786-8141/2024-7-15.
2. Цифрові технології в освіті: сучасний досвід, проблеми та перспективи : монографія / Т. А. Васильєва та ін. ; за заг. ред. д-рки екон. наук, проф. Т. А. Васильєвої, д-ра екон. наук, проф. Ю. М. Петрушенка. Суми : Сумський державний університет, 2022. 150 с.
3. Haleem A., Javaid M., Qadri M. A., Suman R. Understanding the Role of Digital Technologies in Education: A review. *Sustainable Operations and Computers*. 2022. Vol. 3. P. 275-285. URL: https://doi.org/10.1016/j.susoc.2022.05.004.

Олександр СОХАН

Здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти,
Український державний університет імені Михайла Драгоманова,
Київ, Україна

ЕТИЧНИЙ ВИМІР ЦИФРОВОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ: ДЕКОНСТРУКЦІЯ СЛІДІВ МИНУЛОГО КРІЗЬ ПРИЗМУ МАЙБУТНЬОГО ЦИФРОВОГО ДВІЙНИКА

Сьогодні, коли майже кожен крок людини залишає по собі цифровий слід, поняття цифрової ідентичності змінюється значно ґрунтовніше, ніж здається на перший погляд. Якщо раніше ці сліди сприймалися як щось на кшталт архіву, набору даних про людину, про її минуле, то тепер вони перетворюються на складну систему, яку можна назвати «цифровим двійником». «Наша самість передбачає наявність різних модусів Я, таких собі двійників, «ідентичностей», утворень із безліччю налаштувань, які допоможуть нам нарешті відбутись як особистостям, що самочинно проходять шлях від самоусвідомлення до презентації себе на вищому рівні» [1, с. 9]. Так, позаду залишається та складова ідентичності людини, яка становила «пасивне сховище» інформації, натомість її місце займає динамічна модель, яка здатна не лише описувати, а й прогнозувати поведінку людини.

Цей «двійник» формується на основі всіх дій, які виконує людина: купівля товарів, переміщення, онлайн-активність, навіть стиль спілкування тощо. Програми збирають ці розрізнені фрагменти і створюють узагальнений портрет, який *використовується для «передбачення» рішень* людини. Однак, як і будь

яка двоїстість, «цифровий двійник» викликає і деякі пересторогі. Власне це влучно підмічає український інтелектуал та філософ Тарас Лютий, що досліджує природу дублювання «подвійності часом виявляють парадокси. У кожному разі, протилежні начала дають можливість проявитися чомусь новому, спонтанному. Подібно до дволикого римського бога переходів Януса, якого зображували з двома обличчями, молодим і старечим, ми прочиняємо двері в дуальний світ» [1, с. 11]. Так, система цифрового дублювання починає не лише відображати реальне життя людини, а й активно впливати на нього, пропонуючи або навіть нав'язуючи певні сценарії поведінки.

У результаті поступового дубляжу формується серйозний конфлікт між людською свободою і логікою нав'язуваних алгоритмів, що діє за логікою пішака на шахматній дошці. «Розглянемо пішака в шаховій грі. Його ідентичність не визначається його умовними властивостями як фізичного тіла, включаючи його форму чи колір. Швидше, пішак – це набір даних – таких властивостей, як білий чи чорний, та його стратегічне положення на дошці – та трьох правил поведінки» [2, с. 105]. Машина, що в основному орієнтується на такі правила поведінки, які виводяться з минулих дій, фактично тим самим «закріплює» людину у вже здійснених виборах. Людина ж здатна змінюватися, переосмислювати себе, робити несподівані кроки, але алгоритмом це майже не вловлюється. Таким чином, формується ефект «тиранії минулого», відповідно до якого попередній досвід починає визначати майбутнє.

Ще складніше стає тоді, коли такі моделі використовуються при прийнятті реальних рішень, наприклад, у кредитуванні, страхуванні чи навіть правосудді тощо. У таких випадках система може довіряти цифровому профілю більше, ніж самій людині. Це означає, що людина ризикує, а відтак має відповідати не лише за свої дії, а й за прогнозовані алгоритмом «ймовірності». Фактично з'являється нова форма контролю, в якій важливішим стає не те, що ти зробив, а те, що система вважає, що ти можеш зробити.

До цього додається ще одна проблема, яка полягає в тому, що алгоритми вчаться на даних, які вже містять певні упередження і нерівності. Вони не усувають ці викривлення, а часто відтворюють і навіть підсилюють їх, прикриваючись видимістю об'єктивності. При цьому сам процес ухвалення рішень залишається непрозорим, і людина практично не має можливості його оскаржити.

У такій ситуації звичних механізмів захисту приватності вже недостатньо. Наприклад, «право бути забутим» не працює повною мірою, бо дані не просто зберігаються, а «вживлюються» в самі алгоритми. Тому сьогодні все частіше говорять про необхідність ширшого підходу, права на своєрідну «алгоритмічну амнезію», тобто можливість розірвати зв'язок між минулими даними і тим, як

система оцінює людину зараз. Це явище все частіше транслюється популярною культурою, зокрема, кінематографом.

У підсумку постає потреба в новому етичному підході до цифрової реальності. Йдеться про захист самої людської суб'єктності. Важливо закріпити принцип, за яким людина має право не збігатися зі своїм цифровим профілем, змінюватися і залишатися непередбачуваною. Саме ця непередбачуваність і є фундаментом свободи, яку жоден алгоритм не повинен остаточно визначати.

ЛІТЕРАТУРА

1. Лютий Т. Двійник. Про природу дублювання і множинності. Київ, Віхола, 2021. 272 с.
2. Floridi L. The Ethics of Information. Oxford University Press, 2013. 353 p.

Максим ТЕНЕНСЬКИЙ
Здобувач третього (освітньо-наукового) рівня освіти,
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка,
Тернопіль, Україна
tenensjkyj@gmail.com

ТЕХНІЧНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ МАЙБУТНІХ ІТ-ФАХІВЦІВ ЯК ВІДПОВІДЬ НА ВИКЛИКИ ЦИФРОВОГО СУСПІЛЬСТВА

Цифровізація всіх сфер людської діяльності є не лише технологічним зрушенням, але й глибоким аксіологічним викликом, що переосмислює саму природу людського існування. У філософії техніки питання до цього процесу піднімались ще задовго до власне настання «цифрової ери». Так, М. Гайдеґґер у своїй праці «Питання про техніку» застерігав, що техніка – це не просто засіб, а особливий спосіб відкриття світу, що поступово підкорює людське існування логіці «поставу» (нім. Gestell) [9]. Сьогодні ця думка набуває нової гостроти, адже цифрове середовище перетворюється на такий простір, в межах якого розгортаються діяльність, комунікація та самоідентифікація людини. Варто згадати і про М. Кастельса, який в своїй праці «Піднесення мережевого суспільства» охарактеризував сучасне суспільство як «мережеве», при цьому інформація для такого суспільства перетворюється на головний ресурс і нову форму влади [7]. Відтак питання про те, хто і як формує цифровий простір, є водночас питанням про цінності, що лежать в його основі

В аксіологічному вимірі процес цифровізація породжує суперечність між інструментальною раціональністю та гуманістичними цінностями. Зокрема, Е. Фромм протиставляв модуси «мати» і «бути» [6]. Власне в цьому контексті саме технічна компетентність постає як ціннісний вибір: чи є вона лише

інструментом володіння – набором умінь та навичок, чи стає способом буття – усвідомленою та відповідальною участю фахівця у формуванні цифрової реальності. Окрім того, цікавими є думки Ю. Габермаса, який наголошував на необхідності балансу між «системою», а саме логікою технічної ефективності, та «життєсвітом» – в просторі смислів, цінностей і комунікації [8], а також Б. Стіґлера, який розглядав техніку як горизонт усякої можливості людського існування, стверджуючи, що без технічного виміру неможлива жодна справжня темпоральність [10]. Все це яскраво вказує на те, що аксіологічне осмислення техніки є не просто академічною абстракцією, а радше необхідною умовою відповідальної участі особистості в цифровому суспільстві.

Технічна компетентність майбутніх ІТ-фахівців у цьому контексті не може зводитись до прагматичного набору навичок. Одні дослідники розглядають її як суто інструментальну характеристику, інші – як системну якість особистості, що включає ціннісні орієнтації [1]. Важливими також є думки В. Кременя, В. Бикова та О. Аршави, О. Дейнеги, А. Панченко і І. Жовтоніжко, відповідно до яких цифрове суспільство висуває до фахівця вимогу не просто технічної грамотності, а здатності до постійного переосмислення власної ролі в умовах технологічних змін [3, 5, 2]. Відповідно до цього доцільно буде чотири взаємопов’язані компоненти, що складають структуру технічної компетентності: мотиваційно-ціннісний (відповідає за усвідомлення смислу і відповідальності фахової діяльності), когнітивний (відповідає за розуміння соціально-етичних наслідків ІТ-рішень), діяльнісно-практичний (відповідає за уміння розробляти програмні системи,) та рефлексивно-оцінювальний (відповідає за здатність критично осмислювати результати власної діяльності) [3, 5, 2]. Саме мотиваційно-ціннісний компонент надає компетентності аксіологічного виміру: без нього вона залишається технічною майстерністю, позбавленою гуманістичного смислу.

Особливого значення ця проблематика набуває у закладах професійної освіти, в яких відбувається підготовка майбутніх ІТ-фахівців. Саме тут в здобувачів освіти закладаються не лише практичні вміння, але й ціннісні основи фахової ідентичності. Аналіз освітньої практики виявляє суперечність між потребою у формуванні цілісної, ціннісно-зорієнтованої технічної компетентності та переважно прагматичним характером наявних освітніх програм [4]. Подолання цієї суперечності потребує впровадження педагогічних умов, що забезпечують єдність технічної підготовки та аксіологічного виховання: проблемно-орієнтоване навчання на матеріалі реальних індустріальних кейсів, рефлексивні практики, дискусії з етики ІТ-діяльності [4].

Отже, технічна компетентність майбутніх ІТ-фахівців є відповіддю на виклики цифровізації не лише у прагматичному, але й в аксіологічному вимірі.

Вона постає як цінний вимір самореалізації особистості, здатної відповідально та цілком свідомо діяти в цифровому просторі. Водночас технічна компетентність є і інструментальною цінністю, забезпечуючи конкурентоспроможність фахівця. Формування такої компетентності у закладах професійної освіти є актуальним педагогічним завданням, що потребує цілісної структурно-функціональної моделі, зорієнтованої на розвиток усіх її компонентів. Відповідно до цього можна вважати перспективними подальші досліджень щодо розробки та експериментальної перевірка такої моделі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андрущенко І. Зміст поняття «технічна компетентність майбутнього фахівця» в сучасній педагогічній практиці. *Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини.* 2014. Вип. 2. С. 15-22.
2. Аршава О. О., Дейнега О. А., Панченко А. С., Жовтоніжко І. М. Цифрові технології в освіті: виклики, можливості, досвід впровадження. *Наукові інновації та передові технології*. 2025. № 7(47). С. 1505–1517.
3. Биков В. Ю. Цифрова трансформація суспільства і розвиток комп'ютерно-технологічної платформи освіти і науки України. *Інформаційно-цифровий освітній простір України: трансформаційні процеси і перспективи розвитку* : матеріали методологічного семінару НАПН України (м. Київ, 4 квітня 2019 р.). Київ, 2019. С. 20-26.
4. Брюханова Н. О. Основи педагогічного проектування в інженерно-педагогічній освіті : монографія. Харків : НТМТ, 2010. 437 с.
5. Кремень В. Г. Освіта і наука в Україні – інноваційні аспекти. Стратегія. Реалізація. Результати. Київ: Грамота, 2005. 448 с.
6. Фромм Е. Мати або бути? / пер. з англ. Г. Яновська. Харків : КДС, 2020. 304 с.
7. Castells M. The Rise of the Network Society. 8-nd Edit. USA : John Wiley and Sons Ltd, 2009. 656 p
8. Habermas J. The Theory of Communicative Action: Reason and the Rationalization of Society. New York : John Wiley and Sons Ltd, 1986. Vol. 1. 512 p.
9. Heidegger M. The Question Concerning Technology: And Other Essays. New York : Harper Perennial, 2013. 224 p.
10. Stiegler B. Technics and Time. Vol. 1 : The Fault of Epimetheus / transl. by R. Beardsworth, G. Collins. Stanford : Stanford University Press, 1998. 320 p.

Денис ЧЕБОЛДА
Здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти,
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка,
Тернопіль, Україна
denyscfc24@gmail.com

АКСІОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ З ЦИФРОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку цивілізації, відомий як четверта промислова революція, характеризується масштабним впровадженням штучного інтелекту, хмарних обчислень та великих даних (Big Data) у всі сфери суспільного буття. Ця трансформація не лише змінює структуру ринку праці, а й висуває безпрецедентні вимоги до ціннісних орієнтирів фахівців. В умовах глобальної цифрової економіки професійна компетентність стає не просто набором знань, а інтегральною якістю особистості, що забезпечує здатність етично та відповідально працювати в динамічному середовищі.

В Україні процеси цифровізації державних і комерційних секторів посилюють потребу у фахівцях середньої ланки, підготовку яких забезпечують заклади фахової передвищої освіти (ФПО). Однак наявна система підготовки часто стикається із суперечністю між інтенсивним оновленням технологічного контенту та недостатньою розробленістю аксіологічних засад навчання. Це зумовлює необхідність теоретичного обґрунтування методичної системи, де ціннісний складник виступає фундаментом професійної підготовки.

Виклад основного матеріалу. Аксіологічний аналіз професійної діяльності в ІТ-сфері дозволяє стверджувати, що формування компетентності має базуватися на принципах «цифрового гуманізму». Професійна компетентність майбутнього фахівця розглядається нами як багатогранна структура, складники якої мають чітке ціннісне забарвлення:

- **Когнітивно-етичний складник**: передбачає не лише глибоке знання архітектури цифрових систем, а й усвідомлення етичних меж використання технологій. Це включає формування культури академічної доброчесності та поваги до інтелектуальної власності.
- **Операційно-технологічна відповідальність**: у процесі оволодіння професійним інструментарієм (QA-автоматизація, системи контейнеризації) студент повинен усвідомлювати соціальну «ціну помилки». Аксіологічний аспект тут проявляється у прагненні до надійності та якості цифрового продукту як вияву професійної честі.

● **Адаптивно-комунікативна стійкість**: забезпечує здатність до ефективної взаємодії в команді на засадах взаємоповаги та готовність до безперервного саморозвитку в умовах постійних технологічних змін.

Враховуючи вимоги Індустрії 4.0, ми доповнюємо структуру компетентності такими елементами, як дата-грамотність (data literacy) та кіберстійкість (cyber resilience). Ці елементи розглядаються нами як моральний обов'язок фахівця перед суспільством щодо захисту інформаційної приватності та гарантування безпеки користувачів.

Центральним елементом нашого дослідження є розробка структурно-функціональної моделі формування професійної компетентності. Важливою новизною моделі є адаптивно-прогностичний складник, який забезпечує готовність фахівця не лише до експлуатації існуючих систем, а й до етичного прогнозування наслідків впровадження нових технологій.

Реалізація цієї моделі потребує специфічних педагогічних умов, серед яких ключовою є мережева співпраця з ІТ-компаніями через систему дуальної освіти. Це дозволяє студентам занурюватися у реальне професійне середовище, де етичні кодекси розробників стають частиною їхньої особистої ціннісної системи. Персоналізація освітньої траєкторії за допомогою цифрових платформ сприяє вихованню відповідальності студента за власне професійне зростання.

Методична система, заснована на поєднанні професійного та проєктного підходів, дозволяє трансформувати освітній процес у ФПО з пасивного накопичення інформації на активне створення ціннісно-значущих цифрових продуктів. Це зміцнює професійну ідентичність майбутнього фахівця та його усвідомлення власної соціальної ролі в цифровому суспільстві.

Висновки. Аксіологічні аспекти формування професійної компетентності є визначальними для підготовки фахівців, здатних розвивати цифрові системи на засадах гуманізму та безпеки. Впровадження розробленої моделі та методичного забезпечення сприяє оновленню освітніх програм відповідно до вимог прискореної технологічної модернізації та стратегії розвитку цифрової економіки України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Габрусєв В. Ю. Використання хмарних технологій у професійній підготовці майбутніх фахівців з інформаційних технологій. *Наукові записки ТНПУ*. Серія: Педагогіка. 2022. № 1. С. 45–52.
2. Генсерук Г. Р., Мартинюк С. В. Розвиток цифрової компетентності майбутніх учителів в умовах цифрового освітнього середовища закладу вищої освіти. *Інноваційна педагогіка*. 2020. Вип. 19, т. 2. С. 158–161.
3. Карабін О. Й. Теоретико-методологічні засади розвитку критичного мислення майбутніх учителів інформатики. *Молодь і ринок*. 2023. № 5(225). С. 34–39.

4. Романишина О. Я. Теоретичні і методичні основи формування професійної ідентичності майбутніх учителів засобами інформаційних технологій: монографія. Тернопіль: Вектор, 2016. 492 с.
5. Artificial Intelligence and Machine Learning: Enhancing Human Effort with Intelligent Systems. URL: https://www.automation.com/en-us/articles/august-2022/ai-machine-learning-human-intelligent-systems

Максим МОХУН
Здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти,
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка,
Тернопіль, Україна
mohunmax140801@gmail.com

ЦИФРОВІ ТЕХНОЛОГІЇ ЯК ЗАСІБ АКСІОЛОГІЧНОГО ЗБАГАЧЕННЯ ПРИРОДНИЧО-НАУКОВОЇ ПІДГОТОВКИ ЗДОБУВАЧІВ ФАХОВОЇ ПЕРЕДВИЩОЇ ОСВІТИ

Сучасний етап розвитку цивілізації характеризується глибокими трансформаціями, зумовленими стрімким поступом цифрових технологій та глобальним переходом до концепції Industry 4.0. У цих умовах особливої гостроти набуває проблема ціннісного самовизначення особистості, а аксіологічний підхід стає стратегічним орієнтиром модернізації освітньої парадигми. Як засвідчують наукові розвідки дослідників проблеми, для системи фахової передвищої освіти актуальним є формування у майбутніх фахівців не лише набору технічних умінь (*hard skills*), а й цілісної природничо-наукової картини світу як світоглядного фундаменту та ціннісного регулятора професійної діяльності.

На основі теоретичного аналізу психолого-педагогічної літератури та узагальнення вітчизняного педагогічного досвіду було визначено, що аксіологічне збагачення природничо-наукової підготовки передбачає усвідомлення здобувачами освіти науки як гуманістичної цінності, розуміння відповідальності за наслідки технологічних рішень та формування етичного ставлення до довкілля. Цифрові технології в цьому контексті виступають не просто допоміжним інструментом, а потужним засобом перетворення абстрактних теорій на особистісно значущий досвід [1].

Використання таких цифрових засобів, як віртуальні лабораторії та інтерактивні симуляції (наприклад, *PhET, Stellarium*), дозволяє здобувачам виступати у ролі активних дослідників, а не пасивних спостерігачів. Зокрема, залучення середовища *Blender 3D* для тривимірного моделювання фізичних процесів чи екологічних систем унаочнює наслідки антропогенного впливу на

біосферу, що безпосередньо стимулює почуття екологічної відповідальності. Це сприяє формуванню наукової ідентичності, адже студенти використовують ті ж інструменти, якими послуговується сучасна світова наука.

Важливу психолого-педагогічну та аксіологічну роль відіграють імерсивні технології (VR/AR – віртуальна та доповнена реальність). Створюючи безпечне, але максимально реалістичне віртуальне середовище, ці технології кардинально змінюють ставлення до навчальної помилки. У традиційній системі оцінювання помилка часто сприймається як фінал, що викликає страх і демотивацію. У цифровому симуляційному просторі помилка трансформується у когнітивний стимул для аналізу, безпечний досвід, який спонукає до пошуку правильного рішення. Це виховує у майбутніх фахівців такі важливі вольові якості, як наполегливість, гнучкість мислення та дослідницька допитливість [3].

Важливим аксіологічним аспектом цифровізації є забезпечення інклюзивності та доступності освіти. Адаптивні платформи та віртуальні середовища дозволяють студентам з особливими освітніми потребами долати фізичні бар'єри при виконанні складних експериментів, що реалізує цінність рівних можливостей. Робота у цифровому просторі прищеплює навички цифрової етики, академічної доброчесності та критичного оцінювання джерел інформації. Водночас стрімке поширення генеративного штучного інтелекту актуалізує ризики механічного запозичення знань. Відтак, використання цифрових засобів має супроводжуватися розвитком культури рефлексії, перетворюючи потенційні загрози на чинник формування академічної відповідальності майбутнього фахівця.

Впровадження цифрових технологій у природничу підготовку майбутніх фахівців у закладах фахової передвищої освіти дозволяє змістити акцент із простої передачі знань на формування ціннісних орієнтирів, таких як точність, раціональне використання ресурсів та екологічна відповідальність. Професійно орієнтований підхід, підкріплений цифровим моделюванням, демонструє практичну значущість наукових знань у майбутній кар'єрі, стимулюючи професійну рефлексію [2].

Цифрові технології є ключовим чинником аксіологічного збагачення освітнього процесу, забезпечуючи його персоналізацію, інтерактивність та гуманістичну спрямованість. Для ефективної реалізації цього потенціалу у закладах фахової передвищої освіти рекомендуємо:

1. Системно інтегрувати у викладання природничих дисциплін хмарні платформи та віртуальні симулятори для кращої візуалізації та формування системного світогляду.

2. Впроваджувати елементи STEM-освіти та проєктної діяльності на основі цифрового моделювання для розвитку інженерного мислення та відповідальності за результати праці.

3. Забезпечувати підготовку педагогів до роботи в цифровому середовищі не лише на технічному, а й на методично-ціннісному рівні, формуючи їхню готовність бути фасилітаторами та «етичними медіаторами» у цифровому світі.

4. Використовувати адаптивні цифрові ресурси для створення безбар'єрного освітнього середовища, що сприяє соціалізації всіх категорій здобувачів освіти.

Поєднання традиційної, перевіреної часом фундаментальної природничо-наукової підготовки з безмежними можливостями сучасної цифрової трансформації створює оптимальні педагогічні умови для виховання не просто технічно грамотного виконавця, а висококомпетентного, гуманістично орієнтованого фахівця, здатного свідомо та відповідально діяти задля розбудови стійкого, безпечного суспільства майбутнього.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бех І. Д. Особистість на шляху до духовних цінностей : монографія. Київ ; Чернівці : Букрек, 2018. 320 с.
2. Дущенко О. Сучасний стан цифрової трансформації освіти. *Фізико-математична освіта*. 2021. Вип. 2 (28). С. 40–45. DOI: https://doi.org/10.31110/2413-1571-2021-028-2-007.
3. Мохун М. С., Калаур С. М. Історико-педагогічний аналіз становлення поняття «природничо-наукова картина світу» та його сучасні інтерпретації в контексті STEM-освіти. *Сучасні цифрові технології та інноваційні методики навчання: досвід, тенденції, перспективи* : матеріали XVI Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. Тернопіль : ТНПУ, 2025. С. 296–299.

Секція:
АКСІОЛОГІЯ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ І СПОРТУ ТА ЦІННІСТЬ ЗДОРОВОГО СПОСОБУ ЖИТТЯ

Юрій КУЗЬ,
Кандидат наук з фізичного виховання та спорту, доцент,
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка
fedorovuch.yu@gmail.com

Володимир НАУМЧУК
Кандидат педагогічних наук, доцент,
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка,
Тернопіль, Україна
v_i_n@tnpu.edu.ua

ЦІННІСТЬ ПРИРОДИ ЯК СЕРЕДОВИЩА ЗДОРОВ'ЯФОРМУЮЧОГО ЖИТТЯ ЛЮДИНИ

На всіх етапах розвитку людства природні фактори відігравали вирішальну роль. Із давніх-давен людина поривалась на природу (в ліс, у гори, на берег моря, річки, озера). Тут вона відчувала приплив енергії та бадьорості. Життя людини часто залежало від природи. Між природою і людиною, як її часткою, завжди існували тісні зв'язки. Ці зв'язки передусім скріплені тим, що людина є біологічною істотою і її фізичне життя повністю підпорядковане законам природи. Людині, як і будь-якому іншому природному організму, потрібні їжа, сонячна енергія, чиста вода, повітря, захист від холоду й спеки. Ці потреби здатна задовільнити природа й водночас активізувати потенційні можливості людини до діяльності. Людина вступає у взаємодію з природою не тільки на основі біологічних, але й на основі соціально-культурних потреб, які реалізовуються за допомогою предметів виробництва, побуту, наукових знань, релігії, моралі і мистецтва. Це стало можливим завдяки розвитку розумових здібностей людини, на відміну від інших живих істот, накопиченню практичного досвіду та активізації її творчої діяльності.

Однак, незважаючи на потенційні можливості, однобічний розвиток культури без урахування законів природи набув загрозливого характеру як для природи, так і для самої людини. Розвиток цивілізації, науково-технічний прогрес сильно «вдарили» по життєдіяльності людини, по її здоров'ю

(фізичному і психічному), негативно позначилися на стосунках із навколишнім середовищем, що і підкреслює актуальність нашої теми дослідження.

Створюючи надійне середовище свого існування, посилюючи увагу до предметів комфорту, люди «забули», що природа потребує уваги і підтримки з їхнього боку. Такий підхід спричинив дуалістичне ставлення до навколишнього світу, розділивши існування людини на дві самостійні (соціальну і природну), протилежні сфери, які начебто не мають ніяких зв'язків. Люди почали змінювати ставлення до природи, природа в їх свідомості стала витіснятись за межі соціальної сфери, і сама людина все більше і більше відокремлювалась від природи. Люди почали забувати, що їх історія – це, перш за все, історія взаємодії людини з природою, яка складалась протягом багатьох тисячоліть. Адже людина стала людиною, створила своє культурне середовище не завдяки відокремленню від природи, а на основі зв'язку з нею, на основі людської діяльності в межах природних законів.

Життя людини є складним системним утворенням, яке інтегрує множину різноманітних компонентів, що дає можливість говорити про велику кількість середовищ, стосовно котрих «життя людини» виступає родовим поняттям. Розмаїтість, множинність різнорідних середовищ, що складають єдине існування людини, визначають у підсумку різноманіття його впливів на нього. Згідно Великого Тлумачного словника української мови, означимо деякі терміни: середовище – це сукупність природних умов, у яких відбувається життєдіяльність якого-небудь організму; соціально-побутові умови життя людини, оточення; сукупність людей зв'язаних спільними життєвими умовами, заняттями, інтересами. Природа (природний – створений природою, а не людиною) – це органічний і неорганічний світ у всій сукупності і зв'язках, що є об'єктом людської діяльності й пізнання буття, сукупність особливостей рослинного і тваринного світу, кліматичних умов, рельєфу якої-небудь місцевості, країни, навколишнє географічне середовище, місцевість за межами великих міст, поселень, де багато зелені, свіжого повітря. Природні умови – сукупність умов навколишньої дійсності (клімат, рослинний і тваринний світ і т. ін.) якої-небудь місцевості, країни. Сприятливі умови життя – умови довкілля, праці та побуту, які забезпечують збереження та поліпшення здоров'я населення [1].

Життєдіяльність людини можна визначити як сукупність природних і штучних умов, у котрих людина реалізує себе як природна і суспільна істота. На думку Д. Ж. Марковича, середовище існування людини складається з двох взаємозалежних частин: природної і суспільної, де природний компонент середовища складає сукупний простір, безпосередньо або опосередковано доступний людині. Це, насамперед, планета Земля з її різноманітними

оболонками: атмосфера, гідросфера, літосфера, біосфера, а суспільна частина – це суспільство і суспільні відносини, де людина реалізовує себе як суспільнодіяльна істота.

Дещо інший підхід запропонував М. Ф. Реймерс, він виділив в середовищі існування людини чотири нерозривні взаємопов'язані компоненти-підсистеми: а) природне середовище, б) середовище, породжене агротехнікою – так звану «другу природу» або квазіприроду, в) штучне середовище – «третю природу» або артприроду, г) соціальне середовище. За його словами, соціальне середовище, об'єднуючись із природним, квазіприродним і артприродним середовищами, утворює загальну сукупність людського буття. Кожне з названих середовищ тісно взаємопов'язане з іншими, причому жодне з них не може бути замінене іншим або безболісно виключене із загальної системи оточуючого людину світу.

Людині для повноцінного життя і здоров'я необхідно відчувати динамічну рівновагу з навколишнім середовищем. На думку багатьох вітчизняних дослідників, серед яких В. Сухомлинський, П. Франко, А. Дубогай, Л. Мовчан та ін., гармонійна взаємодія з природою позитивно впливає на організм людини та збалансування фізичного і психоемоційного стану на всіх етапах її розвитку. Дослідженнями [2; 6] встановлено, що у процесі фізичної активності природа є ефективним здоров'яформуючим середовищем. Це сприятливо впливає на розвиток духовного світу, культури почуттів, збагачує мовлення та розвиває творчі здібності. Споглядання барв природи стимулює життєвий тонус і заспокоює нервову систему. Людина позитивно сприймає яскраві фарби, звуки, образи тощо. Ґрунтуючись на ідеї єдності фізичного і психічного в людині й розглядаючи рухову активність як фактор розвитку особистості, дослідники підкреслюють необхідність використання фізичних вправ, пропонують так організовувати заняття фізичною активністю, щоб досягнути найкращих результатів у гармонізації особистості.

Говорячи про цінність природних сил для людини, Е. Жарський на сторінках журналу «Життя і знання» писав: «Жде вас справдішній рай! Вже само сонце, чисте повітря у вільному полі або на вершку гір, сам рух – це все благодать, яких не знайдете в місті чи в містечку» [87, с. 183].

В одному з номерів «Сокільських вістей» у статті «Шкільна руханка» стверджується, що «...чоловік є тоді здоровий, коли свої молоді літа пережив на здоровім повітрі, вибігався і вирухався на сонці, вітрі і стужі» [3].

Цією ідеєю «життя серед природи» пронизана вся педагогічна спадщина В. О. Сухомлинського, яка тісно пов'язана з народною педагогікою. «Живи і трудися через природу. Прокидайся рано, вставай до сходу сонця. Іди в поле,

дихай свіжим повітрям, умий руки й обличчя росою – це справжня казкова жива вода» [5, с. 619]. Заняття просто неба серед зелених насаджень, мальовничих пейзажів сприяють підвищенню емоційного тонусу, загартуванню організму, зміцненню здоров'я, реалізують потребу людини у спілкуванні з природою.

На думку В. О. Сухомлинського [5] рослинні біоценози, особливо лісу, парку, мають сильний оздоровчий ефект. Еліксиром здоров'я є повітря, насичене фітонцидами злакових рослин (пшениці, гречки, ячменю), лугових трав та дерев, які мають властивість вбивати хвороботворні мікроорганізми. Наприклад, туя знижує вміст мікробів на 65%, а запах горіха не переносять шкідливі комахи. Там, де ростуть горіхи, немає мух і комарів, а вміст пилу у повітрі під деревами в літні місяці на 20-30% менший, ніж на відкритій місцевості.

На думку Б. М. Шияна [7], велике значення для фізичного розвитку, здоров'я і працездатності людини має використання сприятливого впливу природних факторів зовнішнього середовища. Сонячне проміння, температура повітря, опади, вологість, рух та іонізація повітря, атмосферний тиск, концентрація кисню в повітрі викликають суттєві біохімічні зміни в організмі людини, що покращує фізіологічні і психологічні реакції: зміцнює здоров'я, підвищує працездатність та ефективність виконання фізичних вправ. При цьому використовувати природні сили у процесі фізичної активності слід за двома напрямками:

1) організація занять фізичними вправами безпосередньо в умовах природного середовища, завдяки чому вплив його факторів тісно поєднується з впливом фізичних вправ;

2) організація спеціальних процедур загартовуючого і оздоровчо-відновного характеру (сонячно-повітряних ванн, водних процедур), в ході яких дія природних факторів дозується, виступає як відносно самостійний засіб загартування і оздоровлення.

Водночас однією з головних вимог до використання природних сил, є системне і комплексне їх застосування у поєднанні з фізичними вправами. Для того, щоб визначити раціональну дозу впливу природних факторів на організм людини, необхідно врахувати її особливості (вік, стать, фізичну підготовленість) і характер поставлених завдань. Це дасть можливість, по-перше, реалізувати перенос ефекту загартування на трудову і навчальну діяльність; по-друге, застосувати більші навантаження і, як результат, – підвищити працездатність; по-третє, посилити опірність організму до дії перевантажень, по-четверте, на вищому рівні проявити вольові якості.

На думку А. Г. Рибковського [4], краще спортивного залу, ніж природні умови (парк, луг, пісок, ліс, берег річки) відкритої місцевості не вигадати для задоволення рухової потреби людини. В цьому значенні велику роль відіграють різноманітні фізичні вправи для розвитку її рухових здібностей. Вони одночасно сприяють і формуванню відкритого протистояння з рівноцінними за силами, і змагання в рівних умовах. Ніщо так не сприяє розвитку активної особистості, як змагальний дух, який в майбутньому переходить в здатність конкурувати, тобто в уміння більш успішно реалізовувати свій особистий потенціал для досягнень в різних видах діяльності.

Отже, цінність людського життя – у збереженні здоров'я, досягненні краси, гармонії, у самовираженні. Якщо кожний із нас щодня робитиме щось досконаліше, ніж учора, й робитиме це свідомо, то це його зосередження неминуче позначиться на свідомості, що неодмінно призведе до життя у новій якості.

ЛІТЕРАТУРА

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Укл. і гол. ред. В. Т. Бусел. К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2009. 1736 с.
2. Кузь Ю. С. Формування здоров'язабезпечуючої поведінки учнів у процесі фізичного виховання в природному середовищі / Ю. С. Кузь. – Тернопіль : ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2011. 71 с.
3. Мельник І. Питання фізичного виховання в західно-українській педагогічній пресі другої половини XIX століття : зб. наукових праць «Фізичне виховання і культура у сучасному суспільстві» / І.Мельник. Луцьк : ВДУ «Медіа». 1999. С. 62-64.
4. Рибковський А. Г. Системна організація рухової активності людини : монографія / А. Г. Рибковський, С. М. Канішевський. Донецьк : ДонНу, 2003. 436 с.
5. Сухомлинський В. О. Вибрані твори в 5-ти т. / В. О. Сухомлинський. К. : Радянська школа, 1980. Т. 1. 677 с.
6. Формування екологічної культури молоді / В. В. Пророчук, В. В. Костюк, А. Г. Костюк та ін. ред. колегія. Косів «Писаний Камінь», 2006. 155 с.
7. Шиян Б. М. Теорія і методика фізичного виховання школярів. Частина 1. / Б. М. Шиян. Тернопіль : Навчальна книга – «Богдан», 2006. 272 с.

Петро ЛАДИКА
Кандидат наук з фізичного виховання та спорту, доцент
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка
ladyka@tnpu.edu.ua

Владислав ПРОКОПІВ
Здобувач першого (бакалаврського) рівня вищої освіти,
спеціальність А 7Фізична культура і спорт, група ФКС-33, Тернопільський
національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка,
Тернопіль, Україна

ГУМАНІСТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ОЛІМПІЗМУ ЯК ОСНОВА ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ МОЛОДІ

Сучасні глобалізаційні процеси, що характеризуються інтенсивною цифровізацією, соціально-економічною нестабільністю та нівелюванням традиційних етичних норм, провокують глибоку світоглядну дезорієнтацію молоді. В умовах актуальних соціокультурних викликів, зокрема зумовлених наслідками військової агресії та потребами поствоєнного відновлення України, конструювання стійкої аксіологічної парадигми підростаючого покоління трансформується у стратегічний імператив національної безпеки. Оскільки класичні інститути соціалізації демонструють недостатню гнучкість щодо мінливих молодіжних запитів, виникає об'єктивна потреба в імплементації універсальних та водночас адаптивних виховних систем [1, 2, 3].

Однією з таких систем, що володіє значним, проте недостатньо реалізованим у вітчизняній педагогічній практиці потенціалом, виступає олімпізм. Відповідно до концептуальних засад Олімпійської хартії, він репрезентує не просто регламент спортивної змагальної діяльності, а комплексну життєву філософію, спрямовану на гармонізацію тілесних, вольових та інтелектуальних якостей індивіда. Водночас у сучасному науковому дискурсі фіксується тривожна тенденція до редукції спорту до рівня комерційного явища, де домінують прагматизм, гонитва за абсолютними результатами та технологізація досягнень, що суттєво маргіналізує його первинну гуманістичну місію [5].

Актуалізація означеної проблематики детермінована гострим протиріччям між задекларованими етичними принципами чесної гри («Fair Play») та емпіричними реаліями сучасного спорту вищих досягнень, обтяженого проявами агресії, допінговими порушеннями та надмірною політизацією. Трансляція цих деструктивних патернів через медіапростір формує у молодіжної аудиторії викривлене сприйняття успішності, засноване на максимі

«результат виправдовує засоби». Зазначене обґрунтовує нагальну наукову необхідність у реконцептуалізації гуманістичного потенціалу олімпізму як ефективного механізму протидії суспільній моральній аномії.

Автентична «кубертенівська» модель олімпізму пропонує особистості ціннісну матрицю, в якій процес безперервного самовдосконалення превалює над фактом перемоги над супротивником, а безумовна повага до регламенту та опонентів екстраполюється на повсякденну громадянську поведінку. Ключова наукова проблема полягає в пошуку дієвих механізмів інтеріоризації цих абстрактних філософських конструктів у стійкі внутрішні переконання, що й визначає дослідницький вектор даної роботи. Такий методологічний підхід дозволяє позиціонувати фізичну культуру не як механічну сукупність рухових дій, а як багатовимірний простір для виховання гуманістичного світогляду, здатності до міжкультурної комунікації та соціальної відповідальності [2, 4].

Системний аналіз гуманістичного виміру олімпізму крізь призму сучасної філософії спорту дає підстави трактувати його як складну соціокультурну інституцію, вплив якої не обмежується площиною атлетичної діяльності. Дослідженням встановлено, що системоутворюючим ядром олімпізму є античний ідеал «калокагатії» – антропологічна модель, що постулює нерозривну єдність фізичної досконалості та морально-етичної чистоти. У постмодерних умовах ціннісного релятивізму цей ідеал концептуалізується у чітку систему ціннісних орієнтирів, здатну структурувати свідомість молоді. Теоретично доведено багаторівневий характер олімпійського впливу: на індивідуальному етапі він стимулює розвиток вольової сфери та самоконтролю, на соціальному — сприяє засвоєнню ідеології «Fair Play» як універсального стандарту поведінки [4, 5].

У контексті обговорення отриманих результатів важливо акцентувати, що дотримання регламентованих правил у спорті забезпечує їх подальшу трансформацію у повагу до правових норм, свобод інших громадян та принципів етичної конкуренції в соціумі. Це верифікує гіпотезу про те, що олімпійська освіта створює умови для експериментального «проживання» морально-етичних колізій, де емпатія та навички конструктивного розв’язання конфліктів формуються як результат набутого практичного досвіду. На противагу консервативним педагогічним методикам, олімпізм формує аксіологічну платформу, де прагнення до досконалості (Excellence) домінує над ситуативним тріумфом, а повага (Respect) та дружба (Friendship) виступають базовими детермінантами успішної соціальної інтеграції [4, 5].

Значущим напрямом наукової дискусії є компенсаторна функція олімпійських цінностей у мінімізації таких деструктивних соціальних явищ, як агресивна поведінка, ксенофобія та цифрова депривація. Олімпізм повертає

значущість безпосередньої міжособистісної комунікації та реальної фізичної взаємодії, що є життєво необхідним фактором для покоління, яке соціалізується у віртуалізованому середовищі. Зіставлення вітчизняного досвіду із зарубіжними практиками свідчить, що в українських реаліях гуманістичний ресурс олімпізму виконує додаткову місію – слугує інструментом національної консолідації та формування колективної психологічної стійкості. Відтак, олімпійська освіта має розглядатися не як факультативний компонент фізичного виховання, а як комплексна педагогічна технологія, що створює фундамент для формування гуманістично орієнтованої особистості, здатної до свідомого життєвого вибору та сталого розвитку в умовах глобалізації [1, 2, 3].

Синтез результатів дослідження дозволяє констатувати, що гуманістичний потенціал олімпізму, стрижнем якого є концепт калокагатії, виступає потужним стратегічним аксіологічним ресурсом для стабілізації ціннісної сфери молоді в епоху глобальної турбулентності та безпекових загроз. Доведено, що олімпійська освіта функціонує як цілісна педагогічна технологія, яка через практичну імплементацію принципів «Fair Play» забезпечує трансформацію декларативних етичних категорій – досконалості, дружби та поваги – у глибинні особистісні максими. Це створює дієвий превентивний механізм проти ризиків моральної аномії, агресії та цифрової ізоляції, забезпечуючи екстраполяцію ідеалів спортивної етики у цивільну площину та формуючи передумови для всебічного розвитку громадянина як свідомого та відповідального суб’єкта демократичного суспільства [1–5].

ЛІТЕРАТУРА

1. Булатова М. М., Єрмолова В. М. Олімпійська освіта: теорія і практика: навч. посіб. Київ, 2011. 335 с.
2. Вацеба О. М., Юхимук В., Герцик М. До понятійного тлумачення термінів «олімпійська освіта» і «олімпійське виховання». Спортивна наука України. 2010. № 4. С. 22–31.
3. Єрмолова В. М., Булатова М. М., Кроль І. М. Педагогічний потенціал олімпійської освіти у формуванні патріотичних цінностей школярів. Академічні візії. 2023. Вип. 22. URL: https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/2157
4. Кубертен П. Олімпійські мемуари. Київ: Олімпійська література; 1997. 179 с.
5. Олімпійська хартія (у редакції від 15 жовтня 2023 р.). Міжнародний олімпійський комітет. Лозанна, 2023. URL: https://olympics.com/ioc/olympic-charter

Ольга ГУЛЬКА
Асистент,
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка,
Тернопіль, Україна
olhahulka@tnpu.edu.ua

АДАПТАЦІЙНІ ЗМІНИ В ОРГАНІЗМІ ЯК ІНДИКАТОР ЗДОРОВ'Я СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ

Здоров'я студентської молоді має значущу цінність як особистісну, так і соціальну, оскільки воно визначає не лише індивідуальну життєдіяльність, але й потенціал розвитку суспільства в цілому. У наукових дослідженнях, які вивчають вплив різних чинників на здоров'я людини, відзначається, що період навчання у закладі вищої освіти (ЗВО) супроводжується значним психофізіологічним стресом [1-3, 4]. Такими чинниками виступають умови академічного навчання та практично-прикладної діяльності, що ставлять високі вимоги до прояву когнітивних та фізичних можливостей, особливо у періоди підвищеного психоемоційного навантаження [1, 5]. Протягом усього періоду навчання організм студента постійно адаптується до дії стресогенних чинників через перебудови функціональних систем, що вимагає ресурсних затрат та посилення регулюючої діяльності автономної нервової системи (АНС) [3, 5].

Оцінити функціональний стан організму, а отже і рівень здоров'я студентів, можна за допомогою показників варіабельності серцевого ритму (ВСР), які є чутливими маркерами дії стресу та формування адаптаційних перебудов у організмі. Параметри центральної та периферичної гемодинаміки (частота серцевих скорочень (ЧСС), ударний об'єм, хвилинний об'єм кровообігу, загальний периферичний і питомий периферичний опір (ЗПО і ППО) судин й ін.) виступають показниками реактивності ССС та дозволяють оцінювати ефективність кардіоваскулярного забезпечення когнітивної діяльності [1]. Показники уваги та пам'яті відображають функціональний стан нервових процесів, зокрема активації префорнтальної кори, що є важливим для успішної навчальної діяльності [1, 2].

Студенти спеціальності «Середня освіта (за предметною спеціальністю)» проходять практику у закладах загальної середньої освіти, що виступає моделлю професійного навантаження, у межах якої відбувається інтеграція набутих теоретичних знань та умінь у реальні педагогічні умови та формується комплекс професійних компетентностей відповідно до програмних результатів навчання. Цей етап супроводжується значним психофізіологічним напруженням, яке впливає на стан організму й при недостатніх функціональних резервах може призводити до розвитку дезадаптації та хвороби. Науковцями показано, що періоди практичної підготовки, можуть викликати суттєві зміни

стану серцево-судинної системи та когнітивних функцій студентів [2]. Комплексна оцінка показників ВСР, гемодинаміки та когнітивних функцій студентів до та після проходження практики дозволяє оцінити функціональні зрушення при розвитку адаптивних змін в організмі та визначити групи ризику, що є важливим для проведення превентивних профілактичних заходів для збереження здоров'я.

У дослідженні взяли участь 125 волонтерів – студентки 4 року навчання Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка факультетів: іноземних мов (ІМ, n=33), фізичного виховання (ФВ, n=32), фізико-математичного (ФМ, n=30) та хіміко-біологічного (ХБ, n=30). Для оцінки фізіологічних параметрів адаптивних змін проводили реєстрацію показників ВСР за допомогою кардіографічного комплексу CardioLab2000 та показників артеріального тиску за допомогою тонометра Microlife. На основі отриманих даних розраховували показники центральної та периферичної гемодинаміки [4]. Стан когнітивних функцій визначали за бланковими методиками: показники уваги – таблиця Анфімова, червоно-чорні таблиці Шульте; пам'яті – короткочасної зорової пам'яті на фігури, цифри, склади, слова [5].

Показники вимірювали під час навчального процесу та після проходження студентками педагогічної практики в закладах загальної середньої освіти. Серед студенток під час дослідження осіб із відхиленнями у стані здоров'я зафіксовано не було.

Усі отримані дані опрацьовували за допомогою методів математичної статистики у програмі Statistica 6.0.

За результатами отриманих даних до та після проходження педагогічної практики можемо констатувати, що адаптивні зміни в організмі студенток різних факультетів мали відмінності у формуванні пристосувальних реакцій.

У студенток ІМ достовірно знизилися показники стійкості, продуктивності, розподілу уваги та зросла кількість допущених помилок ($p<0,05$). При цьому показники пам'яті достовірно не змінилися ($p>0,05$). Зростання гемодинамічних показників (ЧСС, СІ, сек.об'му крові, КЕК, ЗПО, ППО, ІРоб, $p<0,05$) свідчило про посилення роботи серця через збільшення систолічного викиду та зниження тонусу центральної та периферичної гемодинаміки. Показники ВСР після практики вказували на зменшення тривалості фаз серцевого циклу (зменшувалися Mo, RRNN, $p<0,05$) та зміщення вегетативного балансу в бік симпатикотонії (знижувалися RMSSD, NN50 і зростав LF/HF, $p<0,05$), при цьому напруження регуляторних систем знижувалося – достовірно зменшилися показники ІВР, ПАПР, ІН ($p<0,05$). Можемо констатувати, що студентки ІМ під час проходження педагогічної практики в школі відчувати психофізіологічне напруження, що проявилося у розвитку втоми, яка негативно вплинула на

функції уваги при збережені сталості механізмів робочої пам'яті. При цьому адаптивні зміни в організмі формувалися під впливом регулюючої діяльності центральної та периферичної гемодинаміки із активізацією симпатичної ланки АНС.

У студенток ФВ спостерігали зниження обсягу, продуктивності, розподілу та переключення уваги при підвищенні стійкості та зменшенні допущених помилок ($p<0,05$). Усі досліджуваний показники короткочасної пам'яті знизилися ($p<0,05$). Зміни показників гемодинаміки – зростання ЧСС, ХОК, Сі, сек.об'єму крові, КЕК, ЗПО, ППО, АД, ІРоб ($p<0,05$), вказували на включення регулюючих впливів центральної та периферичної ланок у формування адаптивних реакцій. Показники ВСР свідчили про відносну стабільність регулюючих впливів із переважанням активності парасимпатичних впливів АНС – достовірно зросли CV, ІВР та знизилися RMSSD, HVR-індекс, ВПР ($p<0,05$). Можемо констатувати, що значне психоемоційне напруження практично-прикладної діяльності у студенток ФВ зумовило зниження функцій ВНД, при цьому функціональний стан організму залишився на високому рівні.

Студентки ФМ після практики характеризувалися відносно стабільними показниками когнітивних функцій при високих показника обсягу і продуктивність уваги та покращенні специфічної пам'яті на цифри і беззмістовні склади, як символьно-знакової інформації ($p<0,05$). Зміни гемодинамічних показників: зниження ДТ, ППО при підвищенні ЧСС, ХОК, СІ, сек. об'єму крові ($p<0,05$), – свідчили про активацію насосної функції серця при включенні регулюючих впливів судинного тонусу. Зниження показників Мо, ВР, RRNN, SDNN, RMSSD, HVR-індексу разом із VLF, TP, VLF (%), ПАПР, ІН($p<0,05$) та тлі зростання LF/HF та LF (%) ($p<0,05$) вказували на формування пристосувальних змін із активацією симпатичної ланки регуляції АНС та централізації управління серцевим ритмом при зниженні церебрально-ерготропних впливів.

Після практики у студенток ХБ значно покращилися показники обсягу уваги ($p<0,05$), проте погіршилися стійкість та кількість допущених помилок (зросла у двічі) ($p<0,05$). При цьому показники пам'яті достовірно не змінилися ($p<0,05$). Регулюючі вплив гемодинаміки проявилися у зниженні СТ, ДТ, ЗПО та АП ($p<0,05$). Показники ВСР демонстрували підвищення активності автономного контура регуляції – зростали показники ВР, SDNN, HVR-індексу, HF, LF, TP, ВПР ($p<0,05$) та знижувалися АМо, ІВР, ПАПР, ІН ($p<0,05$). Можемо сказати, що психоемоційне навантаження студенток ХБ зумовило виснаження нервової системи при збереженні активації функції префронтальної кори та регулюючих впливах гемодинаміки і ВРС на автономному рівні.

Отже, адаптивні зміни до умов практично-прикладної діяльності у студенток різних факультетів мали відмінності у формуванні регуляторних

механізмів для підтримки функціонального стану організму. Очікування та практична реалізація набутих знань і умінь викликали значне психоемоційне напруження.

Студенток ІМ можна віднести до групи ризику за станом здоров'я, оскільки під впливом стресу в умовах педагогічної практики у них спостерігали зниження функцій уваги при напруженні регулюючих механізмів гемодинаміки та ВСР.

Дещо краще почувалися студентки ФМ – у них когнітивні функції уваги та пам'яті в умовах стресу були незмінними, а деякі, навіть, покращилися, проте функціональні зміни в організмі вказували на напруження регуляторних систем.

Парадоксальні адаптивні зміни були у студенток ХБ – розвиток втоми нервових центрів при стабільності функцій робочої пам'яті, включенні регулюючих впливів центральної гемодинаміки та високому рівні ВСР.

У групі ФВ негативні впливи стресових умов проявилися у когнітивній сфері – знизилися майже усі досліджувані показники уваги та пам'яті. Але це не вплинуло на функціональний стан організму студенток даної групи, які характеризувалися оптимальними змінами показників ССС.

Виявлені адаптаційні зміни показників когнітивних функцій, гемодинаміки та ВСР у студенток різних факультетів показали варіативність розвитку пристосувальних реакцій, які впливають на функціональний стан організму та виступають індикатором здоров'я студентської молоді у процесі професійної підготовки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Chernobay L., Vasylieva O., Isaeva I., Derevianchenko N., Oliynyk A.The study of adaptive reactions of the cardiorespiratory system in conditions of psychoemotional stresses. Georgian medical news. 2018. № 1 (274). P. 60–63.
2. Herbert C., Meixner F., Wiebking C., Gilg V. Regular Physical Activity, Short-Term Exercise, Mental Health, and Well-Being Among University Students: The Results of an Online and a Laboratory Study. Front. Psychol. 2020. Vol. 11. 509. doi: 10.3389/fpsyg.2020.00509
3. Kuhnell R., Whitwell Z., Arnold S., Kingsley M.I.C., Hale M.W., Wahrendorf M., Wright, B.J. Assessing the association of university stress and physiological reactivity with decision-making among students. Stress. 2020. Vol.23(2). P. 136–143. https://doi.org/10.1080/10253890.2019.1651285
4. Жарінова О., Іваніва Ю., Куця В. Функціональна діагностика /за ред.О. Жарінова, Ю. Іваніва, В. Куця. Київ, «Четверта хвиля», 2021. 784 с.
5. Ровний А.С, Лизогуб В.С. Психосенсорні механізми управління рухами спортсменів. Харків: ХНАДУ. 2016. 359 с.

ЗМІСТ

ПЛЕНАРНЕ ЗАСІДАННЯ: 4

Наталія СУПРУН
СУСПІЛЬНІ ЦІННОСТІ ЯК СКЛАДОВА ЕКОНОМІЧНОЇ СПАДЩИНИ ТА РАМКОВІ УМОВИ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ 6

Марина КОЛІНЬКО
ЕКОСИСТЕМА УНІВЕРСИТЕТУ В УМОВАХ ЦИФРОВИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ 10

Галина РАДЧУК
ОСВІТНІЙ ДІАЛОГ ЯК МЕХАНІЗМ СТАНОВЛЕННЯ ЦІННІСНО-СМИСЛОВОЇ СФЕРИ В СЕРЕДОВИЩІ ВИЩОЇ ОСВІТИ 14

Віктор ШАНДРИГОСЬ, Галина ШАНДРИГОСЬ, Ангеліна САКАЛЮК
ФІЗИЧНА СИЛА ЯК СОЦІАЛЬНИЙ ФЕНОМЕН: ЕВОЛЮЦІЯ, ФУНКЦІЇ ТА СУЧАСНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ 17

Микола БАРМАК
ФІЛОСОФСЬКА РЕФЛЕКСІЯ «ОТРУЄНОЇ» СОЦІАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ ЯК ЧИННИКА СОЦІАЛЬНОЇ ДЕСТАБІЛІЗАЦІЇ 23

Секція: ЦІННОСТІ ЯК ВИЗНАЧАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЛЮДСЬКОГО БУТТЯ: ІСТОРІЯ І СУЧАСНІСТЬ 33

Liudmyla HARMASH
INSTANT MEMORY OF WAR: THE TRANSFORMATION OF THE IMAGES OF HERO AND VICTIM IN CONTEMPORARY UKRAINIAN POETRY 33

Леся АЛЕКСІЄВЕЦЬ, Микола АЛЕКСІЄВЕЦЬ, Оксана АЛЕКСІЄВЕЦЬ
ЛЮДЯНІСТЬ ЯК ГОЛОВНА ЦІННІСНА МАТРИЦЯ СЬОГОДЕННЯ 38

Наталія САВЕЛЮК, Михайло ЛЕВЧУК
ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНІ ГРОМАДЯНИ УКРАЇНИ: ПРОБЛЕМА ТРАНСФОРМАЦІЇ ЦІННОСТЕЙ 40

Анатолій ДОВГАНЬ
ІДЕЯ СВОБОДИ САМОЗБЕРЕЖЕННЯ ЯК СВІТОГЛЯДНА НАСТАНОВА ОСОБИСТОСТІ В ІНФОРМАЦІЙНОМУ СУСПІЛЬСТВІ : МЕЖІ І БЕЗМЕЖЖЯ 43

В'ячеслав БІГУН
КІНОТЕРАПІЯ ЯК АКСІОЛОГІЯ: ПРО ЦІННОСТІ В КІНО І ЖИТТІ 47

Катерина ГОНЧАРЕНКО
ЦІННІСТЬ ЯК СУБ'ЄКТИВНА ПРОЕКЦІЯ 51

Олексій КУЗНЄЦОВ, Дарина ТРІЩОВА
ДУХОВНІ РЕСУРСИ ОСОБИСТОСТІ В КОНТЕКСТІ СМИСЛОЖИТТЄВИХ ТА ЦІННІСНИХ ОРІЄНТИРІВ 54

Віктор ГРУШКО, Галина ГРУШКО
КРИЗА ГУМАНІСТИЧНИХ ЦІННОСТЕЙ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ РОЗВИТКУ ГРОШОВОЇ ЦИВІЛІЗАЦІЇ 57

Любов КОНДРАТЮК, Денис СКОЧИПЕЦЬ
СУМЛІННЯ ЯК РЕГУЛЯТОР МОРАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ЕТИЦІ ЕРІХА ФРОММА: ГУМАНІСТИЧНЕ ПРОТИ АВТОРИТАРНОГО 62

Наталія МОРСЬКА
АКСІОЛОГІЧНА РЕЗИЛЬЄНТНІСТЬ ПРАВОСВІДОМОСТІ В УМОВАХ СУЧАСНИХ ЕКЗИСТЕНЦІЙНИХ ВИКЛИКІВ 65

Віктор СІТКАР, Степан СІТКАР
«КОСМЕТИЧКА СПОКОЮ» ЯК ЗАСІБ ПОСЛАБЛЕННЯ ПСИХОТРАВМУВАЛЬНОГО ВПЛИВУ ВІЙНИ НА ПСИХІКУ ДІТЕЙ 69

Ірина ТИМКІВ, Іван ТИМКІВ
КАЗКОТЕРАПІЯ ЯК ІНСТРУМЕНТ СИМВОЛІЧНОГО ОСМИСЛЕННЯ ДІЙСНОСТІ ТА ФОРМУВАННЯ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТИРІВ СУЧАСНОЇ ЛЮДИНИ 74

Ольга ПЕЖИНСЬКА, Андрій ДУМАЙ
МОВНА ТОЧНІСТЬ ЯК АКСІОЛОГІЧНА ОСНОВА ЕФЕКТИВНОЇ КОМУНІКАЦІЇ В ЛОГІСТИЧНИХ ПРОЦЕСАХ 78

Таїсія СОКІЛ
АКСІОЛОГІЧНИЙ ВИМІР РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ ДОСВІДУ ЯК СПОСІБ ОПРИЯВЛЕННЯ ТА ЛЕГІТИМАЦІЇ ГРАНИЧНИХ СТАНІВ БУТТЯ 80

Ольга ПЕЖИНСЬКА, Юлія МАЙДАНЮК
ІНТЕНЦІЇ БІЛІНГВІЗМУ ТА МОТИВАЦІЯ ВИКОРИСТАННЯ КОДОВОГО ПЕРЕМИКАННЯ В СУЧАСНІЙ ЖУРНАЛІСТИЦІ 84

Андрій ГЛУХИЙ
ЖУРНАЛІСТСЬКА ЕТИКА ЯК МЕХАНІЗМ САМОРЕГУЛЯЦІЇ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТИРІВ СУЧАСНОГО ІНФОРМАЦІЙНОГО ПРОСТОРУ 88

Олександр ГЛЬОЗА
ЦИФРОВІЗАЦІЯ СУСПІЛЬНОГО БУТТЯ: ВІД ТЕХНОЛОГІЧНИХ ПЕРЕВАГ ДО КРИЗИ СУБ'ЄКТИВАЦІЇ 91

Дмитро ПЕРОВ
ЦИВІЛІЗАЦІЙНІ РОЗЛАМИ І НАРОДЖЕННЯ НОВИХ ЦІННОСТЕЙ ... 93

Катерина НЕСТЕРЧУК
АКСІОЛОГІЧНИЙ ВИМІР КОНЦЕПТУ «СВІЙ–ЧУЖИЙ» У КОНТЕКСТІ АНГЛОМОВНОГО ВІЙСЬКОВОГО МЕДІАДИСКУРСУ 94

Олег ЛИЦАР
ТРАНСФОРМАЦІЯ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УМОВАХ ВІЙНИ: СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ ВИМІР ВОЛОНТЕРСТВА 97

Секція: АНАЛІТИКА СУСПІЛЬНИХ ПРОЦЕСІВ: АКСІОЛОГІЧНИЙ ВИМІР 101

Lesia ALEKSIIEVETS, Tetiana PETRYK, Yurii PETRYK
POLSKA AKCJA HUMANITARNA W UKRAINIE OD 2014 ROKU JAKO FORMA POLSKO-UKRAIŃSKIEJ WSPÓŁPRACY HUMANITARNEJ 101

Володимир КУРАНТ, Богдан ІВАНІЦЬКИЙ
АНТРОПОГЕННИЙ ВПЛИВ НА ВОДНІ ЕКОСИСТЕМИ: АКСІОЛОГІЧНИЙ ВИМІР ДОСЛІДЖЕНЬ 105

Леся АЛЕКСІЄВЕЦЬ, Мар'яна КУРИЛО
ТРАНСФОРМАЦІЯ СУСПІЛЬНИХ ЦІННОСТЕЙ В УМОВАХ ВІЙНИ: ЗМІНА ПРІОРИТЕТІВ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА 107

Анатолій ГРИГОРУК
КОРПОРАТИВНІ ЦІННОСТІ ЯК ОСНОВА ФУНКЦІОНУВАННЯ ПІДПРИЄМСТВА 110

Наталія САРАЙ
НАПРЯМИ АДАПТАЦІЇ ДОСВІДУ НОВИХ ІНДУСТРІАЛЬНИХ КРАЇН У КОНТЕКСТІ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ 114

Оксана МОСІЄНКО, Олена КАШПЕРУК
ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ЛІДЕРСТВА В КОНТЕКСТІ АКСІОЛОГІЧНОГО ВИБОРУ СУСПІЛЬСТВА 118

Діана ДЕМИДЯК
СОЦІОКУЛЬТУРНІ НАСЛІДКИ ПАНДЕМІЇ XIV СТОЛІТТЯ 121

Віталій УЗУН
ЦІННІСНІ ОРІЄНТИРИ ЯК ЧИННИК СОЦІАЛЬНОЇ АДАПТАЦІЇ ВЕТЕРАНІВ 124

Олег МОРОЗ
ЦІННІСНА СКЛАДОВА ВПРОВАДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНИХ ІНІЦІАТИВ В ТЕРИТОРІАЛЬНУ ГРОМАДУ 127

Секція: ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ ЦІННІСНИХ ХАРАКТЕРИСТИК УКРАЇНСЬКОЇТА СВІТОВОЇ КУЛЬТУРИ 131

Іван ЗУЛЯК, Андрій КЛІШ, Оксана ЯТИЩУК
ТЕРНОПІЛЬСЬКА ДЕРЖАВНА ГІМНАЗІЯ ІМ. М. КОПЕРНИКА (1920–1930-ті рр.): ОРГАНІЗАЦІЙНІ ЗАСАДИ, НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНИЙ ПРОЦЕС ТА КАДРОВИЙ ПОТЕНЦІАЛ 131

Леся АЛЕКСІЄВЕЦЬ, Олег ГРИНЧУК
НЕЛЕГАЛЬНА ПЕРІОДИКА У ДОСЛІДЖЕННЯХ З ПОЛІТИЧНОЇ ІСТОРІЇ ПОЛЬЩІ 1980-х РОКІВ 135

Микола МОСКАЛЮК, Тарас МОЛОТОК
ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ 138

Антоніна ЯРУЧИК
ФІЛОСОФІЯ ІГОРЯ КОЗЛОВСЬКОГО У КОНТЕКСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ТРАДИЦІЇ 143

Галина ПОПЕРЕЧНА
ОЦІНКА РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКИХ ВІДНОСИН В ТВОРЧОСТІ ДМИТРА ДОНЦОВА 145

Тамара ХОЛОША
ОСОБИСТА ТРАГЕДІЯ ЯК ВІДОБРАЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОГО ТРАГІЗМУ: ЗА «КАТЕРИНО Ю» ТАРАСА ШЕВЧЕНКА 149

Ярослав СЕКО, Юрій ДРЕВНІЦЬКИЙ
ІМПЕРІЯ ЯК ОБОВ'ЯЗОК: СИНТЕЗ СТОЇЧНОЇ ЕТИКИ ТА ПОЛІТИЧНОЇ ПРАГМАТИКИ МАРКА АВРЕЛІЯ 153

Степан ВАСИЛИШИН
АДАПТАЦІЯ АВСТРІЙСЬКОЇ ОСВІТНЬОЇ МОДЕЛІ ДО ПОЛІТИКО-ПРАВОВИХ РЕАЛІЙ ДРУГОЇ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ: ДОСВІД ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ГІМНАЗІЇ 157

Богдан БАРАН
ОСВІТА Й ПРОСВІТНИЦТВО ЯК ЦІННІСНІ ОРІЄНТИРИ В ЕПОХУ НАЦІОНАЛЬНОГО ВІДРОДЖЕННЯ (ХІХ – ПОЧАТОК ХХ ст.)..... 160

Тетяна БРОСЛАВСЬКА
ОСОБЛИВОСТІ МИТНОГО ОПОДАТКУВАННЯ ТОВАРІВ У ДРУГІЙ РЕЧІ ПОСПОЛИТІЙ В 1920 р. 163

Анна ПАТРА
СОЦІАЛЬНА ПОЛІТИКА І МЕХАНІЗМИ НАДАННЯ ДОПОМОГИ НАСЕЛЕННЮ ТАРНОПІЛЬСЬКОГО ВОЄВОДСТВА У МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД (1934–1935 рр.) 167

Тарас СТОЯН
ПУБЛІЦИСТИЧНА СПАДЩИНА ВОЛОДИМИРА ВИННИЧЕНКА ЯК ДЖЕРЕЛО ВИВЧЕННЯ КУЛЬТУРНОГО КОДУ УКРАЇНСТВА 170

Іван ХОМА
ЦІННОСТІ УКРАЇНСЬКОГО КОРДОЦЕНТРИЗМУ 173

Ігор ФЕДОРІВ
СПІВВІДНОШЕННЯ ХУДОЖНЬОГО ВИМИСЛУ ТА АРХАЇЧНОГО РОЗУМІННЯ ІСТИНИ В ПОЕМАХ «ІЛІАДА» ТА «ОДІССЕЯ» 176

Секція: РЕЛІГІЙНІ ЦІННОСТІ: ІСТОРИЧНА ПАМ'ЯТЬ ТА СУЧАСНИЙДОСВІД 178

Ірина ФЕДОРІВ, Олексій ФІК
ТРАНСФОРМАЦІЯ ФІЛОСОФСЬКО-РЕЛІГІЙНОЇ ПАРАДИГМИ У СВІДОМОСТІ ГРОМАДЯН В УМОВАХ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ 178

Богдан ВОДЯНИЙ, Микола ВАСИЛЕЧКО
ТРАНСФОРМАЦІЯ ЖАНРУ УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕРКОВНОЇ КОЛЯДИ В КОНТЕКСТІ ІСТОРИЧНОЇ ДИНАМІКИ ДУХОВНО-ЦІННІСНИХ ОРІЄНТИРІВ КУЛЬТУРИ 182

Секція: ЦІННІСНІ ОРІЄНТИРИ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ ТА МЕТОДИЧНІАСПЕКТИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ 187

Богдана СТЕФАНЧУК
ФОРМУВАННЯ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТИРІВ УЧНІВ ЗАСОБАМИ ФРАНЦУЗЬКОЇ МОВИ ТА ФРАНКОМОВНОЇ КУЛЬТУРИ У СУЧАСНІЙ СЕРЕДНІЙ ОСВІТІ 187

Іван ЛУЧКА
АКСІОЛОГІЧНИЙ ВИМІР ДЕРЖАВНОГО СТАНДАРТУ ПОЧАТКОВОЇ МАТЕМАТИЧНОЇ ОСВІТИ 189

Олександр БЕЗРУКОВ
СОЦІАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЯК БАЗОВА ЦІННІСНА ЗАСАДА У ПРОФЕСІЙНІЙ ПІДГОТОВЦІ МАЙБУТНІХ ФАХОВИХ МОЛОДШИХ БАКАЛАВРІВ З КОМП'ЮТЕРНИХ НАУК 193

Лілія КРИЛОВА
РОЛЬ ТЕАТРАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ У НАВЧАННІ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ В ЗАКЛАДАХ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ 196

Секція: ЦІННІСНІ ЗАСАДИ ВИЩОЇ ОСВІТИ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ 198

Світлана КУЦЕПАЛ
АКСІОЛОГІЧНЕ ЗНАЧЕННЯ SOFT SKILLS В РЕАЛІЯХ ЦИФРОВОГО СУСПІЛЬСТВА 198

Анатолій ВИХРУЩ, Надія ДАНІК
ЗНАННЯ ЯК ЦІННІСТЬ У СИСТЕМІ ОСВІТИ ГАЛИЧИНИ ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ 200

Марія БОЙКО, Володимир БОЙКО
ЯКІСТЬ ЯК ЦІННІСНИЙ ОРІЄНТИР СИСТЕМИ ВИЩОЇ ОСВІТИ 202

Сергій РИК
МОРАЛЬНО-ЕТИЧНІ ЦІННОСТІ У СТРУКТУРІ ГУМАНІТАРНОЇ ОСВІТИ 205

Ольга ДАНКОВИЧ
ФОРМУВАННЯ АКАДЕМІЧНОЇ ДОБРОЧЕСНОСТІ ЯК ЦІННОСТІ В ПРОЦЕСІ ГУМАНІТАРНОЇ ПІДГОТОВКИ СТУДЕНТІВ МЕДИЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ 208

Любов ЛИТВИН
ЦІННІСНІ ВИКЛИКИ ТА РИЗИКИ ФІНАНСОВОЇ АВТОНОМІЇ ЗАКЛАДІВ ОСВІТИ В СУЧАСНИХ УМОВАХ 212

Ірина БЕЙГЕР
ЦІННІСНІ ОРІЄНТИРИ ВИЩОЇ ОСВІТИ В ЕПОХУ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ: ВИКЛИКИ Й ПЕРСПЕКТИВИ 215

Костянтин КОВАЛОК
АКСІОЛОГІЧНІ ВИМІРИ ВПРОВАДЖЕННЯ ВЕЛИКИХ МОВНИХ МОДЕЛЕЙ У ЗАКЛАДИ ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНОЇ ОСВІТИ 219

Анатолій ГАЛАС
ЦИФРОВА КОМПЕТЕНТНІСТЬ ЯК ЦІННІСНИЙ ОРІЄНТИР ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ СТУДЕНТІВ МЕДИЧНИХ КОЛЕДЖІВ 222

Назар КРУШЕЛЬНИЦЬКИЙ
ЦІННІСНІ ОРІЄНТИРИ ХУДОЖНЬОГО ПЕРЕКЛАДУ В УМОВАХ ЦИФРОВІЗАЦІЇ 225

Ігор ЛИСАК
АКСІОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ЦИФРОВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ У ЗАКЛАДАХ ФАХОВОЇ ПЕРЕДВИЩОЇ ОСВІТИ СФЕРИ ГОСТИННОСТІ 228

Андрій СТАСІВ
АКСІОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ВИКОРИСТАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ В ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ 231

Ігор ЧИКАЛО
БЕЗПЕРЕРВНІСТЬ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ В УМОВАХ КРИЗОВИХ ВИКЛИКІВ: ПОТЕНЦІАЛ І РИЗИКИ НАУКОВО-ТЕХНОЛОГІЧНИХ РІШЕНЬ 235

Тарас ЦАР
КОМПЕТЕНТНІСТЬ СПІВРОБІТНИЦТВА ЯК СКЛАДОВА АКСІОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНЬОГО ФАХІВЦЯ З ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА І РЕСТАВРАЦІЇ 238

Секція: ЦІННІСТЬ СУЧАСНОЇ НАУКИ: ПОТЕНЦІАЛ І ЗАГРОЗИ 241

Надія ДРОБИК, Ольга СОРОКА
ЦІННІСНІ ВИКЛИКИ БІОТЕХНОЛОГІЇ В КОНТЕКСТІ СТАЛОГО РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА 241

Надія ДРОБИК, Святослав БУРИН
ПРИРОДООХОРОННА ЦІННІСТЬ НАУКОВОГО ЗНАННЯ: ВІД ТЕОРІЇ ДО ПРАКТИКИ ЗБЕРЕЖЕННЯ БІОРІЗНОМАНІТТЯ 243

Руслан СИМЧАК, Олеся КРИЦЬКА
АКСІОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ ЕКОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ 245

Інна КРАВЧЕНКО
ЦІННІСТЬ СУЧАСНОЇ НАУКИ В СОЦІАЛЬНІЙ СФЕРІ 247

Назарій ЯНЕЦЬ
ЕВОЛЮЦІЯ НАУКОВИХ ПІДХОДІВ ДО ВИВЧЕННЯ ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ: ЦІННІСНІ ОРІЄНТИРИ В СИСТЕМІ СТАЛОГО РОЗВИТКУ 250

Секція: ЦИФРОВІЗАЦІЯ СУСПІЛЬНОГО БУТТЯ: АКСІОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ 254

Валерій ПАВЛОВ
ШТУЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ: ДОСЯГНЕННЯ ЦИВІЛІЗАЦІЇ ЧИ ПРОБЛЕМА 254

Галина ПЕТРИШИН
АЛГОРИТМИ СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖ ЯК ІНСТРУМЕНТ СИМВОЛІЧНОГО НАСИЛЬСТВА 258

Сергій КОЗІБРОДА, Олександр ВОЛОС
АКСІОЛОГІЧНІ ВИМІРИ ВИКОРИСТАННЯ ГЕНЕРАТИВНОГО ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ У ПІДГОТОВЦІ ФАХІВЦІВ КОМП'ЮТЕРНОГО ПРОФІЛЮ: ПОТЕНЦІАЛ І РИЗИКИ 262

Олександр ГЛЬОЗА
ЦИФРОВІЗАЦІЯ СУСПІЛЬНОГО БУТТЯ: ВІД ТЕХНОЛОГІЧНИХ ПЕРЕВАГ ДО КРИЗИ СУБ'ЄКТИВАЦІЇ 266

Валентин КАЛІЦИНСЬКИЙ
ЦИФРОВІЗАЦІЯ БАНКІВСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЯК ЧИННИК ТРАНСФОРМАЦІЇ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ ТА РОЗВИТКУ ЕМОЦІЙНОГО ВИГОРАННЯ ПРАЦІВНИКІВ БАНКІВСЬКИХ УСТАНОВ 268

Ігор СТЕЧИШИН
ЦИФРОВІ ТЕХНОЛОГІЇ В ОСВІТІ: БАЛАНС МІЖ ІННОВАЦІЯМИ ТА ГУМАНІСТИЧНИМИ ЦІННОСТЯМИ 270

Олександр СОХАН
ЕТИЧНИЙ ВИМІР ЦИФРОВОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ: ДЕКОНСТРУКЦІЯ СЛІДІВ МИНУЛОГО КРІЗЬ ПРИЗМУ МАЙБУТНЬОГО ЦИФРОВОГО ДВІЙНИКА 272

Максим ТЕНЕНСЬКИЙ
ТЕХНІЧНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ МАЙБУТНІХ ІТ-ФАХІВЦІВ ЯК ВІДПОВІДЬ НА ВИКЛИКИ ЦИФРОВОГО СУСПІЛЬСТВА 274

Денис ЧЕБОЛДА
АКСІОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ З ЦИФРОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ 277

Максим МОХУН
ЦИФРОВІ ТЕХНОЛОГІЇ ЯК ЗАСІБ АКСІОЛОГІЧНОГО ЗБАГАЧЕННЯ ПРИРОДНИЧО-НАУКОВОЇ ПІДГОТОВКИ ЗДОБУВАЧІВ ФАХОВОЇ ПЕРЕДВИЩОЇ ОСВІТИ 279

Секція: АКСІОЛОГІЯ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ І СПОРТУ ТА ЦІННІСТЬ ЗДОРОВОГО СПОСОБУ ЖИТТЯ 282

Юрій КУЗЬ, Володимир НАУМЧУК
ЦІННІСТЬ ПРИРОДИ ЯК СЕРЕДОВИЩА ЗДОРОВ'ЯФОРМУЮЧОГО ЖИТТЯ ЛЮДИНИ 282

Петро ЛАДИКА, Владислав ПРОКОПІВ
ГУМАНІСТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ОЛІМПІЗМУ ЯК ОСНОВА ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ МОЛОДІ 287

Ольга ГУЛЬКА
АДАПТАЦІЙНІ ЗМІНИ В ОРГАНІЗМІ ЯК ІНДИКАТОР ЗДОРОВ'Я СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ 290

VIII Міжнародна науково-практична конференція

**ЦІННІСНІ ОРІЄНТИРИ В СУЧАСНОМУ СВІТІ:
ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ
ТА ПРАКТИЧНИЙ ДОСВІД**

Збірник тез

Підписано до друку 30.06.2026.
Формат 60х 84/16. Гарнітура Times New Roman.
Папір офсетний 80 г/м^2. Друк електрографічний.
Умов.-друк. арк. 17,55. Обл.-вид. арк. 17,93
Тираж 100 примірників. Замовлення № 06/26/1-2.

Видавець та виготувач:
ФОП Осадца Ю.В
м. Тернопіль, вул. 15 Квітня, 2Д/10
тел. (097) 988-53-23

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції серія ТР № 46 від 07 березня 2013 р.